

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury (kulturologie)

Obecná teorie a dějiny umění a kultury – kulturologie

Dagmar M a g i n c o v á

Pronikání politického vlivu do kultury a jeho etablování na příkladu

činnosti českých nakladatelství v letech 1938–1949

Permeation and implanting of political influence into the culture on

the example of Czech publishing houses' activity in 1938–1949

Disertační práce

Školitel PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.

2012

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Děkuji za nezištnou pomoc a pochopení Vladimíru Czupalovi a Jiřímu Brabcovi.

Abstrakt

Práce se věnuje souvislostem historicky podmíněné politizace kultury prostřednictvím zkoumání vzájemných vztahů mezi literárními díly, artefakty, politickými, společenskými a kulturními regulativy, idejemi a institucemi v oblasti nakladatelských aktivit v Čechách v letech 1938–1949. V první části je reflektována problematika mocenských nástrojů užívaných k ovlivňování kultury; druhá část mapuje nakladatelskou činnost z hlediska postojů jednotlivých subjektů v proměňujícím se dobovém kontextu; třetí část analyzuje konkrétní podoby pronikání politiky do kultury a jejich odraz ve veřejném diskurzu. Metodologicky je práce zakotvena v interdisciplinárních východiscích kritické teorie, z čehož rovněž vyplývá stěžejní otázka transparentnosti forem moci.

Abstract

The dissertation deals with the context of historically based politicisation of culture. It examines mutual relations between literary works, artefacts and political, social and cultural regulations, ideas and institutions in the sphere of publishing activities in Bohemia 1938–1949. The first part reflects the issue of power instruments used to influence culture; the second part conducts a survey of publishing activities from the aspect of individual subjects' attitudes in the transforming context of the time; the third part analyses particular ways how politics penetrates through culture, and the reflection in public discourse. Methodology of the study is based on the interdisciplinary basis of critical theory, which also implies the crucial issue of power forms transparency.

OBSAH

ÚVOD	7
1. Východiska a podněty	7
2. Metodologická poznámka	16
I. POLITICKÝ RÁMEC	19
1. Otázka periodizace	19
2. Politická situace	24
3. Moc a instrumentalizované ovlivňování kultury	32
3.1 K propagandě	40
3.2 K cenzuře	47
3.2.1 Historický exkurz	49
3.2.2 K cenzuře za první republiky	53
3.2.3 K cenzuře za druhé republiky a protektorátu	58
3.2.4 K cenzuře v letech 1945–1953	61
II. NAKLADATELSKÁ ČINNOST	69
1. Dobová podmíněnost nakladatelské činnosti	69
1.1 Potenciál rozvoje (léta 1918–1938)	70
1.1.1 Rozdělení knižního trhu	71
1.1.2 Ediční záměry	86
1.1.3 Knižní kultura	104
1.2 Kniha a boj (léta 1938–1945)	127
1.3 Plánování a regulace (léta 1945–1949)	150
2. Fr. Borový	156
3. Melantrich	165
4. Družstevní práce	174

5. Odeon.....	184
6. Orbis.....	191
7. Vyšehrad.....	198
III. KULTURA A POLITIKA	203
1. Konsekvence politických konstelací	203
2. K trialogu kolektivismu, individualismu a univerzalizmu	213
3. K vytrvalosti mechanismů	220
ZÁVĚR	225
Prameny a literatura	229
Jmenný rejstřík	244

ÚVOD

1. Východiska a podněty

Činnost nakladatelů lze nahlížet nejen v rámci kulturních dějin, ale i v širším záběru společenských vztahů, přičemž je možné z této perspektivy uvažovat o souvislostech společenského vývoje. Hledáme-li vzájemné vztahy mezi literárními díly, artefakty, politickými, společenskými a kulturními regulativy, idejemi a institucemi v takových historických obdobích, která můžeme pro jejich celospolečenské důsledky pojímat jako mezní, otevírají také jednotlivé nakladatelské aktivity a osudy nové otázky a interpretační možnosti. Produkce knih je oblastí, v níž se prolínají ekonomické, politické, kulturní i technologické vlivy; je to tedy nanejvýš podnětný prostor pro hledání jejich vzájemných, více či méně zjevných souvislostí.

Předkládaná práce zaměřená na léta 1938–1949 chce popsat a vysvětlit souvislosti jednoho ze zjevných dobových aspektů, a to historicky podmíněnou politizaci kultury, konkrétně v oblasti produkce neperiodických publikací, jež v rámci snahy o kontrolu kulturních aktivit zahrnovala jak nástroje propagandistické, tak komplementární instrumenty pro postupné ideologicky motivované zavádění cenzurních mechanismů za druhé republiky, jejich genezi za protektorátu a využití těchto represivních mechanismů bezprostředně po osvobození v roce 1945 politickými, ale i oborovými kulturními představiteli.

Tyto mechanismy byly kulturními činiteli proklamovány v druhé republice a zvnějšku zavedeny v období protektorátu; v obnovené, tzv. třetí republice byly jen mírně modifikovány, přičemž důvody jejich zachování byly ideologické. Podle nás není možné (tak jak je to dnes v podstatě módním trendem sklouzávajícím k nepřipustné paušalizaci a zjednodušování, jež pouze odráží aktuální společenskou náladu, v níž vyrůstá mladá generace badatelů nejrůznějších humanitních disciplín, od historie až po politologii) tvrdit, že pouze

některé ideologie mají tendenci kontrolovat veřejné dění. Domníváme se, že ze své podstaty jsou k tomu predisponovány všechny a mají-li dějinnou příležitost k výkonu moci, s větší či menší intenzitou a zjevností tuto kontrolu uplatňují. Nejpatrnější rozdíl pak spočívá zejména v tom, do jaké míry dokážou oficiální reprezentanti té které ideologie představit svůj nárok na pravdu a její prosazování ve formě mýtu, jenž pak už nemusí být ani zdůvodňován, ani přezkoumáván.

Prvorepublikovou atmosféru výrazně doprovázel trojí ideový proud, jež lze jednoduše charakterizovat jako kolektivismus, individualismus a univerzalizmus a z nějž se etablují příslušní představitelé také v kultuře. Oficiální mocenskou záštitu měl proud druhý, silnou společenskou rezonanci proud první. Období tzv. druhé republiky vyneslo do čela politické scény konzervativce i extremisty a posílilo sebevědomí stejně smýšlejících kulturních představitelů (především katolicky orientovaných autorů, reprezentujících třetí z uvedených ideových proudů). Krátké trvání druhé republiky nedovolilo těmto kulturním reprezentantům reálné prosazení kontroly kultury, respektive knižní produkce, a tak až vypjatá atmosféra konce války a prvních měsíců po osvobození umožnila jiným ideologům, komunistům, využít tentokrát levicově orientované kulturní představitele (usilující o návrat moderní, pokud možno emancipované kultury) při prosazování mocenských cílů. Poválečný proces, ve své instrumentalizaci bezprostředně navazující na pokusy druhorepublikové a na realizaci v protektorátních podmínkách, vedl k etablování kontinuální a funkční (podle aktuálního kontextu více či méně intenzivní) kontroly československé kulturní produkce, která pak provázela existenci socialistického státu až do jeho transformace.

Obsahem práce je vedle nezbytné stručné charakteristiky celkové situace na našem území ve vymezeném období a mocenských nástrojů k ovlivňování kultury (I. část) zhodnocení kulturního ovzduší a nakladatelské činnosti z hlediska postojů k dané situaci, tj. jakými prostředky reagovala nakladatelská produkce na změny společenského vědomí, jak na něj chtěla a mohla působit

(II. část). Jsme si přitom vědomi složitosti této problematiky, stejně jako její šíře. Ani pokud jde například o období protektorátu, není zde dost dobře možné postihnout je do důsledku, a nás tedy spíše zajímají jednotlivé aspekty vztahující se k dobově oprávněně patetickému konstatování jedné z vedoucích osobností knižního oboru Václava Poláčka, jenž po osvobození napsal: „Neboť jsou-li knihy obrazem doby, je denní tisk a časopis jeho fotografií. Němcům se podařilo zmocnit temné komory fotografů, nikdy se však *zcela* nezmocnili obrazu – české knihy.“¹

V těchto souvislostech pak vystupují do popředí a podmiňují kulturní chování taková fakta, jako je například konjunktura nakladatelské činnosti vyvolaná mocensko-politickými změnami v daném společenství, například v počátečním období protektorátu, k němuž se váže aspekt legálnosti ediční činnosti, a také jistá tendence kultury přijímat zástupnou politickou funkci. Co se konjunktury nakladatelské činnosti týče, je celkem pochopitelné, že ji umožnila čtenářská poptávka (okupovaný národ hladověl po české literatuře poskytující mu víru ve šťastný konec současného utrpení – což byla žánrově nejrychleji schopna plnit poezie a nejdůkladněji historická próza), v druhé řadě pak nastavení organizace cenzury a dohledu nad písemnictvím (vytvořil se bezkonkurenční prostor pro nadprodukcí ideologicky nezávadné tvorby). Tento stav jednak navázal na autoritářství a reglementaci politické, potažmo kulturní scény druhé republiky, jednak odpovídal počáteční německé strategii „česko-německé spolupráce“ a vytvářel relativně široký koridor pro kontinuální legální ediční politiku.

Politickou funkci kultury obecně pregnantně zdůvodňuje Jan Tesař: „Zápas na kulturním poli není pouhou okrajovou záležitostí probíhajících společenských procesů. Je od počátku jedním z nejdůležitějších, a po 17. listopadu a zastavení veřejných demonstrací vůbec jediným polem legálního boje

---

¹ POLÁČEK, V., Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945. In *Kniha a národ 1939–1945. Redigoval Václav Poláček*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 67. Vyznačení v textu D. M.

politického. To je zvláštnost českého národního boje za okupace a vyplývá z celkových podmínek prvních okupačních let: tehdejší typ okupačního režimu – Neurathův – a ovšem celková háčovská politika dávají prostor k rozvinutí tohoto boje. Současně ovšem nutně také českou kulturu, mobilizovanou pro ideologické potřeby české národní protiněmecké opozice, *ovlivňují*. To jsou dvě základní okolnosti, jež spolu jdou ruku v ruce po více než dvě léta okupace.“²

Hlavní rysy dobové podmíněnosti nakladatelské práce v 1. kapitole II. části práce jsou parciálně předvedeny v dalších šesti kapitolách této části, a to rozsahem odpovídajícím přizpůsobování, nebo naopak vzdorování jednotlivých subjektů společenským podmínkám. Podle tohoto kritéria jsou zde zařazena následující nakladatelství:

- v kapitole II/2 nakladatelství Fr. Borový, reprezentující tradiční firmu schopnou pracovat na profesionální úrovni s ambicí vydávat nekomerční literaturu za spolupráce s předními osobnostmi tehdejší kultury a humanitních věd;
- v kapitole II/3 nakladatelství Melantrich jako příklad největšího vydavatelského koncernu v tehdejší Československu, financovaného národně socialistickou stranou, jenž řešil případné ekonomické otázky zcela jiného řádu než ostatní dobové nakladatelské podniky;
- v kapitole II/4 nakladatelství Družstevní práce jako doklad realizovaného pokusu o zavádění alternativního neelitářského ekonomického systému (přičemž Družstevní práce, inspirovaná ideou proslulého anglického Rochdalského družstva, se postupem let natolik rozrostla, že se její základní samosprávný princip značně zformalizoval a podnik ztratil tento svůj původní ideový základ);
- v kapitole II/5 nakladatelství Odeon Jana Fromka, které vzniklo jako programově levicový podnik důsledně se držící produkce levicových či komunistických autorů a titulů jak domácích, tak překladových (bylo kmenovým nakladatelstvím levicové avantgardy sdružené v Devětsilu), z ekonomických důvodů (a po rozpadu Devětsilu i programových) však částečně rezignovalo na

---

² TESAŘ, J., *Traktát o „záchrane národa“*. Praha: Triáda, 2006, s. 154.

původní vyhraněný ediční program a zlepšovalo obchodní bilanci i komerčními tituly;

– v kapitole II/6 nakladatelství Orbis, jež sice bylo vedeno jako akciová společnost, ovšem de facto šlo o státní nakladatelství založené za účelem zahraniční propagace československého státu z iniciativy ministerstva zahraničních věcí (na pověření vlády). Všestranná, samozřejmě zejména ekonomická podpora od vládní politické garnitury pak umožňovala tomuto podniku fungování naprosto nezávislé na momentálních tržních výkyvech. Navíc knižní produkce Orbisu podléhala ideologickým změnám v čele státu, a to se všemi důsledky např. v protektorátním období;

– v kapitole II/7 nakladatelství Vyšehrad jako příklad podniku spjatého s politickou stranou (Československou stranou lidovou) a zřízeného rovněž z ideologických důvodů na podnět vyšehradského kanovníka a předního funkcionáře lidové strany B. Staška. Katolická orientace knižní produkce Vyšehradu a jeho kmenových autorů sehrála pak svou roli v politizaci české kultury koncem první republiky, za druhé republiky a počátkem protektorátu.

Ve III. části práce se pokusíme nastínit důsledky proměn politicko-mocenského aparátu z hlediska veřejně činných individualit, dále zhodnotit střety tří ideových proudů v předválečném kulturním životě, a to levicově komunistického, liberálně humanistického a pravicově katolického, stejně jako následný proces nouzového sjednocení těchto proudů, vynucený vnějšími, tj. politickými a válečnými okolnostmi. Toto sjednocení bylo jen jedním ze společenských postojů a projevů. V obecné rovině atmosféru v intelektuálních vrstvách národa popisuje J. Doležal: „Český vzdělanec... si uvědomoval rozsah nebezpečí, jež nepramenilo pouze z germanizace, ale i z prosazování totalitního světového názoru. Tušil ohrožení mravních hodnot, tušil, že mezní situace, ve které se ocitla česká společnost, je s to vyvolat stavy depresí a krizí, z nichž by okupant těžil. Tázal se, zda by část národa nepropadla při trvalejších úspěších hitlerovských vojsk bezvýchodnosti a zda by se hnána krátkodobou sebezáchovou nesmířila s postavením nerovnoprávné a vnitřně roztříštěné společenské skupiny.

Přes své dřívější zkušenosti a opakování některých situací z minula nemohl však zabránit tragédii – tragédii jedinců i celých společenských skupin. Jemu i kultuře jako takové zbývalo jen jedno – snažit se *chránit samotné základy národního života*.³

Instrumentalizace mocenských záměrů socialistického státu, do které nakonec vyústila meziválečná ideová polarizace a válečná perzekuce, bude tématem poslední kapitoly této části práce. V centru našeho zájmu se ocitne sociokulturní rámec ustavení cenzurních mechanismů za druhé republiky a protektorátu a jejich mírné transformace bezprostředně po květnu 1945, tak jak ho lze zmapovat prostřednictvím činnosti institucí i jednotlivců vázané k nakladatelské praxi. To vše u vědomí faktu, že období po osvobození bylo velmi specifické, všechny sociokulturní regulativy (hodnoty, normy, pravidla, kulturní vzory), stejně jako ideje či instituce bylo možno v této vypjaté atmosféře velmi snadno redefinovat, a to zejména kvůli výjimečnosti daného mezidobí, kdy „východisko nabízejí zdánlivě samotné dějiny, z kterých jako by vyrůstal nový typ objektivitvity“.⁴

Již na tomto místě považujeme za důležité učinit několik poznámek k metodě. Vedle popisu dobového kontextu je podle nás pro pochopení a interpretaci daného období neméně podstatná subjektivní zkušenost a z ní plynoucí strategie přizpůsobování nebo vzdorování jednotlivých subjektů nakladatelské praxe v rámci zákonných represí. Zajímá nás proto také jejich vlastní, bezprostřední interpretace současnosti (ať už v textech určených ke zveřejnění nebo v textech soukromých). Ostatně ani v odborných pracích se nelze vyhnout hodnocení (a u některých témat, jako je například holocaust, pro to ani není důvod), ale nutná je jasná deklarace autorských hodnotových kritérií,⁵ v jejichž rámci lze pak transparentně poměřovat fakta. Už historik Jaroslav Marek

---

³ DOLEŽAL, J., *Česká kultura za protektorátu*. Praha: NFA, 1996, s. 15.

⁴ BRABEC, J., *Estetická norma a historie literatury v totalitním systému*. In *Panství ideologie a moc literatury. Studie, kritiky, portréty (1991–2008)*. Praha: Akropolis, 2009, s. 150.

⁵ Hodnotové rámce se mohou lišit: jinak budou nastavené např. v tradici hinduistické a jinak v evropské křesťanské tradici.

konstatoval: „Ohraničenost perspektivy a jednostrannost při výběru látky je jednou z okolností, která způsobuje subjektivnost pohledu na dějiny a současnost historiografie. Druhou je úhel, ze kterého na vybrané fakty pohlížíme.“⁶ Varování obsažené v tomto citátu pramení z faktu, že kupříkladu historikové – ať už sami explicitně nebo prostřednictvím interpretů jejich díla – jsou pojímáni jako objektivní komentátoři.⁷ Jsme si vědomi těchto omezení vlastní perspektivou a možnostmi, jež jsou do jisté míry determinovány soudobou oficiálně preferovanou perspektivou pohledu na minulost, reagující jednak na ideologické deformace většiny prací před rokem 1989, jednak na naše současné politické ovzduší (démonizující v tomto duchu a priori vše, co lze označit pojmem levice). U vědomí historické relativnosti našeho poznání se snažíme co nejvíce zohlednit tezi historika Jaroslava Kladivy: „Rozhodující subjektivní činitelé dějinného vývoje v minulosti nemohli řešit úkoly, před něž byli postaveni, tak, jak by si jejich řešení představovaly pozdější generace, pro které je značnou výhodou časový odstup a zkušenosti.“⁸

Také proto zapojením tzv. ego-dokumentů chceme vnést do našeho výkladu skutečnou, deklarovanou individualitu, subjektivní pohled na danou dobu, který by nám otevřel možnost plastického uchopení dobové atmosféry společenské, ale také by nám prostřednictvím soukromého, osobního vylíčení událostí, a zejména jejich subjektivního zhodnocení a zdůvodnění zabránil v nemístné generalizaci a zjednodušujících soudech. Důležitou stránkou zapojení takových textů do „objektivního“ popisu je podle nás rovněž jistá empatie, bez níž bychom nepřeklenuli vzdálenost časovou a prostorovou, bez níž bychom mluvili o faktech bez „života“, o exponátech, číslech, zředěné minulosti, nepostihli bychom dynamiku soudobých dějů. Naším záměrem je tedy především:

⁶ MAREK, J., *O historismu a dějepisectví*. Praha: Academia, 1992, s. 12.

⁷ Dnes je ostatně již za klasický považován Foucaultův či Veyneův požadavek plurality dějin existujících vedle sebe a nezávisle na sobě (srov. zejm. FOUCAULT, M., *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002, a VEYNE, P., *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010).

⁸ KLADIVA, J., *Kultura a politika 1945–1948*. Praha: Svoboda, 1968, s. 7.

- 1) skrze komplexní obraz daného období sledovat sociokulturní determinanty doby, a to se zaměřením na kulturní představitele z nakladatelské praxe konfrontací s jejich subjektivním podáním tohoto obrazu, od bezprostřední reflexe (tou je například Václavem Poláčkem hned v prvních poválečných letech připravený – ovšem nevydaný – sborník *Kniha a národ 1939–1945*, jenž nese punc věcného shrnutí a zmapování nakladatelského a knihkupeckého oboru za okupace) až k jeho proměnám a variacím, které vznikají zejména v důsledku časového odstupu (z tohoto hlediska jsou pro nás nejcennější paměti, jež prošly jen minimální, možná spíše formální redakcí, jako např. profesní autobiografie Jaroslava Šaldy) a zjevně nejsou kráceny, autorovo ego nikdo nepotlačoval, nalezneme tu hrdinství, někdy sebestřednost a bilancující očištnou snahu postavit se zpětně do centra dění; naproti tomu máme k dispozici texty redakčně připravené (např. Jaroslava Pilze či Ladislava Kuncíře), snažící o jakýsi klidný autorský odstup;
- 2) skrze porovnání všech zmiňovaných rovin a přístupů odkrýt dobové ideologické strategie a kořeny politického vlivu na kulturu – latentního za první republiky, přímého, ovšem nerealizovaného za druhé republiky, zvnějšku vnuceného za okupace a zdánlivě rychle a „přirozeně“ etablovaného bezprostředně po skončení druhé světové války;
- 3) poukázat na některé rozpory či dosud nedostatečně interpretovaná fakta, jež z naší studie vyplynou, a případně nabídnout podněty k novým pracím, věnujícím se jednotlivým aspektům nakladatelské práce.

Z předchozího textu by mělo být patrné, že jsme si nekladli za cíl zmapovat nakladatelskou činnost uvedeného období ani vytvořit historiografickou práci coby zdroj paralelní lexikografickým příručkám. Naším cílem byla naopak interdisciplinárně pojatá analýza umožňující uchopit obecnější souvislosti tématu. Primárně jsme tedy uvažovali zejména nad těmito otázkami: 1. Byla politická orientace jednotlivých kulturních osobností překážkou vzájemné oborové spolupráce? 2. Jakou podobu má pronikání politiky do kultury a jak je instrumentalizováno? 3. Lze snahu o pronikání politiky do kultury omezit na

některé politické systémy? 4. Lze hodnotit ideologizaci kultury na základě jiných než morálních kritérií? Předkládaná práce je hledáním odpovědí na tyto otázky a snahou adekvátně zformulovat argumenty, na jejichž základě bylo možné k odpovědím dospět.

2. Metodologická poznámka

Ať už bychom se snažili opřít o kterýkoli pojmový aparát nejrůznějších společenských disciplín, jejichž metodologická rozrůzněnost začala expandovat zejména ve druhé půli 20. století⁹ a vedla na jedné straně k úzké specializaci na úrovni subdisciplín typu dějiny každodennosti či dějiny mentalit a na straně druhé k postupnému transdisciplinárnímu pojetí, v jehož centru se ocital fenomén tu úžeji, tu šíře vymezené kultury, zřejmě nutně dospějeme k závěru, že některá témata si sama nastolí dominantní optiku zkoumání, napříč jednotlivými obory, ale také například mimo aktuální snahu definovat historické jevy za pomoci exaktních metod s měřitelnými výsledky. V tomto ohledu bychom navíc rádi připomněli slova historika Paula Veynea, jenž svým dílem dokázal, že nejde o nadsázku: „Metoda historie neexistuje, protože historie žádnou metodu nevyžaduje: od chvíle, kdy se vypráví o pravdivých věcech, je uspokojena. Nehledá nic jiného než pravdu, a právě proto není vědou, která hledá přesnost. Nestanovuje žádnou normu, v jejím pozadí nejsou žádná pravidla hry, nic pro ni není nepřipustné. Právě v tom spočívá nejoriginálnější charakteristika historického žánru.“¹⁰

Pokud jde o dva klíčové pojmy (kultura a politika), od nichž se naše téma odvíjí, je nutné konstatovat, že jejich definic je značné množství v závislosti na cílech, které jejich užívání plní, a nejde přitom o hledisko objektivit při jejich výběru. Popis geneze přístupů k fenoménu kultury¹¹ z pozice různých humanitních disciplín najdeme například u A. Kłoskowské,¹² jejíž akcent na využití sociokulturních teoretických rámců pro analýzu kulturních specifik

---

⁹ Srov. BURKE, P., *Co je kulturní historie?* Praha: Dokořán, 2011.

¹⁰ VEYNE, P., *Jak se píšou dějiny*, c. d., s. 21–22.

¹¹ Jak uvádí M. Soukup, již v roce 1952 bylo ve zvláštní studii věnované dějinám pojmu kultura shromážděno, utříděno a zhodnoceno „celkem 164 definic a vymezení kultury“. Autoři studie (A. L. Kroeber a C. Kluckhohn) na základě analýzy stanovili šest pojetí kultury, a to popisné, historické, normativní, psychologické, strukturální a genetické. SOUKUP, M., *Kultura. Biokulturologická perspektiva*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011, s. 44.

¹² KŁOSKOWSKÁ, A., *Masová kultura (Kritika a obhajoba)*. Praha: Svoboda, 1967, s. 13–67.

industrializované společnosti 20. století, silně diferencované a mobilní, stále umožňuje využití pojmu kultura široce definovaného kulturněantropologicky,¹³ tj. neklasifikačně, jako „relativně integrovaný celek zahrnující lidské chování a jeho výtvoř, přičemž toto chování se řídí vzory pro určitý kolektiv společnými a vytvářejícími se v procesu interakce“.¹⁴ Dále jde v pojmání kultura Raymond Williams, rovněž inspirovaný antropologickým pojetím kultura jako „celého způsobu života“, který do výkladu kultura zapojuje v inspiraci Gramscim ad. pojmy jako ideologie či hegemonie,¹⁵ což mu umožňuje mimo jiné zkoumat prolínání významů konceptu kultura s mocí a její vliv na šíření sociální změny. Rovněž obsah pojmu politika lze v definicích zužovat či rozšiřovat mnoha způsoby, přičemž pro nás jsou podstatné projevy moci napříč danou společností, tedy politika vytvářející, organizující a proměňující společenský a kulturní řád.¹⁶ Jde nám tedy primárně o vztah kultura a moci a jeho dynamiku, o jeho důsledek, jímž je charakter fungování (ať už převážně afirmativní či represivní)¹⁷ kultura ve společnosti.

Naše téma, jež se rozprostírá přinejmenším mezi kulturou a politikou, se pohybuje na pomezí historie, kulturní historie, sociologie kultura, literární historie a literární vědy, sociální a politické filozofie, politických, ekonomických a právních věd, sociologie, kulturologie či mediologie. Jednotícím prvkem jsou pak východiska *kritické teorie* v širším smyslu (a to zejména programová interdisciplinarita, akcentace komplexnosti společenského dění, pojmání kultura jako autonomní oblasti, kde se rozhoduje o případné změně společenského statu quo, charakterizace kultura jako tvorby, produkce a kreativity v opozici ke

---

¹³ Srov. zejm. WILLIAMS, R., *Culture and Society 1780–1950*. Harmondsworth: Penguin, 1976; WILLIAMS, R., *Culture*. London: Fontana, 1981.

¹⁴ KĽOSKOWSKÁ, A. *Masová kultura*, c. d., s. 33.

¹⁵ Srov. WILLIAMS, R., *Culture and materialism*. London: Verso, 2005.

¹⁶ Srov. HUNTINGTON, S. P., *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka, 2001.

¹⁷ Srov. zejm. MARCUSE, H., *Counterrevolution and revolt*. Boston: Beacon Press, 1972; MARCUSE, H., *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko, 1991; MARCUSE, H., *Technology, war, and fascism*. Ed. D. KELLNER. London: Routledge, 1998.

spotřebě příznačné stagnací, pasivitou a podléháním manipulaci),¹⁸ neboť podle našeho názoru poskytují vhodné prostředky k uchopení tématu, které evidentně reprezentuje konkrétní střet ideologií a jeho kulturní konsekvence s časovým přesahem až do současné společenské praxe.

---

¹⁸ Srov. ADORNO, T. W.; HORKHEIMER, M. Kulturní průmysl. Osvícenství jako masový podvod. In *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikoymenh, 2009, s. 123–166.

I. POLITICKÝ RÁMEC

1. Otázka periodizace

V této práci budeme pouze jako vnější záchytné body užívat tradiční periodizaci politických dějin daného období¹⁹ (tzv. druhá republika, Protektorát Čechy a Morava vyhlášený Hitlerovým výnosem z 16. března 1939 a zrušený bezpodmínečnou kapitulací Německa, jež vstoupila v platnost v 0.01 hod. 9. května 1945; tzv. třetí republika). Přestože správní organizace druhé republiky a protektorátu byla odlišná,²⁰ tudíž se z historického hlediska mezi tato dvě období klade jednoznačný předěl, domníváme se, že pro naše téma je důležitější reálný dopad vnitropolitické situace na kulturu, tj. i na nakladatelskou praxi.²¹ Tak jako je nutné registrovat kulturně společenské důsledky krize 30. let a vnímat léta krize jako jistý předěl v období první republiky, je nezbytné vedle počáteční fáze druhé republiky a dnů, kdy začaly být uskutečňovány institucionální nedemokratické správní kroky, zdůraznit kontinuitu politicko-kulturních aktivit tradicionalistického konzervativismu, integrálního nacionalismu a fundamentálního katolicismu od první republiky přes republiku druhou až po první fázi protektorátní. Podle našeho názoru²² po exemplární proměně kulturního

¹⁹ V této souvislosti chceme do jisté míry navázat na sporadické pokusy o interpretaci daného období, které se v menší či větší míře zbavují tradovaných tabu a předsudků (skupina reformně orientovaných historiků, mapujících základní otázky českého a československého národního vědomí /tj. nejen akademicky debatující o smyslu českých dějin/ – autorský kolektiv tzv. *Dějiny odboje*: Jaroslav Kládiva, Josef Novotný, Václav Kural, Oldřich Janeček, František Janáček, Jan Tesař, Jiří Doležal, Tomáš Pasák; a dále např. literární historik Jiří Brabec či historikové Jan Rataj a Jan Dobeš).

²⁰ Dne 30. 9. 1938 vládní přijetí mnichovské dohody; 1. 10. 1938 souhlas čs. vlády s odstoupením Těšínska; 1. 12. 1938 jmenování nové čs. vlády; 15. 3. 1939 okupace, 16. 3. 1939 zveřejnění výnosu o zřízení Protektorátu Čechy a Morava a následné jmenování protektorátní vlády.

²¹ V rámci zákonných opatření týkajících se mimořádných poměrů, které nastaly v září 1938, vešly ovšem v platnost také vyhlášky cenzurního charakteru (19. září vydalo pražské policejní ředitelství vyhlášku o předběžné kontrole všech tiskovin), stále však nelze mluvit o zlomu, jenž by poznamenal běžnou praxi. Vyhláška se, podle slov V. Poláčka, nedodržovala (viz in POLÁČEK, V., *Cenzura*, c. d., s. 69).

²² Tento názor se opírá o respektované autory literárněhistorických studií, jako je především Jiří Brabec, ale i autory-historiky, kteří se kulturními aspekty dějin důkladněji zabývali (J. Doležal,

ovzduší v české pomnichovské společnosti dochází k fatálnímu přelomu až po reorganizaci protektorátní vlády na přelomu let 1941/1942. „V září 1941 se o dalším vývoji českých zemí rozhodovalo v Berlíně. Nacistům se zdála situace v Protektorátě Čechy a Morava velmi kritická, a proto se rozhodli k tvrdým opatřením i za cenu krvavých represálií. Do českých zemí byl poslán Reinhard Heydrich, aby jako zastupující říšský protektor vystřídal Konstantina von Neuratha... Jednalo se především o rychlost při provádění protiopatření vůči odboji, která by se svojí krutostí a násilím odrazila i v psychologických účincích na obyvatelstvu... Rozšířilo se ovzduší nejistoty a strachu, masové represálie českým obyvatelstvem přímo otřáslly.“²³ Dne 19. 1. 1942 R. Heydrich zrušil „občanský výjimečný stav“ (který vyhlásil den po nástupu do funkce zastupujícího říšského protektora 28. 9. 1941) a byla jmenována nová protektorátní vláda, jež se však jako kolektivní orgán už nesměla scházet (Heydrichova správní reforma zrušila předsednictvo vlády a ministerské rady).

Do tohoto předělu byl de facto na protektorátním území český kulturní život v podstatě podporován (v rámci ideologického „výběru“ postaveného na propracovaném systému perzekucí) a česká kulturní autonomie, ve smyslu česko-německé spolupráce, byla uznána také oficiálně.²⁴

Praktické fungování společnosti má z perspektivy jednotlivých – v našem případě kulturních – aktivit jistou setrvačnost, nejsou-li změny vnějších podmínek manifestovány tak otevřeně a explicitně (tj. z hlediska zúčastněných fatálně), jako tomu bylo v lednu 1942. Předěly z hlediska kulturních aktivit se objevují jinde, i ediční činnost někdy politický vývoj předjímala a někdy ho

---

J. Tesař ad.). Rovněž autoři specializující se na politické a správní dějiny tento fakt nepomíjejí, když mluví o dvojkolejném modelu organizace veřejné moci (srov. např. MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha: Karolinum, 2002).

²³ PASÁK, T., *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999, s. 324.

²⁴ „Zejména v jarních měsících roku 1940 uspořádalo NS [Národní souručenství] velké kulturní akce národního významu. Na jejich organizaci – ve srovnání s jarem 1939 – je patrná snaha vyhnout se možnému nelobajálnímu ‚zneužití‘. Oslavy jsou zpravidla pojaty jako akce vysloveně kulturní (i když národně manifestační) a účastní se jich obvykle i nejvyšší funkcionáři NS.“ TESAŘ, J., *Traktát*, c. d., s. 155.

doháněla. „Není sporu o tom, že společným předělem politických a kulturních dějin byly otřesy let 1938 a 1939, které vyvolaly dlouhodobější změny v orientaci moderní české poezie a prózy... Násilné zásahy [vypuknutí války, perzekuce po říjnových a listopadových demonstracích]... nepůsobily však na vydavatelskou práci, která se spíše znásobila... Písemnictví... spíše charakterizoval nástup vlastenecké tematiky, a nikoli obrana a ústup, jak tomu bylo v odboji. K souladu s reakcí české společnosti a odboje nedošlo ani při pádu Francie, ani v létě 1941, kdy vstoupil do války Sovětský svaz. V určitém ohledu se společným průsečíkem politických a kulturních dějin stal podzim 1941, kdy přišel do Prahy R. Heydrich... Vzpor ztíženým možnostem pokračovala snaha o udržení umělecké úrovně a tematiky, jež by nabídla čtenáři potřebné hodnoty. Bylo to ale už období, kdy se písemnictví více bránilo, než útočilo.“²⁵

Můžeme tudíž uvažovat také o jiné než vnější motivaci náhlých ideologických přechodů v konkrétní nakladatelské činnosti právě v období tzv. druhé republiky a zmíněného prvního období protektorátu.

Podobně je tomu s léty 1945–1948. Sociální politika v návaznosti na ekonomiku za protektorátu vytvořila ideální podmínky politického vývoje (a s ním úzce spjatých oficiálních aktivit kulturních) bezprostředně po osvobození, tak jak se skutečně odehrál. „Dlouhá řada jevů, které si obecné vědomí spojuje se socialistickým systémem, našla svůj počátek v letech protektorátních. Určování cen zboží a služeb spolu s kontrolou jejich dodržování, centrální řízení mezd, rozmísťování pracovních sil umožňující například posílat lidi do zemědělství, pracovní povinnost, direktivní systém udělování zakázek a přidělování surovin, státní regulace průmyslové výroby i zemědělské produkce nebo kontrola zahraničního obchodu tvořily náplň řízeného hospodářství a důvěrně je znali Češi a Slováci i dlouhá desetiletí po válce.“²⁶ Směřování k „vítěznému únoru“ nebylo revoluční ve smyslu náhle se vynořivší komunistické frakce, která svou promyšlenou a listivou politikou dokázala triumfovat nad

---

²⁵ DOLEŽAL, J., *Česká kultura*, c. d., s. 147–148.

²⁶ DOBEŠ, J., Co ještě nevíme o protektorátu. *Orientace, Lidové noviny*, 15. 3. 2008.

neschopnými, neprozíravými či nerozhodnými politickými protivníky, a nebylo fatálním ukončením spravedlivé možnosti znovuetablování naší společnosti; spíše šlo o přerušení souběhu různě motivovaných ideologických praktik, zejména nedůvěry v demokracii, která v Československu sílila od poloviny 30. let (tehdy zprava). Fakt, že dnes slouží jistá tabuizace druhé republiky a fatalizace třetí republiky zas jinak ideologické aktuální rétorice,²⁷ na tom nic nemění.²⁸ Máme ostatně k dispozici pohledy v tomto smyslu objektivnější: „Poválečné proměny usnadnila nedůvěra v liberalismus, která na české půdě vzklíčila již v době hospodářské krize a byla vydatně zalévána v letech protektorátních. Z toho vyrostlo přesvědčení, že liberalismus a s ním příbuzné hodnoty (pluralismus, úcta k demokratickým právům a svobodám) nedokáží vyřešit problémy doby a musejí být nahrazeny hodnotami jinými.“²⁹

Nebo jak poznamenává P. Pithart:³⁰ „A ať se nám to líbí či spíše nelíbí, druhá republika spojuje první a *třetí* republiku; třetí pak urovnává cestu ke čtvrté a ta zase k další. Kontinuity, naší odpovědnosti za vlastní soud, je zkrátka více, než by bylo milo. Čas stejně jako dějiny se totiž nikdy nezastavil, jen počítání

---

²⁷ Poznamenejme ostatně, že se plně ztotožňujeme se stále platným názorem Jana Rataje: „Konzervativně autoritářský a fašizující režim Česko-Slovenska s konceptem českého árijství nezapadá do tradičního českého instrumentálního, jednostranně pozivitního, demokratického, liberálního, nyní i občanského stereotypu vnímání sebe sama. Blokace celistvého výzkumu druhé republiky je rovněž ovlivněna střetem vědeckých a účelově politických přístupů (restituční zájmy i k období nesvobody, snaha nenarušit vybudované překaširované demokratické Slaviny některých stranickopolitických proudů i osobností). Působí i stavovská solidarita a pieta části akademicky vzdělané obce, která pokládá za neslušný a nežádoucí výzkum společensko-politického kontextu názorů a angažovanosti protidemokratického a antisemitského typu některých českých literárních, univerzitních a vědeckých veličin. Projevuje se i iracionální nechut' připustit, že zde existoval, byť s jepičí životností, český nedemokratický režim krajně pravicový dříve než nedemokratický režim komunistický.“ RATAJ, J., *Návrat a nástup. Český systémový koncept krajně pravicového řádu za druhé republiky. Politologická revue*, 2006, č. 1, s. 57.

²⁸ „Je namístě položit si tedy... otázky: Byli jsme na tom za první republiky skutečně tak skvěle s morálkou? Bylo vůbec co „lámat“? Nebylo to spíš tak, že se československý národ po dvacet let jen zhlížel v odlesku velké záře Masarykovy? Že když došlo na lámání chleba, koukali jsme spíš, kde trochu uškodlit? A hlavně, že to všechno bylo vlastně jenom takové divadlo? V tomto světle se zdá, že možná ani komunistický režim neznamenal tolik morální devastaci národa, jako spíš nepříjemné a nedobrovolné přiznání si vlastních možností.“ PELIKÁN, Č., *Analýza naší moderní národní mytologie. Aluze*, 2002, č. 1, s. 203.

²⁹ DOBEŠ, J., *Co ještě nevíme*, c. d.

³⁰ PITHART, P., *Druhá a jakoby poslední*. In POJAR, M.; SOUKUPOVÁ, B.; ZAHRADNÍKOVÁ, M. (eds.), *Židovská menšina za druhé republiky*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2007, s. 8.

skončilo: poválečnou republiku (květen 1945 – únor 1948) nejen neoznačujeme jako ‚třetí‘, ale dosud o ní vůbec nemluvíme jako o osobitém problému vyžadujícím zvláštní zkoumání. Platí nevyřčená, nicméně platná dohoda o tom, že všechno bylo v zásadě v pořádku, ale pak to náhle skončilo komunistickým pučem v únoru 1948... Nikdo totiž nechce vědět, jak jsme se dostali ke komunismu. Že s tím, jak jsme se k němu dostali, souvisí vzepjaté národovectví, nacionalismus, tedy i ta druhá a třetí republika. Jenže ta ‚třetí‘ republika přejala některé charakteristické rysy republiky druhé, a to je právě to velmi nepříjemné: přijala za své ‚zjednodušení‘ systému politického stranictví plus vyloučení opozice (to je totiž podstata Národní fronty, dohodnuté londýnským a moskevským exilem již v březnu 1945), navázala na vypjatý český nacionalismus (odsun/vyhnání Němců jako faktické uplatnění principu kolektivní viny).³¹

---

³¹ Fakt, že se jedná o citlivé téma, respektive tabu, potvrzuje např. učebnice dějepisu pro střední školy *Dějiny zemí Koruny české II.* schválená roku 1992 ministerstvem školství k zařazení do seznamu učebnic, v níž zcela chybí kapitola o tzv. druhé republice (několik řádků v rámci kapitoly „Válka, okupace, odboj“ tuto absenci nemůže nahradit či zdůvodnit). Stejně tak publikace *Politický systém českých zemí 1848–1989* z roku 2003 v kapitole o druhé republice interpretuje tehdejší režim dobovou konzervativně katolickou optikou a vyhýbá se jak přímým pojmenováním problematických jevů (otevřený antisemitismus apod.), tak závěrečnému období druhé republiky s jeho konkrétními kroky, jež měly vést k nastolení autoritářského řádu (srov. RATAJ, J., *O autoritativní národní stát*. Praha: Karolinum, 1997, s. 54–80).

2. Politická situace

Dvacetiletí Československé republiky, která mohla vzniknout jen díky všeobecné mocenské nestabilitě ve střední, východní a jihovýchodní Evropě na konci první světové války, lze ve stručnosti charakterizovat jako boj o vlastní existenci v rámci soudobé evropské krize hledání nových společenských a lidských jistot. V celoevropském měřítku se odehrávala (ekonomicky podmíněná) krize demokracie, daná jednak rozvolněním tradičních západoevropských demokracií, jednak ne vždy funkčním přejímáním západoevropských modelů v zemích střední, východní a jihovýchodní Evropy a jednak nástupem totalitních režimů – ať už jde o sovětskou tzv. diktaturu proletariátu nebo o nacionální korporativní státy fašistické. Výsledkem byla obecná tendence k vytvoření nového modelu důkladněji organizované společnosti.

Československo – i geograficky k tomu predisponované – převzalo model západních demokracií, uplatnilo přitom řadu progresivních sociálních reforem a přes nepříznivé vnější podmínky se relativně brzy konsolidovalo. V jeho vnitřním vývoji najdeme paralely klíčových dějů vnějších:

- v důsledku ekonomických poměrů vyvolaných, ale i umožněných první světovou válkou došlo v Československu stejně jako v rámci celé Evropy k posílení pozic reformisticky orientovaných levicových politických sil,³²
- ve vnitropolitickém mocenském boji postupně nabývá na významu agrárně katolický blok – ve shodě s prosazujícím se evropským konzervativismem (Francie, Anglie, Rakousko, Polsko), jehož důsledkem bylo mj. selhání Společnosti národů;

---

³² „... ve svobodných a demokratických volbách v dubnu 1920 získaly socialistické strany v ČSR padesát procent všech voličských hlasů. Zbytek hlasů získaly v ČSR převážně živnostnické a rolnické strany křesťansko-lidové, jež byly roztržštěné, ale rovněž disponovaly svými sociálními programy zaměřenými proti aristokratickým a klerikálním privilegiím (bez takových sociálních programů by ve volbách neměly vůbec žádnou šanci). V takto bezmála husitském československém parlamentu tehdy neexistovala ani jedna jediná, sebemenší politická strana, která by byla zaměřena ‚praviceově‘ či snad dokonce aristokraticky. Ba co víc: žádná taková strana vlastně do voleb ani nekandidovala.“
SOLAŘÍK, B., Chiliasté. *Britské listy* 26. 2. 2010, [on-line], dostupné z WWW: <<http://www.blisty.cz/art/51390.html>>.

– politická reprezentace liberálního bloku (tzv. skupina Hradu) spolupracuje s krajní levicí kvůli efektivnější ochraně republiky před nacionalistickým Německem – ve shodě se vstupem Sovětského svazu do Společnosti národů;
– kulturní procesy v Evropě meziválečného období vykazují zjevný předěl na konci 20. let, kdy dominantní tendenci ke změně střídá tendence ke stabilizaci, projevující se opouštěním experimentů a snahou o posilování tradic a o znovunalezení jistoty pevného řádu.³³

V důsledku zahraničněpolitického řešení napětí, vyvolaného německým vítězstvím v Porýní v březnu 1936, tedy takzvané mnichovské dohody (podepsané čtyřmi velmocemi – Velkou Británií, Francií, Německem a Itálií – v noci z 29. na 30. září 1938), skončil československý boj o samostatnost a svobodu, o vnitřní demokratickou frontu obrany. „Mnichov neznamenal ve svých důsledcích jen podstatnou změnu hranic a mezinárodního postavení republiky, její pronikavé hospodářské oslabení, ale přinesl značné otřesy ve vnitřní stavbě demokratického státu, zejména rozkolísal a rozkládal i dosavadní systém převládajících ideových a morálních hodnot.“³⁴

Nastalá krize projevující se jako „politická dezorientace, rozvrat dosavadních duchovních jistot a hodnot, pocit státního, národního, hospodářského, sociálního a mravního selhání liberální demokracie“,³⁵ bohatě mediálně dokumentovaná, mohutně povzbuzovala emotivně laděné připomínání prvorepublikových politických sporů a hledání už nikoli jen vnějšího, nýbrž i vnitřního viníka mnichovské katastrofy. Logicky za něj byli označeni reprezentanti dosavadní vládní koalice, prvorepublikový princip parlamentarismu a obecně pak liberálně humanistický ideový proud, zosobněný jak (5. října 1938) abdikujícím prezidentem Edvardem Benešem, tak jeho předchůdcem – symbolem československé státnosti T. G. Masarykem. Tato atmosféra posílila pozici „konzervativní pravice i extremistických antidemokratických skupin, které

---

³³ Podrobněji srov. např. OLIVOVÁ, V., *Dějiny první republiky*. Praha: Karolinum, 2000.

³⁴ GEBHART, J.; KUKLÍK, J., *Druhá republika 1938–1939*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 12.

³⁵ RATAJ, J., *O autoritativní národní stát*, c. d., s. 14.

doposud jen hlomozily na okraji politického dění“³⁶ jimž se už dlouhou dobu přičil masarykovský a benešovský ideál rovnosti a bratrství, postavený proti jakémukoli typu elitářství. Iniciativy ve jménu jednotných národních a státních zájmů se chopili agrárníci³⁷ pod heslem „oživení pojmů vlasti a vlastenectví“ (které se jim stalo osudným za okupace) a očisty „od nánosů internacionalismu, nadměrného humanismu a nepravého pokroku“ (jež je zase vyřadila z politiky tzv. třetí republiky).³⁸ Praktickým důsledkem poučené snahy o prevenci stranického egoismu prvorepublikové koaliční vlády bylo založení Strany národní jednoty. V druhé půli listopadu 1938 bylo zveřejněno ustavující svolání s výčtem jejích jednotlivých složek, sestávajících z pravicových stran rozpuštěných za tímto účelem; jejich definitivní výčet pak zahrnoval někdejší agrárníky, tj. Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu, a ostatní menší pravicové strany: část Československé strany národně socialistické, Československou živnostensko-obchodnickou stranu středostavovskou, Národní sjednocení, Československou stranu lidovou, Národní ligu, Národní obec fašistickou, Křesťansko-sociální stranu, Národní stranu lidovou.

Z bývalého československého politického spektra zbývaly strany levicově orientované (sociální demokraté a komunisté), k nimž se přidala zbylá část národních socialistů, aby v prosinci 1938 založili tzv. loajálně opoziční Národní stranu práce. I tento druhý a poslední druhorepublikový politický subjekt měl být podle chystaného programu vládní Strany národní jednoty zrušen v souladu s plánovaným zbudováním (antisemitsky orientované) tzv. autoritativní demokracie, přičemž připravený autoritářský řád neměl s demokracií už mnoho společného, neboť ani mezi zbylými dvěma stranami „nebyla rovnost příležitostí ani vztah konkurence. Národní stranu práce, která byla v naprosto subordinačním postavení k hegemonní státní Straně národní jednoty a byla trvale zbavena reálné

---

³⁶ Tamtéž, s. 15.

³⁷ Tj. Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu.

³⁸ HALÍK, R., Základ státu. *Venkov* 23. 10. 1938.

politické váhy, vlivu na rozhodovací procesy i kontrolní funkce, lze poměřovat spíše s druhořadými politickými stranami v meziválečných autoritářských režimech, přežívajícími bez možnosti faktického podílu na moci. Důvody existence druhé vedlejší politické strany v prvním období druhé republiky byly čistě takticky účelové.³⁹ Zánik Strany národní jednoty přivedla německá okupace, konkrétně 16. březen 1939, kdy byl oficiálně vydán Hitlerův výnos o zřízení Protektorátu Čechy a Morava (č. 75/1939 Sb.).⁴⁰

---

³⁹ RATAJ, J., *Návrat a nástup*, c. d., s. 67.

⁴⁰ „... Naplněn vážným přáním sloužiti opravdovým zájmům národů sídlících v tomto životním prostoru, zajistiti národní svébytnost německého a českého národa, prospěti míru a sociálnímu blahu všech, nařizují tudíž jménem Německé říše jako základnu pro budoucí soužití obyvatelů těchto oblastí toto:

Článek 1. (1) Části bývalé Česko-Slovenské republiky, obsazené v březnu 1939 německými oddíly, náleží od nynějška k území Velkoněmecké říše a vstupují jako ‚Protektorát Čechy a Morava‘ pod její ochranu. (2) Pokud obrana Říše toho vyžaduje, učiní Vůdce a říšský kancléř pro jednotlivé části těchto území úpravu od toho odchylnou.

Článek 2. (1) Obyvatelé protektorátu, kteří jsou příslušníky německého národa, stávají se německými státními příslušníky a podle předpisů zákona o říšských občanech z 15. září 1935 (Říš. Zák. I., str. 1146) říšskými občany. Pro ně platí tudíž také ustanovení na ochranu německé krve a německé cti. Podléhají německé soudní pravomoci. (2) Ostatní obyvatelé Čech a Moravy stávají se státními příslušníky Protektorátu Čechy a Morava.

Článek 3. (1) Protektorát Čechy a Morava jest autonomní a spravuje se sám. (2) Vykonává svoje výsostná práva, náležející mu v rámci protektorátu, ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše. (3) Tato výsostná práva jsou vykonávána vlastními orgány a vlastními úřady s vlastními úředníky.

Článek 4. Hlava autonomní správy Protektorátu Čechy a Morava požívá ochrany a čestných práv hlavy státu. Hlava protektorátu potřebuje pro výkon svého úřadu důvěry Vůdce a říšského kancléře.

Článek 5. (1) Jako zástupce říšských zájmů jmenuje Vůdce a říšský kancléř ‚Říšského protektora v Čechách a na Moravě‘. Jeho úřední sídlo jest Praha. (2) Říšský protektor jako zástupce Vůdce a říšského kancléře a jako zmocněnec říšské vlády má úkol pečovati, aby bylo dbáno politických směrnic Vůdce a říšského kancléře. (3) Členové vlády protektorátu jsou potvrzování říšským protektorem. Potvrzení může býti odvoláno. (4) Říšský protektor jest oprávněn dáti se informovati o všech opatřeních vlády protektorátu a udíleti jí rady. Může podati námítky proti opatřením, která by byla s to poškoditi Říši a je-li nebezpečí v prodlení, vydati nařízení nutná ve společném zájmu. (5) Od vyhlášení zákonů, nařízení a jiných právních předpisů, jakož i od výkonu správních opatření a pravoplatných soudních rozsudků jest upustiti, podá-li říšský protektor námítky.

Článek 6. (1) Zahraniční věci protektorátu, obzvláště ochranu jeho státních příslušníků v cizině, zastává Říše. Říše povede zahraniční věci tak, jak to odpovídá společným zájmům. (2) Protektorát obdrží zástupce u říšské vlády s úředním označením ‚vyslanec‘.

Článek 7. (1) Říše poskytuje protektorátu vojenskou ochranu. (2) Vykonávajíc tuto ochranu, udržuje Říše v protektorátu posádky a vojenská zařízení. (3) Pro udržení vnitřní bezpečnosti a pořádku může protektorát zříditi vlastní sbory. Organizaci, početní sílu a výzbroj určí říšská vláda.

Článek 8. Říše vykonává bezprostřední dohled na dopravnictví, jakož i na pošty a telekomunikace.

Počínaje protektorátem bylo jedinou povolenou politickou institucí Národní souručenství. Nešlo o politickou stranu v běžném slova smyslu, ale státním prezidentem Háchou iniciovanou v podstatě všenárodní politickou institucí (nahrazující svým výkonným orgánem zrušenou poslaneckou sněmovnu a senát), v níž přijalo členství přes 98 % mužských obyvatel protektorátu.⁴¹ Z obou stran (u vládní garnitury i u obyvatelstva) šlo tedy zřejmě o jakési gesto pasivní rezistence: Národní souručenství mělo de facto jediný program, a to legální prezentaci češství ve specifických podmínkách protektorátu. „V kontextu politickém se ve [padesátičlenném] Výboru Národního souručenství uplatnili ze

---

Článek 9. Protektorát náleží k celnímu území Německé říše a podléhá její celní výsosti.

Článek 10. (1) Zákonným platidlem jest vedle říšské marky až na další koruna. (2) Poměr obou měn navzájem určí říšská vláda.

Článek 11. (1) Říše může vydávati právní předpisy s platností pro protektorát, pokud toho vyžaduje společný zájem. (2) Pokud je dána společná potřeba, může Říše převzít do vlastní správy správní obory a zřídit k tomu potřebné vlastní říšské úřady. (3) Říšská vláda může učiniti opatření potřebná k udržení bezpečnosti a pořádku.

Článek 12. Právo platné nyní v Čechách a na Moravě zůstává v účinnosti, pokud neodporuje smyslu převzetí ochrany Německou říší...“ KOL., *Mnichov v dokumentech II*, s. 396–399.

Poměrně rozsáhlou část dokumentu citujeme zejména z toho důvodu, že v tradičním domácím pojetí naší národní historie bývá protektorát chápán v podstatě synonymně anexi, tedy násilnému připojení dotyčného území. Z uvedeného dokumentu je však zřejmé, že v případě protektorátu jde o formu jinou, definovanou mezinárodním právem jako vztah daný nerovnoprávnou smlouvou uzavřenou mezi dvěma státy, podle které jeden z nich předal druhému rozhodování ve věcech zahraničněpolitických. Z toho pak vyplývá jistý manévrovací prostor nejrůznějších aktivistů a institucí ve všech společenských oblastech uvnitř znevýhodněného státu.

V rámci naší historiografie se jiné (tedy ne na premise bezbranné oběti postavené) pojetí správního a politického charakteru protektorátu se pokouší například nejnověji historik Pavel Maršálek, který věcně konstatuje, že alespoň podle obecných článků výnosu (čl. 1) měl být protektorát autonomní a samosprávný, přičemž v dílčích úpravách bylo obojí samozřejmě výrazně omezeno (srov. MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*, c. d., s. 17–18). Na druhou stranu může interpretace Hitlerova výnosu o zřízení Protektorátu Čechy a Morava, stejně jako dobového politického, ekonomického, sociálního a kulturního dění či dobových institucionálních pramenných materiálů, vést k výkladu poněkud méně zatíženému národním tabu, na kterém je mýtus obětování bezbranného českého národa v moderních dějinách postaven. Příkladem takové přístupu je kniha Mary Heimannové (HEIMANN, M., *Czechoslovakia. The State That Failed*. New Haven — London: Yale University Press, 2009), jejíž vydání mělo v Čechách příznačný polemický ohlas (DUCHÁČEK, M., Nad knihou Mary Heimannové. *Dějiny a současnost*, 2010, r. 32, č. 2, s. 7; DEJMEK, J., Moderní dějiny československého státu v revizionistickém pohledu. *Český časopis historický*, 2010, r. 108, č. 4, s. 664–677).

⁴¹ „Členem Národního souručenství se mohl stát pouze plnoletý (nad 21 let) a bezúhonný protektorátní občan (tedy občan české národnosti), který byl mužského pohlaví a splňoval zároveň podmínku árijského původu.“ VEČEŘA, P., Národní souručenství. In MALÍŘ, J.; MAREK, P. a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. II. díl 1938–2004*. Brno: Doplněk, 2005, s. 1095.

čtyř pětina členové likvidovaných organizací Strany národní jednoty a Národní strany práce, z jedné pětiny zástupci fašisticko-vlajkařské pravice, která ovšem ve své většině – a především na platformě Vlajky – Národní souručenství za své nikdy nepřijala, a naopak vůči němu opozičně vystupovala; v rovině sociální se Výbor Národního souručenství tvářil jako reprezentant všech sociálních vrstev a proudů českého národa, šlechtou počínaje a dělnictvem konče.⁴² Oproti rezistenčnímu směru české politiky se zformovaly dva antagonistické proudy aktivní, a to dvojkolejný odboj (na jedné straně demokratický, reprezentovaný exilovou londýnskou vládou a řadou dalších odbojových skupin domácích i zahraničních; na druhé komunistický, zaštiťovaný ilegálním vedením KSČ) a tzv. aktivisté, respektive kolaboranti (sem lze řadit příslušníky oficiálních a dobrovolných kolaborantských a fašistických organizací, jakými byly Národní odborová ústředna zaměstnanecká, Svaz zemědělství a lesnictví, Česká liga proti bolševismu, Veřejná osvětová služba, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, Svatováclavská dobrovolnická rota, neformální sdružení Novinářští aktivisté, Árijská fronta, Árijská pracovní fronta, Akce národní obrody, Česká autonomní strana dělnická, Česká pracovní fronta, Česká studijní společnost pro řešení židovského problému a rasové otázky, Česko-moravská obec fašistická, Česko-německá společnost, Český národně socialistický tábor – Vlajka, Český národní výbor /svatováclavský/, Český svaz pro spolupráci s Němci, Český svaz válečníků, Moravští národní socialisté, Strana zeleného hákového kříže, Národně socialistická garda slovanských aktivistů v rámci Velkoněmecké říše, Národní árijská kulturní jednota, Národní akční komitét, Národní obec fašistická, Národní tábor fašistický, Národopisná Morava, Protižidovská liga, Strana českých fašistů, Fašistické gardy).⁴³

Protektorátní politické spektrum předurčovalo na základě výsledku 2. světové války a zahraničněpolitické reorganizace velmocenského působení v Evropě také politické subjekty akceptovatelné v podílu na moci v obnoveném

---

⁴² VEČEŘA, P., Národní souručenství, c. d., s. 1093.

⁴³ Srov. zejm. PASÁK, T., *Pod ochranou říše*. Praha: Práh, 1998, a PASÁK, T., *Český fašismus*, c. d.

Československu. Politickou moc si tedy v osvobozené republice měli rozdělit političtí reprezentanti zahraničního protektorátního odboje. Přitom se londýnský Benešův koncept poválečného uspořádání Československa, konkrétně direktivní redukce politických stran za účelem nivelizace radikálních politických tendencí, zdánlivě paradoxně shodoval s konceptem moskevským, který o zúžení politického spektra stál rovněž, jen motivace byla jiná: na rozdíl od Benešovy skupiny šlo prosovětské skupině o eliminaci dalších potenciálních pravicových stran a v ideálním případě o marginalizaci pravicových stran stávajících.

„Nekomunistickým stranám nezbývalo tak mnoho prostoru k tomu, aby se *odlišily* od politiky komunistů. Ve svém pohybu byly svázány politickou strukturou, kterou přijaly, a tato struktura mohla být a také byla proti nim použita v celém průběhu zápasu o moc. K tomu je třeba připočíst také politickou oslabenost nekomunistických stran, které za války přerušily na rozdíl od komunistů svou politickou činnost a jejichž někteří představitelé se na konci první a druhé republiky a okupace diskreditovali.“⁴⁴ Nezanedbatelným faktem a politickým argumentem směrem k veřejnosti byl i výsledek smlouvy se Sovětským svazem (z roku 1943), totiž osvobození převážné části československého území sovětskou armádou. Výsledek voleb z května 1946 lze pak stěží považovat za překvapivý a 38 procent hlasů, které získala Komunistická strana Československa, za zpochybnitelné. Vypjatou těsně poválečnou atmosféru, spojenou se zmatením už tak nejasných společenských norem a hodnot a snahou o nalezení nového spravedlivějšího uspořádání společnosti, dokázali účinnou propagandou lépe využít komunističtí politikové, čímž si zajistili klíčové pozice v řízení státu a připravili podmínky k postupnému převzetí moci po vzoru sovětské diktatury.

Reprezentanti obou center zahraničního odboje po společných jednáních v březnu 1945 v Moskvě sestavili vládu a do jejího programového prohlášení zanesli zákaz pravicově orientovaných stran první (potažmo druhé) republiky. Reálně bylo tedy politické spektrum omezeno na sociální demokraty, národní

---

⁴⁴ KUSÁK, A., *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha: Torst, 1998, s. 147.

socialisty, lidovce, komunisty (české a slovenské) a slovenské demokraty, sdružené v nové instituci – Národní frontě Čechů a Slováků. Tento oficiální krok byl zcela v intencích politického naladění evropských zemí těsně po skončení válečného konfliktu⁴⁵ a jeho radikálnost odrážela respektování dohody vítězných mocností, týkající se budoucí hranice mezi protivníky v tzv. studené válce. Československo se přiklonilo k Východu.

Právní i správní provizorium (prezidentské dekrety, prozatímní Národní shromáždění, vláda ustavená na základě dohod politických stran) ukončily řádné květnové volby 1946. Politickou krizi roku 1947⁴⁶ jako důsledek nepříznivého ekonomického vývoje (daného jak málo efektivním provozem znárodněných podniků, tak nedostatečnou produkcí potravin zaviněnou počasím) je pak třeba vnímat ve spojitosti s rivalitou východních a západních mocností (v červnu 1947 došlo k realizaci březnové Trumanovy doktríny, rozdělující státy striktně na demokratické a totalitní, prostřednictvím tzv. Marshallova plánu). Absence parlamentní i veřejné diskuse o budoucí zahraničně-mocenské determinaci dalšího politického vývoje Československa je jen kosmetickým nedostatkem na již hotovém obrazu polarizovaného světa druhé půle 20. století.

---

⁴⁵ Důsledky předválečné hospodářské krize byly ještě umocněny válkou a současně s tím stoupající mezinárodní autoritou Sovětského svazu, který se zdál být v danou chvíli jedinou reálně ověřenou alternativou řešení sociálních a ekonomických problémů v poválečné Evropě. Např. názory Edvarda Beneše (jehož sympatie k Sovětskému svazu lze podle A. Kusáka vysledovat od poloviny 30. let) nebyly žádnou anomálií a zcela v logice věci shrnul danou situaci v článku otištěném v prosinci 1945 ve švédském časopise *Morgontidningen* jako zákonitý vývoj od liberalismu k systému s převahou socialistických prvků, s důrazem na bezkonfliktnost tohoto vývoje právě v Československu. Srov. KLADIVA, J., *Kultura a politika*, c. d., s. 23n.; KUSÁK, A., *Kultura a politika*, c. d., s. 127n.

⁴⁶ K rostoucímu napětí ve společnosti viz i dále kap. I/3.2.4 a II/1.3.

3. Moc a instrumentalizované ovlivňování kultury

Povaha moci⁴⁷ je neměnná a to, co se proměňuje, je její forma – nebo ve foucaultovské terminologii technika –, jež se postupně stává stále méně transparentní. Z hlediska invariantnosti moci, pokud jde o její formy (od těch krajních užívajících přímé násilí a ohrožujících tak života lidí až po formy efektivnější, symbolické,⁴⁸ uplatňované v ekonomické, sociální a kulturní oblasti), je podle nás nepominutelný koncept *hegemonie* zformulovaný Antoniem Gramscim, umístěný mezi ideologií (jako instrumentálním zkreslením a manipulací obrazů a informací) a normativně chápanými hodnotami.⁴⁹ Gramsci rozlišuje dva způsoby realizace kontroly v rámci moderních společností: souhlas a sílu. „Prozatím lze stanovit dvě veliká ‚patra‘ nadstavěb – jednomu můžeme říkat ‚civilní společnost‘, čili soubor orgánů, kterým se lidově říká ‚soukromé‘, a druhému ‚politická společnost neboli stát‘, což odpovídá funkci ‚hegemonie‘, kterou vládnoucí skupina uplatňuje v celé společnosti, a funkci ‚příмого vládnutí‘ a ‚příkazování‘, která má výraz ve státu a v ‚právoplatné‘ vládě. Tyto funkce obstarávají přesně organizaci a spojení. Intelektuálové jsou ‚příručími‘ vládnoucí skupiny pro vykonávání podřízených funkcí společenské hegemonie a politické vlády čili: 1. ‚spontánního‘ souhlasu, s nímž přijímají velké masy obyvatelstva zaměření, které společenskému životu vtiskuje vládnoucí společenská skupina; souhlasu, který se ‚historicky‘ rodí z prestiže vládnoucí společenské skupiny (a tedy z důvěry vůči ní), odvozovaného z jejího postavení a z její funkce ve světě výroby; 2. státního donucovacího aparátu, který zákonně

---

⁴⁷ „... moc je třeba chápat především jako mnohost vztahů sil, jež jsou imanentní oblasti, ve které působí a kterou konstituuje jejich vlastní organizace; jako hru, která tyto vztahy transformuje, posiluje a převrací prostřednictvím bojů a neustálého střetávání; jako podporu, kterou tyto vztahy sil nacházejí jeden v druhém, přičemž vytvářejí série či systémy, nebo naopak rozdíly a opozice, které je izolují; a konečně jako strategie, v nichž se realizují a jejichž obecná osnova či krystalizace ve formě institucí je ztělesněna ve státních aparátech, ve formulacích zákona, ve společenských hegemoniích.“
FOUCAULT, M., *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*. Praha: Herrmann & synové, 1999, s. 108–109.

⁴⁸ Viz dále kapitoly 3.1 a 3.2.

⁴⁹ Srov. též pojetí ideologie a hegemonie u Raymonda Williamse: WILLIAMS, R. *Culture and Society*, c. d.; WILLIAMS, R., *Culture*, c. d.

zajišťuje kázeň těch skupin, jež „nesouhlasí“ buď aktivně, či pasivně, který je však vybudován pro celou společnost s ohledem na možnou krizi v přikazování a v řízení, kdy spontánní souhlas selže.“⁵⁰ V moderních liberálních společnostech jsou síla a konsenzus navzájem vyvážené hlavně díky jednomu z pilířů hegemonie – díky institucím ovládaným mocenskou elitou, které dokážou zajistit právě onen konsenzus podřízených společenských vrstev (v první řadě jde o komplexně ovládaný vzdělávací systém, masová média atd.). Součástí výroby obecného konsenzu je pak přijetí rejstříku trestů pro ty, již jsou umístěni v „panoptikonu“, a přesto se neumějí či nechtějí podřídit disciplinaci.⁵¹

V této souvislosti nelze pominout koncept moderní mocenské techniky představený Michelelem Foucaultem,⁵² proto ho zde vyložíme podrobněji. V knize *Dohlížet a trestat*,⁵³ s podtitulem *Knih o zrodu vězení*, popisuje Michel Foucault mimo jiné proces, který v období 18.–19. století proběhl v evropských společnostech ve vývoji trestních procedur od rituálního představení, předvádějícího obnovení suverénní moci panovníka, které je odplatou, opakováním, napodobením spáchaného zločinu, obnovou porušené autority, až k současné situaci, kde je základním proklamovaným cílem trestání náprava provinilého, jeho přivedení na správnou cestu, tj. k maximálnímu výkonu v souladu s fungováním moderní kapitalistické společnosti.

---

⁵⁰ GRAMSCI, A., *Základy politiky*. Praha: Mladá fronta, 1967, s. 131. Též GRAMSCI, A., *Sešity z vězení*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 15.

⁵¹ Připomeňme práce Zygmunta Baumana (v nichž navázal na některé aspekty níže představeného konceptu Michela Foucaulta), zahrnující do úvah o podstatě globalizace i charakter sankcí, jež se téměř vždy vyhýbají mocným (pro přílišnou složitost podstaty takového druhu zločinu, pro neuchopitelnost jejich korporativní podstaty a nulovou dramatickostí) a v očích veřejnosti končí „ve ztotožnění zločinu s (vždy lokální) „třídou těch nejchudších“ nebo, což je totéž, v kriminalizaci chudoby. Nejběžnější typy zločinců pocházejí podle veřejného mínění téměř bez výjimky ze „dna“ společnosti. Živnou půdou zločinu a zločinců jsou městská ghetta a oblasti, kam je slušnému člověku vstup zakázán. Zdroje zločinnosti (té zločinnosti, která se opravdu počítá – v níž se spatřuje hrozba osobní bezpečnosti) jsou v souladu s tím jednoznačně lokální a lokalizované.“ BAUMAN, Z., *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 146.

⁵² Srov. také přístupy amerických autorů z okruhu tzv. New Censorship, kteří chápou cenzuru analogicky Foucaultovu pojetí moci, tj. v širším slova smyslu jako součást kulturního organismu, a tedy i jeho konstituující prvek (POST, R. C. /ed./, *Censorship and Silencing*. Los Angeles: The Getty Research Institute for History of Art and the Humanities, 1998).

⁵³ FOUCAULT, M., *Dohlížet a trestat. Knih o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000.

Genealogii trestání v této době si můžeme podle Foucaulta stručně rozdělit do tří fází, které lze charakterizovat jednak způsoby provádění, jednak s tím spojeným odůvodněním, interpretací toho, čeho se trestající moc tímto způsobem snaží dosáhnout. V první etapě vývoje trestání, spadající do doby starého režimu, jsou základní technikou trestání přímé fyzické působení na tělo odsouzeného, veřejné mučení a popravy. To je úzce spojeno s principem takového trestání: za starého režimu je stát ztotožněn s osobou panovníka, a každé porušení práva, každý přestupek a zločin proti veřejnému pořádku je tak interpretován jako útok na panovníkovu osobu; v důsledku toho je potrestání takového činu realizováno recipročně útokem na tělo viníka, symbolickým opakováním jeho činu, který je často jakožto trest co do intenzity ještě znásoben. Výkon takového trestu je prováděn veřejně, protože odplata uskutečňuje zároveň obnovení panovníkovy suverenity, které musí být vystaveno všem na očích a sloužit jako odstrašující příklad pro každého potenciálního budoucího zločince.

Druhá, do jisté míry přechodná fáze ve vývoji trestání začíná francouzskou revolucí. Vůdčí myšlenkou této proměny byla kritika předchozího stavu, především krutosti mučení, nemorálnosti jeho veřejného předvádění a „přebytku“ královské moci; celá reforma trestání vycházela z principů společenské smlouvy, lidské rovnosti a racionalizace fungování společnosti. Princip trestání vycházel sice stále ze vzájemné převoditelnosti zločinu a trestu, ale vyžadoval přísnou proporcionalitu, uměřenost, a za cíl si kladl nikoli obnovu suverenity absolutistické moci, nýbrž nápravu porušeného harmonického uspořádání ve společnosti, tehdejšího humanistického ideálu. Zároveň dochází k převrácení poměru v oblasti vidění: na světlo se dostává obvinění, zdůvodnění viny a odsouzení, zavádí se veřejné projednávání procesu, a trest, náprava ustupuje do pozadí, do temnoty káznice, jako něco hanebného, za co je právem třeba se stydět, protože to odporuje ideálu dobře uspořádané racionální společnosti.

V souvislosti se sociálními a ekonomickými proměnami společnosti dochází postupně k další proměně vedoucí ke třetímu typu trestání, který postupně zasahuje do celé mocenské organizace společnosti a je symbolizován

vznikem instituce vězeňství. Rozvoj disciplinárních mechanismů ve společnosti 18. a 19. století kopíroval vývoj buržoazního zastupitelského a rovnostářského politického systému; nebyl na něm závislý, ale poskytoval mu oporu ve zvládnutí základní úrovně, ovládnutí manipulace těl a sil.⁵⁴ Koncem 18. století dochází navíc k výraznému posunu ve skladbě zločinnosti: na jedné straně ubývá vražd a násilných trestných činů, zejména loupeží, a na straně druhé přibývá drobné i rozsáhlé majetkové trestné činnosti, tedy také různých podvodů a defraudací. Spolu s tím dochází k proměně v účelu trestání: namísto odplaty, která měla především symbolický význam právě u případů násilností a přímých útoků na jednotlivce, se objevuje požadavek nápravy, která má odsouzeného změnit, vychovat a donutit, aby sám uznal a napravil škody způsobené svým činem. S odkazem na tuto proměnu Foucault předestírá, jak se princip nápravy a disciplinarizace postupně rozšiřuje z vězení do dalších sfér společnosti a rozrůstá se v obecný organizační princip moderní společnosti: disciplinární dispozitiv.

Princip věznice a vězeňství, který se postupně šíří jako univerzální organizační schéma do všech společenských institucí hromadného typu (armáda, škola, továrna, nemocnice), představuje výrazný zlom ve vývoji celého pojetí nejen společnosti jako celku, ale rovněž individua jako jedince zapojeného do fungování tohoto celku. Jedním z klíčových předpokladů pro vytvoření celého systému, jemuž Foucault dává posléze jméno „disciplinární dispozitiv“, je stanovení normy. Norma je měřítko, k němuž směřuje náprava ve věznici, které stanovuje požadavky efektivity a výkonnosti na dělníka v továrně, požadavky na chování a znalosti studenta ve školním zařízení a které určuje, zda je pacient v nemocnici již považován za vyléčeného. Individualita jedince je definována jeho odchylkou od normy.⁵⁵

---

⁵⁴ Tamtéž, s. 308.

⁵⁵ Tamtéž, s. 262, 272. Norma je dvojitá, stanovuje a) obecný, společenský rámeček jako binární opozici rozum – nerozum, vinen – nevinen, dělník – povaleč atd.; b) konkrétní pozici v procesu: hierarchizací, disciplinarizací, jako funkce dispozitivu.

Druhým nutným předpokladem pro fungování disciplinárního dispozitivu jsou prostředky disciplinarizace, tedy nástroje a procedury, jimiž jsou jednotlivci podrobováni disciplíně. Disciplinarizace je úzce svázána s pojmem normy: odehrává se eliminací odchylek od normy, zařazením do určitého souboru či série individuí, jejichž pozice jsou pevně normovány, a jejich zapojením do procesu (nápravy, učení, výroby atd.). „Funkcí disciplinárního trestu je redukovat odchylky. Proto musí být podstatně *korektivní*.“⁵⁶

Jeden z prostředků aplikace disciplinárního nátlaku je dohled; ustavičná kontrola pohledem, který sám není ověřitelný, je trvale potenciální a jeho následky se projevují nahodile; dohled uvádí do chodu nápravné mechanismy v okamžiku, kdy zaznamená nepřiměřenou odchylku od normy. Ideální model tohoto disciplinárního dispozitivu představuje Benthamův projekt panoptikonu. Předobrazem tohoto architektonického řešení je organizační struktura rozčlenění města nakaženého morem,⁵⁷ při němž dochází ke stanovení systému permanentní registrace, k přidělování pozice a k zajištění vzájemné izolace – je to kompaktní model disciplinárního dispozitivu.⁵⁸ Do společenství města je vnesen *řád*, který předepisuje každému jeho místo, jeho tělo, jeho nemoc a smrt, i jeho prospěch, prostřednictvím všudypřítomné a všemocné moci.⁵⁹ Morové město představuje ztělesnění snu o moci, představuje disciplinární společnost, způsob, jak vykonávat moc nad lidmi, jak rozplétat jejich nebezpečné svazky.⁶⁰

Na počátku 19. století se objevuje myšlenka aplikovat tento disciplinární mechanismus rozčlenění ve vězení – promítnout detailní distribuci účinků disciplíny do neuspořádaného prostoru internace: „Všechny instituce individuální

---

⁵⁶ Tamtéž, s. 256.

⁵⁷ Tamtéž, s. 275–277.

⁵⁸ Tamtéž, s. 277–278.

⁵⁹ Tamtéž, s. 278.

⁶⁰ Tamtéž, s. 279. Srov. též sociologické studie věnované privatizovanému prostoru nahrazujícímu tradiční prostor veřejný (nákupní centra apod.), který vykazuje znaky disciplinární společnosti, např. POSPĚCH, P., Cizinec opouští město: Nákupní centrum jako privatizovaný prostor. In FERENČUHOVÁ, S. a kol. (eds.), *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, s. 177–195.

kontroly (vězení, nemocnice, škola atd.) pracovaly ve dvojitým režimu: v režimu binárního oddělení a označení (blázen – duševně zdravý, nebezpečný – neškodný, nenormální – normální); a v režimu donucujícího vykazání, rozlišujícího oddělení (kdo kým je, kde má být, čím má být, jak jej rozeznat atd.).⁶¹ Výslovně se tu vyskytuje již výše zmíněná klasifikace „nenormálního“ – toho, co je třeba změnit, normalizovat, korigovat podle normy za pomoci disciplinárního dispozitivu.

Benthamův panoptikon je architektonickou figurou této kompozice.⁶² Klasický žalář měl tři funkce: uzavřít, zbavit světla, skrýt; dispozitiv panoptikonu zachovává první jmenovanou (uzavřít) a druhé dvě převrací: vystavit na světlo, nechat vidět. Plné světlo a pohled dozorce uzavírají lépe než temnota. Viditelnost je past.⁶³ Hlavní požadovaný účinek panoptikonu není ovšem jednorázový úkon, je to idea trvalého důsledku: zavést u vězněného vědomý a nepřetržitý stav (pocit) viditelnosti, který zajišťuje automatické fungování moci.⁶⁴ V důsledku toho jsou kladeny požadavky na architektonické, tedy i vizuální dispozice věznice: moc musí být viditelná a neověřitelná.⁶⁵ Viditelná znamená, že uprostřed stojí nepřehlédnutelná silueta centrální věže; neověřitelná znamená, že vnitřní prostory věže jsou neprůhledné, vězeň nesmí za žádných okolností vidět, zda je pozorován, či nikoli. Tento model má nespočet důležitých předností: zobecnění moci a její anonymita; efektivita či ekonomičnost jejího působení – není třeba užívat násilné donucovací prostředky. „Ten, kdo je podroben polem viditelnosti a je si toho vědom, na sebe přebírá starost o mocenská donucování... vepisuje do sebe mocenský vztah, v němž hraje obě role: stává se principem svého vlastního podřízení.“⁶⁶ Další nezanedbatelnou výhodou je pozorovatelská role panoptikonu: umožňuje stanovovat difference mezi jedinci, shromažďovat o nich údaje,

---

⁶¹ FOUCAULT, M., *Dohlížet a trestat*, c. d., s. 280.

⁶² Tamtéž, s. 281.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Tamtéž, s. 282.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž, s. 284.

akumulovat toto vědění a na jeho základě je přesněji rozřazovat:⁶⁷ pracuje jako experimentální laboratoř moci. „Díky svým mechanismům pozorování přitom dokáže s účinností a ve velkém rozsahu pronikat do chování lidí.“⁶⁸

Již Benthamovým ideálem bylo rozšíření disciplinárního modelu panoptikonu do všech sfér každodenního života. Panoptikon představuje diagram mechanismu moci redukovaný na jeho ideální formu: je to polyvalentní aplikace (je s to se integrovat do jakékoli funkce – trestání, vzdělávání, výchova, organizace práce atd.), která dokáže optimalizovat mocenské působení, umožňuje redukovat počet těch, kteří moc vykonávají, a přitom znásobit počet lidí, nad nimiž je moc vykonávána; dovoluje intervenovat v každém okamžiku, je konstantní, působí preventivně, působí přímo, bez mechanického zprostředkování, „z duše na duši“. „Panoptické schéma je zesilovač pro jakýkoli mocenský aparát.“⁶⁹

Jak píše Foucault: „Panoptický mechanismus není jednoduše přenosovou osou, výměníkem mezi mechanismem moci a nějakou funkcí; je způsobem, jak nechat fungovat mocenské vztahy v nějaké funkci a nějakou funkci prostřednictvím těchto mocenských vztahů.“⁷⁰ Jeho cíle nejsou nakonec represivní, není produktem moci pro moc samu; naopak, jeho průhlednost umožňuje i trvalou možnost provádění inspekce zvnějšku, což podle Benthama zabraňuje degeneraci v tyranii.⁷¹ Panoptikon v jeho představách je ideální průhledná budova, kde (potenciálně, přenesením pravomocí, ale vždy s možností verifikace) vykonává dohled celá společnost. Skutečný záměr, k jehož realizaci slouží i moc jako prostředek, je zefektivnění fungování celé společnosti: Panoptikon pracuje tak, že „uspořádává moc, směřuje k tomu, aby ji učinil ekonomičtější, nedělá to pro moc samu, ani pro bezprostřední záchranu ohrožené

---

⁶⁷ Tamtéž, s. 285.

⁶⁸ Tamtéž, s. 287.

⁶⁹ Tamtéž, s. 288.

⁷⁰ Tamtéž, s. 289.

⁷¹ Tamtéž, s. 290.

společnosti: jde o to posílit společenské síly – zvýšit produkci, rozvinout ekonomiku, rozšířit vzdělání, pozdvihnout úroveň veřejné morálky...“⁷²

Obecně lze tedy říct, že prostřednictvím ovládnutí pole viditelného představuje panoptismus univerzální model disciplinárního mechanismu, který zajistil proměnu modelu disciplíny z uzavřeného, negativního a omezujícího zařízení na zesilující a funkcionální dispozitiv, jehož mechanismus je schopen neomezeného rozšíření do všech typů institucí, dokonce i za meze těchto institucí, a prostřednictvím vnucení pocitu trvalé viditelnosti, sledovanosti, dohledu i nezávisle na jakékoli instituci přímo do nitra duše moderního člověka.

Chceme-li tedy hovořit o formách moci, o státu jako institucionálním sjednocení vztahů moci, máme na mysli nejen konkrétní instituce v rámci správního fungování společnosti, ale i elitní skupiny, které se v různé míře a s různou ochotou k transparentnosti⁷³ na řízení společnosti podílejí.

Instrumentalizovaným mocenským působením v sociokulturních souvislostech pak rozumíme zejména propagandu a cenzuru,⁷⁴ dvě strany téže mince,⁷⁵ pokud jde o proces manipulace veřejného mínění, na nichž lze dobře demonstrovat průběh a proměnu výše zmíněných mezních historických období.

---

⁷² Tamtéž, s. 291.

⁷³ Srov. např. Kellerovo pojetí tzv. diskrétní elity: KELLER, J., *Tři sociální světy*, Praha: SLON, 2010.

⁷⁴ Srov. např. CULL, N. J.; CULBERT, D.; WELCH, D., *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*. Santa Barbara, California – Denver, Colorado – Oxford, England: ABC-CLIO, 2003; BROWN, J. A. C., *Techniques of Persuasion: from Propaganda to Brainwashing*. Harmondsworth: Penguin Books, 1963.

⁷⁵ Např. Olga Klauberová píše, že cenzurou rozumí mimo jiné ekonomický tlak, kdy „stát nebo různé nadace štědře podporují publikace nějakého určitého zaměření a na jiné ‚nejsou peníze‘. Pokud jde o dotace z veřejných prostředků, lze takovouto ekonomickou selekci považovat za cenzuru.“ Pak je ovšem nasnadě otázka, kde vlastně hranici mezi propagandou a cenzurou vést, vztahujeme-li tyto pojmy na konkrétní dobové akty. (KLAUBEROVÁ, O., *Cenzura a komunikace. Čtenář*, r. 47, 1995, č. 1, s. 25.)

3.1 K propagandě

O efektivně uplatňovaném institucionálním vlivu na vzájemný vztah či poměr ekonomického a kulturního kapitálu (v bourdieuovském slova smyslu)⁷⁶ lze hovořit ještě před obecným kopírováním a rozšířením účelně zavedeného principu byrokratického aparátu římské říše do státně organizovaných celků středověké Evropy a jeho etablováním⁷⁷ v rámci novověkých monarchií, ovšem zde a především v II. části práce – s ohledem na její zaměření – se omezíme na instituce různých úrovní, jež odpovídají mocensko-správním aspektem fungování moderních demokratických režimů, případně jejich represivních protějšků, a zaštiťují záměrné ovlivňování a usměrňování emocí, myšlenek a názorů jedince.

Podíváme-li se na některé definice propagandy, bude zřejmé, že dnešní obecně rozšířený zjednodušený pohled na tento odvěký fenomén, spojený s účinným fungováním organizovaných společenství, pohled determinovaný současnou nejrozšířenější – netotalitní – propagandou (díky které vzniká optický klam aktuální neexistence propagandy v neoliberální postindustriální společnosti), totiž ztotožnění propagandy s totalitními systémy, omezení jejího užívání na otevřenou, deklarovanou ideologickou persvazivní rétoriku, je zavádějící a do jisté míry pohodlný, protože nás zbavuje odpovědnosti za rozpoznávání skrytých manipulativních technik, jejichž účinkům jsme sami vystaveni. Naše historická zkušenost podmíněná padesátiletou existencí totalitního režimu vedla ke ztotožnění pojmu *propaganda* s jeho marxistickým, respektive leninským pojetím, jež *otevřeně* prosazuje propagandu jako nutný nástroj ideologického působení (komunistické) strany za účelem posílení politického uvědomění lidu.⁷⁸

---

⁷⁶ Srov. BOURDIEU, P., *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.

⁷⁷ Hledisko politologické, vykládající princip vývoje formy vlády, jež by na tomto místě zabíralo výklad rozsahu samostatné studie, ponecháváme stranou.

⁷⁸ Tento zjednodušený přístup se mimo jiné projevil u badatelů mladší generace, jejichž texty jsou obsaženy v monografii *Kontexty propagandy*. Srov. KOUBA, M.; ŘÍHA, I. (eds.), *Kontexty propagandy*. V tisku.

V tzv. západním pojetí propagandy dominuje sociologický⁷⁹ výklad fenoménu propaganda. Dnes již klasická práce *Propagandes*,⁸⁰ jejímž autorem je francouzský filozof, teolog a sociolog (a podle vlastní charakteristiky křesťanský anarchista) Jacques Ellul, kriticky reflektuje dosavadní pojednání věnovaná propagandě, odmítá dominující psychologické výklady, stejně jako zobecnění založená na statistikách či tzv. vědeckých experimentech s malými skupinami dobrovolníků vystavených specifickým laboratorním podmínkám.

V daných souvislostech je ovšem rovněž nezbytné upozornit na definice datované zhruba do doby, kdy se etablovala moderní propagace jako plnohodnotná součást ekonomických aktivit společnosti charakterizované masivním rozvojem liberální tržní směny. Tyto definice z první poloviny 20. století vycházejí z pojetí propagace a propagandy jako dvou různých forem sociální komunikace, a vyznačují se tudíž akcentem na etickou neutralitu propagandy: „I am aware that the word ‚propaganda‘ carries to many minds an unpleasant connotation. Yet whether, in any instance, propaganda is good or bad depends upon the merit of the cause urged, and the correctness of the information published. In itself, the word ‚propaganda‘ has certain technical meanings which, like most things in this world, are ‚neither good nor bad but custom makes them so‘.“⁸¹ Podobně lze nalézt výklad relativizující samotnou metodu ovlivňování (a hodnotící pouze její účel): „Propaganda je pokus ovlivňovat druhé, aby přijali identické postoje; toto ovlivňování je buď neuvědomělé, nebo je součástí systematického úsilí jedince nebo skupiny, která má určitou víru nebo sleduje jisté cíle.“⁸² Většina pozdějších definic – nepochybně po zkušenosti s totalitní

⁷⁹ Za celkem marginální lze z našeho zorného úhlu považovat interpretace Gustava Le Bona, Leonarda W. Dooba, J. Michaela Sproulea a dalších, založené na psychologismu. Srov. JOWETT, G.; O'DONNELL, V., *Propaganda and persuasion*. Thousand Oaks: Sage, 2006. Psychologický výklad bude tedy níže zmíněn jen ilustrativně v souvislosti s pojmem *propagace*.

⁸⁰ První francouzské vydání je z roku 1962, první anglický překlad vyšel 1965 pod názvem *Propaganda. The Formation on Men's Attitudes*.

⁸¹ BERNAYS, E. L. *Propaganda*. New York: Horace Liveringt, 1928, s. 20–21.

⁸² MACKENZIE, A. J., *Propaganda Boom*. London: The Right Book Club, 1938, s. 35. Překlad cit. dle MAREK, F., *Psychologie propagandy*. In Hemelík, M. De propagando. *E-Logos. Electronic Journal for Philosophy*, 2008, [on-line], dostupné z WWW: <<http://e-logos.vse.cz/index.php?article=240>>, s. 4. (Text Františka Marka k vydání z pozůstalosti připravil M. Hemelík. Ten sice

nacistickou propagandou, respektive jejími důsledky – už zahrnuje její z hlediska příjemců nepominutelné aspekty, jako jsou manipulace, kontrola, zkreslování faktů a jejich vztahů, apel na emoce (předsudky a stereotypy) či mimo evropskou válečnou a totalitní zkušenost rovněž zastírání záměru.

Když Noam Chomsky označil za velkolepý úspěch propagandy kontrolu médií,⁸³ měl na mysli tzv. masová média v souvislosti s konkrétními propagandistickými akcemi v rámci 20. století. Mohli bychom však jeho pojetí rozšířit na komunikační technologie vůbec⁸⁴ a vrátit se tak v čase přinejmenším do těch dob, z nichž se dochovaly nějaké doklady veřejné komunikace. Pro naše potřeby – tedy pro ilustraci fungování propagandy jako základního mocenského instrumentu – ovšem postačí návrat k Velké francouzské revoluci, jež propagandu cíleně užívala (zejména díky technologii knihtisku), a tím rovněž iniciovala kontrapropagandu u svých protivníků vnitřních i vnějších. Fakt, že v roce 1790 vycházelo ve Francii tři sta různých periodik (týdeníků a deníků), je dostatečně průkazný pro konstatování o širokém prostoru, v němž se dobová propaganda mohla realizovat.⁸⁵ Pokud například Dieter Prokop dodává, že nakladatelé díky revoluci zbohatli, má na mysli i samostatné akcidenční propagandistické tisky – kolportáží rozšiřované letáky a pamflety, bohatě využívající obecně srozumitelné persvazivní alegorie, emblémy a symboly ztvárněné jak obrazem, tak jazykem.

Vrátíme-li se k Chomského americkým příkladům, zdá se nám jeden názornější než druhý. Prezident Woodrow Wilson, zvolený v roce 1916, se zavázal, že USA vstoupí do první světové války, k čemuž potřeboval podporu

---

k textu připojil evidenci autorských korektur, avšak ediční komentář některých věcných chyb či nepřesností v rukopise chybí, stejně jako například kompletace neúplných bibliografických údajů. Na tento zdroj tedy odkazujeme s uvedenou výhradou.)

⁸³ CHOMSKY, N., Kontrola médií. Velkolepé úspěchy propagandy. *Britské listy*, [on-line], dostupné z WWW: <http://www.britskelisty.cz/0105/20010511o.html#14> a <http://www.blisty.cz/files/isarc/0105/20010515h.html>. Originální znění textu bylo dostupné na stránkách Open magazine pamphlet series v únoru 1992, dnes (2011) tyto stránky neexistují. Srov. též knižní vydání: CHOMSKY, N., *Media Control. The Spectacular Achievements of Propaganda*. New York: Seven Stories Press, 1997.

⁸⁴ K tomu viz dále kap. I/3.2.

⁸⁵ Srov. PROKOP, D., *Boj o média*. Praha: Karolinum, 2005, s. 147.

svých voličů – americké veřejnosti. Ta byla dosud naladěna velmi pacifisticky a neměla důvod podporovat přímou účast Spojených států v bojích odehrávajících se za oceánem. Byl proto ustaven tzv. Creelův úřad (Committee on Public Information),⁸⁶ jehož úkolem bylo za pomoci účinné propagandy změnit veřejné mínění. Mediální nastolení úzce vymezeného tématu krutosti německých vojáků a jejich nevinných mrzačených obětí, zejména dětí, dokázalo během šesti měsíců vyvolat jak strach z Němců, tak fanatické volání po odplatě a přivést běžné Američany k přemrštěným, hysterickým reakcím či k dobrovolnému vstupu do armády. Fakta předváděná v propagandistické kampani byla pro Creelův úřad (složený z politiků a předních intelektuálů z okruhu jednoho ze zakladatelů filozofie pragmatismu Johna Deweye) připravována britským ministerstvem a jejich autentičnost je podle Chomského velmi sporná. Úspěch uvedené kampaně, tj. bleskový diametrální obrat veřejného mínění, inspiroval k zobecňujícím úvahám o roli obsahu přinášného masovými médii při vytváření sociální konstrukce významu např. Waltera Lippmanna, který pak v průběhu 20. let 20. století⁸⁷ dospěl k poznání, že tisk je prostředkem konstruování významů a interpretací nezávisle na reálných faktech. Chomsky nicméně upozorňuje na fakt, že Walter Lippmann, tento kritik zahraniční a domácí politiky a jeden z významných teoretiků liberální demokracie, uznával např. nutnost státní propagandy (postupně začal teoreticky obhajovat účinnost nových technik propagandy v USA a do práce komise pro propagandu se zapojil, stejně jako výše citovaný průkopník public relations Edward Bernays),⁸⁸ jelikož podle něj obecné

---

⁸⁶ „Wilson založil Výbor pro veřejné informace a do jeho čela postavil novináře George Creela (1876–1953). Nová instituce naverbovala 75 000 ‚čtyřminutových‘ řečníků, kteří při nejrůznějších příležitostech (například během divadelních přestávek) propagovali válečné cíle Ameriky. Dále distribuovala celkem 100 milionů pamfletů v nejrůznějších jazycích, točila filmy (typu *Císař nebo Berlínská bestie*) a pořádala výstavy ‚hrůz‘ páchaných ‚barbarskými Huny‘ ... Úřady zakázaly hrát německou hudbu a vyučovat němčinu.“ JOHNSON, P., *Dějiny amerického národa*. Praha: Academia, 2000, s. 516.

⁸⁷ Srov. LIPPMANN, W., *Public Opinion*. New York: The Macmillan Company, 1956 (1. vyd. 1922); LIPPMANN, W., *The Phantom Public*. New Brunswick, N. J., Transaction Publishers, 2002 (1. vyd. 1927).

⁸⁸ V naznačeném kontextu experimentování s veřejným míněním v USA není divu, že Bernaysova kniha byla po svém vydání v roce 1928 považována za velmi vlivnou. Sociální inženýrství, kterému je obsah podřízen, zde není nijak implicitní a hned v úvodní kapitole autor konstatuje: „Vědomá

zájmy chápe pouze třída odborníků (intelektuální elita),⁸⁹ a je tedy nutné vyvolat souhlas veřejnosti s věcmi, které nechce. Lippmann přisuzuje veřejnosti (společenské třídě, která není schopna nést zodpovědnost) pouze roli diváka, který je tu proto (v demokracii na rozdíl od totality), aby občas vystoupil z pasivity a dal najevo souhlas s oprávněným postavením určitého člena elitní třídy (odborníka schopného analyzovat a řídit realizaci politického, ekonomického a ideologického systému v rámci demokracie). „Je to typický leninský názor. Ve skutečnosti má blízko k leninské koncepci, podle níž avantgarda revolučních intelektuálů převezme státní moc s využitím lidové revoluce jako síly, která ji k této moci přivede, a poté povede tupé masy k budoucnosti, kterou ve své hlouposti a nekompetentnosti nejsou s to předvídat. Liberální demokratická teorie a marxismus-leninismus jsou si velmi blízké ve svých obecných ideologických předpokladech.“⁹⁰

Fenomén veřejného mínění neponechali stranou ani představitelé tzv. frankfurtské školy, jmenovitě Walter Benjamin. V článku věnovaném pronikavé osobnosti Karla Krause a poprvé otištěném na pokračování v *Literární příloze Frankfurter Zeitung* v březnu 1931 píše: „Už název ‚veřejné mínění‘ je pro Krause něco hrozného. Mínění je věc soukromá. Veřejnost má zájem jen naORTElech. Existuje buď jako soudí, nebo neexistuje vůbec. Ale smyslem veřejného mínění vyráběného tiskem je právě to, že zbavuje veřejnost schopnosti soudit a že jí sugeruje postoj, charakterizovaný neodpovědností a uniformitou.“⁹¹

Praktickým a velmi ilustrativním příkladem účinné propagandy využitě v demokratickém systému, konkrétně v USA (sebeprezentujících se coby nejsvobodnější stát světa), je uplatnění osvědčeného způsobu usměrnění

---

a inteligentní manipulace organizovaných zvyků a názorů mas je v demokratické společnosti důležitým prvkem. Ti, kteří manipulují tímto neviditelným mechanismem společnosti, představují neviditelnou vládu, jež je skutečnou vládnoucí silou naší země.“ BERNAYS, E. L. *Propaganda*, c. d., s. 9.

⁸⁹ K privilegované roli intelektuálních elit viz též kap. I/3.2.1.

⁹⁰ CHOMSKY N., *Kontrola médií*, c. d., s. 2 (překlad upraven).

⁹¹ BENJAMIN, W., *Karl Kraus*. In *Dílo a jeho zdroj*. Praha: Odeon, 1979, s. 189.

veřejného mínění při eliminaci „demokratické odchylky“ – odborového hnutí⁹² demonstrujícího pro řídicí elitu nepříjemný jev, a to překonání pasivity, roztříštěnosti a izolace na straně veřejnosti v reakci na hospodářskou recesi přelomu 20. a 30. let 20. století. Klíčová byla podle Chomského stávka v letech 1936–1937 v západní Pensylvánii. Nebyla zlikvidována silou,⁹³ nýbrž delikátně uplatněným tlakem na veřejné mínění, jemuž byla prostřednictvím masových médií předložena idea harmonické společnosti, kde mají manager, obchodník, žena v domácnosti i dělník stejné zájmy. Klidné harmonické soužití – americký sen či amerikanismus – narušují a destruuji stávkující (vedení odboráři).

Specifické a v novodobých dějinách demokratických států bezprecedentní propagandistické ideologické tažení se všemi příznačnými represivními důsledky představuje mccarthismus v USA, rozměrná politická represe⁹⁴ namířená proti

⁹² V roce 1935 se na základě tzv. Wagnerova zákona mohly začít organizovat dělnické odbory vyjednáující se zaměstnavateli a oprávněně uzavírat s nimi kolektivní smlouvy. Zákon pozbyl účinnosti v roce 1947 po přijetí tzv. Taft-Hartleyova zákona.

⁹³ Uplatnění síly, známé z přelomu století, již patrně bylo ekonomicky i společensky neefektivní. „Koncem století otřásla Spojenými státy série silných stávek: velká železničářská stávka roku 1877 (vzbouřenci dokonce obsadili město Pittsburg), Haymarket roku 1886, Homestead roku 1892, Coeur d'Alene v letech 1892 až 1899, třicetiletá válka v Coloradu 1884–1914 a stávka ve společnosti Pullman roku 1894 představují jen pár nejznámějších z celé řady tehdejších vystoupení amerického dělnictva. Tato sociální hnutí byla brutálně potlačena; často zasahovalo vojsko a běžně se využívalo provokací. Podle amerických ekonomů Tafta a Rosse... přišlo například v mimořádně násilném období od ledna 1902 do září 1904 při stávkách a výlukách o život 109 lidí a 1966 jich bylo zraněno.“ TOINETOVÁ, M.-F., *Hon na čarodějnice 1947–1957. Mccarthismus*. Praha: Themis, 1999, s. 14–15.

⁹⁴ Na základě analýz FBI z března 1946, podle nichž existovala v USA komunistická špiónážní síť, zahájila Obchodní komora USA v říjnu 1946 antikomunistickou kampaň. Dekret prezidenta Trumana v březnu 1947 protikomunistickou (protisovětskou) doktrínu oficiálně potvrdil a pronásledování vnitřního nepřítele vyvrcholilo v letech 1950–1954 díky aktivitám senátora McCarthyho (v prosinci 1954 mu v nich zabránil Senát). Roku 1957 prohlásil Nejvyšší soud metody mccarthismu za procesně nezákonné. Důsledky mccarthismu stroze vyjádřené čísla uvádí např. Toinetová: „Zhruba v letech 1946–1956: dvě popravy (Ethel a Julius Rosenbergovi). Dvě vraždy ve vězení (William Remington a Robert Thompson). Tři politické vraždy (Robert Now, Thomas Parkinson a Stephen Thomas). 6 úmrtí (nejčastěji srdeční příhoda) po obvinění (John Brown, Mady Christians, John Garfield, Edwin Rolfe, Norman Tallentire a Harry Dexter White). 15 známých sebevražd (Edward Bromberg /?/, Madelyn Dmytrykova, Lawrence Duggan /?/, Abraham Feller, Minnie Gutrideová, Raymond Kaplan, Morton Kent, Philip Loeb, Francis Mathiessen, E. Herbert Norman atd.). Nejméně 11 500 odvolání a propuštění: federální úředníci (včetně vojáků) 3900, zaměstnanci soukromých podniků pracujících v rámci federálních programů 5400, úředníci místní a na úrovni států 1000, soukromí námezdní pracovníci 1200... Nejméně 12 000 demisí ve federálních veřejných úřadech. Nejméně 300 osob, figurujících na černých listinách Hollywoodu, nemůže najít zaměstnání. Několik desítek exulantů (do Mexika a do Evropy) – zejména lid od divadla a filmu (Larry Adler, Charlie Chaplin, Jules Dassin, Carl Foreman, Joseph Losey, Abraham Polonsky...). Asi v deseti tisících případech došlo k přezkoumání naturalizovaných osob; 13 z nich bylo denaturalizováno. Stovky cizinců byly zatčeny kvůli

komunismu, respektive levici, rámcově ohraničená lety 1947–1957. Tato represe opět využila principu amerikanismu,⁹⁵ budovaného soustavně díky vytvoření jakéhosi bodu nula historie nového světa. Amerikanismus fungoval ovšem také za pomoci veřejně akceptované xenofobie či problematicky uplatňované ochrany vnitřní bezpečnosti a stejně problematických represí vůči vnitřní opozici. Naplno se uplatnil právě s počátkem studené války jako součást propagandy, jíž konvenovaly především poválečné sociální nepokoje či zahraničněpolitické finanční závazky: „Sociální vření, které zjevně otřásalo americkou společností, a vývoj mezinárodní situace, jak ho líčili političtí činitelé, vyvolaly nakonec v americkém veřejném mínění skutečnou úzkost. To věřilo ve spolupráci se Sovětským svazem, na kterou pomýšlel Roosevelt, a přálo si ji. Jeho zklamání se dalo snadno přeměnit v represivní frustraci a jistý počet vedoucích politických činitelů se bez váhání pokusí tuto operaci úspěšně provést. Antikomunismus se opíral o antisyndikalismus, vyvolaný mohutnými stávkami. Antikomunismus a antisyndikalismus se stanou hlavními tématy volební kampaně roku 1946. Mohly se ujmout ve veřejném mínění, protože ve stejné době sílily obavy z komunistické podvratné činnosti, rovněž živené čelnými politiky.“⁹⁶

Propaganda jako (zpravidla) institucionalizované šíření ideologických pravd, vyznačující se užíváním všech možných formálních prostředků persvaze, může být z hlediska respektování etických pravidel dělena⁹⁷ na tzv. bílou, která jistá etická pravidla nepřekračuje, a tzv. černou, kdy účel světlí jakékoli prostředky a pravdivost obsahu není kritériem tvorby propagandistického sdělení.

deportování; uskutečněno 163 deportací. Na základě Smithova zákona bylo 145 osob zatčeno kvůli komunismu; 89 z nich bylo odsouzeno (celkem 418 let vězení a 345 500 dolarů pokut). Desítky osob byly odsouzeny za urážku Kongresu nebo za křivé svědectví. Více než stovka odborových předáků se stala obětí čistek nebo byli odsouzeni za křivé svědectví. FBI prověřovala 2,3 milionů federálních úředníků a 40 000 z nich podrobila důkladnějšímu prošetření. Z celkového počtu 65 milionů tehdy aktivně pracujících lidí prověřila FBI spisy 13,5 milionu námezdních pracovníků. Miliony osob měly svůj spis a vyskytovaly se na seznamech HUAC, FBI, CIA a Pentagonu, nepočítaje v to udavače pracující na vlastní pěst a nacházející se tedy pod dohledem.“ TOINETOVÁ, M.-F., *Hon na čarodějnice*, c. d., s. 158–159.

⁹⁵ Viz např. TOCQUEVILLE, A., *Demokracie v Americe*. Praha: Lidové noviny, 1992; CHOMSKY, N., *Media Control*. c. d.

⁹⁶ TOINETOVÁ, M.-F., *Hon na čarodějnice*, c. d., s. 23.

⁹⁷ Srov. REIFOVÁ, I. a kol., *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004, s. 192–194.

Slabinou tohoto dělení se může jevit skutečnost, že tzv. bílá propaganda může mít díky použitým technikám charakter emotivních sdělení, který výrazně znemožňuje adekvátní interpretaci jeho smyslu, ale i rozpoznání jeho významu.

„Umění obchodníků – umění přimět člověka ke koupi toho, co nepotřebuje nebo co nechtěl vůbec koupit – velmi prospělo moderním státům, jež systematicky budovaly politickou, kulturní a hospodářskou propagandu jako nástroj mocenského boje. Toto poslední vývojové stadium propagandy, jež počíná první světovou válkou, mohli bychom dobře označit jako propagandu totální. Od starších forem propagandy liší se všeobecností a všestranností, jež je umožněna nebývalým technickým vybavením (tisk, rozhlas, film, televize) a neostyšným používáním vědeckých poznatků o psychických automatismech v chování člověka, o nápodobě, o funkcích podvědomí, o davové interakci, o sugestibilitě představové a citové atd. Byl-li člověk dřívějšími formami propagandy ovlivňován jen po nějaké stránce, totální propagandou může být doslova duševně vyvlastňován.“⁹⁸

V námi sledovaném období lze hovořit už o propagandě totální (ve smyslu uvedené citace) a s ohledem na proměňující se právní rámec území jak o propagandě otevřenou (totalitní), tak v různé míře nepřiznanou, tzv. liberální.

3.2 K cenzuře

Jedním z podstatných projevů pronikání politiky do veřejné komunikace je cílené institucionální zasahování do práv autorů nebo vydavatelů, a to bez ohledu na typ společnosti, respektive jejího politického uspořádání. Kritéria popisu a klasifikace cenzury jsou různá, od míry jejího uplatňování (zásah unikátní; plošný) přes oblasti klíčové pro cenzurní dohled (cenzura politická, náboženská, hospodářská, mravnostní) až po způsob provádění cenzurních opatření v návaznosti na dostupné technologie (cenzura předběžná; průběžná; následná).

---

⁹⁸ MAREK, F., *Psychologie propagandy*, c. d., s. 8.

Vnitřně integrovaná historicky etablovaná společenství disponují vždy sociokulturními regulativy, tj. souborem předpisů, norem, hodnot, pravidel a vzorů chování, a kontrolními mechanismy zajišťujícími různou míru sankcionování jejich porušení.⁹⁹ Společenská moc se přitom zaštiťuje ideologií, již v rámci svého aktuálního fungování podává jako jediné přijatelné, pochopitelné a zřejmé porozumění světu. Prostřednictvím takové ideologie pak ospravedlňuje jednání podporující mocenský status. Se vznikem státu pak vystupuje do popředí formalizovaná snaha o bourdieuovský *symbolický kapitál*.¹⁰⁰ „Ustavičná snaha státu regulovat všechny formy publikace, ať je to tisk, vydávání knih, divadelní představení, veřejné kázání nebo karikatura apod., plyne právě z toho, že každé publikování jakožto činnost, jejímž cílem je zveřejnit, uvést ve všeobecnou známost, s sebou vždycky nese možnost určité uzurpace práva na symbolické násilí, které je výsadou státu – a jež se uplatňuje například vyhlášením určitého zákona.“¹⁰¹ Navíc je podle Bourdieua každý takový projev výsledkem kompromisu (mezi intencí a cenzurou) vytvářeného strukturou pole, v němž se produkuje a v němž cirkuluje daný diskurz.¹⁰²

Pro naše potřeby se zdá irelevantní výše zmíněné dělení cenzury podle oblastí, v nichž je uplatňována, a jako praktičtější se jeví kritérium vycházející z uplatňovaného technologického postupu. Pro nastínění složitosti fungování

---

⁹⁹ V této souvislosti připomeňme i teorii cirkulace elit italského sociologa Vilfreda Pareta (*Trattato di sociologia generale*, 1916; angl. *The Mind and Society*, 1935), na niž v souvislosti s pojetím literární cenzury upozorňuje T. Pavlíček prostřednictvím odkazu na práci Ully Ottové (*Die literarische Zensur als Problem der Soziologie der Politik*, Stuttgart: Enke, 1968). Srov. PAVLÍČEK, T., Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky. *Literární archiv*, r. 38, 2006, s. 259–291.

¹⁰⁰ „Symbolickým kapitálem je kterákoli vlastnost (kapitál kteréhokoli druhu – fyzický, ekonomický, kulturní, sociální), pokud je nahlížena sociálními činiteli, jejichž kategorie vnímání jsou takové, že ji dokáží poznat (vidět) a uznat, ocenit... Přesněji řečeno je to forma, jíž nabývá jakýkoli druh kapitálu, jestliže je nahlížen v kategoriích vnímání daných tím, že si nahlízející osvojil dělení a opozice vepsané do struktury onoho kapitálu (např. silný/slabý, velký/malý, bohatý/chudý, vzdělaný/nevzdělaný apod.). A protože všechny prostředky k tomu, aby prosazoval a vštěpoval trvalé principy vidění a dělení odpovídající jeho vlastním strukturám, má stát, znamená to, že je i místem *par excellence*, kde se koncentruje a uplatňuje symbolická moc.“ BOURDIEU, P., *Teorie jednání*, c. d., s. 81.

¹⁰¹ BOURDIEU, P., *Teorie jednání*, c. d., s. 86.

¹⁰² Srov. BOURDIEU, P., Censorship and the Imposition of Form. In *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1991, s. 137–159.

mechanismu cenzury alespoň stručně shrňme její historické podoby,¹⁰³ a to s přihlédnutím k dějinné periodizaci zohledňující koncept tzv. technologického determinismu,¹⁰⁴ mediocentrické teorie, podle které aktuálně dominantní médium determinuje nejen uspořádání, ale i mentalitu společnosti v určitém období,¹⁰⁵ a předpokládá fungování určité komunikační technologie se souběžně technologicky adekvátně vyvíjenou a uplatňovanou kontrolou z pozice společenských elit. V našem případě se jedná zejména o informace šířené za pomoci tisku. Společenský dosah tiskem masově šířených textů v období, kterému se věnujeme, dokládají například níže zmíněné cenzurní zákroky za první republiky či vypjatá atmosféra druhorepubliková s její masovou kampaní vedenou ze strany pravice a krajní pravice nejen v linii politické, ale i kulturní.

3.2.1 Historický exkurz

V kontinentální historii má cenzura vázaná na oficiální státní ideologii silnou tradici od nástupu křesťanství v této roli. Kontrola byla uplatňována jak na obrazy,¹⁰⁶ tak texty, ať fixované či nikoli. Doklady cenzurních opatření se

---

¹⁰³ Srov. např. REIFOVÁ, I. a kol., *Slovník mediální komunikace*, c. d., s. 26–30.

¹⁰⁴ Z perspektivy jedince, resp. jeho schopnosti smyslového vnímání informací, lze podle této teorie rozlišit: 1. období předabecední (v češtině označované též předliterární, preliterární, neliterární, orální), kdy se komunikuje pouze mluvenou řečí, 2. období abecední (literární, gramotné), kdy do komunikace vstupuje psaná řeč, a tzv. Gutenbergovu galaxii neboli nástup tištěné kultury, 3. tzv. Marconiho galaxii s nástupem elektrických médií (tj. médií s vysílaným signálem) a nejnověji elektronických médií (vzhledem k nimž jsou v současných teoriích nových médií nosné zejména Innisovy (viz níže) pojmy informační monopol (monopolies of knowledge) a informační elita (informational elite). Viz např. LEVINSON, P., *The Soft Edge. A Natural History and Future of the Information Revolution*. London – New York: Routledge, 1998, s. 115–124; MEYROWITZ, J., *Všude a nikde. Vliv elektronických médií na sociální chování*. Praha: Karolinum, 2006, s. 23–40.

¹⁰⁵ Patrně nejznámějším představitelem mediocentrické teorie byl mediolog a literární teoretik M. McLuhan, navazující na práce H. A. Innise. Politický ekonom H. A. Innis je jedním z prvních teoretiků, který razantně upozornil (především v knihách *Empire and Communication* a *The Bias of Communication*, jež vyšly poprvé v 1. polovině 20. století) na to, že komunikační technologie neslouží jen k přenosu informací, ale rovněž jako prostředek *ekonomické a politické moci*. Drahé technologie s omezeným počtem uživatelů (např. psaní ve středověku) slouží mocenským elitám a umožňují kontrolu nad informacemi, široce dostupné technologie (jako např. knihtisk) jsou schopny kulturu demokratizovat, podléhají však proto zvýšené institucionální kontrole (srov. např. MAGINCOVÁ, D., K otázce copyrightu a technologie. *Knihovnický zpravodaj Vysočina*, r. 10, 2010, č. 1, [on-line], dostupné z WWW: <<http://kzv.kkvysociny.cz/archiv.aspx?id=1217&idr=10&idci=25>>).

¹⁰⁶ Srov. např. PROKOP, D., *Boj o média*, c. d.

zpravidla citují již k letům 325 (zákaz konkrétního díla) a 496 (zákaz souboru konkrétních děl).¹⁰⁷ Výkonný kvalitativní posun představuje zřízení dohlížející a trestající instituce (inkvizice uzákoněné roku 1231). Soustavnou, detailně propracovanou mocenskou kontrolu společnosti prostřednictvím regulace tiskovin lze sledovat od samého počátku šíření tištěných knih a prvních periodik (tedy zhruba od 60. let 15. století).¹⁰⁸ Tehdejší mocenské zájmy jsou samozřejmě stále zastoupeny především církevními institucemi, a ty poměrně pružně zdokonalily funkční mechanismy kontroly knih, osvědčené zejména od dob reformace. Zdaleka nejznámější – díky dlouhodobým a do té doby rozsahem nesrovnatelným účinkům – je ovšem návod na výkon cenzurních sankcí *Malleus maleficarum* (Kladivo na čarodějnice) vydaný roku 1486.¹⁰⁹

Od roku 1501 fungovalo papežské nařízení pro tiskaře, aby vypracovávali seznamy titulů, které vydávají, a odevzdávali církevním úřadům po jednom výtisku od každého titulu. Tou dobou ovšem nebyla v Čechách cenzura efektivní, protože země nepodléhala vlivu papeže. Až první habsburský panovník Ferdinand I. vydal dekrety (mandáty, první dva z let 1526 a 1537) zakazující tisk a šíření takzvaných kacířských knih a ustavil komisi, která měla nejméně jednou ročně kontrolovat knihkupecké sklady. Každý tiskař, který by byl přistižen, že tiskne anonymně, měl být popraven a jeho majetek se měl zkonfiskovat. Rovněž byla zakázána vydání anonymních děl. Fakt je, že tyto dekrety byly všeobecně *ignorovány*. Silnější cenzura s všeobecnějším působením (podle německého

---

¹⁰⁷ V roce 325 zakázal koncil v Nicei Ariův spis *Thalius*, v roce 496 vznikl poprvé závazný seznam zakázaných knih, sestavený pravděpodobně papežem Gelasiem I.

¹⁰⁸ První velké tiskárny se objevily v Benátkách (1469) a v Norimberku (1470, s evropskými filiálkami).

¹⁰⁹ Autorem *Kladiva na čarodějnice* je dominikán a výkonný inkvizitor Heinrich Kramer a pravděpodobně též jeho kolega Jakob Sprenger. Text nepředstavoval oficiální ani doporučenou příručku inkvizitorů či soudních tribunálů, byl produktem osobní angažovanosti autora, který navíc disponoval náklonností a oficiální podporou tehdejšího papeže Inocence VIII., nikoli však akademických církevních hodnostářů. Sama inkvizice Kramera odsoudila ještě za jeho života a o půl století později přidala *Malleus maleficarum* na svůj *Index librorum prohibitorum*. Kniha sama se ovšem stala čtenářským bestsellerem, který nabízel snadné a rychlé řešení tíživých společenských poměrů označením viníků podle jednoduchého klíče a jejich okázalým potrestáním. Auditorium si vyžádalo zhruba tři desítky vydání během následujících dvou set let v dobově nesrovnatelně vysokých nákladech, čítajících celkem statisíce výtisků.

vzoru) byla u nás zavedena v r. 1547 (kdy vešel v platnost třetí mandát): nesmělo se tisknout bez předběžného svolení úřadů; tiskař musel na všech tiscích uvádět své jméno; sankcí byly vysoké peněžní pokuty nebo uzavření firmy; počet tiskáren v Čechách byl pro usnadnění kontroly omezen. Další posílení cenzury umožnilo etablování jezuitského řádu (jehož ideovým posláním bylo regulovat kulturu a vzdělávání) na našem území v r. 1556. Jeho působení bylo velmi funkční mimo jiné proto, že řád pružně reagoval na aktuální mocenské možnosti a společenské nálady: koncem 16. století začali jezuité upravovat cenzurní proceduru ve snaze zajistit jakousi objektivitu hodnocení jednotlivých titulů (a to kvůli častým stížnostem na jejich cenzorské působení). V druhé polovině 16. století se vedle oficiální cenzury objevily i pokusy o profesní regulaci trhu; tiskaři se snažili o vytvoření uzavřeného cechu, mimo který by se knihy nesměly vydávat ani distribuovat. Výsady (privilegia) „udílel císař, zeměpán, universita, parlament, magistrát města. Platily buď pro celou říši nebo určité území nebo městský obvod. Udílení výsad se dalo buď za smluvený poplatek (býval vysoký) nebo za účast na peněžitých pokutách nebo za určitý počet volných nebo propadlých výtisků... Výsada se týkala buď jednoho, nebo několika děl nebo i celé výroby nakladatelovy... V Benátkách se udílela zákonná ochrana i pro několik knih (až i 14) najednou, a to i tiskaři, který ani nesídlil v oblasti Benátska. Italský vzor působil na knižní poměry ve Francii, Španělsku, Německu, Anglii a u nás. V 16. století bývaly výsady časově ohraničeny, na 3 až 20 let.“¹¹⁰ Tato komplementární cenzurní praxe byla precedentně kodifikována v Anglii 10. dubna 1710 takzvaným Zákonem královny Anny (Statute of Anne), který formálně zajišťoval ochranu duševního vlastnictví před nekontrolovaným kopírováním (resp. patiskem) autorských děl autorským právem (copyrightem) v délce 14 let (podle článku 2 Statutu).¹¹¹ Etablování instituce copyrightu ostatně

---

¹¹⁰ TOBOLKA, Z., *Knihy. Její vznik, vývoj a rozbor*. Praha: Orbis, 1949, s. 85.

¹¹¹ „Printed and Published, or that shall hereafter be Composed, and his Assignee, or Assigns, shall have the sole Liberty of Printing and Reprinting such Book and Books for the Term of fourteen Years, to Commence from the Day of the First Publishing the same, and no longer.“ *The Statute of Anne*. 1710, [on-line], dostupné z WWW: <<http://www.copyrighthistory.com/anne2.html>>, s. 1–2.

provázela tradiční utilitaristická argumentace. Vzhledem ke specifčnosti tzv. duševního vlastnictví,¹¹² jehož předmětem jsou *ideální objekty* na rozdíl od hmotných statků, se od doby zavedení instituce autorského práva (nejprve na základě precedenčního práva a od roku 1710 právně plnohodnotně definovaným autorským zákonem) argumentovalo podporou růstu blahobytu společnosti,¹¹³ podporou stimulace k tvůrčí činnosti, prospěšné dalším členům společnosti atd. Z historických zkoumání ovšem vyplývá, že šlo na straně jedné o standardní akt státní moci, totiž o snahu kontrolovat pomocí monopolních tiskařských výsad obsah masově šířených informací, a na straně druhé o obchodní zájmy institucionalizovaného monopolu tiskařů a vydavatelů. Šlo tedy o reakci na technologickou změnu, jež v důsledku omezila tehdejší fungování státní moci,¹¹⁴ prostřednictvím ekonomického opatření – důsledně budovanou monopolizací knihtisku mimo jiné s užitím zastíracího argumentu o zajištění oprávněného příjmu pro autory knih.

Než přejdeme k období proměny paradigmatu, kdy se společnost sekularizovala a státní ideologie adekvátně posunula směrem k habermasovské instrumentální racionalitě, připomeňme ještě jeden příznačný aspekt státní křesťanské (respektive katolické)¹¹⁵ ideologie, a to osud výše uvedeného seznamu zakázaných knih. *Index librorum prohibitorum* byl zveřejněn roku 1559, tedy více než tisíc let po uvedení v platnost, naposledy byl revidován o dalších takřka čtyři sta let později (r. 1948) a zrušení na základě rozhodnutí dotyčné instituce se dočkal po bezmála patnáctisetleté účinnosti v roce 1967.

Osvícenství přineslo jisté oslabení cenzury, jejíž výkon byl navíc odebrán církevní instituci ve prospěch státu, zákonné úpravy se vážou k letům 1795

---

¹¹² Analogicky k anglickému pojmu *intellectual property* se někdy v češtině užívá výraz *intelektuální vlastnictví*.

¹¹³ Ten je ovšem podle ekonomických teorií kvantifikovatelný jen za specifických podmínek (tj. při dobrovolně demonstrovaných preferencích při směně).

¹¹⁴ „The effective government of large areas depends to a very important extent on the efficiency of communication.“ INNIS, H. A., *Empire and Communication*. Lanham, Maryland, USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2007, s. 26.

¹¹⁵ Autority vzešlé z mocenských pozic protestantů zastávaly stejné ověřené cenzurní postupy jako jejich katoličtí kolegové.

a 1810. Výnos upravující kontrolu literární produkce z listopadu 1810 je příznačný oddělením intelektuální elity od ostatních čtenářů, kdy se vzdělané elitě přisuzuje schopnost vyrovnat se náležitě s případnou škodlivostí odborných spisů podle vlastního úsudku, a tato literatura jim tedy může být dostupná.¹¹⁶ Zákonného zrušení tzv. předběžné cenzury bylo dosaženo díky politickým událostem roku 1848, jejich vývoj ovšem znamenal téměř okamžitý návrat k předchozímu stavu, tentokrát ve formě tzv. tiskového dozoru (a to prozatímním předpisem z téhož roku, císařským patentem z roku následujícího a tiskovým řádem z roku 1852). Reformní zákonné opatření¹¹⁷ je pak obsaženo v zákoně podstatně liberálnějším, uvedeném v platnost v prosinci 1862. Ten s menšími obměnami platil až do první světové války, za níž byla zavedena výjimečná opatření jak při kontrole veřejných, tak soukromých sdělení, a poté dále za tzv. první republiky, postupně doplňovaný řadou tiskových novel.

3.2.2 K cenzuře za první republiky

Vzhledem k faktu, že i v odborné historiografické literatuře publikované po roce 1990 panuje terminologická a faktická nepřesnost,¹¹⁸ pokud jde o fungování a uplatňování cenzury v letech po druhé světové válce, je potřeba se už na tomto místě podrobněji zmínit o právních mechanismech regulujících periodický i neperiodický tisk a jejich úpravách. Zásadním faktem je, že po celou dobu trvání první republiky nebyl vydán nový tiskový zákon, že v průběhu let 1919–1938 vypracovalo legislativní oddělení ministerstva spravedlnosti kvůli veřejnému

---

¹¹⁶ Srov. MICHL, J. V. J., *Auplný literaturnj létopis, čili, Obraz slowesnosti Slowanůw nářečj českého w Čechách, na Morawě, w Uhřjch atd. od léta 1825 až do léta 1837*. Praha: J. V. J. Michl W komissj Kronbergra i Webra, 1837.

¹¹⁷ „Tiskař jest povinen odevzdati exemplář každého listu neb sešitu periodického spisu hned, když jej počne rozdávat nebo rozesílati, úřadu bezpečnosti toho místa, kde spis se vydává, a v místech, kde jest státní zástupce, také státnímu zástupci, exemplář pak každého jiného spisu tištěného, který od toho dle § 9 není osvobozen a neobsahuje více než pět archů tištěných, alespoň 24 hodin před rozdáváním neb rozesláním. Spisy tohoto druhého způsobu mohou se však s přivolením úřadu bezpečnosti, potažmo státního zastupitelství, rozdávat i rozesílati i dříve, než projde 24 hodin. Nešetřil-li by tiskař toho, co v tomto paragrafu nařízeno, pokutován buď za to co za přestupek 10 až i 100 zlatými.“ § 17 Zákona o tisku, daný dne 17. prosince 1862, [on-line], dostupné z WWW: <<http://www.koncelik.eu/zakon-126-1933/>>.

¹¹⁸ Viz níže.

tlaku zhruba deset osnov tiskového zákona, že ovšem k vydání nového tiskového zákona nikdy nedošlo. V platnosti tak zůstalo výše zmíněné rakousko-uherské tiskové právo s řadou dílčích novelizací.¹¹⁹ Cenzura v Československé republice byla deklarována jako *následná*,¹²⁰ v podstatě ovšem převzala mechanismus tzv. tiskového dozoru, který de facto zahrnoval i preventivní cenzuru rakousko-uherskou (tj. v letech 1868 a 1894 pozměněný zákon z prosince 1862),¹²¹ a uplatňovala ho pomocí některých nadále funkčních rakousko-uherských předpisů kombinovaných se zhruba třemi desítkami nových československých právních norem, ačkoli Československá ústava (1920) *předběžnou* cenzuru „v zásadě“¹²² nedovolovala a zaručovala článkem 113 svobodu tisku stejně jako právo na pokojné shromažďování. Vzhledem k deklarovaným principům nového demokratického státu je nápadný fakt, že v žádném ze sousedních států v této době již neexistovalo koncesní omezení tiskařské a knihkupecké živnosti kontrolované oficiálně politickými institucemi, praktikované v Československé republice. Jediný (nerealizovaný) návrh zrušení zákonného politického vlivu na koncesní systém se objevil v parlamentu roku 1921. Pozdější zákon na ochranu republiky (1923) naopak umožňoval úřadům článkem 34 suspendovat vydávání periodických publikací.¹²³ Dodejme, že zákon byl legislativní reakcí na atentát

---

¹¹⁹ Srov. např. HRABÁNEK, J.; MILOTA, A., *Tiskové právo československé*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1938.

¹²⁰ Údaje o cenzurních opatřeních se různí, a to zřejmě kvůli různému výkladu pojmu cenzura, kdy bývá zaměňován její výkon (předběžný či následný) a funkce (perzekuční či preventivní), i kvůli různému chápání kontrolních zákonných opatření, která de iure nezahrnovala předběžnou cenzuru, avšak de facto umožňovala za jistých podmínek kontrolu tiskovin jak předběžnou, tak následnou. Např. J. Doležal k prvorepublikové cenzuře uvádí: „Za první republiky existovala předběžná cenzura jen u filmu a divadla, zatímco na jiných úsecích fungovala cenzura následná.“ DOLEŽAL, J., *Česká kultura*, c. d., s. 159. K tomu srov. níže citovaného V. Poláčka (POLÁČEK, V., *Cenzura*, c. d., s. 68–69). Poněkud nahodile pak s těmito pojmy zachází K. Kaplan (viz níže).

¹²¹ Předběžné schvalování se netýkalo publikací s rozsahem větším než 80 tiskových stran.

¹²² „(1) Svoboda tisku, jakož i právo klidně a beze zbraně se shromažďovati a tvořiti spolky jsou zabezpečeny. Jest proto v zásadě nedovoleno podrobovati tisk předběžné cenzuře. Výkon práva společovacího a shromažďovacího upravují zákony.“ Svoboda tisku, právo shromažďovací a spolkové, § 113, Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky, 121/1920 Sb., [on-line], dostupné z WWW: <http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html>.

¹²³ „Nabyli-li výrok právní moci, může politický úřad druhé stolice naříditi zastavení tiskopisu, a to u tiskopisů, vycházejících alespoň pětikrát týdně, nejdéle na jeden měsíc, u tiskopisů, vycházejících alespoň třikrát týdně, nejdéle na dva měsíce a u ostatních tiskopisů nejdéle na šest měsíců... Má-li

spáchaný na ministra financí Aloise Rašína, takže obnášel celkem pochopitelně politicky motivované zakotvení řady obsahových limitů svobody projevu, nicméně na jednání o budoucí podobě zákona byli přizváni kromě právních odborníků také (alespoň vybraní) novináři.¹²⁴ Další tisková novela z roku následujícího zavedla důmyslný a zdá se, že účelový systém pokut zvláště pro periodický tisk.¹²⁵

Od roku 1933¹²⁶ obdržely soudy právo vynucovat v periodických publikacích otištění tiskových oprav v odůvodněných případech, a to bez ohledu na obsah či pravdivost textu opravy nařízené periodiku ke zveřejnění. Periodika, která vycházela častěji než třikrát za týden, byla také nucena zadarmo otisknout bez zkracování a bez vsuvek (na první či druhé tiskové straně) oficiální a prezidentská prohlášení až do délky 800 slov. Periodika, která tiskla reklamu, měla povinnost zveřejňovat oficiální vládní vyhlášky za běžné reklamní ceny a nesměla se k vyhlášce vyjadřovat v tomtéž čísle. Pokud jde o politické letáky a plakáty, směly být vystavovány na veřejných místech pouze s oficiálním svolením. Zákazu podléhala distribuce tiskovin podvracejících ústavní celistvost a republikánský a demokratický systém Československa (totéž platilo také pro obscénní materiály). Možností zákazu distribuce (potažmo prodeje a vystavování

---

tiskový úřad za to, že zastavený tiskopis je vydáván nebo podle oznámení jemu učiněného má být vydáván dále pod jiným jménem, zakáže toto vydávání neb odmítne vzítí oznámení na vědomí, uveda tento důvod.“ Zákon č. 50/1923 Sb. Národního shromáždění na ochranu republiky, [on-line], dostupné z WWW: <<http://spcp.prf.cuni.cz/lex/50-23.htm>>.

¹²⁴ Srov. MIŘIČKA, A., Poznámky k zákonu na ochranu republiky – příspěvek přednesený na valné hromadě Právníké jednoty 26. 4. 1923. *Právník*, r. 62, 1923, s. 161–169. K politickému pozadí využívání tohoto zákona k cenzuře protikoačního tisku srov. KREČ, J.; MALÁ, I.; ŠTĚPÁN, F.; VRBATA, J., Konfiskační praxe 1918–1938. In *Sborník archivních prací*, r. 16, 1966, č. 2, s. 315–365.

¹²⁵ Srov. KREČ, J.; MALÁ, I.; ŠTĚPÁN, F.; VRBATA, J., Konfiskační praxe, c. d.

¹²⁶ V tomto roce byl novelizován zákon na ochranu republiky, a to zákonem 124/1933 Sb., který v § 34a dále rozšiřoval možnosti zastavení vydávání periodik prostřednictvím vládních nařízení (která byla v průběhu 30. let realizována čtyřikrát, a to jako vládní nařízení č. 150/1933 Sb.; č. 163/1934 Sb.; č. 157/1935 Sb. a č. 165/1937 Sb.). Dále vešel v platnost zákon č. 126, tzv. malý tiskový zákon, měnící a doplňující platné tiskové zákony. Byl mimo jiné reakcí na sílící tlak konzervativního agrárního katolického politického bloku a na projevy krajní pravice v době, kdy Československo pocíťovalo ohrožení německým vývojem v kontextu de facto nefunkčního působení Společnosti národů. Malý tiskový zákon vyvolal protesty profesních organizací napříč celým politickým spektrem. Plné znění zákonů z oblasti mediální legislativy na našem území viz např. na <<http://www.koncelik.eu/zakon-126-1933/>>.

v trafikách a nádražních knihkupectvích)¹²⁷ některých novin, periodik a knih disponovalo rovněž československé ministerstvo vnitra. České periodické tiskoviny byly konfiskovány po vydání, na základě návrhů okresních úřadů nebo policie; výtisky periodik s nepřijatelnými články byly stahovány z oběhu; po konfiskaci bylo možno vytisknout nové opravené vydání (v němž většinou zůstalo na místě nepovoleného článku bílé místo s poznámkou o cenzurním zákazu). Jako doplněk cenzurních praktik byla po řadě korupčních kauz a skandálů koaličních politiků zveřejněných periodiky přijata i novela původních rakousko-uherských trestněprávních úprav ustanovení o ochraně cti. Díky ní posílily sankce za soudně potvrzené porušení tohoto ustanovení, tj. výrazně vzrostly peněžní pokuty, ale i trest vězení. To vedlo k autocenzuře zejména u vydavatelů, v důsledku vzrůstu finančních nákladů na zdlouhavá soudní řízení (jejich četnost vedla např. ke specializaci obhájců výhradně na tiskové spory) a následné pokuty. Nastíněná cenzurní opatření se samozřejmě výrazně týkala periodik, ovšem do jisté míry ovlivňovala i knižní trh.

Předmnichovský stav rekapituluje Václav Poláček v bilančním poválečném textu připraveném k vydání v roce 1948: „Začínám blaženým stavem první republiky, časy nakladatelské bezstarostnosti v knižním oboru, v nichž nebylo cenzury předběžné ani následné, kdy knihy vycházely jako ptáci z jarních hnízd. (Námítky proti tomu, jaké tyto knihy byly, mám stejné jako čtenář, nepatří však k námětu.) Brožury, knihy do pěti tiskových archů (80 stran), sešitová vydání a noviny byly předkládány policejnímu úřadu a úřadu státního zástupce podle § 17 tiskového zákona z roku 1862. Byla to cenzura státně-politická. Měla-li strana – občan, úřad – námítky proti knize, podala je u státně bezpečnostního úřadu nebo u státního zástupce. Státní zástupce v objektivním řízení knihu zabavil nebo nezabavil. Zabavení však musel schválit tříčlenný senát krajského jako tiskového soudu, který také nařídil zničení zabavených knih. V první republice bylo těchto zabavení jen několik. V živé paměti jsou protiklady:

---

¹²⁷ V roce 1933 (tj. za ekonomické krize, jež se odrážela v médiích kritikou vlády) bylo např. zakázáno prodávat zhruba 100 periodických titulů cenzurou povolených.

zabavení Svatoplukova *Botostroje* a Zavřelova *Fortinbrase*.¹²⁸ Zabavovalo se ovšem také; byly to zvláště brožury komunistické strany do 80 stran, iredentistické publikace německé a maďarské, někdy i vlajkařské. Zabavování bylo oznamováno v denním tisku, v Ústředním listu a v odborném listu Československý knihkupec. Čím více k Mnichovu, tím bylo zabavování častější, netýkalo se však téměř vůbec knih, s nimiž přichází do styku čtenář v knihkupeckém krámě. – Proti zahraničním tiskovinám zakročovalo ministerstvo vnitra odnětím dopravy.¹²⁹

Po celé období trvání první republiky nedošlo ke sjednocení uvedeného souboru předpisů regulujících tisk (k nimž se vázaly další dílčí zákony týkající se zaměstnanců zákazem postižených vydavatelských podniků) do komplexního tiskového zákona. Zneužitelnost takové legislativy podtrhuje i typicky právníký jazyk, otevírající prostor účelovým výkladům, výroku Nejvyššího soudu ke stížnosti na podobu novely zákona na ochranu republiky a malého tiskového

---

¹²⁸ Poláček zde připomíná dvě křiklavé prvorepublikové „cenzurní“ kauzy, jež se svou podstatou lišily opravdu fundamentálně. T. Svatopluk (vl. jm. Svatopluk Turek, 1900–1972), levicově orientovaný prozaik a dramatik, byl od roku 1926 zaměstnancem firmy Baťa ve Zlíně a z této zkušenosti vytěžil materiál pro několik kriticky laděných próz (*Botostroj*, *Andělé úspěchu*, *Gordonův trust žaluje*), v nichž reflektuje obratně skrývanou moc nastupujících korporací a bezmoc pracujícího jedince degradovaného na pouhý článek racionalizované výroby. První ze Svatoplukových próz „vyvolala soudní proces, v němž byl rodinou Tomáše Bati žalován za urážku na cti. Proces probíhal od ledna 1933 do února 1938, kdy bylo vydání knihy soudně zakázáno“. (KOL., *Slovník české literatury po roce 1945*) Zcela jinou motivaci měl autor, potažmo stát v případě románu *Fortinbras*. František Zavřel (1885–1947), prozaik a dramatik, živil se jako soudní a později ministerský úředník, bývá právem charakterizován jako „nesnášenlivý“ autor, jehož prozaická tvorba kulminovala v politických románech založených na extremistických pravicových postojích a hodnotách, jež ho postupně dovedly mezi české fašisty. Nejproslulejší je v této souvislosti právě Zavřelův román *Fortinbras*: „Na jaře 1930 zasáhla českou společnost literární aféra, která neměla v historii první československé republiky obdoby. Po několika cenzurních zásazích vyšel román, jehož obsahem se místo kritiků zabývali spíše politici na půdě parlamentu. Autor v románu údajně nabádal k odstranění ministra zahraničí Edvarda Beneše, k překvapení všech nejen z politiky, ale ze světa vůbec.“ (BURGET, E., Nejen protektorátní léta Františka Zavřela. In MAGINCOVÁ, D. (ed.), *Protektorát v sociokulturních souvislostech*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011, s. 203.) V kauze se příznačně angažoval a Zavřela zastával poslanec Jiří Stříbrný, spolujednatel tiskového koncernu Tempo a reprezentant krajně pravicové Národní ligy. Z poslaneckých debat mimo jiné vyplynuly i osobní Zavřelovy motivy „uměleckého“ útoku proti E. Benešovi – coby úředník ministerstva obchodu několikrát žádal Beneše o přijetí na jeho ministerstvo, ale nebylo mu vyhověno.

¹²⁹ POLÁČEK, V., Cenzura, c. d., s. 68–69.

zákona: „Zákony uvedené navrhovatelem nesměřují však proti tisku vůbec, nýbrž jsou namířeny proti tisku *špatnému*...“¹³⁰

3.2.3 K cenzuře za druhé republiky a protektorátu

Důsledkem politického vývoje bylo opětovné zákonné zavedení předběžné cenzury od září roku 1938, kdy vláda¹³¹ vytvořila ústřední cenzurní komisi řízenou ministerstvem vnitra. Komise dohlížela na periodické i neperiodické publikace, na divadelní a filmová představení, na telegramy, telefonní rozhovory a rozhlasové vysílání. Do tiskáren se opět vrátili cenzori. Cenzura druhé republiky „se již vyznačovala všemi znaky omezování tiskové svobody v autoritářských státech. Cíleně zamezovala informační alternativu a pluralismus mínění ve prospěch utvářeného monopolu centralizované prorežimní ofenzivní tendenční propagandy.“¹³²

Dne 17. března 1939 byla založena ústřední tisková služba, která byla součástí tiskového odboru úřadu vlády. Její zaměstnanci pracovali v redakcích jednotlivých novin, kde mimo jiné dávali šéfredaktorům přesné instrukce, jak mají psát. S počátkem války vstoupila od 1. září 1939 v platnost mimořádná opatření, mezi nimi Pokyny pro provádění vojenské cenzury (*Anweisung für die Durchführung der militärischen Zensur*). Periodika se plně využívala pro propagandistické účely.¹³³ Referát písemnictví kulturního oddělení tiskového odboru měl v gesci neperiodické publikace: podporoval loajální osoby v oboru, ovlivňoval obsazování vedoucích oborových funkcí; dohlížel na realizaci

---

¹³⁰ Cit. dle KREČ, J.; MALÁ, I.; ŠTĚPÁN, F.; VRBATA, J., *Konfiskační praxe*, c. d., s. 322.

¹³¹ Předsedou vlády byl od prosince 1938 jmenován agrárník Rudolf Beran, který stál od listopadu také v čele jediné vládní strany v českých zemích, Strany národní jednoty. Tato vláda disponovala možností nahrazovat v dalších dvou letech zákony vládními nařízeními, a to díky bezprostřednímu přijetí zákona č. 330/1938 Sb. o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Československé a o mimořádné moci nařizovací. (Po 16. březnu 1939 bylo ovšem vydávání vládních nařízení s mocí zákona dozorováno říšským protektorem.)

¹³² RATAJ, J., *Návrat a nástup*, c. d., s. 56, pozn. 3.

¹³³ Viz např. KONČELÍK, J., *Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*. In FORET, M.; LAPČÍK, M.; ORSÁG, P. (eds.), *Média dnes: reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc: UPOL, 2008, s. 295–311; KONČELÍK, J.; VEČEŘA, P.; ORSÁG, P., *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010, s. 87–110.

arizačních opatření; zodpovídal za adekvátní provoz knihoven a různých literárně orientovaných spolků i za archivování tiskovin; řídil českou knižní produkci ve všech fázích jejího vzniku, od předběžného schvalování edičních plánů až po přiděl papíru nakladatelstvím; zkoumal nové tituly určené k vydání a vypracovával seznamy zakázané literatury a hudby. Seznam literatury, zakázané na území Čech a Moravy, datovaný 30. zářím 1940, obsahoval 1352 českých a zahraničních autorů a 1894 titulů; dne 30. dubna 1941 byl vydán dodatek zahrnující dalších 163 zakázaných spisovatelů a 184 zakázaných knih, současně byla zakázána celková produkce osmi českých nakladatelství. Do r. 1940 pracovali ve vládním tiskovém odboru na státní prokuratuře ještě Češi, takže česká nakladatelství často mohla vydávat protiněmecká díla, zakázané knihy a dokonce tituly od židovských autorů. Od roku 1941 bylo explicitním úkolem tohoto úřadu řídit českou literaturu a kulturu tak, aby sloužila zájmům nacistického Německa.¹³⁴ V tomto roce vešlo v platnost vládní nařízení č. 175/1941 Sb. o úpravě poměrů v českém tisku, které zmocňovalo „předsednictvo ministerské rady k těmto opatřením: a) stanovit termíny pro vydávání tiskovin; b) určovat rozsah tiskovin a jednotlivých jejich částí, čítajíc v to inzerci a jiná soukromá oznámení; c) stanoviti výši nákladu tiskovin; d) slučovati tiskoviny; e) zastavovati vydávání tiskovin“ a povolením předsednictva ministerské rady podmiňovalo „a) zakládání a vydávání nových a opětné vydávání zastavených nebo zaniklých tiskovin; b) ustanovení šéfredaktorů, vedoucích redaktorů a odpovědných redaktorů, jakož i změny v těchto osobách; c) změny v úpravě tiskovin; d) dobrovolné zastavení vydávání tiskoviny“.¹³⁵ Dále bylo vydáno komplementární vládní nařízení č. 308/1941 Sb., jímž se upravuje právo vydávat neperiodické tiskoviny vlastním nákladem.

V důsledku nyní již formálně upraveného omezení svobody slova musela také nakladatelství, která chtěla například znovu vydat tituly již publikované po roce 1918, žádat v jednotlivých případech o povolení. U všech titulů pak počínaje

---

¹³⁴ V roce 1942 se stalo kulturní oddělení součástí ministerstva lidové osvěty.

¹³⁵ Paragraf 1 vládního nařízení č. 175/1941 Sb. o úpravě poměrů v českém tisku.

1. květnem 1941 povoloval úřad von Hoopa (kam byla od této doby soustředěna veškerá cenzura neperiodického tisku) pololetně všechny tisky v rozsahu větším než osm stran (oproti dosavadnímu rozsahu minimálně čtyřicetistránkových tiskovin). Mezi lety 1941–1942 bylo ve 104 českých a moravských okresech mimo Prahu zkonfiskováno v nakladatelstvích, v knihkupectvích a knihovnách 1 850 535 knih. Roku 1943 bylo zabaveno 211 255 knih, v roce 1944 to bylo celkem 38 837 knih.¹³⁶ V květnu 1945 došlo k oficiálnímu zrušení protektorátní cenzury.

Jak je z předchozího přehledu patrné, cenzura, která byla postupně zaváděna za druhé republiky, nabývala rychle represivního charakteru, jenž v průběhu války sílil. Tato okolnost úzce souvisí s faktem, že ve vypjaté době těsně po osvobození byl výrazný rozdíl mezi preventivní a represivní cenzurou pro většinu lidí natolik nečitelný, že bylo možné v podstatě jen mírně modifikovat její protektorátní fungování. Vedeni dobrým úmyslem (tj. nastavením vysoké úrovně budoucí knižní produkce např. po obsahové a žánrové stránce)¹³⁷ se snažili F. Laichter a V. Mikota jako uznávaní reprezentanti oboru znovu zavést bezprostředně po osvobození „svépomocnou regulaci veškeré publikační činnosti, kterou by pod patronací ministerstva školství a osvěty řídila knižní rada, sdružující nezpochybnitelné morální autority z řad české kulturní a vědecké obce se zástupci profesních organizací“.¹³⁸

---

¹³⁶ Srov. DOLEŽAL, J., *Česká kultura*, c. d., s. 110–117.

¹³⁷ Právě proto může Václav Poláček po osvobození napsat: „Nikdy nepochopím logiku německého zabavování a pochybuji, že ji pochopí čtenář. Umělecké výšky jsou v zabavovacích rozkazech srovnány v šedivé řadě cyklostylovaného písma s literární dolinou, kýčem, příručkou a kompilací. Je to jako na hřbitově: velká díla vedle malých odpočívají ve stejném hrobečku jediné řádky.“ POLÁČEK, V., *Cenzura*, c. d., s. 106.

¹³⁸ ZACH, A., Sborník mezi dvěma totalitami. In *Knihy a národ*, c. d., s. 337.

3.2.4 K cenzuře v letech 1945–1953

Poněkud nepřesné a zavádějící je konstatování Karla Kaplana¹³⁹ (od něhož byla formulace doslovně převzata také do hesla *cenzura* ve *Slovníku mediální komunikace*): „Před druhou světovou válkou fungovala v Československu preventivní cenzura, vykonávaná úředníky ministerstva vnitra. Prezident republiky a první československá poválečná vláda vyhlásili v roce 1945 platnost zákonů a nařízení z doby před rokem 1938, ale politické strany neuplatnily dřívější praxi preventivní cenzury. A tak *od května 1945 fakticky žádná cenzura neexistovala*. Jedinými a dobrovolnými cenzory byly samy politické strany a jejich koaliční seskupení – Národní fronta.“¹⁴⁰ Je tu řeč o zhruba šestnáctiměsíčním období od května 1945, navíc v souvislosti se striktním oddělováním pojmů *preventivní cenzura* a *represivní cenzura*. Přesto vidíme tendenci ke zjednodušování a okleštění celého problému na popis černo-bílé politické praxe, z čehož pro nás plyne nepřijatelné zobecňující tvrzení. Takovým přístupem jako by se připravovalo všemi akceptovatelné interpretační pole našich historicky „nepříjemných“, tabuizovaných národních témat 20. století.¹⁴¹ Už Kaplanem implikovaná diskontinuita, ono časové prázdno mezi první a druhou citovanou větou, vytváří představu jakéhosi nulového bodu, v němž se nacházela naše společnost v okamžiku od zrušení protektorátu. V oblasti výkonné politiky tomu tak ovšem nebylo.

Hospodářská, sociální a kulturní politika prosazovaná po osvobození republiky byla dána *prolnutím* politické koncepce Benešovy exilové londýnské vlády s koncepcí, respektive její interpretací exilovou skupinou moskevskou, a to v duchu tzv. lidovědemokratické ideologie. V pozadí správní obnovy státu se odehrával zcela přirozený boj o moc mezi těmi subjekty, kterým to aktuální

---

¹³⁹ Na tento fakt upozornila např. K. Zavacká (ZAVACKÁ, K., *Cenzúra v Československu v letech 1945–1948*. In ŠESTÁK, M.; VORÁČEK, E. /eds./, *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, s. 555–566).

¹⁴⁰ KAPLAN, K.; TOMÁŠEK, D., *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 8. Vyznačení textu D. M.

¹⁴¹ Fundovaný průlom v tomto smyslu představuje např. přístup historiků Jana Tesaře, Tomáše Pasáka, Jana Rataje a nověji např. Jana Dobeše.

společenskohistorický kontext (zejména zahraničněpolitické determinanty) umožňoval. Krajní pravice (včetně stran, které si tento atribut zasloužily za angažovaný postoj a kolaboraci v podmínkách druhé republiky a protektorátu) byla samozřejmě odstavena a vedoucí posty se rozdělovaly mezi zástupce liberálního a levicového odboje. Správa kulturní oblasti připadla komunistům, kteří se rychle formovali v silnou politickou stranu směřující k vítězství v řádných volbách v roce 1946.¹⁴²

Kontrola v kulturní oblasti se ovšem nevymykala historicky příznačnému právně-správnímu rámci, v němž se obnova československého státu ocitla: je nedílnou a logickou součástí oficiální politiky zaštiťované požadavkem očisty národa od kolaborantů a zrádců. Prezidentské dekrety, počínaje první londýnskou verzí z února 1945¹⁴³ a konče prodloužením účinnosti souboru tzv. retribučních dekretů prostřednictvím usnesení Národního shromáždění až do ledna 1947, ustavují v tehdejší československé právu bezprecedentní činnost mimořádných lidových soudů a Národního soudu a díky charakteru své působnosti (od posouzení činnosti jak osob ve vysokých funkcích v politické, ekonomické či kulturní oblasti, tak veřejných zaměstnanců na nejnižších postech, jejichž chování za protektorátu nyní posuzovaly očistné komise při okresních

---

¹⁴² Srov. KONČELÍK, J.; VEČEŘA, P.; ORSÁG, P., *Dějiny českých médií*, c. d., s. 113–126.

¹⁴³ Dekret prezidenta republiky č. 6/1945 Úředního věstníku československého o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech byl vydán v Londýně 1. února 1945, poté byl 19. června 1945 nahrazen dekretem č. 16/1945 Sb., upřesňujícím možné postihy a zužujícím územní platnost na české země, a 4. října 1945 doplněn dekretem č. 105/1945 Sb. o očistných komisích. Pro představu rozsahu očisty národa lze citovat alespoň údaje uváděné T. Pasákem k činnosti mimořádných lidových soudů: „V době platnosti retribučních dekretů došlo veřejným žalobcům u všech 24 mimořádných lidových soudů celkem 132 549 trestních oznámení, z čehož bylo vyřízeno 130 114 případů. V té době zůstalo pouze 2435 nevyřízených případů. Z počtu vyřízených případů veřejní žalobci zažalovali 38 316 případů před mimořádnými lidovými soudy a 4592 případů postoupili k dalšímu stíhání řádným soudům. Ve 40 534 případech bylo pro nedostatek usvědčujících důkazů upuštěno od dalšího stíhání. Tyto případy byly však z valné většiny předmětem trestního stíhání před okresními národními výbory podle tzv. malého retribučního dekretu. Podle vynesených rozsudků bylo 713 osob odsouzeno k trestu smrti (z toho 475 Němců), 741 odsouzeno k doživotnímu žaláři (z toho 443 Němců). K dočasným trestům na svobodě bylo odsouzeno celkem 19 888 osob (v průměru trval trest 10 let). Téměř ve všech případech, v nichž došlo k uložení trestu na svobodě, bylo rozhodnuto, že celý trest nebo jeho část bude odpykána ve zvláštních pracovních oddílech. Po únorových událostech byl retribuční dekret obnoven a někteří činitelé, zejména však protektorátních úřadů, byli znova postaveni před soud.“ PASÁK, T., *Český fašismus*, c. d., s. 380.

národních výborech) a podpoře emocionálně vypjatým veřejným míněním fungují napříč veřejnou institucionální hierarchií.

O dohled nad publikační činností se dělilo ministerstvo informací a ministerstvo školství a osvěty. V létě 1945 začalo jako cenzurní orgán fungovat tzv. knižní oddělení (s oborovým poradním sborem, státní publikační komisí) zřízené v publikačním odboru ministerstva informací (v čele s Václavem Kopeckým), které vedl literární kritik a nakladatelský redaktor Bohumil Novák. Přednostou publikačního odboru byl František Halas. Tyto dvě kulturní osobnosti slouží jako ilustrativní příklad nestandardních politicko-spoločenských podmínek období těsně po skončení 2. světové války v našem prostředí. Protektorát, jak jsme uvedli výše, postavil kulturu do velmi specifické role (represe a redukce kulturní produkce jako přirozeného celku přitom není tak relevantní jako její recepce, díky níž přirozeně zbytněla zástupná politická funkce kultury), jíž si byli kulturní reprezentanti vědomi a již chtěli po osvobození odpovědně naplnit. „Nová doba přála umělcům. Selhání části dosavadních politických elit – a likvidace jiné části – jim umožnila vstup do vysoké politiky... Řada funkcí, které [Halas] zastával, se dala skloubit jen velmi problematicky. Jeden z klasických pilířů demokracie, Lockovo rozdělení moci, nebyl respektován. Dnes bychom řekli ‚střet zájmů‘. Osobní pohnutky mohly být sebeušlechtlejší, ale politická praxe, která se tak zakládala, v sobě skrývala značné nebezpečí. Vysoké funkce v legislativě, exekutivě a předsednické křeslo v nezávislé stavovské organizaci, jež sama sebe deklarovala jako nepolitickou, jen posilovaly starší svár mezi konformitou a rezistencí, mezi loajalitou vůči nejsilnější a respektované politické straně, reprezentované resortním ministrem, a věrností sobě samému.“¹⁴⁴

---

¹⁴⁴ VÉVODA, R., „Nechci být kůlem vyhlášek“. František Halas a jeho politická cesta po roce 1945. In *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948*. Praha: UČL AV ČR, 1998, s. 52–53.

Františku Halasovi byla věnována poměrně soustavná pozornost¹⁴⁵ právě v souvislosti s jeho angažmá ve výkonné politice těsně poválečných let a při této příležitosti se objevují i stručné bilance působení Bohumila Nováka, například: „... dobová svědectví stejně jako archivní dokumenty naznačují, že rozhodující podíl na řízení publikačního odboru ministerstva měl Halasův podřízený, dr. Bohumil Novák...“¹⁴⁶ „Jako na autoritativního šéfa, který v rukou svých a Kostkových soustředil veškeré rozhodování o knižním trhu, vzpomíná na Bohumila Nováka Jiřina Hauková (osobní sdělení, srpen 1998).“¹⁴⁷ Složitost tehdejších osobních a profesních vztahů, zatížených s větším či menším odstupem reflektovanou historickou odpovědností si ovšem zaslouží podrobnější komentář v příslušné části tohoto pojednání.¹⁴⁸

Ministerstvo školství a osvěty (v čele se Zdeňkem Nejedlým) zřídilo v červnu 1945 knižní radu, v níž byly zastoupeny všechny zájmové organizace z knižního oboru. Už v této době tedy probíhaly kompetenční spory o řízení a regulaci knižního trhu s ministerstvem informací, spojené s průtahy s prosazením nového tiskového zákona: knižní trh byl až do roku 1949 regulován jen na základě vyhlášky. Oficiálními důvody cenzurních opatření vykonávaných bezprostředně po osvobození a obnovení republiky byly jednak ekonomické obtíže, konkrétně nedostatek papíru, na nějž by se tisklo, jednak snaha po nastavení a udržení co nejvyšší umělecké úrovně literární kultury. V několikastupňovém procesu byl posouzen a případně schválen *každý* titul plánovaný k vydání. „Předběžného posuzování tematicky příslušných rukopisů se domáhaly i společenskopolitické a zájmové organizace, takže povolovací řízení

---

¹⁴⁵ Připomeňme zde alespoň polemiku o Halase z 60. let, na níž participovaly osobnosti jako F. Hrubín, J. Grossmann, L. Novomeský, L. Kundera, J. Skácel, J. Chaloupecký, B. Doležal ad. Téma pochopitelně znovu ožilo v 90. letech (tedy jakmile to bylo oficiálně možné). Viz např. DRÁPALA, M., Spisovatelé na rozcestí. Na okraj prvního sjezdu českých spisovatelů. *Soudobé dějiny*, 1994, č. 4–5, s. 450–462; JUNGSMANN, M., Echo zašlých časů. *Literární noviny*, 1996, č. 51–52, s. 12–13; VÉVODA, R., „Nechci být kůlem vyhlášek“, c. d.; BAUER, M., *Tíseň tmy*. Praha: Akropolis, 2005.

¹⁴⁶ VÉVODA, R., „Nechci být kůlem vyhlášek“, c. d., s. 55–56.

¹⁴⁷ JANÁČEK, P., *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení 1938–1951*. Brno: Host, 2004, s. 146, pozn. 8.

¹⁴⁸ Viz dále kap. III/1.

se neustále komplikovalo a prodlužovalo. Záplava formulářů, oběžníků, dotazníků, příkazů a zákazů, které se z ministerstev i sekretariátu Svazu československých knihkupců a nakladatelů valily na knihkupce a nakladatele, tak i po osvobození pokračovala neztencenou měrou.¹⁴⁹ Tato praxe vedla postupně až k otevřené polemice v roce 1947, kdy již pokvětnové revoluční ideály spojené s podřizováním individuálních představ o literární produkci jednotně prosazovaným vysokým měřítkům umělecky a intelektuálně hodnotné národní kultury doznávaly trhliny, dané jak střetáváním s byrokraticko-ideologickými překážkami v běžné každodenní oborové činnosti, tak pochopitelnými názorovými rozdíly mezi představiteli jednotlivých ideových proudů české umělecké obce.

Tiskový zákon byl schválen až po únorovém převratu. Ministr informací Václav Kopecký přednesl v parlamentu 24. března 1949 projev u příležitosti schválení zákona č. 94/1949 Sb. o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací. V duchu dobové politické rétoriky (orientované na akcentování zcela otevřené propagandy) shrnul přijetí zákona vlastně celkem objektivně jako výsledek několikaletého úsilí kulturně-politických činitelů tzv. třetí republiky: „Osnovou zákona o neperiodických publikacích dostává se uzákonění jednomu z nejdůležitějších revolučních opatření, jež přinesl vítězný únor r. 1948 a na něž bylo pomýšleno již hned po květnu 1945. Vzpomínám v této chvíli, že když byl po květnu 1945 uváděn v činnost publikační odbor ministerstva informací pod vedením básníka Františka Halase, přejímali jsme jako velký odkaz po spisovatelích-mučednících v čele s Vladislavem Vančurou, Juliem Fučíkem, Bedřichem Václavkem jejich plán na novou úpravu vydavatelské činnosti v osvobozené republice. Vladislav Vančura a jeho přátelé mysleli již v době odboje na to, že v osvobozené republice bude nutno provést základní převrat v nakladatelské a vydavatelské činnosti, a odkázali nám uskutečnit jejich ideál, totiž aby se v nové republice kniha stala – podobně jako

---

¹⁴⁹ ZACH, A., Sborník mezi dvěma totalitami, c. d., s. 337.

jiné prostředky kulturní – statkem národním, aby vydávání knih přestalo být předmětem soukromokapitalistického výdělečného podnikání, aby péči o vydávání knih vzal do rukou stát a aby řídil vydávání a rozšiřování knih s hlediska kulturních potřeb, především lidu, s hlediska vyšších zájmů, výchovných a vzdělávacích. V tomto duchu jsme vypracovali ihned v prvních chvílích po květnu 1945 návrh zákona o nové úpravě záležitostí neperiodického tisku, leč k jeho uskutečnění během tří let až do února 1948 nedošlo. Pokud mohla naše státní správa v době do února 1948 vykonávat nějaký regulativní a kontrolní vliv na vydávání knih a jiných publikací, dělo se to jen na podkladě známé vyhlášky o hospodaření papírem. Avšak při existenci soukromých nakladatelství a do února i při existenci soukromých tiskárenských podniků bylo těžko zajistit takovou kontrolu hospodaření papírem, která by plně umožňovala účinnou regulaci knižního trhu. Nutno však říci, že reakční kruhy se s mimořádnou tvrdošijností bránily všem kontrolním opatřením ve vydavatelské oblasti i státnímu řízení ediční činnosti. Děly to pod záminkou obrany tvůrčí svobody, ale ve skutečnosti se snažily zuby nehty bránit svou významnou reakční ideologickou posici. A zatímco předstíraly, jako by obranou tvůrčí svobody sledovaly podporu domácí tvorby, snažily se vpravdě všemožným způsobem, i vyděračstvím a utajenou vydavatelskou činností, uplatnit na našem knižním trhu tendenční cizí literaturu a zvláště pak známou západnickou literaturu memoárovou. My vskutku hořce litujeme, že tolik špatných knih mohlo u nás ještě vyjít v době do února 1948 a ještě částečně i pak, a hořce litujeme, že tolik cenného papíru, jež bychom dnes potřebovali, bylo promrháno na vydání mnohdy bezcenných, zbytečných knih a na vydání škodlivých knih cizí západní produkce, zatímco domácí tvorba a díla národních klasiků byla všeobecně zanedbávána, takže v tomto ohledu musíme nyní i nejnntnější ediční činnost s horečným úsilím dohánět.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Z vystoupení ministra informací a osvěty Václava Kopeckého na schůzi Národního shromáždění 24. března 1949 ke zprávě kulturního výboru k vládnímu návrhu zákona o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací, Digitální knihovna, NS RČS 1948–1954, stenoprotokoly, 28. schůze (obsah, pořad, přílohy) | Čtvrtek 24. března 1949 (dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/028schuz/s028002.htm>>)

Na základě tohoto zákona jmenoval ministr Kopecký národní ediční radu českou, jíž nadále příslušel praktický výkon cenzurního dohledu (typicky složitě byrokraticky strukturovaná soustava tohoto dohledu zahrnovala povolení či zamítnutí posuzovaného textu, odklad publikování a nařízení konkrétních textových změn; nestanovovala však výši nákladu).¹⁵¹

V součinnosti s přijetím zákona o neperiodických publikacích v březnu 1949 byly průběžně vykonávány další nezbytné legislativní kroky, podmiňující kontrolu šíření informací. Tak byl vyhláškou a následně zákonem v roce 1948 znárodněn polygrafický průmysl, a ve stejném roce byla vyhláškou stanovena další pravidla o hospodaření s papírem při vydávání časopisů. Důslednou každodenní kontrolu nad sdělovacími prostředky spolu s řízením médií vykonávala kulturní a propagandistická rada Ústředního výboru KSČ a obdobné stranické výbory v regionech a v krajích. KSČ vykonávala kontrolu i nad nekomunistickými publikacemi (přičemž většina nekomunistických periodik a novin byla po roce 1948 zakázána). Tiskové oddělení KSČ vydávalo deníkům a časopisům přesné instrukce a denně kontrolovalo jejich dodržování. Šéfredaktory všech sdělovacích prostředků byli výhradně členové KSČ. V roce 1951 už jednotlivé noviny a redakce rozhlasového vysílání dostaly cenzurní redaktory. Dne 22. dubna 1953 československá vláda tajně vytvořila Úřad pro tiskový dozor – předběžnou cenzuru, který řídilo ministerstvo vnitra a který úzce spolupracoval se Státní tajnou bezpečností. Od tohoto okamžiku museli šéfredaktoři denních listů, rozhlasu, televize a nakladatelství a organizátoři kulturních akcí předem předkládat k cenzuře veškerý materiál určený ke zveřejnění. Cenzurnímu postihu podléhala sdělení zveřejňující státní tajemství a materiály, které odporovaly politické linii a směrnicím komunistické strany. Povolené texty dostaly evidenční číslo a zveřejňování materiálů bez evidenčního čísla bylo trestným činem.

---

¹⁵¹ Srov. JANÁČEK, P., *Literární brak*, c. d., s. 193–199.

Specifičnost klíčového období let 1945–1948, v němž historické pokušení smířit svébytnost jednotlivce s nadosobními hodnotami nastolenými jako závazná norma (neboť tyto dva póly nejsou aktuálně pocíťovány jako rozporné a naopak jako by nabízely vzhledem k minulosti řešení), „které otevírá dalekosáhlé možnosti vzniku nových norem, neboť v čase zlomu se vždy setkává staré a nové a objevuje se tedy, co býti má, musí, a co býti nemá, nesmí“, ¹⁵² lze tudíž sice vnímat skrze vnější projevy této obecně pocíťované potřeby – jak zde byly naznačeny –, k hlubšímu pochopení je ale nezbytné hledat průsečíky vzájemného prolínání veřejně deklarovaných hodnot a průběžné všednodenní reality, mající rysy pragmatičnosti či praktičnosti a jen v některých případech jedinečné věrnosti principu. O to se pokusíme ve třetí části tohoto pojednání, jíž bude předcházet nárys vývoje nakladatelské činnosti ve sledovaném období, stále s akcentem na vzájemné vztahy mezi artefakty, politicko-ekonomickými, společenskými a kulturními regulativy, idejemi a oborovými institucemi.

---

¹⁵² BRABEC, J., *Estetická norma*, c. d., s. 150.

II. NAKLADATELSKÁ ČINNOST

1. Dobová podmíněnost nakladatelské činnosti

Se změnami politické struktury a související transformací společnosti napříč všemi jejími veřejnými i soukromými aktivitami dochází pochopitelně ke změnám v rovině kulturních činností, zejména institucionálních, a jsou-li tyto společensko-politické změny náhlé, lze proměnu veřejných kulturních aktivit zmapovat a do určité míry i zhodnotit v kratším časovém odstupu. Příkladem je radikální proměna ve struktuře – a v důsledku toho i v produkci a recepci slovesné kultury – nakladatelského oboru po listopadu 1989 na našem území. Tehdy byl zrušen institut totální kontroly kulturního provozu na základě ideologickém a hlavním kritériem pro další existenci nakladatelské práce se stal princip trhu, tedy nabídky a poptávky a v důsledku toho vzájemná konkurence jednotlivých oborových subjektů. Než se ovšem prosadil ekonomický imperativ, což vyžadovalo jistou stabilizaci společnosti v řádu let, dominovala nakladatelskému prostředí živelná poptávka po dosud nedostupných, cenzurou zakázaných, titulech, a v kombinaci s rozšiřujícími se novými technologiemi¹⁵³ pro výrobu knih to v důsledku znamenalo živelný kvantitativní nárůst počtu nakladatelství a knižní produkce, jež navíc měla přinejmenším v první půli devadesátých let 20. století uspokojivý odbyt. Vzhledem k postupné změně legislativy (jedinou povinností pro nové podnikatelské subjekty od dubna 1991 bylo přihlášení živnosti na příslušném magistrátu) nebylo nadále možné ani přesně evidovat počet nových nakladatelských subjektů,¹⁵⁴ jimiž se stávaly jak

---

¹⁵³ Viz výše, kap. I/3.2.

¹⁵⁴ O rámcový přehled alespoň těch nakladatelství, která respektují právo povinného výtisku, resp. jsou zapojena do systému ISBN, se snaží Národní knihovna v Praze: podle zveřejněných údajů bylo u nás v roce 1989 evidováno 238 nakladatelství, v r. 1990 jich bylo 650, v r. 1991 – 1158, v r. 1992 – 1210, v r. 1993 – 1554, v r. 1994 – 1813, v r. 1995 – 2017, v r. 1996 – 2180, v r. 1997 – 2366, v r. 1998 –

jednotlivci, tak části zanikajících dosavadních nakladatelských domů, mediální instituce, podniky, vysoké školy, agentury, knihovny, politické strany, zájmová sdružení, církve atd. Zmíněné technologické zásahy do výroby knižního artefaktu se v důsledku projevíly změnou kvalitativní, i když se noví nakladatelé na novou technologii začali intenzivně soustředit proto, že jim umožňovala minimalizovat náklady na výrobu publikací (řada nových nakladatelství funguje díky výpočetní technice, která je více či méně uživatelsky vstřícná, takže nakladatelé se jí naučili ovládat sami, nemají interní zaměstnance ani externí odborníky z řad školených knižních grafiků, výtvarníků, typografů, redaktorů, editorů či korektorů). Výsledkem je dosud kontinuálně rostoucí kvantita každoročně vyrobených publikací a jejich nápadná kvalitativní proměna (ať už ve smyslu jejich vnější podoby či obsahu).

Uvedený příklad má ilustrovat potřebu pochopení dobové podmíněnosti nakladatelské práce v hlavních rysech, tj. v souvislosti se základními funkcemi, které kniha jako produkt nakladatelské činnosti plní (funkcí duchovně materializační, axiologickou a estetickou, heuristickou, sociálně psychologickou, noetickou a edukativní, komunikativní, ekonomickou). Vývoj československých nakladatelství v daném ohledu představíme v této kapitole.

1.1 Potenciál rozvoje (léta 1918–1938)

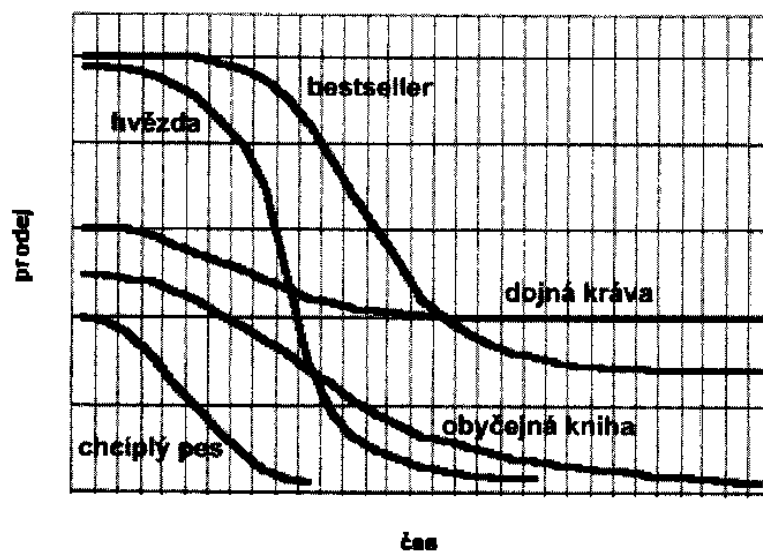
Nakladatelská činnost v období první republiky vykazuje jistá specifika ekonomická i kulturní, jež pak determinovala další vývoj oboru za druhé republiky, za protektorátu a v prvních letech po osvobození. Pokusíme se tedy nyní alespoň nastínit tento prvorepublikový rámeček.

2552, v r. 1999 – 2745, v r. 2000 – 2898, v r. 2001 – 3081, v r. 2002 – 3267, v r. 2003 – 3448, v r. 2004 – 3619, v r. 2005 – 3775, v r. 2006 – 3908, v r. 2007 – 4073, v r. 2008 – 4344, v r. 2009 – 4583, v r. 2010 – 4875. Národní knihovna České republiky, [on-line], cit z WWW: <http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=weba_oma.html>. Posl. revize 30. 6. 2011.

1.1.1 Rozdělení knižního trhu

Za první světové války (a jak uvidíme dále, mohli bychom zde vlastně říci obecněji: za války, zvláště světové)¹⁵⁵ nastala nakladatelská konjunktura. Byla ovšem dána čtenářskou poptávkou, po jejíchž motivech lze pátrat z různých hledisek, od ekonomických (s penězi v domácnosti začaly po narukování mužů hospodařit ženy, které kupovaly více knih) až po psychologické (hledání útěchy v literatuře v beznadějných, v doslovném slova smyslu hladových letech válečné nejistoty). V roce 1919 lze pak díky naladění společnosti ve znamení popřevratové euforie ze svobody, v přirozené reakci na změněné politické poměry sledovat příznačný rozmach produkce specifických knižních titulů. Vyšlo například velké množství protirakousky orientované literatury, a to množství tak vysoké, že značná část této produkce zůstala na léta ve skladech, tak jak křivka prodejnosti celkem logicky (hodnoceno z časového odstupu) odpovídala dnešní „hvězdě“.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Viz též níže, kap. II/1.2.

¹⁵⁶ Pět různých typů knih podle závislosti počtu prodaných výtisků na čase, viz PISTORIUS, V., *Jak se dělá kniha*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2003, s. 131.

Z odstupu sedmnácti let trvání republiky shrnul počáteční období knihkupecko-nakladatelských aktivit přední činovník Svazu knihkupců a nakladatelů¹⁵⁷ Václav Mikota poměrně lapidárně: „Krise dobré knihy v knižní konjunkturu poválečné měla své příčiny především v náhlém přesunu majetku a vyšších výnosů na vrstvy pro konsum knihy a umění málo vyspělé a ve snížení důchodů oněm vrstvám a stavům, v nichž byl dosud hlavní kádr odběratelů knih; to pak mělo za následek nadprodukcí literatury špatné a nadpočet nových nakladatelů i knihkupců, kteří takovouto literaturu ochotně produkovali i rozšiřovali. Poměrně lehký, rychlý a hromadný odbyt knih zlákal k samostatnému působení nakladatelskému a knihkupeckému mnohé, kteří za normálních dob by se velmi rozmýšleli podstoupiti risiko pomalého a uvědomělého budování vlastního závodu. Kromě toho přivedl do stavu vedle lidí uvědomělých také mnoho příživníků, kteří se věnovali knize pouze z důvodů výdělečných a zlákal též mnohé z dosavadních, aby využili této konjunktury knihy, vyhovující zhoršenému vkusu a nové orientaci čtenářské.“¹⁵⁸

V knižním oboru vidíme snahy a kroky odpovídající novým politicko-ekonomickým podmínkám, jako je na jedné straně požadavek na zestátnění nakladatelství (hned v r. 1918), na straně druhé založení Obchodního družstva českých knihkupců (a to v lednu 1918 jako distribuční firmy pro členy Spolku/Svazu knihkupců a nakladatelů Československé republiky), Záložny knihkupců a nakladatelů (v lednu 1920 coby peněžního ústavu pro členy Spolku) či obecně aktivity mladých nakladatelů vedených ideou služby národní kultuře. Samostatnou kapitolou byl pak ohlas na zahraniční družstevní podnikání¹⁵⁹ jako alternativu k ustavující se dominantní pozici volného trhu.

---

¹⁵⁷ Viz dále v této kap.

¹⁵⁸ MIKOTA, V., *Krise knihy a krise stavu. Organizační a programové poznámky k poválečné knižní krizi a k reorganizačním snahám stavovským*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů Československé republiky, 1935, s. 9.

¹⁵⁹ V Německu nebyla výjimkou nakladatelská družstva s členskou základnou v řádu desítek i stovek tisíc (k největším takovým podnikům vzniklým rovněž ve 20. letech patřil Büchergemeinschaft; srov. VLČKOVÁ, L., *Za povrchem masové kultury*. In VLČKOVÁ, L. /ed./, *Družstevní práce: Sutnar – Sudek*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum – Arbor vitae, 2006, s. 16–17).

Zavedené nakladatelské firmy,¹⁶⁰ které svou produkcí ovlivňovaly kulturní život první republiky a mezi nimiž profesní odpovědností vynikala nakladatelství Jana Otty, Františka Topiče či Jana Laichtera, se jednak soustředily na tituly takřkajíc tradiční, tj. tvořící základní beletristické edice českých i světových autorů, jednak zakládaly nové ediční řady krásné i odborné literatury. Protože se těmto nakladatelstvím nebudeme dále podrobněji věnovat v samostatných kapitolách, ovšem jejich pozice v dobové nakladatelské praxi je nepominutelná, představme jmenované firmy alespoň stručně nyní.

Jan Otto založil nakladatelství roku 1871 a do své smrti (1916) z něj díky profesním i společenským aktivitám vybudoval vlivný kulturní podnik s ambicemi univerzálního edičního profilu (od beletrie přes filozofii, politiku, právo či historii až po přírodovědu, pedagogiku i zdravotnictví). Na podzim roku 1930 vyvrcholily finanční potíže společnosti Jan Otto (výprodej skladů, prodej nemovitostí, postupné předávání rozpracovaných titulů jiným podnikům atd.). Činnost byla obnovena za okupace, zintenzivněla po válce a skončila roku 1949 zrušením soukromých nakladatelství.

Topičovo nakladatelství získalo koncesi v roce 1883 na vydání sebraných spisů V. B. Třebízského a o tři roky později začalo fungovat jako podnik zaměřený na soudobou českou literaturu, později také na literaturu cizojazyčnou (zejména francouzskou) a na výtvarné umění (provozovalo výstavní síň Topičův salon). V roce 1934 vstoupilo do reformovaného Klubu moderních nakladatelů Kmen, roku 1936 byla značka prodána vlastníkovi *Lidových novin* Jaroslavu Stránskému (na transakci se finančně podíleli také J. Fürth, K. Scheinpflug a K. Čapek). V původní nakladatelské činnosti pokračovala v nové firmě s názvem Topičova edice snacha zakladatele Milada Topičová, a to až do roku 1949.

Jan Laichter, „samouk, který se houževnatostí, obchodní zdatností, vzdělaností i jazykovými znalostmi velice rychle zařadil mezi přední pražské

---

¹⁶⁰ Zde a dále ve III. části k nakladatelstvím srov. KOL., *Lexikon české literatury 1–4*. Praha: Academia, 1985–2008 (7 sv.).

nakladatele (dvakrát byl zvolen předsedou Svazu knihkupců a nakladatelů)¹⁶¹, založil nakladatelství roku 1896 a od počátku se pohyboval v tehdy velmi podnětném prostředí kolem T. G. Masaryka (byl vydavatelem časopisu *Naše doba*). Také jistě díky tomu velmi promyšleně vytvářel ediční řady zaměřené především na naučnou literaturu a na beletrii. Po určitou dobu vedl nakladatelství spolu se synem, roku 1945 obdržel čestný doktorát na FF UK za zásluhy o českou vědu, zemřel rok poté. Nakladatelství zaniklo v roce 1949. Syn František Laichter se věnoval rovněž problematice nakladatelského družstevnictví.

Stejně tak zůstala zachována koncepce nakladatelství orientovaných na univerzální knižní produkci pro masového čtenáře, jako v případě J. R. Vilímka. Josef R. Vilímek ml. převzal zavedený nakladatelský podnik (s komplexem vlastních budov včetně tiskárny a soukromých bytů), působící od roku 1872, v roce 1886 a zaměřil se na široce pojatou propagaci převážně beletristické produkce, stejně jako na inovaci distribuční sítě (zřízení sítě nádražních knihkupectví). Angažoval se v tehdejším Spolku českých nakladatelů a knihkupců (v letech 1907–1918 byl jeho starostou). V průběhu 20. let začal podnik do jisté míry ztrácet postavení významného pražského nakladatelství. Programově nevyhraněnou produkci koncepčně pozvedl Bedřich Fučík, který v nakladatelství pracoval v letech 1939–1943. Podnik byl zrušen roku 1949.

„Existující velké závody nakladatelské byly [po r. 1918] postaveny před problémem dotisků vyprodaných zásob, před požadavkem ujasnění nových směrnic pro budování dalšího nakladatelského programu a před nutností zlepšených metod propagačních. To ovšem souviselo s novou orientací literární, bohatě členěnou za nových podmínek a hledisek politických, sociálních i filozofických. Do služeb těchto nových orientací nakladatelských daly se však spíše nově zakládané závody nakladatelů mladších, kteří tím způsobem také dovedli najít cestu ke spolupráci nejen s novými autory literárními, ale i výtvarnými a kteří tak pracovali pro zlepšení vnějšího vzhledu knihy, již pak dovedli také novými

---

¹⁶¹ KOL., *Lexikon české literatury 2/II*, c. d., s. 1124.

způsoby kolektivně propagovat,¹⁶² konstatuje Václav Mikota a je nutné mu dát za pravdu. Vznik republiky umožnil v nakladatelské oblasti rozvoj nových firem schopných pracovat na profesionální úrovni s ambicí vydávat nekomerční literaturu. S takovými nakladatelskými domy jsou pak spojena jména výrazných kulturních osobností tohoto období, ať už z oblasti písemnictví a publicistiky (Eduard Bass, Ferdinand Peroutka, Václav Černý, bratři Čapkové), z oblasti výtvarné (František Kysela, V. H. Brunner, Josef Čapek, Vlastimil Rada, František Tichý, František Muzika) či oborové (Julius Fürth, Jaroslav Pilz, Bohumil Novák, Rudolf Jílovský) – v tomto případě je řeč o nakladatelském domě Františka Borového, ale vlastně by se mohlo jednat i o některé z dalších prvorepublikových nakladatelství, jejichž produkce stojí dodnes za pozornost díky své kvalitě. Připomeňme, že pražské nakladatelství a knihkupectví *Fr. Borový* začalo na knižním trhu působit již roku 1877 pod značkou Slavík a Borový s ambicemi vpravdě vysokými: velkou část tehdejší produkce představovala precizně připravená přírodovědecká pojednání, určená rovněž jako vysokoškolské učebnice; dále technická a populárně naučná literatura, ale rovněž specifický ediční projekt *Knihovna československá* či humoristický list *Paleček*. František Borový starší (1844–1907) se roku 1883, po finančních problémech této vesměs nekomerčně orientované firmy, osamostatnil a náplň nakladatelství rozšířil o žánr novodobé české a slovenské prózy a poezie. Tento ediční záměr, jak uvedeme níže, pak rozvíjel jeho syn, František Borový ml. (1874–1936).

Autoři, překladatelé, redaktori, výtvarníci, později typografové se rozhodně neomezovali na spolupráci s jedinou firmou a kritériem bylo (vedle možnosti obživy)¹⁶³ zpravidla vědomí (respektive jeho míra) smysluplnosti a profesní odpovědnosti výběru a přípravy daného titulu. Vedle Borového jsou

---

¹⁶² MIKOTA, V., *Krise knihy a krise stavu*, c. d., s. 9.

¹⁶³ V této souvislosti líčí Jaroslav Pilz například peripetie autorské spolupráce bratří Čapků s nakladatelstvími Fr. Borový a Aventinum v době hospodářské krize, kdy Čapkové sice Aventinu vypověděli smlouvu, ale ve snaze pomoci svému kmenovému nakladateli Štorchovi-Marieniovi při problémech s věřiteli převzali aventinský sklad svých spisů, aby je později odprodali Fr. Borovému, kam jako již renomovaní autoři přešli. Kromě propagačního efektu, jež měla jejich jména, pomohl tehdy Karel Čapek nakladatelství Fr. Borový tichým společenstvím (se vstupním podílem půl milionu korun). Srov. PILZ, J., *Národní 9*. Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 58–60.

tak z hlediska nepominutelného významu pro původní českou literaturu v tomto období uváděna nakladatelství Aventinum, Václav Petr, Sfinx, Symposion, Odeon či Družstevní práce.¹⁶⁴

Novou kapitolu v nakladatelské působnosti první republiky otevírá všeobecná hospodářská krize ve 30. letech (na niž ostatně soustavnými návrhy reforem v rámci Svazu nakladatelů a knihkupců reagoval výše citovaný Václav Mikota), charakterizovaná takovými nakladatelskými osudy, jaké představují například O. Štorch-Marien se svým Aventinem, Ladislav Kuncíř, Odeon Jana Fromka nebo firma Václav Petr. Aventinum v letech 1931 až 1934 za poměrně dramatických okolností ekonomicky zaniklo; firma Ladislav Kuncíř s vyhraněným ortodoxně katolicky orientovaným edičním programem v letech 1934–1936 přerušila nakladatelskou činnost; Odeon, jako kmenové nakladatelství levicové avantgardy sdružené v Devětsilu, z hospodářských důvodů částečně rezignoval na původní vyhraněný ediční program a pokusil se zlepšit obchodní bilanci např. vydáním překladu deseti svazků dobrodružného cyklu Pierra Souvestra a Marcela Allaina *Fantomas*, po rozpadu Devětsilu pak celkem pochopitelnou úpravou ediční politiky, respektive výprodejem skladových zásob se slevou; Václav Petr zachránil existenci původně nekomerčně orientovaného nakladatelství na úkor transformace a revize ediční politiky, když se v konkurenci silících vydavatelských koncernů přizpůsobil tržním poměrům a produkoval atraktivní komerčně úspěšné tituly (v edicích *Radosti ze života*, *Petrovy* ilustrované cestopisy, a zejména účelově založené ediční řadě *Životopisy a paměti*).

Nakladatelů se silným zázemím v hospodářské oblasti (Melantrich jako součást koncernu financovaného národně socialistickou stranou či Orbis jako akciová společnost všestranně podporovaná vládní politickou garniturou) se samozřejmě ekonomické problémy nedotkly.¹⁶⁵

---

¹⁶⁴ Srov. KOL., *Dějiny české literatury IV*. Praha: Victoria publishing, 1995, s. 178–180.

¹⁶⁵ Typickou agendou koncernu Melantrich bylo například budování dobrého jména firmy na základě spolupráce s vynikajícími českými autory, přebíranými konkurencí: „Podařilo se nám soustředit kolem nakladatelství většinu významných spisovatelů, kterým jsme vydávali souborné dílo se

Proti institucionálnímu tlaku oborových svazů přichází za první republiky německou praxí inspirovaná myšlenka družstevního principu aplikovaného na nakladatelskou praxi. Nejde o absolutní novum, například Nakladatelské družstvo Máje, založené jako s. r. o. již roku 1901,¹⁶⁶ mohlo být díky dobové vlně značného množství produkce svých členů-spisovatelů do jisté míry inspirativní, a to i v negativním, varovném slova smyslu (v roce 1931 podleho toto družstvo rovněž hospodářským výkyvům a odprodalo skladovou produkci). Konec této stavovské organizace, která dokázala celá desetiletí fungovat díky příspěvkům svých členů, darům jednotlivců a institucí, státním subvencím či výtěžkům dobročinné loterie, se začal rýsovat v roce 1945 při sporech se Syndikátem českých spisovatelů (rázu ideologického, ale především majetkového), k jeho likvidaci došlo v roce 1948.

V ovzduší čím dál patrnějšího rozkolísání knižního trhu se objevuje snaha o ekonomické zajištění nakladatelské činnosti, ovšem tentokrát vedená rovněž explicitně proklamovanou snahou o účinné prosazování vysoké knižní kultury a podporu kvalitní, nekomerční knižní tvorby. Roku 1926 se – podle J. Pilze na podnět Ladislava Kuncíře a Václava Petra¹⁶⁷ – Aventinum, Fr. Borový, Hyperion, L. Kuncíř, Kvasnička a Hampl, Odeon, Symposion a další sdružují do Klubu moderních nakladatelů Kmen. Nakladatele iniciující založení Kmene vedla k této

---

závazkem nejmenšího nákladu 5000 výtisků každé knihy. Ale někteří z nich měli výhradu, že první vydání nové knihy mohli předat buď nakladatelství ‚Družstevní práce‘ nebo Jandovu ‚Elku‘ (Evropský literární klub). Tato dvě nakladatelství se opírala o značný počet přímých členů svých literárních sdružení, takže měla možnost vydati autorům knihu v nákladu několikanásobně větším. Ovšem jen jednou, kdežto u nás, kteří jsme své náklady distribuovali mezi knihkupce, bylo možno docílit vydání téže knihy několikrát, ovšem po rozdělení nákladu dřívějšího. Přesto však bylo pro autory velmi lákavé, mohli-li honorář obdržet najednou za 25 000 výtisků a také této své výhrady hojně užívali. Abych našim kmenovým autorům umožnil docílit tak vysokého honoráře i u nás, rozhodl jsem se učinit pokus s lidovým vydáním jejich díla. Přitom nemohl jsem se omezit jen na knihkupce, kteří počítali vždy jen s omezeným kruhem stálých odběratelů. Bylo tu nutno zapojit do prodeje také větší prodejny našich časopisů.“ ŠALDA, J., *Budování tisku za Rakouska, Československé republiky a jeho obrana za německé okupace*. Praha: Nakladatelství Eva – Milan Nevole, 2001, s. 242–243.

¹⁶⁶ Původ družstva najdeme v r. 1887, kdy vznikl Spolek českých spisovatelů beletristů Máj s fondem podporujícím nemajetné autory, s agendou zajišťující autorskoprávní vztahy apod. Jednoduše řečeno, plnil funkci, již bychom mohli označit jako knižní politika, pro lepší představu ovšem můžeme říci funkci, k níž se nikdy neodhodlala Obec spisovatelů působící u nás po roce 1989 (jejíž hospodaření ostatně příznivě skončilo po letech klientelismu definitivně v mínusu v roce 2011). Spolek českých spisovatelů beletristů Máj měl 85 zakládajících členů-spisovatelů.

¹⁶⁷ Srov. PILZ, J., *Národní 9*, c. d., s. 73n.

aktivitě jednak nespokojenost s činností Svazu nakladatelů a knihkupců, jednak prvořadý zájem o knihu-artefakt, nikoli primárně o ekonomický profit. Je tedy příznačné, že programové prohlášení koncipoval O. Štorch-Marien a podepsaní nakladatelé¹⁶⁸ se v něm přihlásili ke svým literárně a esteticky vynikajícím nakladatelským předchůdcům a vzorům (např. Kamile Neumannové), a to zcela bez ohledu na svou ideologickou a kulturní orientaci. Hlavní zásadou, na niž byl kladen důraz, byla tudíž co nejvyšší všestranná kvalita vydávaných titulů podpořená dalšími kulturními aktivitami (vydávání periodik, ročenek i antologií, stejně jako pořádání knižních výstav, cyklu abonentních literárních večerů atd.). Setkáváme se zde s novým pohledem na knihu a především na způsob její prezentace. Vedle zapojení významných oborových profesionálů do práce na jednotlivých titulech je pro sdružení Kmen příznačná společná propagační platforma s legendární každoroční velkorysou prezentací klubové produkce, pro knihkupce byly pravidelně vydávány společné seznamy nových titulů, systematicky se pořádaly přednášky, výstavy, soutěže, vycházel měsíčník *Kmen* (1926–1929) a později *Almanachy Kmene*, redigované takovými osobnostmi, jako byl F. X. Šalda, J. Hora, F. Halas, M. Majerová, J. Seifert, V. Závada a J. Čapek. Vzhledem k rozsahu a úspěchu uvedených aktivit začal Kmen velmi záhy spolupracovat se Svazem knihkupců a nakladatelů (klíčová osoba Svazu Václav Mikota¹⁶⁹ je ostatně spolupodepsána pod svoláním v prvním čísle

¹⁶⁸ „Prohlášení Kmene, klubu moderních nakladatelů, datované 6. 4. 1926, podepsali představitelé těchto firem a soukromí nakladatelé: Aventinum, Fr. Borový, L. Bradáč, Čin, Družstevní práce, A. Dyk, Hyperion–E. Janská (K. Janský). B. M. Klika, L. Kuncíř (Rozmach), Kvasnička a Hampel, SVU Mánes, S. Minařík, K. Neumannová, A. Novák, F. Obzina, Odeon (J. Fromek), V. Petr, Spolek českých bibliofilů, A. Srdce, F. Svoboda, Symposion (R. Škeřík), J. Štenc, Umělecká beseda.“ KOL., *Lexikon 2/II*, c. d., s. 733–734.

¹⁶⁹ Aktivity Václava Mikoty, stejně jako jiných představitelů jednotlivých oborových organizací a provázanost, byly ostatně dány především osobními vztahy a častokrát byly motivovány zcela prozaicky, jak dokládá příklad ze vzpomínek Julia Firta, podle nějž bychom za klíčovou postavu Kmene mohli považovat právě V. Mikotu: „Nakonec jsem se ale přece jen stal funkcí Zálazny nakladatelů a knihkupců“, nástroje, který dobře sloužil zejména finančně slabším podnikům tím, že jim poskytoval menší i větší úvěry. Kapitál, s nímž Zálazna hospodařila, vytvořily vklady zámožných firem. Víím, že kdysi Jan Otto a také nakladatel Vilímek vložili do tohoto finančního ústavu značné částky. Ve třicátých letech se Zálazna dostala do finanční krize. Revize zjistila, že vedoucí ředitel ji do značné míry odcizil jejímu poslání – na vysoký směnečný úrok poskytl milionový úvěr jakémusi stavebnímu podniku, který zkrachoval. Za ředitelovo počínání byli pochopitelně odpovědní funkcionáři; důvěřovali mu natolik, že jej nechali hospodařit bez většího dozoru. Nejhorší bylo, že

časopisu Kmen z roku 1927), jehož předsedou se roku 1930 stal právě O. Štorch-Marien. Jak bilancuje Jaroslav Pilz, „Svaz čs. knihkupců a nakladatelů byl oficiální organizací masovou, zatímco Kmen byl výběrem těch nejlepších, a značka Kmene v kroužku, kterou kmenisti tiskli do knih, získala si časem zvuk nejvyšší kvality. Aby členové výboru Kmene nemusili podpisovat loajální prohlášení Němcům, rozpustili klub v roce 1944. V roce 1945 byl obnoven jako Klub knižní tvorby Kmen, sdružující sedm skupin (spisovatele, výtvarníky, redaktory, knihkupce, spolupracovníky z knihkupectví, knihovníky a hudebníky). Rozvíjející se bohatý program zůstal nesplněn; v roce 1949 zastavil Kmen svou činnost.“¹⁷⁰

Ojedinelým funkčním projektem, inspirovaným ideou proslulého anglického Rochdalského družstva, výše zmíněnou praxí německou a českou,¹⁷¹ bylo nakladatelství Družstevní práce, založené roku 1922. Z ekonomického hlediska tu šlo o významné novum, a sice vyloučení knihkupeckého článku z nakladatelského procesu (za což bylo nakladatelství samozřejmě kritizováno Svazem knihkupců a nakladatelů). Mělo to své důvody praktické (především cena knih nižší o nezanedbatelné procento obvykle připadající na distribuci, respektive knihkupecký provoz), ale i ideové, neboť u zrodu nakladatelského družstva stála česká intelektuální levice se všemi svými vizemi a iluzemi (v tomto případě

ředitel při opatřování bankovního úvěru, nutného k provedení tak veliké transakce, zastavil kauce drobných knihkupců v podobě vkladních knížek a podobně u většího peněžního ústavu. Podniku hrozil nejen finanční úpadek, ale i veřejný skandál. A tu se moji přátelé z ‚Klubu moderních nakladatelů Kmen‘, kteří dosud hráli v rozsáhlé oblasti knihkupeckého a nakladatelského podnikání jenom druhé housle, rozhodli zasáhnout, záložnu sanovat a zachránit pro vlastní účely. Vynikající roli sehrál člen výboru Kmene Václav Mikota, ředitel nakladatelství Hudební matice Umělecké besedy. Požádal mne, abych pomohl... Po odchodu Štorcha-Mariena se ve funkcích předsedy a jednatele střídali kolegové Petr, Hampl a jiní, neúnavným motorem organizace byl vždycky Václav Mikota.“ FIRT, J., *Knihy a osudy*. Brno: Atlantis, 1991, s. 133–134.

¹⁷⁰ PILZ, J., *Národní 9*, c. d., s. 74–75.

¹⁷¹ Rochdale Society of Equitable Pioneers byla založena roku 1844 jako svépomocné družstvo obchodující s potravinami, šatstvem apod. a plánující vytvořit samosprávnou samozásobitelskou kolonii. Domácí inspirací založení družstevního nakladatelství byla pak teoretická i praktická činnost Františka Modráčka, redaktora sociálnědemokratické revue *Akademie* (kde vycházely mj. texty propagující myšlenku družstevnictví např. i proti tradiční marxistické výzvě k zestátnění výrobních prostředků), autora knižně publikovaných studií k problematice družstevnictví (např. *Samospráva práce*, Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1918; *Družstevní statek a pozemková reforma*, Praha: Socialistická strana československého lidu, 1921 ad.), zakladatele prvního dělnického konzumního spolku a spoluzakladatele a předsedy Ústředního svazu družstev.

alternativního neelitářského ekonomického systému). Iniciátorem vzniku nakladatelství Družstevní práce byl Václav Poláček (1898–1969), osobnost zajímavá jak svým odborným a pracovním potenciálem, tak sociálním citem a smyslem pro společnou práci, motivovanou nikoli ziskem, nýbrž kvalitním výsledkem. Činnost Družstevní práce tomuto krédu plně odpovídala, a pokud použijeme termín masová kultura bez jakéhokoli pejorativního příznaku, pak by se vztahoval právě na produkci Družstevní práce.¹⁷²

Vrátíme-li se nyní k obtížím nakladatelského podnikání souvisejícím s propadu světové ekonomiky 30. let, připomeňme, že jen jako zdánlivý paradox může působit stoupající počet vydávaných titulů v období hospodářské krize.¹⁷³ Vydavatelské trusty (a koncerny obecně) byly nuceny urychleně najít výrobní úspory v součinnosti s propracovaným marketingem a menší podniky zase zaměřily pozornost na masového příjemce, jemuž poskytly lacinou okrajovou všestranně nenáročnou literaturu.¹⁷⁴

Masově orientovaná komerční produkce má své přirozené místo v tržních podmínkách a její vliv kvantitativní se samozřejmě podílí na celkovém obrazu kulturně společenské úrovně své doby. Je jakýmsi protipólem exkluzivní, ambiciózní umělecké produkce a vytváří jistý rámec obecného povědomí o kultuře. Toho si byl vědom i V. Mikota,¹⁷⁵ trvající při snaze o konsolidaci

---

¹⁷² K Družstevní práci viz kap. II/4.

¹⁷³ V podstatě lze říci, že počty vydávaných titulů nejsou pro hodnocení období z jiného než socioekonomického hlediska relevantní, jak dokládá i naše současnost, pro niž je typická jak diskuse o tzv. krizi knihy díky nástupu a rozšíření nových technologií nahrazujících tisk a jeho produkty, tak diskuse o kulturním a vzdělanostním úpadku (odkazy na kritiku malé čtenářské gramotnosti a systémovou snahu podpořit čtenářství v rámci vzdělávacího systému) a diskuse o nerentabilitě nakladatelského podnikání. Zároveň ovšem výše roční produkce knižních titulů v Česku od roku 1990 stoupá (viz např. údaje o počtu nakladatelů zapojených do systému ISBN od r. 1989: http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=weba_oma.html).

¹⁷⁴ V duchu rozvíjejícího se kulturního průmyslu představovaly nestandardizované kulturní produkty potenciální finanční riziko a naopak záruku rentabilního podnikání znamenalo soustředění se na široké publikum, upřednostňující opakování, známá, rutinně obměňovaná schémata kulturních produktů. Známým příkladem je racionalizace výroby hraných filmů a období hospodářské krize americkými společnostmi MGM, Paramount či Warner Bros. (viz např. PROKOP, D., *Boj o média*, c. d., s. 281n.).

¹⁷⁵ Společenský pohyb a rozmach kulturního průmyslu své doby popsal jako „... zrychlené životní tempo, zmaterialisování zájmů a odvrát od duchovních hodnot, s tím související rozvoj sportu, kina, rádia a rozmach časopisů na úkor knihy. Jestliže zrychlené životní tempo vedlo nejdříve

poměrů v krizi postižené oblasti nakladatelsko-knihkupeckého podnikání na dobrovolných dohodách jednotlivých subjektů při společném postupu v regulaci trhu, nikoli na kontingenci. K tomu poznamenejme, že schematické kulturní produkty jsou svým obsahem flexibilní, pokud jde o podporu mocensky hlášané ideologie, ale zároveň stejně těžko kontrolovatelné díky svému dominantnímu účelu, jímž je být úspěšně směňovanou komoditou.¹⁷⁶ Tyto jejich atributy je pak vylučují z prostředí, v němž se nominálně nesoutěží o zisk a kde je účelnější nahradit je propagandisticky spolehlivějšími formáty deklarujícími tzv. veřejný zájem.

Programové organizování nakladatelské a distribuční činnosti v úvodu kapitoly zmíněným Spolkem/Svazem knihkupců a nakladatelů mělo vedle zjevných pozitiv (propagační podpora, vlastní banka a distribuční firma pro členy) rovněž jistá negativa (vyplývající z tradičního institucionálního charakteru podobných sdružení odkazujícího k ekonomicko-mocenské kontrole daného odvětví, odůvodňované zpravidla utilitaristicky).¹⁷⁷ Václav Mikota jako jeden z hlavních představitelů sdružení tedy neustále zdůrazňoval nutnost organizovaného a plánovitého postupu: „... konjunktura na knižním trhu [za první republiky] přinesla s sebou dvě vnitřní příčiny následující krize: *nadprodukci* v oboru vydavatelském a překotné *rozmmožení počtu závodů knihkupecko-nakladatelských* v oboru distribučním. V nakladatelském a knihkupeckém podnikání uplatňovaly se také vlivy politických stran, jež si budovaly svá nakladatelství a jež si rozdělily síť nádražních knihkupectví. Také státní a veřejné podnikání v tomto oboru mělo namnoze neblahé vlivy. Přitom praxe v udělování

---

k požívačnosti, k povrchnosti a k lehkomyšlnosti, bylo to přirozenou reakcí na dusno let válečných a na strádání v posledních letech války a v první době poválečné, a bylo to umožněno právě hospodářskou konjunkturou. Po jejím opadnutí totéž stupňované tempo životní vede v existenčním boji k vážnému přemítání, k nutnosti vzdělání a tedy ke knize jako zprostředkovatelce duchovních hodnot.“ MIKOTA, V., *Krise knihy a krise stavu*, c. d., s. 18.

¹⁷⁶ Je tedy např. otázkou, nakolik je oprávněná odborná tematizace takového typu produkce jako regulárního objektu literárněteoretického výzkumu, jenž se rozbíjel v současném českém institucionalizovaném vědeckém prostředí.

¹⁷⁷ Srov. výše kap. I/3.2.1, a též MAGINCOVÁ, D., K otázce copyrightu a technologie, c. d.

koncesí knihkupeckých nehleděla na odbornou způsobilost a na místní potřebu, takže první náraz hospodářské krize, jejíž tíha se ucítí vždy především v oboru kulturním a tedy také na trhu knižním, vyřazoval knihkupce z konjunkturní distribuce knih, které pak si hledaly cestu od nakladatelů k obecenstvu přímo přes tzv. nakladatelské zástupce. Tento systém se pak rozmohl tak, že vedle velkého počtu knihkupců, z nichž značná část byla pouhými sběrateli objednávek, vyrostla početnější ještě řada těchto nových distributorů knih, kteří měli další neblahý vliv na nakladatelské programy, způsobující novou nadprodukcí knih po výtce zbytečných, jež začasť byly vydávány jakoby ve prospěch národních institucí, jejichž jménem pak byly obecenstvu vnucovány málo zakrývaným nátlakem. Signálem akutního propuknutí krize na knižním trhu byly však *Knihy zdarma*,¹⁷⁸ podvodný způsob rozšiřování knih, jemuž se marně bránily naše instituce stavovské, a hromadné *snižování* cen knih, jež se potom šířilo lavinovitě a bez nutné potřeby a jež přivodilo *znehodnocení* knihy jako zboží i jako kulturního statku a vyústilo v pokoutním prodeji znehodnocených knih na ulicích a po hospodách.¹⁷⁹

Do tohoto „znehodnocování“ bývaly ovšem řazeny i jiné alternativní snahy o uplatnění na knižním trhu jako distribuce prostřednictvím trafik, nebo vlastní síť obchodních zástupců, kterou si vybudoval nakladatel Leopold Mazáč. Jiným pokusem o řešení odbytu byla sešitová vydání na pokračování u rozsáhlejších literárních děl. S odezněním nejsilnějších krizových let však postupně opět nabývá vrchu vázaná kniha nad brožovanou – a to byla její cena v průměru o třetinu vyšší.¹⁸⁰

---

¹⁷⁸ Z Mikotovy formulace není zcela zřejmé, že ve skutečnosti nešlo o bezplatné rozdávání knih, ale o reklamní trik realizovaný dvěma zahraničními nakladateli (Franzen a Lebenhardt) v roce 1927, při němž zákazníci za poštovné obdrželi po všech stránkách bezcennou neúplnou brožuru a mohli si dokoupit luxusní vydání. Srov. PILZ, J., *Národní 9*, c. d., s. 76.

¹⁷⁹ MIKOTA, V., *Knižní trh a jeho další vývoj: příspěvek k příští organizaci naší kulturní a hospodářské výstavby*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů, 1939, s. 5.

¹⁸⁰ Cena brožovaných knih se pohybovala zhruba v rozmezí 5–30 korun za výtisk v závislosti na konkrétním desetiletí mezi válkami a na výrobních nákladech, počtu výtisků a způsobu distribuce.

Vzhledem k vývoji nakladatelského oboru na našem území po skončení druhé světové války, kde se naplno rozvinula aktivita Václava Mikoty, potažmo Svazu knihkupců a nakladatelů (ovšem s poněkud jinými výsledky, než V. Mikota předjímal), zmiňme se už na tomto místě podrobněji o uvedeném oborovém sdružení. Péči o profesní i obchodní status knižního oboru si vytkl – a tudíž se průběžně knižní trh snažil usměrňovat – za cíl Spolek českých knihkupců a nakladatelů, působící od roku 1879 a fungující jako dobrovolné profesní sdružení v letech 1919–1939 už na celém území Československa (od roku 1919 jako Spolek knihkupců a nakladatelů Československé republiky, od roku 1924 pod změněným názvem Svaz knihkupců a nakladatelů Československé republiky), poté se jeho působnost omezila na české země pod hlavičkou Svaz českých knihkupců a nakladatelů.

Prvním starostou byl roku 1879 zvolen nakladatel Jaroslav Jan Pospíšil (nejstarší syn Jana Hostivíta Pospíšila). Spolek kontinuálně vykazoval ochránářský profesní přístup: angažoval se za zpřísnění podmínek pro udělování koncesí, proti možnosti vydávat či prodávat publikace bez koncese i proti účasti státu na nakladatelském podnikání.¹⁸¹ Už koncem 80. let docházelo mezi příslušníky jednotlivých oborových skupin (tj. knihkupci a nakladateli) k příznačným neshodám (vzájemné výčitky ohledně poměru pracnosti a zisku jsou ostatně mezi těmito segmenty knižního trhu trvale přítomné dodnes), kombinovaným ještě napětím mezi Prahou a mimopražskými členy Spolku, neblaze nesoucími dominanci hlavního města v jejich oboru. Kontraproduktivnost prosazování partikulárních zájmů byla postupně řešena administrativně (přijetím a průběžnou úpravou různých ustanovení a jednacího řádu), profesionalizací spolkového aparátu, ale i zřízením stálé kanceláře Spolku. Hlavní podíl na tom měl J. R. Vilímek ml., starosta Spolku od roku 1907. Ten také podnítil vydávání spolkového časopisu *Literární rozhledy*, konání sjezdů a slavnostně pojatých valných hromad. Se vznikem Československé republiky se institucionální působení Spolku modifikovalo činností nově založeného obchodního

---

¹⁸¹ Viz kap. II/6.

knihkupeckého družstva a už výše zmíněným finančním ústavem (Záložny knihkupců a nakladatelů). Spolek (od roku 1924 Svaz) dlouho nebral v potaz změněnou situaci v nakladatelském podnikání v prvorepublikových podmínkách a věnoval se především obraně jakýchsi cechovních práv zavedených menších či větších firem-členů (tradovanou obavou stále vyvolávalo „mimostavovské podnikání, usnadňované benevolencí úřadů nebo státem přímo provozované“).¹⁸² V souvislosti s faktem, že i po dobu trvání první republiky bylo udělení koncese, tedy povolení k otevření tiskařského závodu, vydáváno *politickými* úřady a že tato praxe ze strany Spolku zpochybňována nebyla, jsou uvedené snahy a postoje o to více diskutabilní.

Zlom v přístupu k reálnému dění na československém knižním trhu tak nastal až v reakci na založení, proklamované cíle a aktivity Klubu moderních nakladatelů Kmen (do nějž vstoupili nakladatelé akcentující všestranně kvalitní knižní artefakt bez ohledu na to, zda byli členy Svazu či nikoli). Svaz tedy uskutečnil v březnu 1927 velkou reprezentativní akci Týden české knihy (za účasti 84 nakladatelů)¹⁸³ s cílem zlepšit pověst Svazu a jeho oborové práce jak v očích zainteresovaných subjektů nakladatelského a knihkupeckého podnikání, tak v očích veřejnosti (tj. „spisovatelstva, čtenářstva i novin“).¹⁸⁴ S Týdnem české knihy bylo spojeno konání manifestačního Sjezdu českých knihkupců a nakladatelů, na němž byl mimo jiné zformulován požadavek soustavné odborné i obecně kulturní činnosti Svazu. Na přelomu 20. a 30. let tak začalo vydávání Soupisu československé literatury za léta 1901–1925, byl založen Jubilejní fond na podporu badatelské oborové práce, roku 1935 byla zřízena odborná knihovna a čítárna Svazu knihkupců a nakladatelů, jejíž plánovou součástí byl studijní a výstřižkový archiv a sbírka památek, obrazů a rukopisů pro budoucí stavovské muzeum. Současně se ovšem projevila hospodářská krize, vedoucí opět k rozporům na nakladatelském a knihkupeckém trhu, jež Svazu nakonec přinesly

---

¹⁸² MIKOTA, V., *Krise knihy a krise stavu*, c. d., s. 10.

¹⁸³ Srov. KUNCÍŘ, L., *Život pro knihu*. Purley: Rozmluvy, 1985, s. 137.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 13.

pověst toho, kdo kartelovými praktikami protežuje své členy a své zájmy. V lednu 1932 například odevzdal příslušným ministrům, předsedovi vlády a prezidentovi memorandum, v němž žádal dvouleté zastavení udělování dalších koncesí v oboru, omezení státního nakladatelského podnikání, odebrání knihkupecké koncese Masarykovu lidovýchovnému ústavu a Matici slovenské, omezení či usměrnění aktivit Státního nakladatelství a akciové společnosti Orbis, zvýšení státního příspěvku na kulturu a konkrétně na nákup knih do školních a obecních knihoven prostřednictvím knihkupců. Memorandem se ničeho konkrétního nedosáhlo,¹⁸⁵ podle V. Mikoty hlavně kvůli tomu, že zahrnuje požadavky na více resortů, což vedlo „k postupnému ‚šibrování‘ a ke konečnému vyřízení aktu jeho odložením“.¹⁸⁶ V důsledku napětí mezi členy Svazu a snah o jeho reorganizaci nakonec vznikl v roce 1936 jako vzdorospaz Spolek československých knihkupců a nakladatelů s vlastním periodikem *Zprávy československých knihkupců a nakladatelů*, pozici Svazu však nijak významně neohrozil a nakonec v roce 1939 opět zanikl.

Počet členů Svazu knihkupců a nakladatelů mezi lety 1918 až 1934 stoupl na více než dvojnásobek:¹⁸⁷

Rok	Přibylo členů činných // přispívajících	Ubylo členů	Stav členstva
1918			369
1919	73 // 3	2	443

¹⁸⁵ František Laichter v drobné brožurce, která vyšla jako neprodejný tisk Svazu knihkupců a nakladatelů v roce 1933, kulatně k této akci odkazuje v jiné souvislosti: „... veřejný tisk dovede vykonat užitečnou práci pro knihu, má-li před sebou konkrétní úkol, o jehož smyslu jsou redaktoři zavčas správně informováni a sami u sebe o něm přesvědčeni. Ta zkušenost potvrdila vhodnost Masarykova podnětu, kterého se nakladatelům dostalo při loňském slyšení u pana presidenta, aby se totiž dohodli s představiteli a pracovníky veřejného tisku o *reorganisaci kulturního zpravodajství*...“ LAICHTER, F., *Kniha a veřejný tisk. Poznámky k diskusi*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů, 1933, s. 5.

¹⁸⁶ MIKOTA, V., *Krise knihy a krise stavu*, c. d., s. 15.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 35.

1920	74 // 3	3	517
1921	58 // 3	–	578
1922	58 // 9	–	645
1923	36 // 1	16	666
1924	49 // 6	24	697
1925	41 // 27	3	762
1926	28 // 11	8	791
1927	35 // 10	47	789
1928	16 // 12	18	799
1929	53 // 14	51	815
1930	49 // 14	35	843
1931	26 // 6	20	855
1932	19 // 8	43	839
1933	31 // 2	48	824
1934	34 // 5	39	824

Pro úplnost dodejme, že v prvním období protektorátu se Svaz uplatnil oficiální (propagováním českých knih v rámci Kulturní rady) i neformální (volným výkladem zavedených cenzurních opatření) podporou českých nakladatelů. Od léta roku 1941 se Svaz postupně dostával pod správní kontrolu okupačních a protektorátních orgánů. V roce 1944 měl zhruba 940 členů. Po intenzivních aktivitách v počátcích třetí republiky, jimž se budeme ještě věnovat, dospěl Svaz postupně k zániku v roce 1949.¹⁸⁸ Nový nakladatelský zákon z března 1949 zrušil soukromá nakladatelství a spolu s nimi zanikl i formálně připravovaný nový Odborný svaz knihkupců, nakladatelů a obchodníků s obrazy.

1.1.2 Ediční záměry

Jedním z nepominutelných aspektů našeho tématu jsou souvislosti ediční politiky a zaměření jednotlivých nakladatelů, ať už bylo toto zaměření chápáno racionálně

¹⁸⁸ Oficiálně byl Svaz opět obnoven v květnu 1990. K datu poslední valné hromady v listopadu 2008 má 273 členů (asi dvě třetiny tvoří nakladatelé a třetinu knihkupci, distributoři a knihovny s vydavatelskými útvary). Srov. *Svaz českých knihkupců a nakladatelů*, Historie SČKN, <<http://www.sckn.cz/index.php?p=historie>>.

jako ekonomicky účelové nebo idealisticky jako výsostně kulturní poslání (máme-li uvést alespoň krajní polohy, které se samozřejmě vyskytují mezi stovkami nakladatelů i v čisté formě, ale obvykle se projevují spíše jako převažující tendence v celkovém přístupu majitele firmy). Z definice funguje nakladatelství jako kulturní, společenská a ekonomická instituce, jejíž cílové funkce jsou obsahově vyjádřeny jeho strukturou a náplní vydavatelské činnosti.¹⁸⁹

Na ediční politice se projevil proměnlivé společenské podmínky neméně než na ostatních stránkách práce českých nakladatelů. První světová válka, která v počátku utlumila knižní produkci, vedla – jak jsme již zmínili výše¹⁹⁰ – záhy k poptávce po literatuře schopné poskytnout čtenářům útěchu i naději do budoucna. Na odbyt šly tedy během válečných let tradiční a ověřené tituly národních autorů zejména období obrozenského, takže Arne Novák dokonce ve svých *Přehledných dějinách literatury české* napsal: „... díla byla rychle vyprodána a také proto vymizela z povědomí mladších pokolení.“¹⁹¹ Příznačné je i celkem šestero vydání Jiráskovy novinky z roku 1915 *Temno* jen do konce první války. Jiráskův historismus a patetický výraz nově rezonuje s naladěním publika, které navíc stejně vděčně přijímá občanskou lyriku Dykovu s jejím civilně vyjádřeným nacionalismem.

Další bezprecedentní novodobou politicko-sociální zkušeností byl rozpad největších evropských říší a s ním související rozložení společenských struktur a významná radikalizace nejnižších sociálních tříd (projevující se výrazným růstem levicových stran), jež se promítla do produkce literatury zásadním podílem tvorby a ediční činnosti levicově orientovaných intelektuálů. V tomto případě máme na mysli některá výrazná nově vzniklá nakladatelství, v první řadě Odeon Jana Fromka. Fromek založil (1925) a řídil programově levicové nakladatelství důsledně se držící produkce levicových či komunistických autorů

---

¹⁸⁹ Srov. HALADA, J., *Člověk a kniha. Úvod do nakladatelské specializace*. Praha: Karolinum, 1993, s. 36–37.

¹⁹⁰ Viz kap. II/1.1.1.

¹⁹¹ NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české*. Vydání 5. (reprint 4. vydání). Brno: Atlantis, 1995, s. 1341.

a titulů jak domácích, tak překladových. Jan Fromek pocházel z chudého prostředí, což spoluformovalo jeho politické přesvědčení, jež ho dovedlo ke spolupráci s levicovou avantgardou sdruženou v Devětsilu. Ediční program Odeonu se tudíž profiloval především díky Karlu Teigovi. Osovou ediční řadou byla *Edice Odeon*, čítající za dobu své existence (1925–1940) 88 svazků různých žánrů hlavně českých, francouzských a ruských autorů (např. K. Biebela, F. Halase, A. Hoffmeistera, J. Honzla, R. Jakobsona, S. K. Neumanna, V. Nezvala, J. Seiferta, J. Štyrského, K. Teiga, B. Václavka, V. Vančury; G. Apollinaire, J. Cocteaua, A. Rimbauda, Ph. Soupaulta; I. Babela, I. Erenburga ad.). Rozpad Devětsilu, a tím i ediční koncepce, stejně jako obecnou odbytovou krizi přelomu 20. a 30. let vyřešil Fromek založením knižních řad v rámci uvedené edice *Spisovatelé Sovětského svazu* (překlady A. O. Avdějenka, M. Gorkého, N. K. Krupské ad.) a *Mezinárodní edice Odeonu* (překlady H. Barbusse, J. Cassoua ad.). Ediční program doplňovaly populárně-naučné knižnice, jako např. *Fotografie objevuje svět* či *Příroda a člověk*. Pro Fromkovu oborovou aktivitu byla příznačná angažovanost, projevující se přímými kontakty s nakladatelstvími v Sovětském svazu (část nákladu některých knih prodával do SSSR) a spoluprací s nakladatelem Pavlem Prokopem pro Komunistickou internacionálu, komunistickou stranu, Levou frontu a spřízněná sdružení (což ve 30. letech obnášelo v podstatě ilegální činnost). Rovněž ze skromných poměrů vyšel Pavel Prokop, který „ze svých úspor bubeníka jazzového orchestru E. Koliandra, z věna své první ženy a z vkladu svého společníka, právníka V. Čečelína“¹⁹² koncem roku 1926 začal s nakladatelskou praxí, a to edicí příznačně nazvanou *Průlom* (což byl zpočátku i název nakladatelství). V edici vyšlo celkem 11 svazků převážně přeložené nové prózy. Ideologicky soudržný ediční program přinesla pak součinnost s Levou frontou, kdy byly v knižní řadě *Knihovna Levé fronty* vydávány tituly *K marxistické estetice* G. Lukáce, sborníky *Surrealismus v diskusi* (s příspěvky K. Teiga, V. Nezvala, Z. Kalandry, J. Honzla, L. Štolla ad.), *Socialistický realismus* a zhruba třicet dalších

---

¹⁹² KOL., *Lexikon 3/II*, c. d., s. 1113.

zaměřených na problematiku marxistické politiky, kultury a architektury¹⁹³ či na dobová mezinárodněpolitická témata. Na jednotlivých publikacích spolupracovali kromě výše uvedených např. E. E. Kisch, P. Denk, J. Kabeš, B. Václavek, J. Weil ad. V souvislosti s programovým vydáváním levicové literatury uvedme ještě jméno výrazné postavy vzdělance-samouka, hlubočepského ševce, angažovaného anarchokomunisty Michaela Káchy,¹⁹⁴ v roce 1904 jednoho ze zakladatelů České anarchistické federace. Tento vydavatel, redaktor a expedient anarchokomunistických časopisů (*Omladina*, *Práce*, *Klíčení*, *Záduha*, *Mladý průkopník*, *Červen*) a kalendářů (*Kalendář anarchistických socialistů 1914 ad.*) úzce spolupracoval s příslušníky revoluční bohémy F. Šrámkem, F. Gellnerem, K. Tomanem, S. K. Neumannem, J. Mahenem, R. Těsnohlídkem, V. Borkem, A. Boučkem ad., jejichž díla zveřejňoval v knižních edicích přidružených k časopisům. Vydavatelskou činnost obnovil po znovuzískání koncese v letech 1922–1927 *Knihovnou socialistické kultury* a *Knihovnou socialistických epištol*. Na výtvarné podobě publikací spolupracoval s V. H. Brunnerem, J. Ladou, O. Mrkvičkou aj. Jedno z nejvýznamnějších meziválečných nakladatelství, pokud máme na mysli komplexní pojetí této činnosti,¹⁹⁵ tj. Družstevní práce, se levicově projevovalo spíše po stránce ekonomické (šlo o samosprávné družstvo), z čehož vyplývalo i složení jeho kmenových spolupracovníků z řad nalevo orientovaných kulturních představitelů. Ve skladbě vydávaných publikací (v základních edicích *Živé knihy*, *Generace* a *Slunovrat* byly publikovány tituly překladové, české i slovenské, včetně aktuální prozaické i básnické tvorby) či v obsahu nakladatelských periodik se případný ideologický zřetel projevoval hlavně v souvislosti se soudobými společensko-politickými událostmi. Vyhranění koncipování publikační činnosti se samozřejmě prakticovalo v nakladatelstvích

---

¹⁹³ Srov. též CZUMALO, V., *Česká teorie architektury v letech okupace*. Praha: Karolinum, 1991.

¹⁹⁴ Srov. např. MAGINCOVÁ, D., Svobodný člověk Michael Kácha. *Existence*, 2011, č. 4 [22], s. 32–34.

¹⁹⁵ Význam nakladatelského působení obecně totiž spatřujeme nejen ve vysoko nastavené úrovni publikací (jak v ohledu jasně zformulované a důsledně dodržované ediční koncepce, tak výtvarné úpravy jednotlivých titulů, aniž by byly určeny díky výrobním nákladům výhradně společenské elitě), ale rovněž ve faktu finanční – a tedy i (potenciální) autocenzurní – nezávislosti.

napojených na politické strany. Z těch levicových je tedy na místě jmenovat Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství – A. Svěcený, založené roku 1893, s edicí *Lidová knihovna*, v níž do roku 1918 vyšlo 113 svazků. Za první republiky dále pokračovalo v činnosti vydáváním periodik, zejména *Záře* a *Akademie*, a knižních titulů, a to jak politických spisů a stranických osvětových brožur, tak široce zaměřené beletrie (od klasiky po lidovou četbu či detektivky) v edicích *Románová knihovna Záře* (1908–1928), *Knihovna mladého socialisty* (1917–1920), *Knihovna Akademie* (1918–1920), *Křižovatky* (1929–1947), *Svět a život* (1930–1932) ad. Skladbu jednotlivých edic redakčně utvářeli A. Macek, F. Modráček, A. Srba, A. Štochl, A. M. Píša aj. Zhruba čtyři měsíce po založení Komunistické strany Československa z odštěpené části Československé sociální demokracie se v září 1921 rovněž osamostatnil stranický tiskový a nakladatelský orgán: Komunistické nakladatelství a knihkupectví. Původní záměr založit družstevní nakladatelství se nezdařil, a tak o koncesi pro tento podnik požádal stranický předseda tiskového výboru a bývalý zaměstnanec Ústředního dělnického knihkupectví a nakladatelství Rudolf Rejman. Nakladatelství zpočátku sídlilo v prostorách zapůjčených židovskou sionistickou sociálnědemokratickou stranou Poale Zion (Dělníci Sionu)¹⁹⁶ a pracoval v něm např. J. Fromek a J. Seifert. Ediční politika Komunistického nakladatelství a knihkupectví byla rovněž vedena jednak v řadách teoretické a politické literatury (*Knihovna odborových otázek*, 1922, *Ženská knihovna*, 1923–1926, *Leninova knihovna*, 1924–1929, *Malá knihovna leninismu*, 1925–1929 ad.), jednak v knižnicích beletristických (*Lidové romány*, 1921–1929, *Edice Proletkultu*, 1922–1923, *Dělnický repertoár*, 1925–1929, *Dětská knihovna*, 1924–1929) za redakce R. Rejmana, A. Macka, S. K. Neumanna, M. Majerové ad. Rudolf Rejman se v roce 1926 osamostatnil a správu stranického nakladatelství převzal Karel Borecký pod vlastní koncesí. Roku 1929 navíc firmu převedl pod své jméno. Oficiálně působilo nakladatelství Karel Borecký do října 1938, kdy

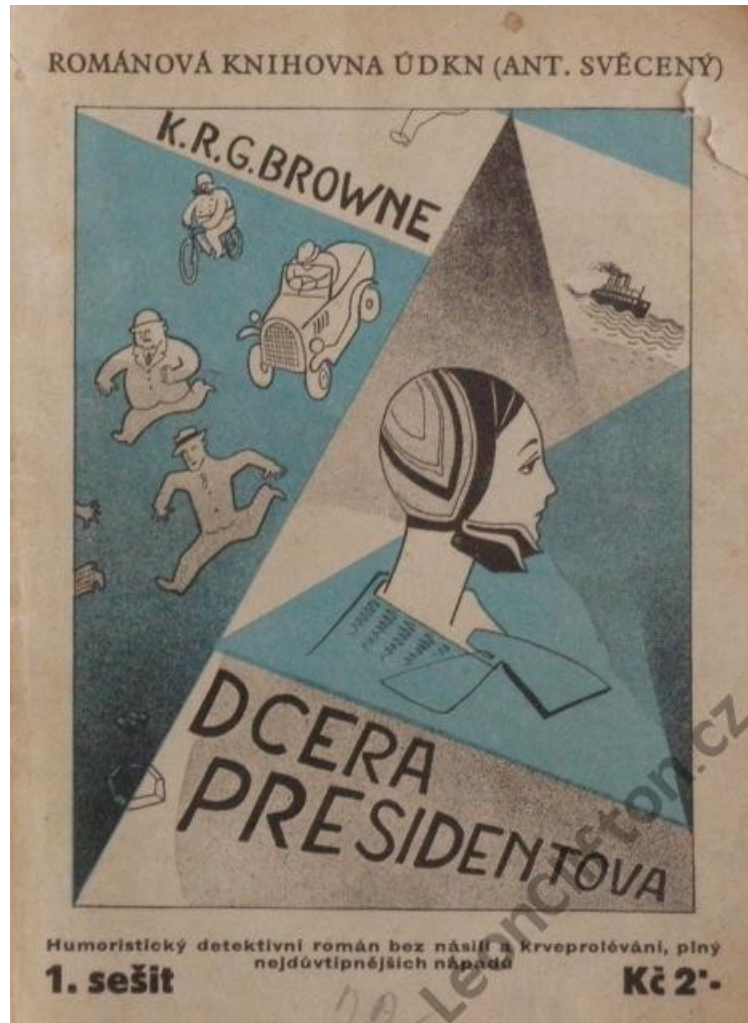
¹⁹⁶ V květnu 1921 se levicová část Poale Zion rovněž odštěpila a založila Židovskou komunistickou stranu v Československu (která se na podzim 1921 – stejně jako ostatní národní komunistické strany v ČSR – sloučila s KSČ).

bylo úředně uzavřeno, pokračovalo však v činnosti neoficiálně a definitivně ji zastavilo po rozhodnutí okupační správy roku 1943. Karel Borecký od počátku pokračoval vydáváním titulů ve většině zavedených edic a dalších mimo edice (např. publicistické výbory V. Káni a V. Borina či sborníky národní poezie v letech 1940–1942). V letech 1930–1931 vydával časopis *Tvorba*.¹⁹⁷

---

¹⁹⁷ *Tvorbu* založili v r. 1925 F. X. Šalda a O. Fischer jako kulturně kritický časopis, na konci roku 1928 ji Šalda přenechal levicově orientovaným umělcům, když byl vydán zákaz komunistického tisku v souvislosti s obecními volbami. Veřejné vystoupení tzv. kulturní pětky (prohlášení inicioval Z. Nejedlý a podepsali ho kromě něj A. Stašek, F. Krejčí, J. S. Machar a F. X. Šalda) proti politickým snahám o omezení svobody slova je svým způsobem signifikantní. V pochopitelně polemicky vyhoceném prohlášení se mimo jiné říká: „Druhé desetiletí zahájila naše vládnoucí společnost smutným činem: zastavováním časopisů jí nepohodlných. Není to nahodilý čin. Je v tom systém, systém nejsmutnější reakce, jaká kdy ohrožovala český duchovní život. Prožili jsme hrozné doby staré rakouské reakce. Ale ani ta si nikdy nedovolila dusiti náš duševní život tak, jako je tomu dnes v Československé republice... Ve druhém desetiletí budou se patrně ničiti přímo existence listů, jichž vládnoucí reakce nemůže potřebovat, jako se již ničí, a ne pro činy, ale pro pouhé jen přesvědčení, existence lidí. Děje se tak pod záminkou boje proti socialismu, komunismu. Jest to však především zbabělý útěk měšťáctva samého i od nejprimitivnějších zásad pouhého liberalismu minulého století...“ (*České slovo* 11. 11. 1928, cit. dle KREČ, J.; MALÁ, I.; ŠTĚPÁN, F.; VRBATA, J., *Konfiskační praxe*, c. d., s. 338–339)

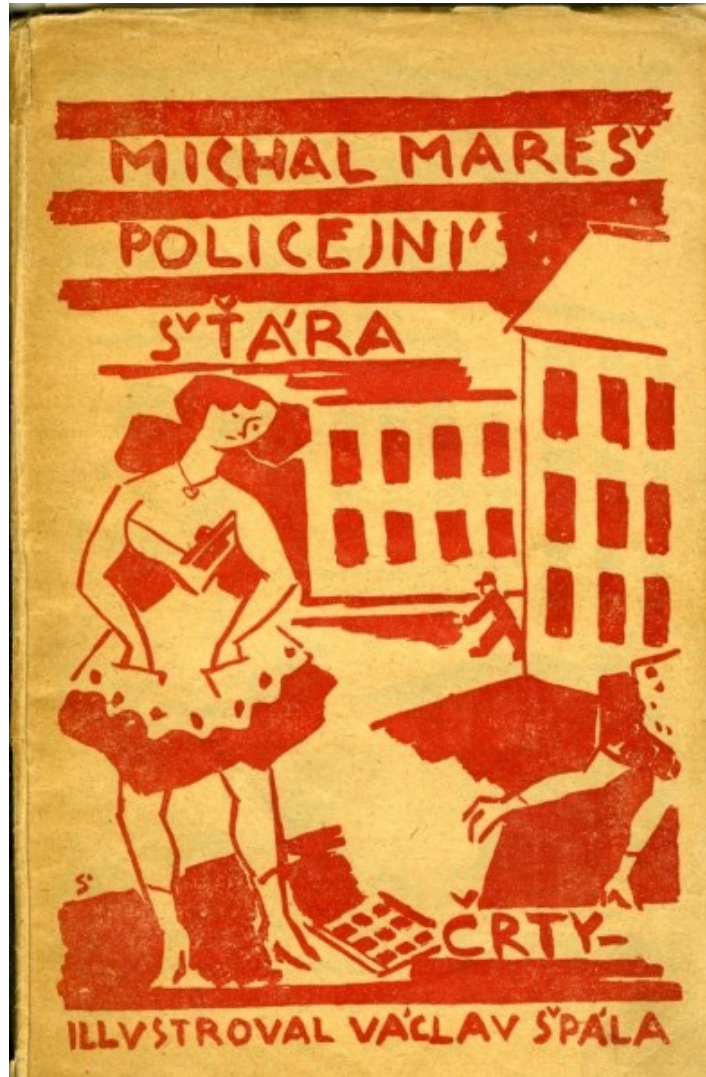
Julius Fučík z *Tvorby* definitivně učinil politické periodikum. Na redigování se podílel rovněž L. Novomeský, Z. Kalandra, J. Weil, L. Štoll či M. Jesenská-Krejcarová; příspěvky přesahující politická témata psali např. S. Budín, P. Reiman, K. Teige, B. Václavek, V. Borin-Ležák, E. F. Burian, A. Hoffmeister, E. E. Kisch, S. K. Neumann, V. Nezval ad. Zastavena byla po zákazu KSČ v říjnu 1938.

Populární čtivo vydávané Ústředním dělnickým knihkupectvím a nakladatelstvím (A. Svěcený) v roce 1931 (10 sešitů s celkem 347 stranami).

Reportáže V. Káni Somráci vydal K. Borecký v roce 1931 s obálkou Josefa Smrkovského

Tituly politicky angažovaných autorů vycházely ovšem i v marginálních firmách: črty Michala Mareše vydal např. Václav Vortel v roce 1922 s obálkou a ilustracemi Václava Špály.

Nakladatelstvím spjatým s politickou stranou (národními socialisty) byl rovněž Melantrich. Jeho napojení na politiku se však nepromítalo do edičního záměru a projevovalo se primárně po stránce ekonomické: Melantrich byl součástí tiskařského, nakladatelského a vydavatelského koncernu,¹⁹⁸ což nabylo

---

¹⁹⁸ Viz kap. II/3.

na významu zejména za hospodářské krize a po ní, kdy mohl podnik upevnit své postavení, nabídnout spolupráci předním umělcům a oborovým osobnostem a začít se soustavně profilovat edičně. Knižní produkce Melantrichu tak zahrnovala téměř všechny typy literatury domácí i překladové pro široké spektrum čtenářů (chronologicky řazeno např. *Besedy*, 1920–1924, 26 svazků biografických črt o českých spisovatelích; *Lidová univerzita*, 1923–1929, 20 svazků populárně naučných titulů s přírodovědnou a společenskovední tematikou; *Románová knihovna Melantricha*, 1924–1928, 22 svazků zpravidla překladové populární prózy; *Ilustrovaná knihovna Hvězdy*, 1927–1929, 10 svazků zejména překladové triviální literatury; *Melantrichova knižnice*, 1928–1934, 81 svazků nejčastěji překladů klasických literárních děl za redakce F. X. Šaldy; *Úroda*, 1928–1938, 100 svazků současné světové a české prózy, redigovaná F. Langrem, J. Vodákem a později B. Fučíkem; *Melantrichova slovenská knižnica*, 1929–1935, 32 svazků původních i do slovenštiny překládaných světových děl; *Historica*, 1929–1936, 15 svazků životopisů významných historických osobností; *Lidé a osudy*, 1931–1933, 8 svazků populárněji pojatých životopisů; *Dnešní Orient*, 1934–1941, 10 autorských svazků orientalisty a cestovatele Aloise Musila; *Vysokoškolské rukověti* 1934–1949, 42 svazků vysokoškolských učebnic a vědeckých pojednání za hlavní redakce M. Weingarta; *Vybrané vědecké rozpravy*, 1935–1948, 20 svazků převážně z hospodářské, právnické, lékařské a přírodovědné oblasti; *Prameny*, 1935–1943, 55 svazků reprodukcí významných výtvarných umělců s doprovodnými odbornými studiemi; *Melantrichova laciná knihovna*, 1937–1939, 11 svazků původní české prózy; *Romány Ahoje*, 1937–1943, 19 svazků dívčích románků a oddechové četby aj.). Stejně široký záběr měla i periodika vydávaná v rámci koncernu (od *Českého slova* přes *Ahoj na neděli* až po *Slovo a slovesnost*).

Již dříve zmíněné důležité předválečné nakladatelské podniky se edičně dobře zorientovaly v nových podmínkách a skladba jejich titulů odpovídala literární tradici i pěstěnému dobovému vkusu díky odborné redakční práci, někdy

ve shodě s ekonomickými záměry vycházela vstříc módním požadavkům čtenářstva.

Jan Otto publikoval vedle spisů českých klasiků z 19. století také tituly v edičních řadách jako *Ruská knihovna*, kde byli zastoupeni např. L. N. Tolstoj patnácti ještě před válkou vydanými svazky, N. V. Gogol čtyřmi svazky, F. M. Dostojevskij osmnácti svazky, I. A. Gončarov šesti svazky, A. P. Čechov deseti svazky, A. I. Gercen třemi svazky, I. Bunin jedním svazkem, *Anglická knihovna* s celkem devětasedmdesáti svazky do roku 1913 a na ni od r. 1929 navazující *Ottova anglo-americká knihovna* s devíti svazky děl soudobých autorů jako E. Hemingway, S. Lewis, H. G. Wells v první polovině 30. let, rozsáhlá edice *Světová knihovna* čítající celkem 468 titulů 335 autorů, mezi nimiž byli zastoupeni tvůrci angličtí, bulharští, dánští, finští, francouzští, gruzínští, chorvatští, indiští, islandští, italské, lotyšské, lužickosrbštin, maďarské, německé, norštin, polské, rumunské, rusínské, ruské, řecké, slovenštin, slovinštin, srbské, španělské, švédské, turecké a ve výběrech čínštin, hebrejštin, japonštin a litevštin. Otto knižnice *Sborník světové poezie* byla koncipována rovněž velkoryse a reprezentativním výběrem domácích i světových básníků se zpočátku významně podílela na rozvoji českého překladatelství. Z prvorepublikových periodik vydávaných nakladatelstvím Jan Otto je na místě uvést literárně zaměřený *Lumír* (1898–1932), společenský ilustrovaný magazín *Světovzor* (1905–1933) a kulturní revue *Osvěta* (1909–1921), jež se postupně orientovala na konzervativně a nacionálně naladěné čtenáře.

František Topič měl obdobný ediční záběr. Edice *Topičovy dobré knihy přeložené*, existující v letech 1916–1927 a redigovaná J. Guthem-Jarkovským, byla zaměřena v souladu s dobovou kulturní orientací na překlady z francouzštiny (např. H. Barbusse, A. France, A. Villiers de l'Isle Adam), dále zde vyšly překlady z angličtiny, ruštiny, polštiny, němčiny či ze severských literatur. Nejvyšší původní tvorba vycházela v edici *Topičovy dobré knihy původní* (1916–1926), pozoruhodná byla knižnice *České hlavy*, kde v letech 1918–1925 vyšlo třicet šest svazků životopisných medailonů osobností české kultury, mimo

jiné J. A. Komenského, J. Vrchlického, A. Jiráska, J. S. Machara, T. G. Masaryka ad. Uvedené beletristické edice měly zpravidla pandány oddechové četby v samostatných edicích. Z periodik vydávaných u Topiče za první republiky zmiňme *Topičův sborník literární a umělecký* (1913–1926), *Topičův věstník* (1917–1922, 1932–1933) a *La Revue française de Prague* (1922–1928). Jan Laichter se důsledně držel vytvořené ediční politiky a díky spolupráci s předními kulturními osobnostmi (V. Tille, J. Vlček, Z. V. Tobolka, Z. Wirth ad.) si jeho knižní řady udržely jasnou a pevnou koncepci (mimo edice vyšel jen zanedbatelný počet titulů). Za klíčové lze považovat edice vědecké, zejména *Dějiny literatur* (1899–1936), kde byly publikovány dějiny literatury norské, římské, polské, italské, anglické, španělské, české, německé, francouzské, ruské ad. (celkem měla edice sedmnáct svazků). Z naučných edic byla význačná řada *Výbor nejlepších spisů poučných* s 80 svazky publikovanými v průběhu celého působení nakladatelství, dále edice *Otázky a názory* (1901–1948) s celkem osmdesáti šesti svazky, kde vyšel např. Dostojevského *Deník* nebo *Vývoj tvořivý* H. Bergsona a *Myšlenky* B. Pascala. Beletristická *Laichtrova sbírka krásného písemnictví* zahrnuje v celkem devětačtyřiceti svazcích, vydávaných od roku 1906 do roku 1949, např. díla Ch. Brontëové, J. Conrada, A. P. Čechova, M. Gorkého, F. Mauriaka, R. Svobodové, L. N. Tolstého, V. Woolfové aj. Zajímavě byla koncipována řada *Žeň z literatur* (1902–1929), celkem šedesát šest svazků určených mládeži, kde vedle Erbenových *Českých pohádek* vyšla *Dalimilova kronika* či *Vita Caroli*, ruské byliny a soubory pohádek francouzských, čínských, indických, kašmírských atd. Po celou dobu své existence nakladatelství vydávalo ambiciózní analyticky zaměřený měsíčník *Naše doba* s podtitulem *Revue pro vědu, umění a život sociální*.

Další z uvedených velkých prvorepublikových podniků nakladatelství J. R. Vilímek a Bedřich Kočí pokračují v edičních řadách pro nejširší čtenářské publikum. Z řady jejich edic jistě stojí za zmínku *Vilímkova knihovna* s 383 svazky domácí i přeložené beletrie všeho druhu i významu za léta 1898–1947 a *B. Kočího nejlacnější česká knihovna* s celkem 100 svazky v letech 1924–1930,

příčemž u Kočího se jednalo až o desetitisícové náklady cenově dostupných vydání literárně význačných děl českých i světových autorů, např. K. H. Máchy, B. Němcové, J. Nerudy, G. Flauberta, T. Manna, G. Meyrinka, L. N. Tolstého ad.

Nadstandardní ediční praxi vykazovalo již výše uvedené nové nakladatelství F. Borového, a to díky počáteční spolupráci s F. X. Šaldou, S. K. Neumannem a následně pak čapkovským okruhem i řadou dalších výjimečných osobností tehdejší kultury a humanitních věd. Z edic měly vysokou kvalitu *Zlatokvět* (1915–1927) se svými bibliofilskými vydáními soudobých českých básníků; *Žatva* (vycházející ve třech řadách v letech 1916–1923, 1927–1935 a 1945–1948) zaměřená na prozaická díla domácí (v první ediční řadě) a postupem doby i překladová (od druhé řady); široce žánrově koncipovaný *Pantheon* (1924–1928) redigovaný J. V. Sedlákem a E. Bassem; nebeletristickou edici *Postavy a dílo* (1935–1940) redigoval J. Hora a *Stezky* (1937–1940) J. Mukařovský. Z dnešního pohledu nejdůležitější kulturní či kulturněpolitická periodika vycházela právě v nakladatelství Fr. Borový. Mimo jiné to byl *Kmen* (1917–1922, z toho u Borového poslední dva ročníky za redakce S. K. Neumanna a K. Vaňka), Neumannův *Červen* (1918–1921), Peroutkova *Přítomnost* (1924–1939), Černého *Kritický měsíčník* (1938–1948).

Nakladatelství Aventinum, patřící pověstné postavě prvorepublikového kulturního dění, spisovateli, literárnímu a filmovému kritikovi a publicistovi Otakaru Štorchu-Marieni, se programově specializovalo na špičkové autory počínaje generací 90. let 19. století a meziválečnou avantgardou konče. Vydávání národních i světových klasiků v Aventinu vynikalo moderní knižní úpravou. Tituly byly řazeny do promyšleně rozvržených edic, např. *Knihy dnešku* (1921–1931), redigovaná M. Ruttem a O. Štorchem-Marieni; *Románová knihovna Aventina* (1923–1930), redigovaná O. Štorchem-Marieni; *Lidová knihovna Aventina* (1924–1929); *Standard Library, anglo-americká knihovna Aventina* (1926–1933 s pokračováním v Nakladatelském družstvu Máj v letech 1936–1939), redigovaná postupně O. Vočadlem, O. Štorchem-Marieni a V. Vančurov; *Musaion*, 1923–1928, zaměřená na výtvarné monografie, a řada

dalších. Z periodik nelze pominout přinejmenším *Musaion* (v letech 1920–1921 vycházející jako sborník a v letech 1929–1931 jako časopis) a *Rozpravy Aventina* (1925–1934), nejpoblárnější aventinský časopis s vysokou úrovní příspěvků postupně až stovek autorů dobové kulturní scény.

Ojedinelý ediční záměr věnovat se vydávání slovenské literatury v originále (primárně samozřejmě pro slovenské území státu) realizovalo nakladatelství Leopold Mazáč (1925–1945). Založení nakladatelství předcházelo Mazáčovo anonymní financování sborníku současné slovenské tvorby a jeho – jak se ukázalo – správný předpoklad o ekonomicky dlouhodobě úspěšné orientaci na slovenský knižní trh, vyvozený z komerčního úspěchu sborníku.

Promyšlenému nakladatelskému zájmu o Slovensko podřídil skladbu produkce titulů a vedle edic pro knihy v češtině postupně vytvořil téměř shodný počet knižních řad pro slovenštinu, v nichž vycházela poezie, próza i odborná literatura. Počet vydaných svazků je impozantní: *Edícia mladých slovenských autorov* (1925–1937) redigovaná J. Smrekem čítala šedesát jedna svazků, *Mazáčova slovenská knižnica* (1927–1933) dvačtyřicet svazků, edice děl pro děti a mládež *Mladost'* (1930–1938) třicet jedna svazků, edice *Velké knihy* (1932–1937) dvacet sedm svazků, *Osvetová knižnica* (1932–1936) pět svazků, *Edícia Spoločnosti Slovenského domu* (1935) deset svazků, *Slovenská tvorba* (1936–1939) šest svazků. Slovenskou literaturu přestal vydávat se vznikem Slovenského štátu v roce 1939.¹⁹⁹

O v širokém smyslu ideologicky striktní koncepci ediční činnosti lze mluvit jen u některých nakladatelství. Pomineme-li podniky založené a řízené politickými stranami, kde je takový přístup téměř samozřejmý, týká se toto vymezení především nakladatelů, které jejich přesvědčení zavazovalo k maximální disciplíně: tedy výše zmíněných komunistů a dále hlavně katolických konzervativců (u nichž se ovšem politické aktivity teprve chystaly

---

¹⁹⁹ Další osudy nakladatele i jeho firmy připomeneme pro jejich ilustrativnost v příslušných kapitolách této a třetí části práce.

vykrytalizovat vlivem souběhu vnějších politicko-ekonomických okolností druhé půle 30. let). Doyenem prvorepublikových katolicky orientovaných nakladatelů byl bezesporu ten nejskromnější z nich, Josef Florian. Veden snahou o propagování katolické myšlenky byl zároveň pilným překladatelem a hlavně ctitelem skutečné knihy-artefaktu. Ve Staré Říši, kde se narodil, žil i zemřel, vydal v několika edicích na 300 publikací beletristických (řadu z nich tvořily sborníky) a výtvarných.²⁰⁰ Vedle nejznámějšího *Dobrého díla* (1912–1948) šlo kromě nejstarší řady *Studium* (1904–1912) o edice *Nova et vetera* (1912–1921), *Kurs* (1912–1946) a *Archy* (1926–1944). Právě setkání s Josefem Florianem a jeho spolupracovníkem, překladatelem, editorem a katolickým knězem Antonínem Střížem zásadně ovlivnilo životní i profesní osudy Ladislava Kuncíře. (Není divu, neboť hutná a výstižná charakteristika z pera Arne Nováka je zřejmě velmi přesná: „... přísně katolická skupina se shromáždila r. 1905 kolem sborníku ‚Studium‘, jež původně vedl Jakub Deml a později dva literární a náboženští horlivci široké umělecké kultury a vzácného knihomilského úsilí, ve Staré Říši usedlí Josef Florian... nadšený nohsled Hellův a Bloyův, a překladatel A. L. Stříž.“)²⁰¹ Přijetí katolické víry vedlo Kuncíře k opatření si nakladatelské koncese, aby se mohl podílet na produkci takto orientované literatury. Nakladatelství s knihkupectvím zprovoznil v roce 1923 v Praze. Ediční program nakladatelství byl silně ovlivněn katolicismem, a to například v edicích beletristických: *Poklad* (1922–1929, 5 svazků), *Národní knihovna* (1923–1940, 10 svazků), *Knihy mladých* (1923–1925, 6 svazků), *Philobiblon* (1925–1932, 21 svazků), *Kozoroh* (1926–1934, 21 svazků), *Prsten* (1928–1940, 12 svazků), *Knihy nové doby* (1929–1934, 8 svazků), *Kuncířovy nové knihy* (1937–1938, 8 svazků) i teologicky zaměřených: *Boží bojovníci* (1923–1929, 9 svazků), *Vinice páně* (1928–1948, 36 svazků) aj.

---

²⁰⁰ Analytický soupis nakladatelské produkce J. Floriana pořídil Andrej Stankovič, srov. STANKOVIČ, A., *Josef Florian a Stará Říše*. Praha: Triáda, 2008.

²⁰¹ NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A., *Přehledné dějiny*, c. d., s. 953.

S českým katolicismem a Československou stranou lidovou bylo spjata nakladatelství Vyšehrad, zřízené v roce 1934 na podnět vyšehradského kanovníka a předního funkcionáře lidové strany B. Staška (úzce spolupracujícího s novinářem J. Scheinostem). Vyšehrad se ovšem edičně vyprofiloval až koncem 30. let (zásadní bylo přitom založení edice *Katolický literární klub* roku 1937). Po celou dobu první republiky se pokoušelo zejména o vydávání časopisů akcentujících tradiční kulturu oproti moderním směrům (*Týn*, 1917–1920; *Fórum*, 1931; *Vyšehrad*, 1936, 1939–1941; *Tak*, 1937–1938 aj.).

Rovněž agrární strana (Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu) měla svou nakladatelskou a vydavatelskou organizaci, od roku 1930 pod názvem Novina. Vedle deníků (např. *Venkov*, 1906–1945) a řady dalších periodik se Novina soustředila na vydávání beletrie celkem vyhraněného typu: 30 svazků sebraných spisů J. Š. Baara, 34 svazků díla Josefa Holečka, 102 autorských svazků B. Zahradníka Brodského, 12 svazků souboru R. J. Kronbauera, 12 svazků K. Červinky, 5 svazků J. Marchy, 9 svazků V. Řehoře ad.

Pokud jde o charakter našeho (či obecného) literárního vývoje – tudíž i novou českou publikovanou literaturu –, nejnápadnější je proměna v hierarchii žánrů, kdy se především jako důsledek demokratizace literatury označuje zbytnění žánrů periferních, tedy tzv. literatury triviální, ale i publicistiky.²⁰² Domníváme se, že vlivů působících v tomto duchu bylo více, a jistý podíl měl i vývoj komunikačních technologií ve spojitosti s fenoménem ekonomicky silných korporací, určujících do určité míry podobu poptávky (kulturních) komodit. Zábavná funkce tak delegovala do čelného místa knižního trhu tzv. populární, lidovou četbu par excellence. Těžko se oprostít od podle nás výstižného a stále platného pojetí triviální literatury zavedeného již Arne Novákem, který mluví o autorech literatury zábavné a konvenční jako o těch, kteří představují „v písemnictví vždy živel konservativní a namnoze žijí

²⁰² V souvislosti se společensko-politickým vývojem se například nově připojené území Zakarpatské Ukrajiny tematizovalo nejen v beletrii (J. Durych, K. Čapek, V. Vančura, I. Olbracht aj.), ale aktuálně i v knižní publicistice (S. K. Neumann, V. Káňa, J. Komárek ad.).

z odpadků starých dob a dávno mrtvých mistrů; ostatně vkus průměrného čtenářstva, jenž jest jejich vůdčím ukazatelem, pokulhává vždy o několik desetiletí za vážnými směry uměleckými. Po mnohé stránce znamenají ve vnitřním životě literárním prvek rozkladný; jejich nadprodukce, umožněna často improvisačním postupem, často i lhostejností o vyhraněný charakter slohový, nejednou dusí vážnou tvorbu uměleckou, ať již svou mnohostí nebo opanováním čtenářského zájmu.²⁰³ Nejde nám přitom o marginalizování triviální literatury v rámci tzv. literárního života,²⁰⁴ ale o onu Novákem akcentovanou rezignaci na osobitý, individuální a jedinečný aspekt díla, který se podílí na jeho estetickém fungování. Novák má samozřejmě na mysli tvorbu starší, spadající do období poslední třetiny 19. století a pokračující ve století dvacátém, typu nesčetných próz Pavla Albieriho, F. Sokola Tůmy či Bohumila Zahradníka Brodského, nicméně daná charakteristika platí podle nás také pro produkci prvorepublikovou. V jedné linii nakladatelské produkce se na okrajovou (mystika, okultismus, spiritismus, podnikatelské příručky) až bulvární (příručky životního úspěchu) produkci zaměřoval Bohumil Janda ve svém nakladatelství Sfinx. Jen v jeho knižní řadě *Nové cíle* (1919–1949) vyšlo takto namíchano celkem přes tisíc svazků. (Na druhou stranu však Sfinx vynikl vydáváním solidní soudobé původní i překladové beletrie, jejíž distribuci se snažil od poloviny 30. let řešit založením koncesionářského Evropského literárního klubu – ELK.)

Samostatnou součást knižního trhu tvořily od roku 1935 tzv. sešitové romány jako protějšek a doplněk obrázkových magazínů. Vycházely 2–4krát měsíčně u nejrůznějších knihkupeckých a nakladatelských koncesionářů, od těch marginálních až po koncerny typu Tempo či Melantrich. Vydávání sešitových románů se věnovaly např. firmy Julius Albert, Hejda a Tuček, Hladík a Ovesný, Josef Hokr, Zdeněk Holfeld, Ladislav Janů, F. Jurák, Kropáč a Kucharský,

---

²⁰³ NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A., *Přehledné dějiny*, c. d., s. 802.

²⁰⁴ Pojem literární život chápeme v daném kontextu jako společenské jevy spjaté dobově a místně s produkcí, distribucí a recepcí literárních děl, stejně jako jejich institucionální rámce. Srov. např. SCHERBER, P., Literární život jako předmět literární historie. *Česká literatura*, r. 53, 2005, č. 4, s. 518–540.

Miroslav Láth, A. Neubert, Jan Naňka, Novela, Božena Smolíková-Mečířová, Šolc a Šimáček, Rudolf Šimek, Karel Šolc, Ladislav Šotek, Toužimský a Moravec, Anna Tylová, Gustav Voleský, Karel Voleský, Zmatlík a Palička ad. Náklad se pohyboval řádově v desetitisících (sešity edice Rodokaps měly průměrně osmdesátitisícový náklad), rozsah mohl být 52, ale i 26 tiskových stran (a až na výjimky obsahoval kromě několika drobných rubrik kompletní beletristický text). Vzhledem k periodickému charakteru těchto edičních řad (mezi lety 1935–1948 jich postupně vzniklo a zaniklo celkem třináct, přičemž celková suma vydaných čísel překračuje dva tisíce)²⁰⁵ a současně literárnímu žánru, k němuž sešity odkazovaly (román), mohly být poměrně jedinečně distribuovány: současně s periodiky i s neperiodickými tisky. Prodávaly se v knihkupectvích a antikvariátech, v nádražních kioscích i trafikách, pořizovaly si je veřejné knihovny i komerční půjčovny knih. Oproti knihám obdobného rozsahu byly cenově výrazně dostupnější, neboť stály zlomek brožovaných knih (v průměru kolem koruny padesát oproti až devíti korunám za brožovaný výtisk beletrie). Četnosti románových sešitů byla přímo úměrná jak kvalita (schematizovaného) obsahu, tak grafické úpravy. Příkladem může být následující obálka s ilustrací svým laděním zcela protichůdnou k titulu románu:

---

²⁰⁵ Srov. JANÁČEK, P.; JAREŠ, M., *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*. Praha: Karolinum, 2003, s. 20.

1.1.3 Knižní kultura

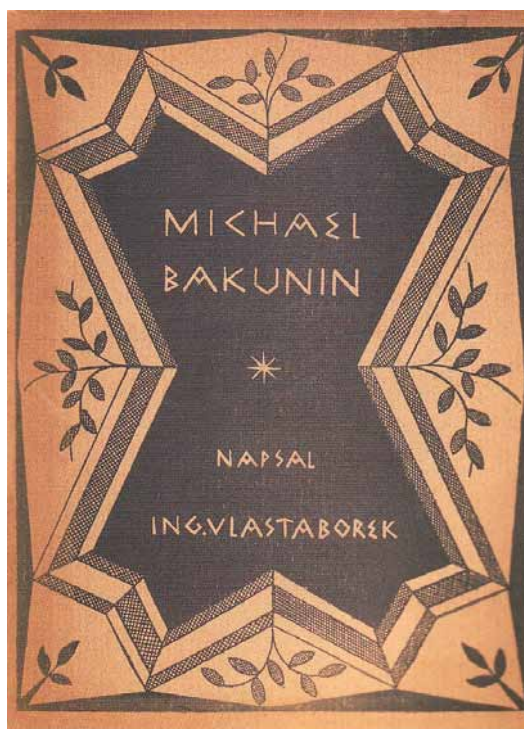
Budeme-li charakterizovat knižní kulturu první republiky, pak mluvíme především o třech výrazných proudech ve snahách o kvalitní artefakt.²⁰⁶ Jednu linii zastupují jména spojená s Uměleckoprůmyslovou školou: František Kysela, Vratislav Hugo Brunner a Jaroslav Benda. Zmíňme se alespoň krátce o tvorbě nejplodnějšího z nich, V. H. Brunnera (1886–1928), jednak proto, že se podílel na úpravě zhruba 500 knih, jednak proto, že spolupracoval s nejvýznačnějšími prvorepublikovými nakladateli.²⁰⁷ Brunner navázal na ambiciózní přístup

²⁰⁶ Srov. např. BOHATCOVÁ, M., *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. Ilustrativní komparativní materiál k české knižní kultuře let 1905–1923 lze nalézt v obrazovém doprovodu publikace *Dějiny nové moderny* (PAPOUŠEK, V. a kol., *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923*. Praha: Academia, 2010).

²⁰⁷ V této souvislosti působí celkem příznačně, jak si dílo V. H. Brunnera chtěli přivlastnit katoličtí kulturní představitelé: ne náhodou cituje Ladislav Kuncíř ve svých vzpomínkách text Břetislava Štorma vydaný v *Akordu*, v němž podle autora Brunner „při kresbách tváří světců často ucítil úžasnou sílu svého pera, kterou nemůže využít; jistě ho ovanul dech děsné hloubky tajemství“. KUNCÍŘ, L., *Život pro knihu*, c. d., s. 98. Ve zcela jiném kontextu vykládal knižní grafické dílo V. H. Brunnera

k novému pojetí výtvarné stránky knihy, jež v teoretických statích a praktických realizacích úspěšně zahájila Zdenka Braunerová ve spolupráci s okruhem umělců kolem *Moderní revue* a Milošem Martenem. Tento trend pregnančně shrnul F. X. Šalda v článku pro časopis *Typografia* z roku 1905: „Nejprve bude třeba vyméstí odevšad... nepoctivý podvodný surogát, který neorganicky látá pestré cáry a kupí křiklavou sprostotu na sprostotu, poněvadž nechce ani dodělati se skutečného harmonického dojmu uměleckého: stačí mu lest a klam, oslepení a ohlupení širokého, nekritického davu. Bude nejprve třeba odvrátiti se od něho a přichýliti se k poctivosti, prostotě, jadrnosti a účelnosti, vyhýbati se všemu z vnějška nalepenému, neodůvodněnému vnitřní organisací knihy. Jen vnitřními silami může se dojíti umění. Jen cestou neúchylné poctivosti a zákonné kázně vkusové se ho dochází.“²⁰⁸

Kamill Resler. Srov. RESLER, K., *Michael Kácha. Průkopník krásné české knihy*. Praha: zvláštní tisk Ročenky českých knihtiskařů, sv. XXIV, 1941.

²⁰⁸ ŠALDA, F. X., *Knih jako umělecké dílo. Kritické projevy 6. 1905–1907*. Praha: Melantrich, 1951, s. 18.

V Brunnerově pojetí knižní grafiky hraje roli jeho umělecké zaměření spojené s obdivem k baroku a současně invenční práce s novými, zejména vlastními písmy – vytvořit vlastní písmo je prestižní, vrcholnou fází tvorby knižního grafika obecně –, stejně jako důsledné zohlednění konkrétního titulu v jeho výtvarném pojetí, a to od formátu knihy přes předpis sazebního obrazce, zvolení písma a typu sazby až po výtvarné zpracování knižní obálky.

Díky těmto kvalitám spolupracoval s nakladateli Fr. Borovým, B. M. Klikou, L. Kuncířem, O. Štorchem-Mariem, Kvasničkou a Hamplem a dalšími. Není ovšem bez zajímavosti, že V. H. Brunner začínal s obálkami a knižními ilustracemi pro Michaela Kácha (byl např. autorem obálky pro časopis *Klíčení*, který vydával Kácha jako přílohu anarchistického čtrnáctideníku *Práce*) a sám tyto začátky refleктоval jako první uspokojivé výsledky knižní výtvarné práce.²⁰⁹

Druhou linii lze představit prostřednictvím knižního díla Josefa Čapka (1887–1945), který zde ovšem neslouží jako reprezentant žádného směru či proudu, ale jako vynikající jedinečná a neopakovatelná tvůrčí osobnost. Josef Čapek vnímal pojetí knižní obálky reprezentované secesí již jako schematizovaný dekorativismus či v lepším případě jako výtvarný artefakt odloučený od knihy jako celku, od jejích primárních funkcí. Vymezoval se proti samoúčelné či nadřazené estetizaci, nezajímala ho kniha jako bibliofilie. Knihy jako jedinečné artefakty měly být zároveň vstřícné ke čtenáři, neodrazovat ho svou exkluzivností.²¹⁰ Čapkovým krédem byla výraznost, jednoduchost

---

²⁰⁹ Srov. DYRYNK, K., *Typograf o knihách*. Praha: Typografia, 1925; KRECAR, J., *Pan V. H. B., umělec a kamarád*. Praha: Štěpán Jež, 1928; POLÍVKOVÁ, B., *Výtvarné práce V. H. Brunnera pro českou knihu*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1929.

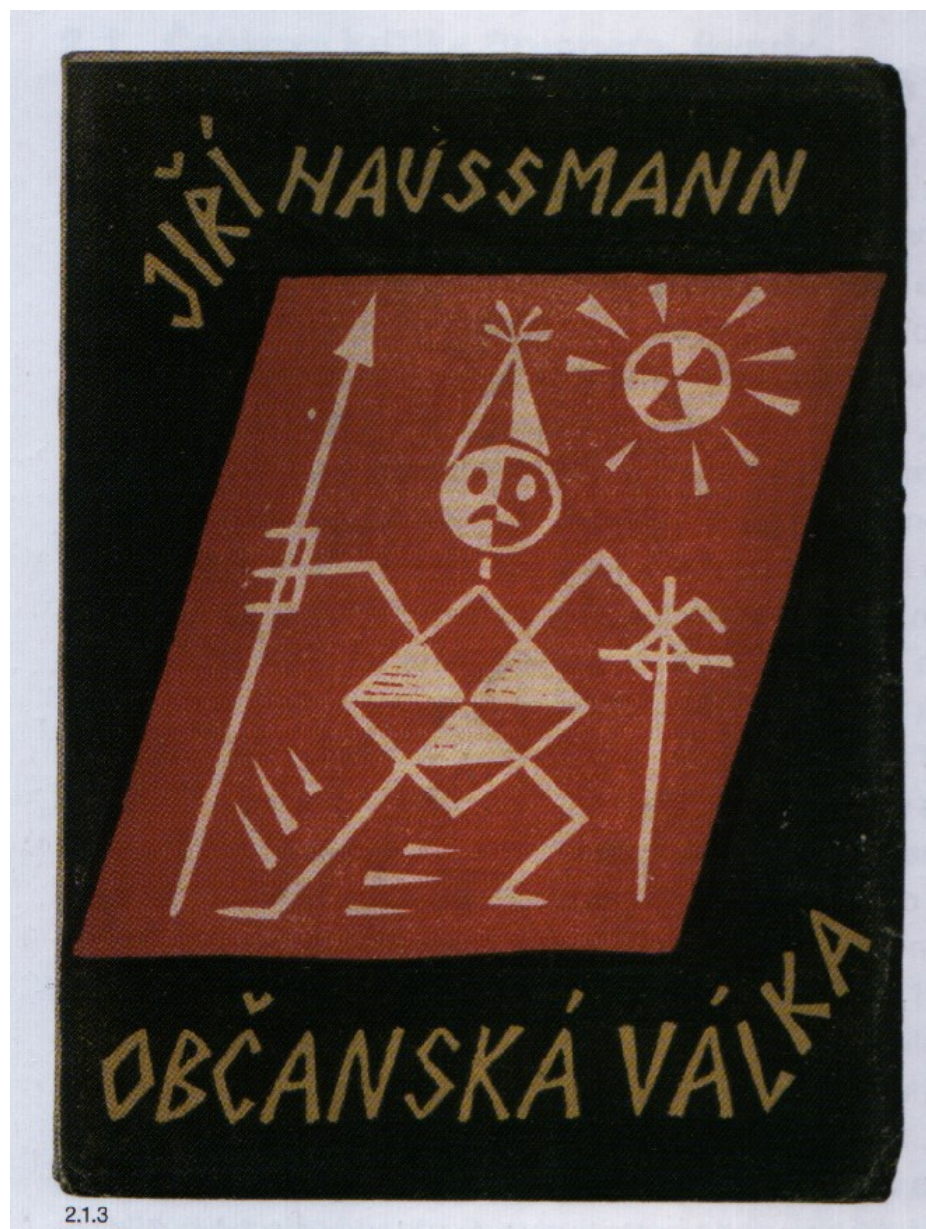
²¹⁰ Tvorba J. Čapka a dále zmíněných autorů potvrdila dnešní základní požadavky na kvalitně koncipovanou publikaci: „Pokud jde o grafické zpracování knižní obálky, musí být funkční (dobře čitelný text) a esteticky uspokojivé zároveň. Je-li navíc nápadité, stává se kniha skutečným artefaktem. Obálka knihy je její ochrannou skořápkou a má upoutat možného čtenáře-kupce. Vzhled obálky ovlivňují použité materiály a typ vazby, technologie tisku a grafické řešení. Grafik má řadu možností,

a bezprostřednost. S podobnými výhradami ostatně svého času přišel i V. H. Brunner, ovšem podle Čapka v tvorbě knižních obálek Františka Kysely, V. H. Brunnera a Jaroslava Bandy postupně také převládla samoučelná manýra. Čapek na ni upozornil poměrně originálním způsobem: vytvořil obálku, která byla „parodií na přesně rozvrženou a profesionálně dokonale provedenou typografii. Primitivistický obrázek je umístěn v rámečku, který se nachyluje k jedné straně a porušuje navykrou symetrii. Pro jméno a titul knihy je zvoleno písmo o něco větší, než které by se na řádek vešlo, a proto se natlačuje a zahýbá kolem rohů. Záměrná neumělost působí bezprostředně a kontrastuje s ‚učesaností‘ klasických obálek.“²¹¹

---

jak vyjádřit, co kniha skrývá uvnitř: může použít takových písem, ornamentů a obrázků i technologií výroby, aby byla obálka expresivní reakcí na text, anebo minimalisticky vyzdvihnout jen hlavní informaci, tj. titul a autora. Vizualní vjem čtenáře je zčásti podvědomý, knihu má v ruce, a přestože nezná dobu vzniku použitého písma, k níž odkazuje svými tvary, nezná použitý papír, tyto jednotlivosti tvoří jediný celkový vizuální a hmatový vjem. To, jak kniha vypadá na pohled, při uchopení, při prvním otevření, jak se v ní lze orientovat při prvním ‚začtení se‘.“ MAGINCOVÁ, D., *Příručka nakladatelského redaktora*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2008, s. 86.

²¹¹ POMAJSZLOVÁ, A., *Vidět knihu. Knižní grafika Josefa Čapka*. Praha: KANT, 2010, s. 48. Obálka Josefa Čapka pro knihu Jiřího Haussmanna *Občanská válka*, vydanou nakladatelstvím Čin v Praze roku 1923.

2.1.3

Čapkové knižní obálky (navrhl jich více než čtyři sta), zpravidla vytvořené technikou linorytu, se staly v naší knižní kultuře skutečným pojmem. Nezanedbatelný je i fakt, že zvolená technika linorytu znamenala výraznou finanční úsporu při tisku (tisk z korkového linolea nahradil použití drahých zinkových štočků, přičemž omezení nákladu při tomto druhu tisku na tisíc až dva

tisíce kopií pak nehrálo přílišnou roli), a Čapek tedy dokázal mistrně spojit výtvarnou originalitu s technologickými úsporami.²¹² Uměleckou autenticitu si jeho obálky udržely i při spolupráci s nakladatelstvím Fr. Borový, kde se již nakladatelská výroba pohybovala v rádech odpovídajících velkému hospodářskému podniku. Čapek spolupracoval i s dalšími nakladatelskými domy, vedle Aventina a posléze Fr. Borového např. se Symposionem, Činem, Melantrichem ad.

Třetí výraznou linii zastupuje levicová avantgarda. Prostor, který knize jako artefaktu, ale rovněž zboží, jež si zaslouží kvalitní propagaci, poskytlo nakladatelství Družstevní práce, dal vzniknout tak výrazné řadě publikací (vedle neperiodických mají ovšem nepominutelné místo i periodika...), a to ve vysokých nákladech a přitom špičkové typografické i knihařské úpravě, že ovlivnila celou nakladatelskou kulturu na dlouhá desetiletí. V této souvislosti musí nutně zaznít jméno Ladislava Sutnara (1897–1976), výtvarného redaktora Družstevní práce od r. 1929, vyznávajícího zásadu *forma následuje funkci*, jež byla základem funkcionalismu i v knižní úpravě.

Vedle Družstevní práce se takto profilovalo ještě nakladatelství Jana Fromka (Odeon), dále už šlo pouze o jednotlivé tituly nakladatelů Václava Petra, O. Štorcha-Mariena, Ladislava Kuncíře. V nich uplatnil své konstruktivistické typografické experimentátorství Karel Teige (1900–1951), významný teoretik české meziválečné avantgardy. Teige se snažil nejen v typografii experimentovat, ale také důsledně uplatňovat konstruktivismus k dokonalému vystižení účelu tiskoviny: „Obálky (které provádím většinou za spolupráce O. Mrkvičky) nazírám jako *plakát knihy*: takové ostatně je jejich skutečné obchodní poslání, jak vám potvrdí nakladatelé. Je tedy žádoucí, aby se uplatňovaly co nejdůrazněji. K tomu účelu je třeba, aby byly komponovány v *energickou, aktivní, jaksi vyzývavou rovnováhu barevnou a formovou*; požadavek důraznosti vylučuje fádňi

²¹² Tento fakt byl mimo jiné důležitý pro nakladatele O. Štorcha-Mariena, který ovšem od počátku upřednostňoval kvalitu své produkce před ekonomickou stránkou chodu firmy a který Čapka ke knižní obálce přivedl.

souměrnost. Aby tato žádoucí, plakátově působivá rovnováha byla co nejdůraznější, volím pro ni obvykle *základní barvy* a *základní tvary geometrické*; domnívám se, že pro vybalancování ortogonální plochy opět nejlépe vyhovují *ortogonální formy*: čtverec a obdélník; kruh vnucuje se sám sebou jako tvar ze všech nejvíce lahodící oku. K provedení volím všechny vhodné *prostředky fotomechanické*: zinkografii, autotypii, hlubotisk, fotolitografii a fotomontáž, podle daných okolností.“²¹³

---

²¹³ TEIGE, K., Moderní typy. In *Výbor z díla I. Svět stavby a básně. Studie z dvacátých let*. Praha: Československý spisovatel, 1966, s. 232–233.

Doplňme ještě, že význam práce uvedených autorů, jež jsme zvolili jako klíčové reprezentanty neelitářského a naopak funkčního pojmání knihy, dokládají i drobné dobové reflexe stavu knižního podnikání: roku 1932 např. vyšla mistrně parodicky stylizovaná bibliofilie s textem Arne Nováka *Svízele nakladatele-knihomila*, v níž je na hlavu postavena adorace knihy-artefaktu, v níž tou nejmarginalnější složkou (a tedy i nákladovou položkou) je samotný obsah.²¹⁴ Svazek byl v tiráži dedikován účastníkům V. sjezdu moravských bibliofilů a exlibristů v Brně.

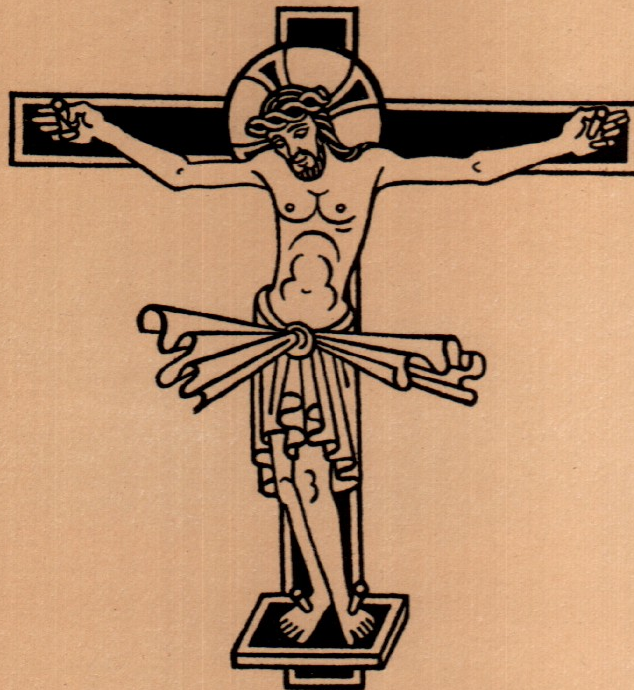
Domníváme se, že to jedinečné – odhlédneme-li ovšem od tisků rázu bibliofilského, které neměly buď ambice, nebo šance rozšířit v dostatečném počtu kopií mezi čtenáře –, co v knižní oblasti vzniklo v uvedeném období, bylo podmíněno existencí právě oné trojí linie výtvarného pojetí knižního artefaktu.

---

²¹⁴ „A přece nakonec zvítězí mravnost nad neřestí a nad to uvědomělé češství nad estétskou cizáckostí, jako Menhart překonal Bodoniho. Vždyť i české knihy možno vydati bez honoráře, který tak nevlídně vniká do nakladatelského rozpočtu: blahoslavený Mácho! svatý Erbene! Boženo Němcová, požehnaná mezi ženami! A Máchův Máj především! Byl sice vydán již šestaosmdesátkrát, nemýlí-li se neomylný máchovec, doktor František Krčma, a nepředhonil-li ‚divoký časů vztek‘ jeho soupisy, ale nikdy doposud nevyšel na Zandersu písmem Menhartovým – mezero v knihomilské literatuře české bude zacelena.“ NOVÁK, A., *Svízele nakladatele-knihomila*. Brno: [Antonín Grimm – Miloš Matula – Jan V. Pojer – Jaroslav Zeman], 1932, nepag. [s. 12–13].

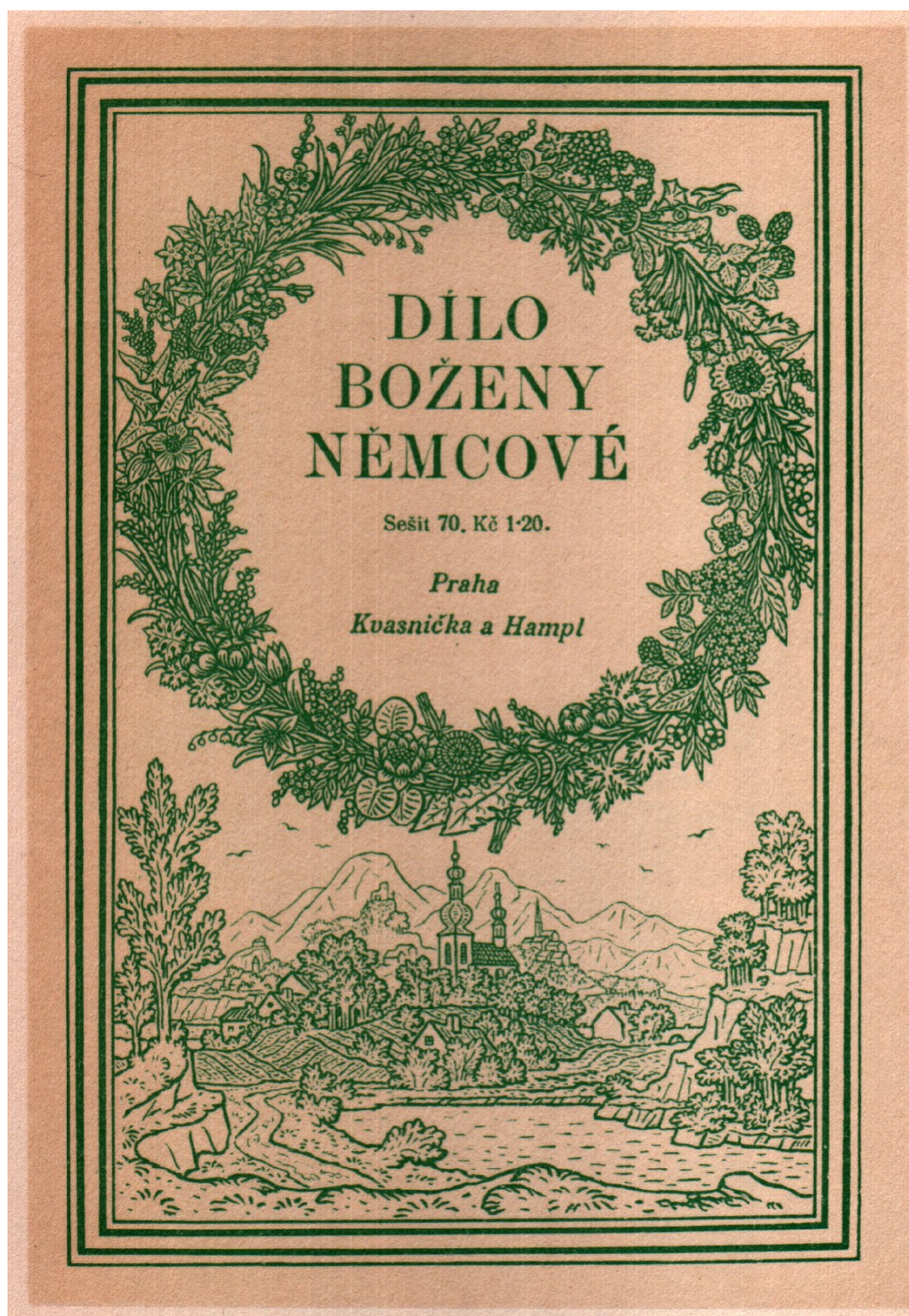
☞ JOSEF CIBULKA
STAROKŘEŠŤANSKÁ IKONO-
GRAFIE A ZOBRAZOVÁNÍ
UKŘIŽOVANÉHO ☜

D • P • S

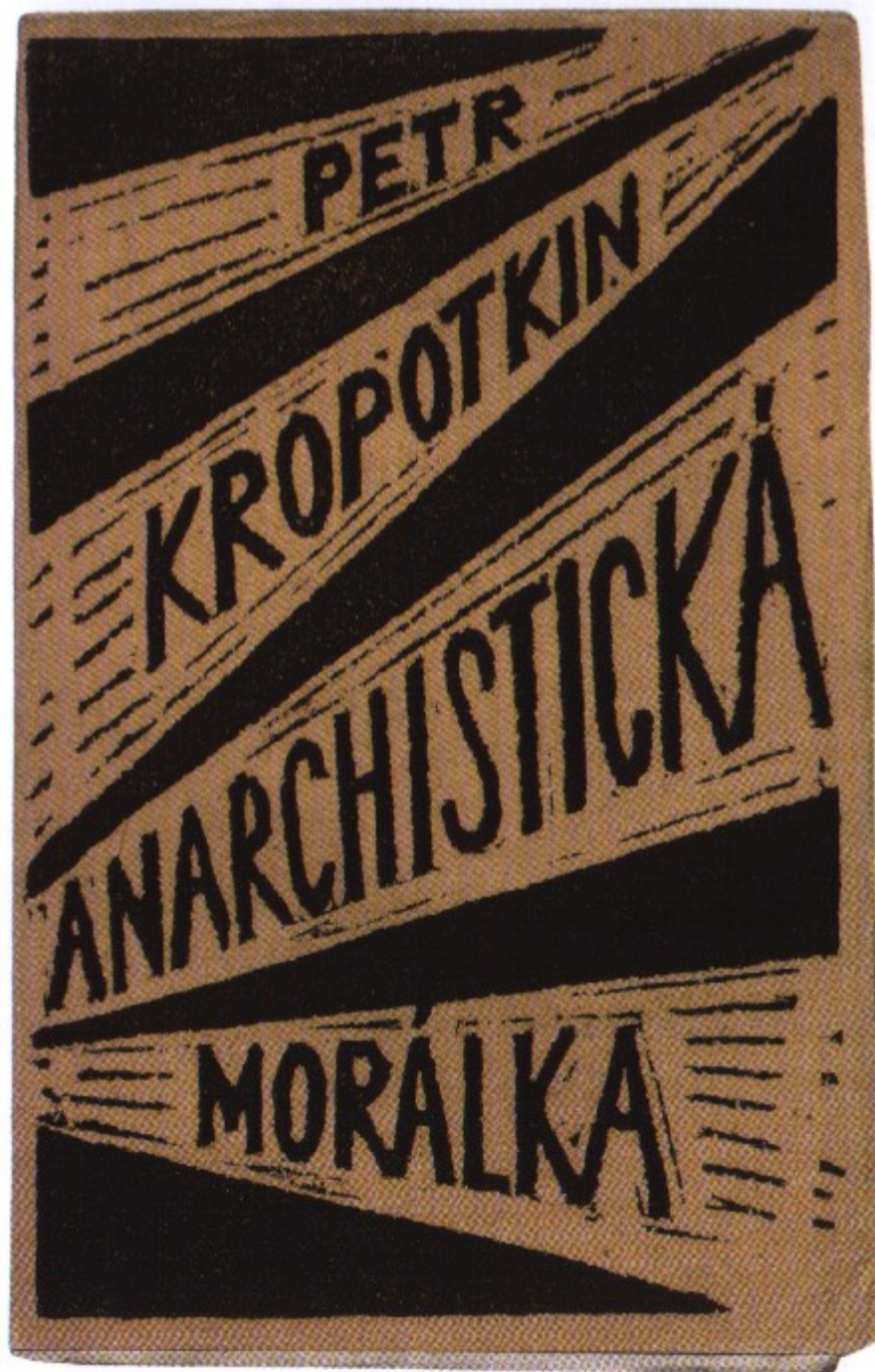
Obálka V. H. Brunnera pro knihu Josefa Cibulky Starokřesťanská ikonografie a zobrazování Ukřižovaného, vydanou Družstvem přátel studia v Praze roku 1924

Obálka V. H. Brunnera pro Dílo Boženy Němcové, vydávané nakladatelstvím Kvasnička a Hampl v Praze roku 1928

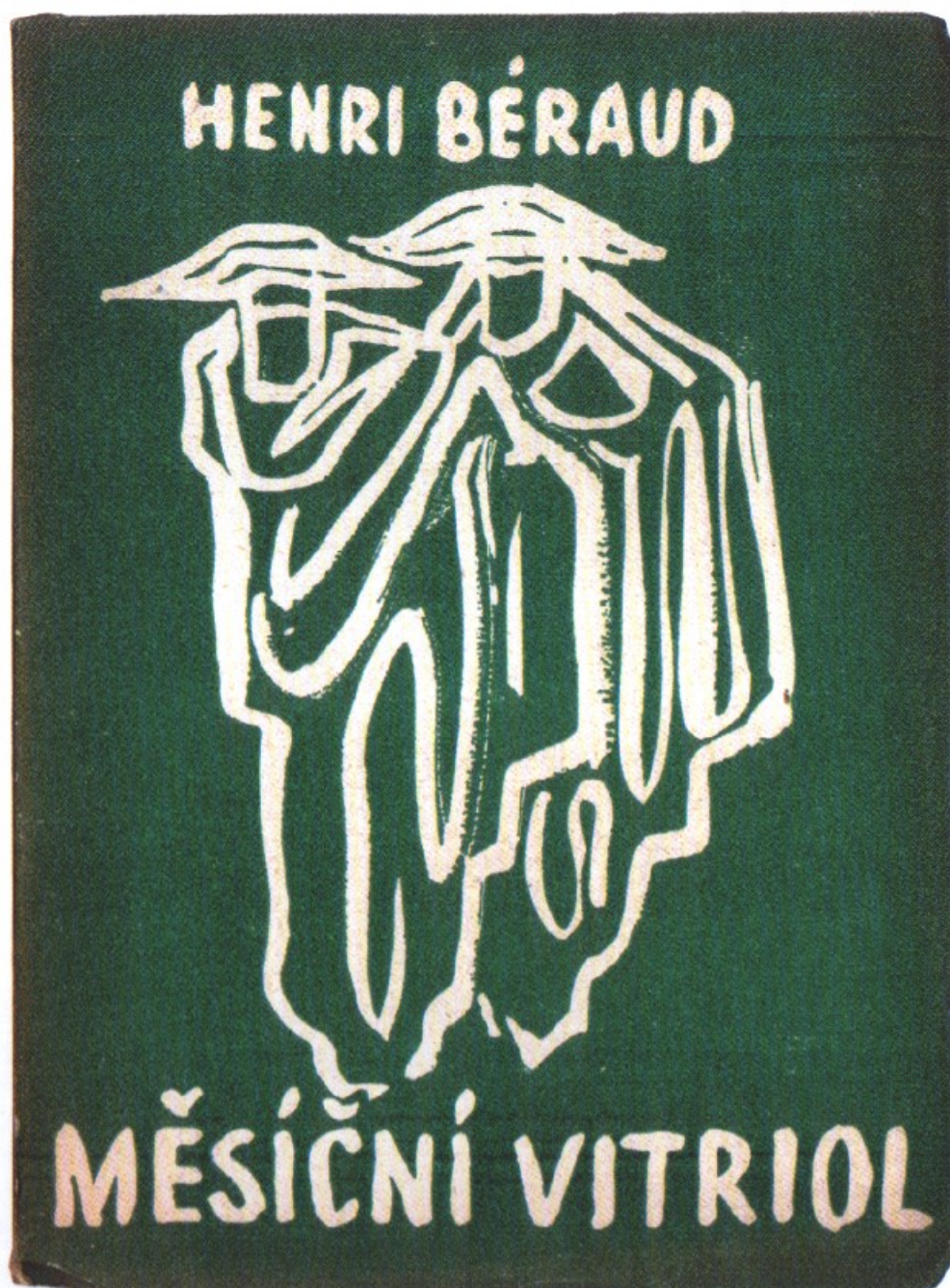

Obálka Josefa Čapka pro knihu Petra Alexejeviče Kropotkina Anarchistická morálka, vydanou nakladatelstvím Fr. Borový v Praze v lednu 1919

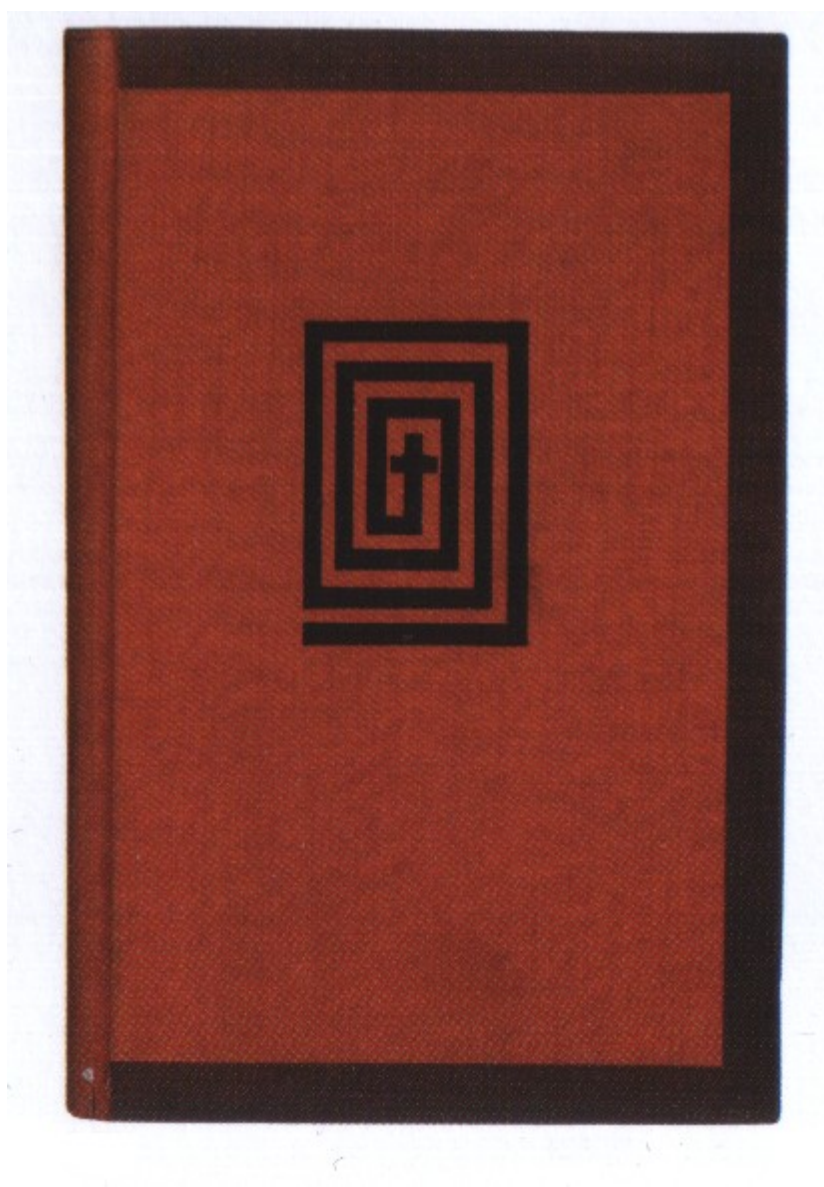

Obálka Josefa Čapka pro knihu Fráni Šrámka Života bído, přec tě mám rád, vydanou Ústředním studentským knihkupectvím a nakladatelstvím v Praze v prosinci 1924

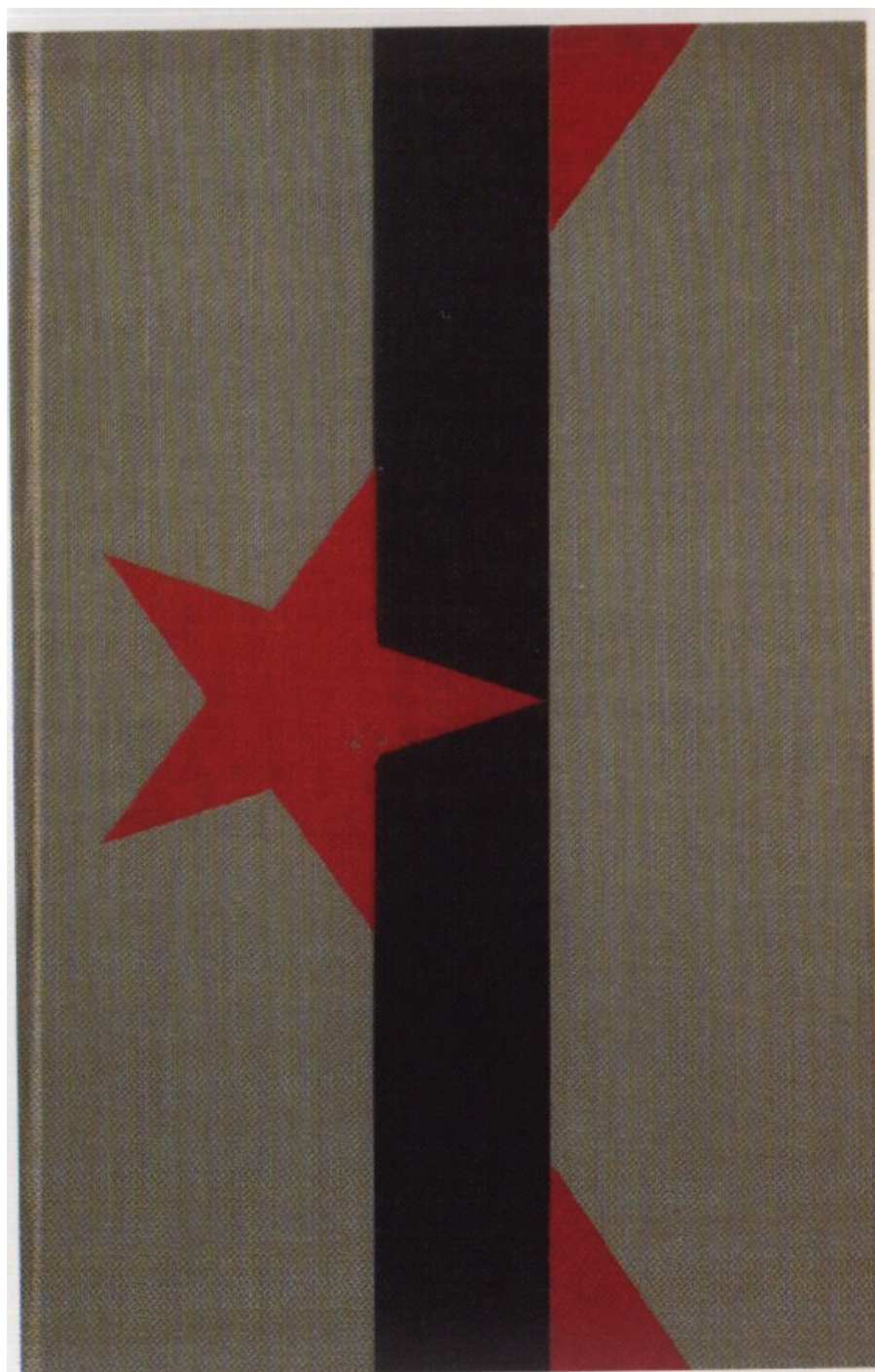

*Obálka Josefa Čapka pro knihu Henri Bérauda Měsíční vitriol, vydanou nakladatelstvím
Čin v Praze roku 1925*

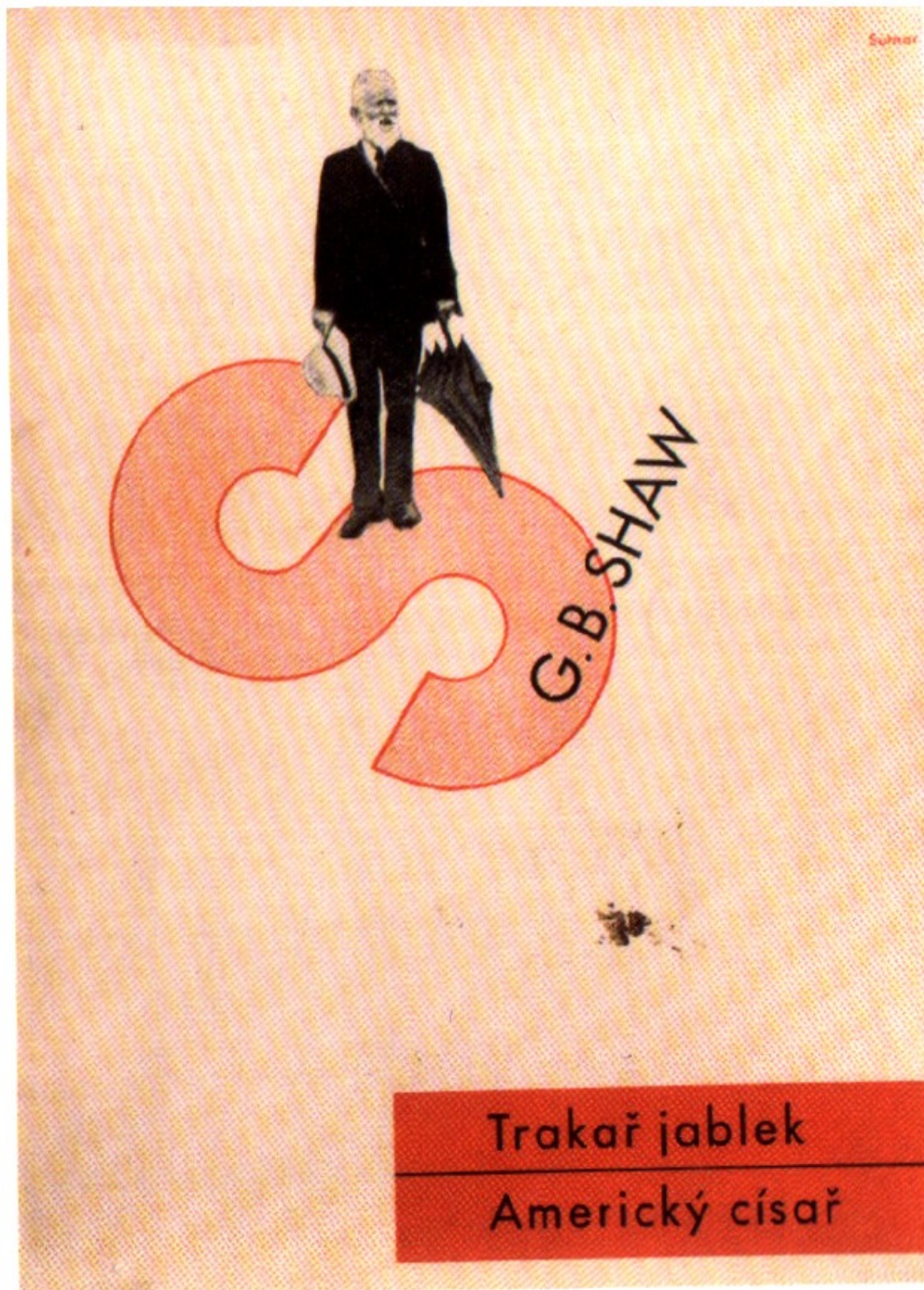

*Vazba Josefa Čapka pro knihu Josefa Kopty Adolf čeká na smrt, vydanou nakladatelstvím
Čin v Praze roku 1933*

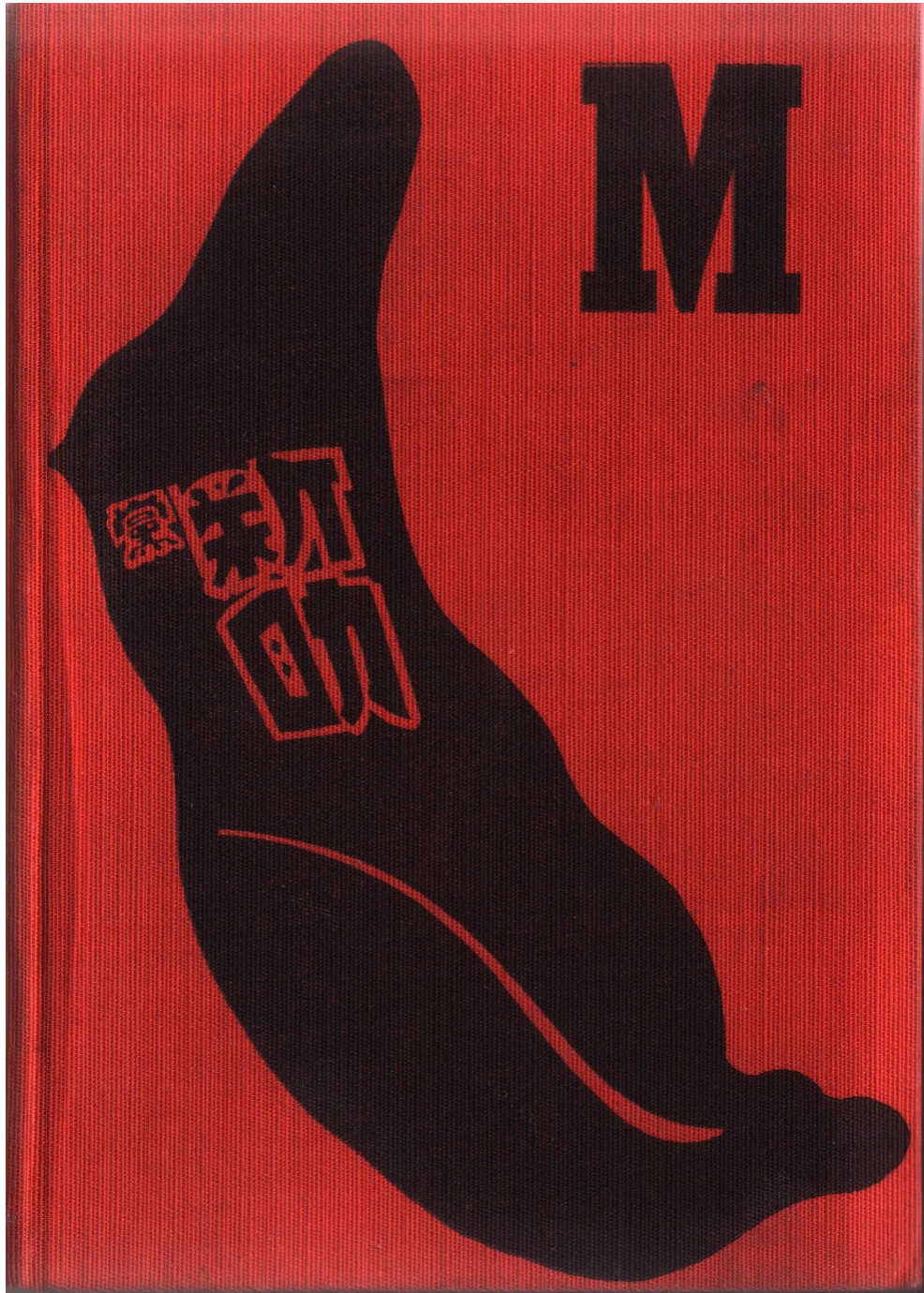

*Vazba Emanuela Frinty pro knihu Josefa Delteila Pět smyslů, vydanou nakladatelstvím
Družstevní práce v Praze roku 1927*

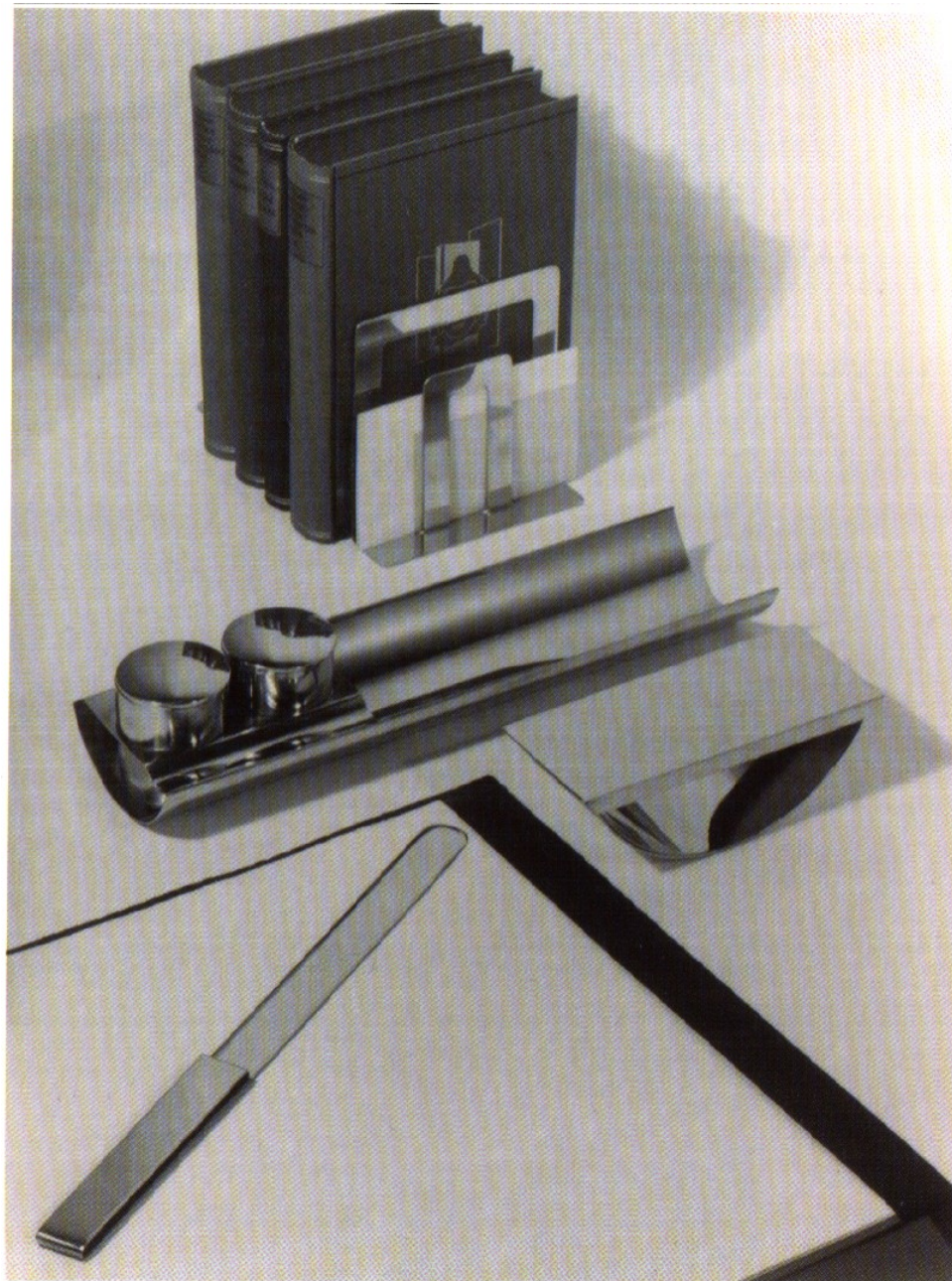
Obálka Ladislava Sutnara pro knihu G. B. Shawa Trakař jablek / Americký císař, vydanou nakladatelstvím Družstevní práce v Praze roku 1932

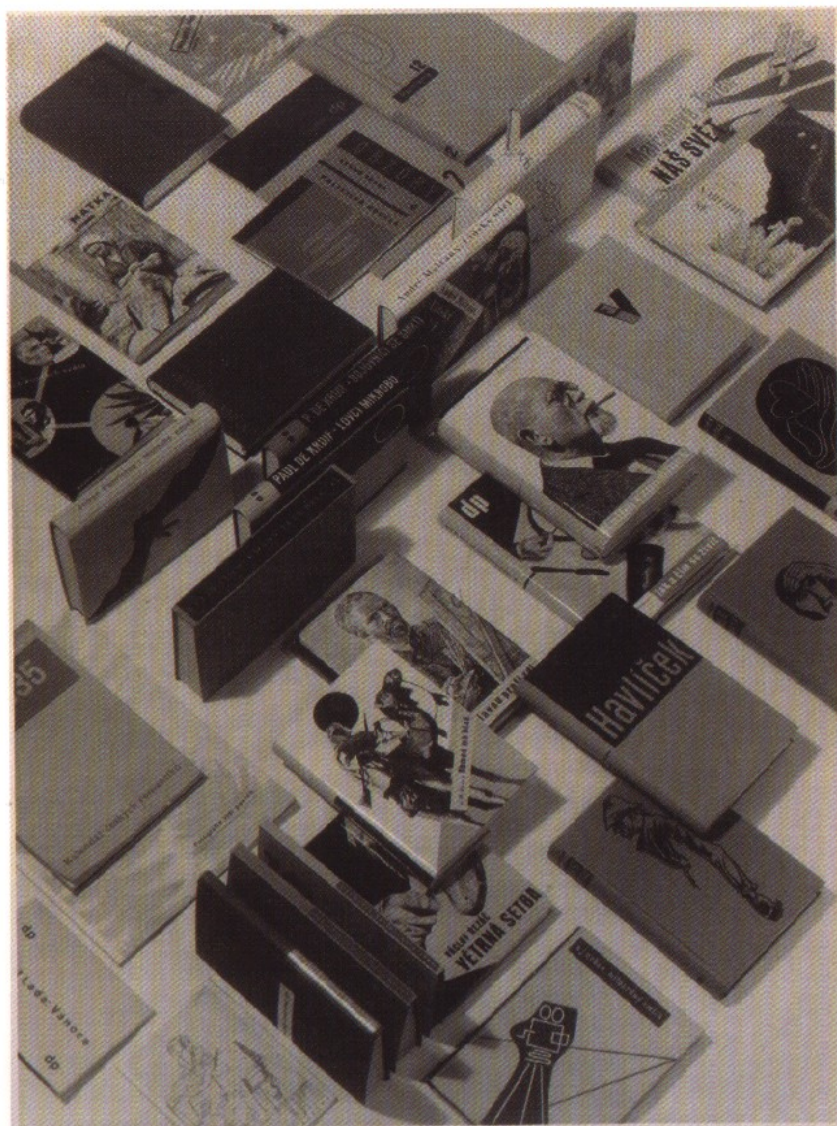

Vazba Karla Teiga v úpravě Ladislava Sutnara pro knihu André Malrauxe Lidský úděl, vydanou nakladatelstvím Družstevní práce v Praze v lednu 1935

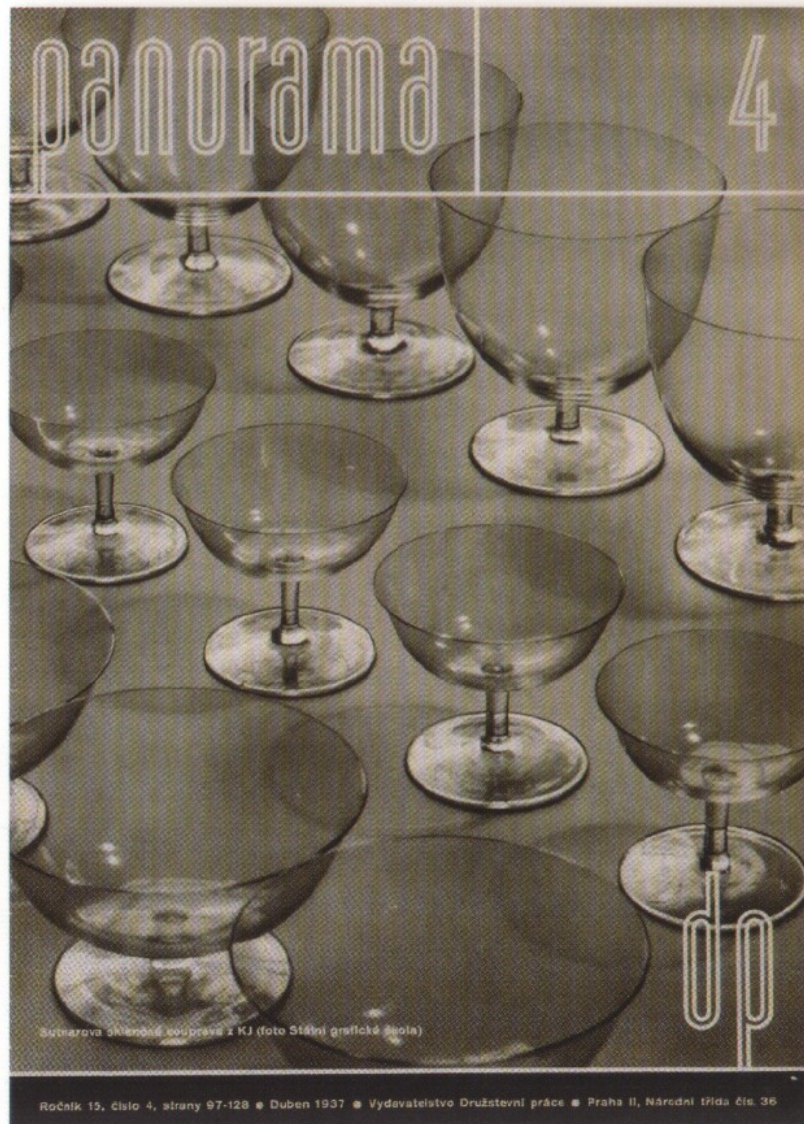

Reklamní fotografie Josefa Sudka pro nakladatelství Družstevní práce z roku 1933

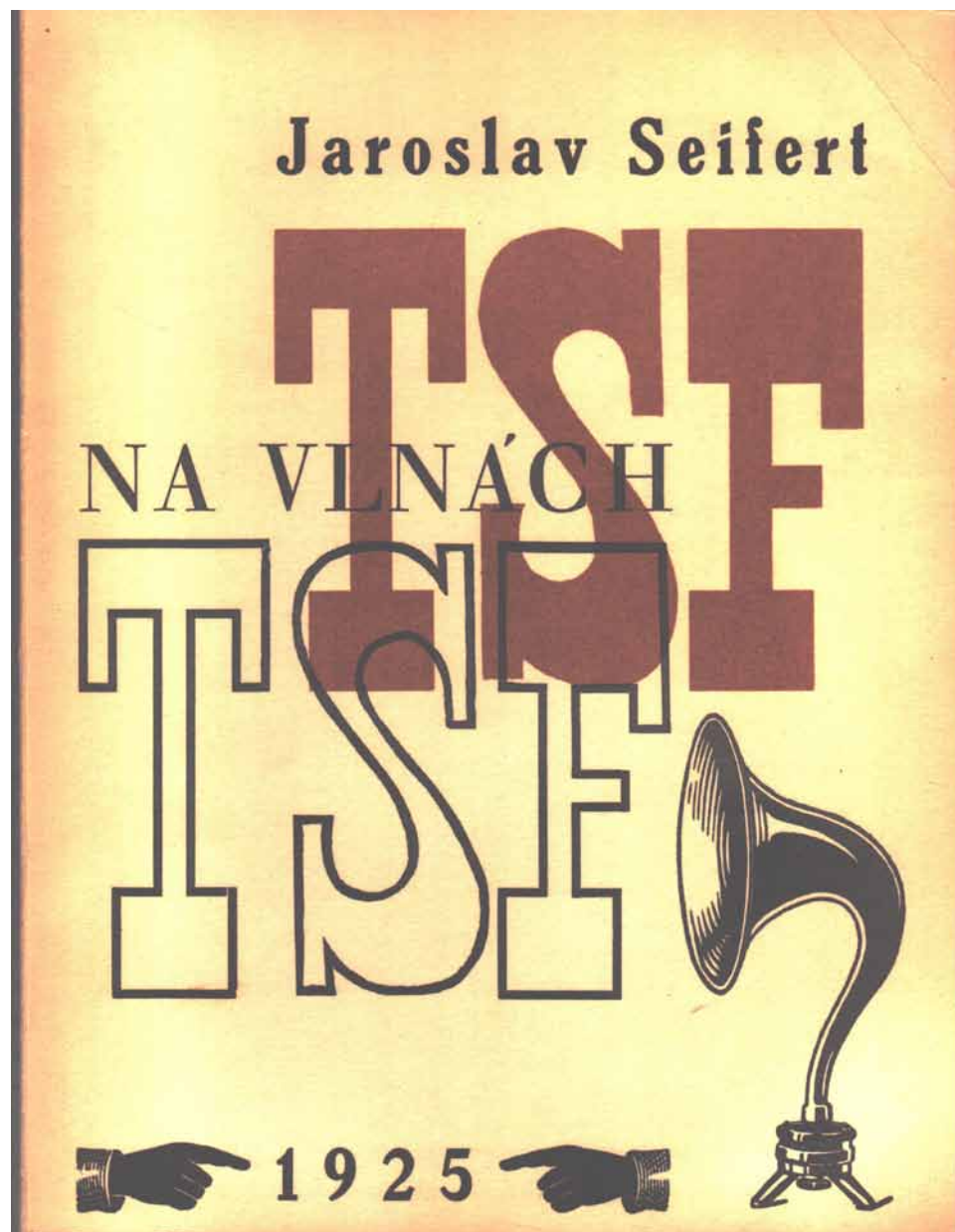

Reklamní fotografie Josefa Sudka pro nakladatelství Družstevní práce z roku 1935

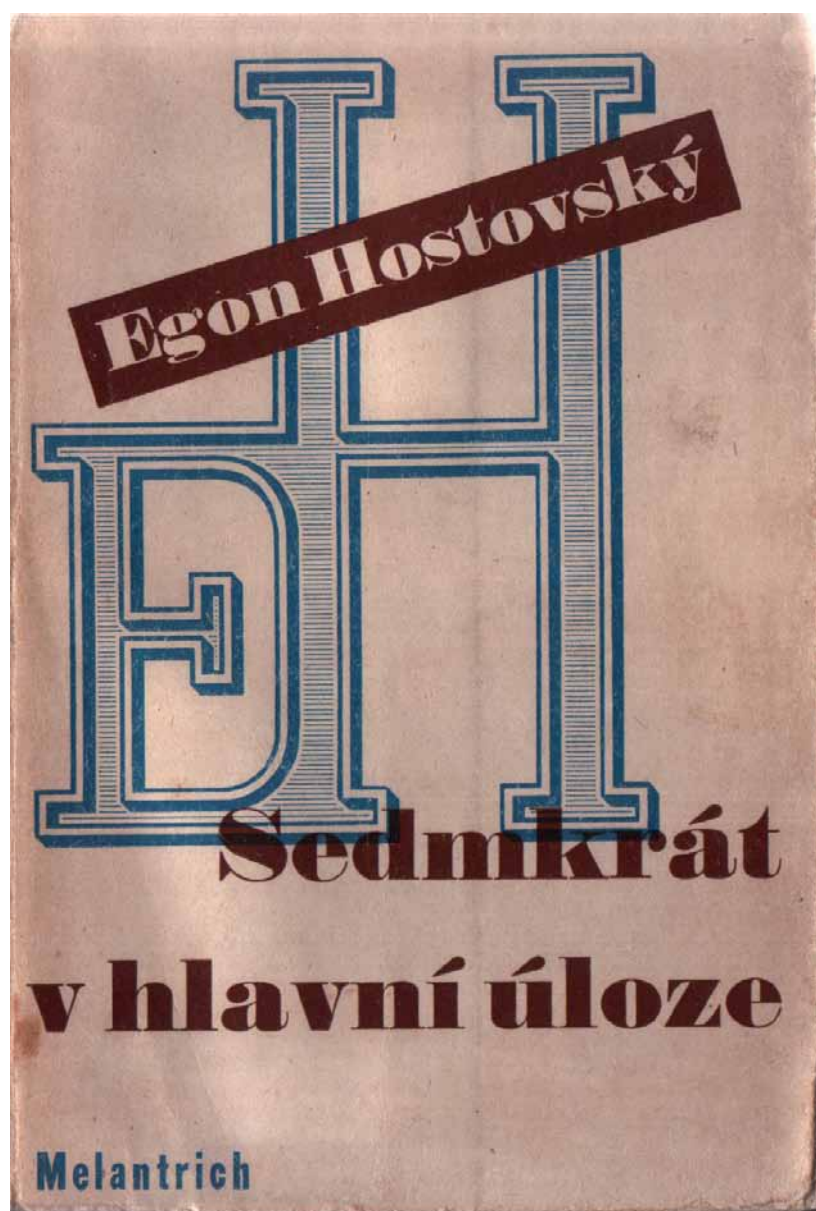

Obálka Ladislava Sutnara pro 4. číslo XV. ročníku časopisu Panorama z roku 1937

Obálka Karla Teiga pro knihu Jaroslava Seiferta Na vlnách TŠF, vydanou nakladatelstvím Václav Petr v Praze roku 1925

Obálka Karla Teiga pro knihu Egona Hostovského Sedmkrát v hlavní úloze, vydanou nakladatelstvím Melantrich v Praze roku 1946

Uvedené ukázky úpravy knižních obálek a vazeb představují možnosti, jež byly využívány v nakladatelské produkci při promyšleném pojetí knihy jako plnohodnotného artefaktu plnícího své základní funkce. Ať už šlo o knižní obálku grafickou, fotografickou či typografickou, jejich výraznost a osobitost jako by podtrhovala seriózní přístup nakladatele k možnostem výběru výsledné podoby a odkazovala tak na fungující vztah artefaktu, jeho autorů i příjemců. U knižních artefaktů, na nichž se podíleli moderní (avantgardní) tvůrci, je možné mluvit také o potřebě promítnout do tohoto vztahu prvek angažovanosti, tak příznačný pro jejich pojetí kultury.

1.2 Kniha a boj (léta 1938–1945)

Na rok 1938 byla naplánována významná oborová akce, druhý Týden české knihy. Fakt, že se neuskutečnila, byl jen jedním z řady drobných důsledků vývoje politických událostí. V nakladatelském oboru byla nastolena nesmlouvavá a ničivá regulace.

Při snaze o postižení charakteru nakladatelské činnosti v období druhé republiky a protektorátu vycházíme z již výše citovaného textu Václava Poláčka,²¹⁵ jenž vznikl v prvních poválečných letech a vycházel vedle zpracování dokumentů (z nakladatelsko-knihkupeckého oborového svazu) zejména z dnes nenahraditelné přímé konfrontace vzpomínek, zkušeností a soudů autora se vzpomínkami a zkušenostmi zhruba dvou set oborových představitelů. Opора v uvedeném zdroji je navíc umocněna faktem, že Václav Poláček se bilancování a úvahám o smyslu nakladatelské činnosti intenzivně věnoval právě počátkem okupace, kdy vznikly jeho žánrově příznačné zásady nakladatelsko-knihkupeckého oboru: pod názvem *Nakladatel píše synovi* vydal v prosinci 1941 formou, jež svým patosem odpovídala národně kulturní tragédii doby, dvacet pět fiktivních dopisů nejmenovaného nakladatele „synům a dcerám“, kteří mají zodpovědně převzít další profesionální péči o knihy. Kniha je stylizována na způsob jakési cechovní závěti, autor s epickým rozmachem převádí bilanci nakladatelského podnikání od vzniku Československé republiky do roviny jedinečného profesního lidského osudu nakladatele, který začínal bez patřičné zkušenosti, pracně ji coby průkopník vytvářel a sbíral i za cenu chyb a pokusů a nyní cítí oprávnění a povinnost předat ji svému následníkovi. V závěru knihy se autor signifikantně zmiňuje o determinaci nastupující generace: „... přece jsem měl na mysli všechny ty syny a dcery, adepty nakladatelského povolání, praktikanty, úředníky, úřednice, tajemníky, disponenty, redaktory, ba dokonce i ředitele, všechny ty mladé svěží lidi, se kterými se stýkám v povolání a v klubovním životě, generaci, která po letech hluboké krize a zoufalého

---

²¹⁵ POLÁČEK, V., *Cenzura*, c. d., s. 67–145. Sborník byl připraven k tisku v r. 1948, poprvé byl však publikován až r. 2004.

odříkání a dření přichází do mocného obchodního – *nikoli ideového* – rozmachu české knihy 1939–1941, aby zanedlouho tvořila a vedla dál sama jako třetí programová generace nakladatelská.²¹⁶

Zpětně vnímá Poláček pomnichovské období jako významný přelom nejen kvůli uplatnění předběžné cenzury (kterou popisuje jako v podstatě formální), ale i pro radikální změnu oficiálně proklamovaných kulturních hodnot zosobněnou nově zřízeným úřadem propagandy v čele s Hugem Vavrečkou a po něm Jiřím Havelkou.²¹⁷ Úřad měl na starosti regulaci knižní produkce, divadelní tvorby a hudby, a to do dubna 1939, kdy byl zrušen a jako pouhé kulturní oddělení začleněn do tiskového odboru prezidia ministerské rady. Úřad se rozhodující měrou podílel na práci ústřední cenzurní komise, v níž byly zastoupeny i ostatní nejvyšší správní složky, jejichž činnost souvisela s veřejnou komunikací (tiskový odbor předsednictva ministerské rady, nejvyšší hospodářský úřad, ministerstvo vnitra, ministerstvo zahraničí, ministerstvo spravedlnosti, ministerstvo národní obrany, ministerstvo pošt, ministerstvo železnic, ministerstvo financí, ministerstvo veřejných prací). Ústřední cenzurní komise vydávala průběžně jednotlivé tiskové pokyny a regulovala tak kontrolu nad aktuálním mediálním zpravodajstvím (jak zahraničněpolitickým, tak domácím, včetně lavírování mezi umírňováním a podporou antisemitské propagandy) i neperiodickými publikacemi (respektive divadelními hrami a filmy), včetně veškeré beletrie, pokud byly hodnoceny jako kritické vůči vládní politice.²¹⁸ Konkrétně v tiskovém

---

²¹⁶ POLÁČEK, V., *Nakladatel píše synovi. Dvacet pět listů o poslání a práci nakladatele a knihkupce*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů v Praze, 1941, s. 139. Vyznačení textu D. M.

²¹⁷ Hugo Vavrečka (1880–1952), diplomat, novinář a v l. 1932–1945 ředitel Baťových závodů ve Zlíně, byl na podzim a v zimě 1938 ministrem propagandy v Hodžově vládě a ministrem bez portfeje ve vládě J. Syrového. Po válce byl souzen lidovým soudem v procesu s představiteli Baťových závodů za údajnou spolupráci s okupanty a následně osvobozen. Jiří Havelka (1892–1964), právník, od r. 1933 působící na Nejvyšším správním soudu. Po Benešově abdikaci se stal vedoucím Kanceláře prezidenta republiky, v prosinci 1938 byl jmenován ministrem bez portfeje v Beranově vládě a od dubna 1939 (ve vládě Aloise Eliáše) do února 1940 byl ministrem dopravy a náměstkem předsedy vlády. V září 1941 byl na příkaz Reinharda Heydricha zatčen a několik měsíců vězněn gestapem. V lednu 1947 byl zatčen a při retribučním řízení souzen s ostatními ministry Beranovy vlády Národním soudem. Byl zproštěn obžaloby.

²¹⁸ Šlo např. o konfiskace sbírky *Odpověď Francii* Vladimíra Holana (zřejmě kvůli obsahu nesrovnávajícímu se s oficiálně proklamovanou zahraniční politikou), próz *Na vinici Páně* Benjamina

pokynu č. 20 z 15. října 1938 se praví: „Všechny přímé i nepřímé nájezdy a útoky v tisku na osoby veřejně činné, na podniky, na jednotlivé stavy, skupiny obyvatelstva, na národnosti, náboženství a na cizí státy buďtež zabaveny, zvláště je-li jejich cílem vyhrožování, osočování a jízlivé kritizování...“²¹⁹ Neperiodické tiskoviny se cenzorům měly předkládat nejpozději osm dnů před vydáním a zákaz tisku nebyl podmíněn žádným soudním řízením (byl zcela v kompetenci úředníků). Jako součást mimořádných opatření rušících od září 1938 (dočasně) některé ústavou deklarované svobody bylo omezení svobody slova takto stanovenou preventivní cenzurou jen předjímáním standardní cenzury válečné. Fakt, že byla vykonávána zatím spíše nahodile, nesoustavně a nedůsledně, zřejmě souvisí s rychlostí, jakou působil další zahraničněpolitický vývoj na dění v Československu. I ojedinělé pokusy o politickou regulaci knižního trhu jsou totiž ve světle doprovodných neinstitucionálních aktivit jednoznačným dokladem snahy o totalitní praktiky v oné tzv. autoritativní demokracii druhé republiky. Takovým exemplárním pokusem byl úřední zákrok proti politickému nepříteli číslo jedna, a sice nakladateli Janu Fromkovi. Během podzimních měsíců (v souvislosti s vládním rozhodnutím o zastavení činnosti KSČ a jejího stranického tisku v říjnu 1938 a s jejím rozpuštěním koncem prosince téhož roku z nařízení ministerstva vnitra) byl policií proveden soupis titulů vydaných v Odeonu, část skladové produkce (převážně politické komunistické texty) byla zabavena a v prosinci byla ministerstvu vnitra předložena žádost o vydání zákazu další distribuce titulů (respektive jejich stažení z knihoven).

V březnu 1939 přišel ministr Havelka s novým návrhem na ustavení komise pro knižní regulaci, která by kontrolovala plánované ediční programy jednotlivých nakladatelů, případně rukopisy chystané k vydání, pokud by u nich

---

Kličky (kvůli útoku na osobu veřejně činnou) a *Obratník raka* Henryho Millera (kvůli hrubému a veřejnému pohoršení), o odebrání divadelní koncese Jiřímu Voskocovi (kvůli levicové orientaci vedoucí ke kritice vládní politiky) ad. Srov. GEBHART, J.; KUKLÍK, J., *Druhá republika*, c. d., s. 180–209; PAVLÍČEK, T. Cenzurní systém, c. d., s. 276–278.

²¹⁹ Cit. dle BUBENÍČKOVÁ, R.; HELEŠICOVÁ, V.; MACHATKOVÁ, R., Tiskové pokyny pomnichovské republiky. In *Odboj a revoluce. Zprávy*, 1969, č. 1, s. 131.

vznikla pochybnost kvůli autorovi či ideovému zaměření díla (komise měla za úkol „vyloučit složky, které by byly v rozporu s národními a státními zájmy“).²²⁰

Řízení knižní produkce mělo samozřejmě také podobu politicky zaštitěných „neúředních“ institucí, jež ve jménu prosadivších se konzervativních hodnot vytyčovaly pravdu a správnost v kultuře. Nejdůležitější z nich byla *Národní kulturní rada*, v níž „se sdružili konzervativně nacionalističtí, ruralističtí a bojovně katolicky orientovaní kulturní a umělečtí představitelé a tvůrci, kteří v období první republiky většinou setrvali ve zjevné opozici vůči liberálně demokratickému, respektive levicově naladěnému proudu české kultury“.²²¹ V čele Národní kulturní rady stanuli literát a publicista Jaroslav Durych, prozaik a dramatik Rudolf Medek, zakladatel, šéfredaktor a hlavní přispěvatel katolicky a nacionalisticky orientovaného čtrnáctideníku *Tak* Rudolf Ina Malý, prozaik Josef Knap, divadelní a filmový teoretik a kritik Antonín Martin Brousil, hudební vědec Otakar Šourek a malíř Vincenc Beneš; deklarovanými funkcionáři z oblasti slovesné pak byli literární kritik, editor a básník Jan Vojtěch Sedlák, literární kritik, editor a překladatel Bedřich Fučík, literární kritik a překladatel z novořečtiny J. O. Novotný, básník a prozaik František Kropáč, básník, esejista a překladatel František Lazecký, dramatik, překladatel, divadelní teoretik, režisér a publicista Jan Bor, kunsthistorik, básník, prozaik, literární kritik a překladatel František Kovárna.²²²

Takzvaný integrální nacionalismus katolické kulturní reprezentace v podstatě kopíroval aktivity německých nacionalistů, od kampaně za jazykovou čistotu až po volání po vyloučení rozvratných knih a účelné řízení knižního trhu (regulací nákladu jednotlivých titulů a důsledným výběrem překládaných

---

²²⁰ POLÁČEK, V., *Cenzura*, c. d., s. 73.

²²¹ KUKLÍK, J., *Lámání ducha. Školství v „autoritativní demokracii“*. *Dějiny a současnost*, r. 31, 2009, č. 3, s. 31.

²²² Z dalších uměleckých oborů byli dále prezidiálními funkcionáři kunsthistorička a divadelní kritička Růžena Vacková, pěvec, herec a překladatel libret Luděk Mandaus, hudební skladatel a teoretik František Spilka, hudební skladatel a dirigent Vojtěch Bořivoj Aim, akademický malíř Oldřich Blažíček, akademický malíř František Podešva, malíř, grafik a uměnovědec František Koblíha.

i domácích autorů).²²³ Nechyběl ani seznam prověřených doporučených klasiků (jimž z 19. století dominovali K. Klostermann, A. Jirásek, V. Dyk, J. S. Machar, A. Sova, J. Vrchlický). Komplementárně k ideovému i praktickému programu Národní kulturní rady se zformoval plán na vytvoření Dohlédacího sboru kulturního spadajícího pod ministerstvo školství, za nímž stáli tzv. Aktivisté. Ti kladli důraz na ideologickou revizi literatury spadající do ranku učebních textů všeho druhu (od příruček až po čítanky).²²⁴ Pragmaticnost jejich plánů byla dovedena do takových detailů, jako bylo stanovení procenta z prodejní ceny knih, jež by finančně zajistilo chod sboru a jeho cenzurní činnost.

Zdůvodňuje-li například M. C. Putna jako chybný postup *dnešního* „pranýřování“ katolických reakcionářů (jak je s jistou nadsázkou sám označuje) za jejich veřejné aktivity za druhé republiky z pozice nekatolíků a stejně tak jako chybné „omlouvání“ nebo „bagatelizování“ téhož z pozice dnešních katolíků, sám poněkud nepřesvědčivě argumentuje tím, že tehdejší katoličtí reakcionáři bojovali proti liberalismu (se kterým spojovali „morální a náboženský relativismus a lhostejnost“),²²⁵ proti nastavení politické kultury první republiky s jejími politickými skandály, korupčními aférami, hospodářským lobbismem, proti masové kultuře i avantgardnímu pojetí umění, proti kapitalismu apod., protože vyznávali jako premisu opozici (špatné) moderní – (dobré) tradiční: vždyť nebyli (podle Putny) znalci ekonomie, politických věd atd. Lze pochopit tyto připomínané apriorní postoje katolicky orientovaných kulturních osobností, ale proč jejich dogmatismus vnímat jako nevinný, zvláště když je podle jejich mínění opravňoval k přisvojení si práva na politickou výkonnou moc? Lišily se

---

²²³ Týkalo se to samozřejmě i tzv. literárního braku, který např. z ekonomického hlediska představoval významnou část knižního trhu. Svaz knihkupců ostatně v oficiálním vyjádření pro ministra Havelku v březnu 1938 jednoznačně odsouhlasil potřebu regulovat produkci politických knih a literárního braku. Srov. POLÁČEK, V., Cenzura, c. d.; též JANÁČEK, P. *Literární brak*, c. d.

²²⁴ Ostatně čelný představitel Aktivistů Jaroslav Janoušek (který v letech 1936–1942 redigoval časopis *Aktivisté*, vydávaný koncernem Tempo) si byl zřejmě dostatečně vědom důležitosti této oblasti pro ideové, resp. ideologické působení (stejně jako své „univerzality“), neboť jednak vyrostl v rodině řídicího učitele, jednak se v padesátých letech příznačně uplatnil ve výchovně-vzdělávacích institucích různého druhu (aby nakonec v sedmdesátých letech jako spolehlivý činovník přešel na civilně správní úsek ministerstva vnitra).

²²⁵ PUTNA, M. C., *Česká katolická literatura 1918–1945*. Praha: Torst, 2010, s. 536.

snad jimi zvolené prostředky od prostředků užívaných později na opačné ideologické straně? Buď je nutné omlouvat kulturní představitele krajní pravice i krajní levice, potažmo celou krajní pravici i krajní levici, nebo ani jednu, nebo zvolit jinou perspektivu než poměrování správnosti politické linie postavené na (jakýchkoli) dogmatech – tedy zvolit například hledisko morální, doložitelné činy. K němu se ještě vrátíme, ale poznamenejme už nyní, že v metodách, které pro praktickou politiku, respektive propagandu, volili jak integrální katolíci, tak později komunisté v době, kdy měli reálnou šanci na politickou moc, shledáváme vážné morální prohřešky, neboť přestává být respektováno individuum na úkor nastolení obecné pravdy (tj. buď katolického mravního řádu, či beztřídní společnosti). Účel nikdy nesvětí prostředky, aniž by docházelo k morálnímu selhání.

Příklad, na němž se nápadně projevila výměna reprezentací hlásících se k právu proklamovat institucemi zaštitěné hodnoty, představují dvě tiskové tribuny, které se výrazně vyprofilovaly v období na přelomu první a druhé republiky a zejména za druhé republiky – *Obnova* a *Tak*. Kulturněpolitický katolický týdeník *Obnova* vycházel v Opavě v letech 1937–1940 (v letech 1938–1940 s názvem *Národní obnova*) v souvislosti s činností Katolické akce.²²⁶ Měl výrazně polemický charakter a vystupoval útočně proti všem ve veřejném životě, kteří nereprezentovali tradici katolicismu a jeho křesťanských zásad (vedle komunistů a levice vůbec tak ostře kritizoval osoby spřízněné s tzv. hradní politikou, ale i katolickou Československou stranu lidovou). Zahraniční vzory viděl pochopitelně zejména v Mussoliniho Itálii a Francově Španělsku. Duchovním iniciátorem *Obnovy* byl Jaroslav Durych, politické názory zde pravidelně formulovali zejména František Lazecký, Václav Renč, Jan Zahradníček, Jan Čep, Ladislav Jehlička ad.²²⁷ Na polemickou tradici *Obnovy*

²²⁶ Katolickou akci jako centralizované úsilí sjednotit laické spolky ohlásil encyklikou v roce svého ustavení na post papeže (1922) Pius XI.

²²⁷ O tabuizaci názorů prezentovaných katolickými literáty v tomto časopise svědčí například fakt, že Jaroslav Med ve stati *Česká kultura a nakladatelství Vyšehrad* otištěné v publikaci *70 let nakladatelství Vyšehrad 1934–2004* mluví o někdejší rozvoji katolické kultury, díky němuž začala

vydáváné koncem 19. století biskupem Brynychem v Hradci Králové, k níž se opavská obnova rovněž hlásila, nejsilněji navázal svými pravidelnými úvodníky Jaroslav Durych. Jejich vyhrocený tón a nekompromisní a nevybíravá kritika namířená proti mocným i proti bezmocným se objevuje od prvního ročníku. Podle Durycha například „byla krize strašlivou a neodpustitelnou hanbou, o kterou rovným dílem se dělití musí jak ti, kteří chléb dávali, tak ti, kteří o chléb žádali, neboť vina byla na obou stranách stejná“.²²⁸ Takto autoritativní postoj samozřejmě vyžaduje návrh řešení, jehož viníci nejsou schopni dosáhnout vlastními silami: Durych tedy nabádá k následování příkladu ze sousedství a mluví o Německu, které prohrálo válku, a přece ukázalo jiným národům, jak se dá vyřešit hospodářská krize: „Stalo se tedy to, že Německo, sražené na dno bídy, opět se zdvihlo a nabylo moci, která pohnula celým světem v základech. Nebálo se. Nabylo vůle. Dohonilo všecko, co zdálo se nedosažitelné. Ozbrojilo se a zesílilo. Jest tady.“²²⁹ Podle Durycha je hanba krize pro Československo o to větší, že náš národ „z války vyšel vítězně či alespoň beze ztrát, s uznanou svobodou a samostatností a... měl vše, čeho potřeboval“.²³⁰ Typickým paradoxem politických textů katolicky orientovaných autorů je ve všech pádech skloňovaná (křesťanská) láska, takže vedle vyřešení všech problémů společnosti ustavením autoritativní vlády – například národněsocialistické po vzoru Německa – je

---

v Čechách ve 20. a zejména ve 30. letech vycházet katolicky orientovaná kulturní periodika, ale explicitně zmiňuje pouze časopisy *Tvar* a *Akord*, nikoli stejně angažovaný *Tak* či *Obnovu* (přestože její název je přímým přihlášením se k papežskému výroku „obnoviti vše v Kristu“). J. Med anoncuje pouze podnětnou činnost papeže Pia XI. (tedy nástupce autora uvedeného výroku). (Viz MED, J., Česká kultura a nakladatelství Vyšehrad. In *70 let nakladatelství Vyšehrad 1934–2004*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 13–14.) V celém výročním sborníku ostatně není jediná zmínka o časopisu *Tak* a jen jediná je tu o *Obnově* v textu jednoho z jejích někdejších přispěvatelů Ladislava Jehličky (viz JEHLIČKA, L., Vyšehrad nebyl jenom nakladatelstvím. In *70 let nakladatelství*, s. 30) či o druhé republice a s obratnou eklektickou eliptičností se zmiňuje i protektorátní cenzura, jak jsme uvedli už dříve. Omluvné mlčení provázající někdejší *Obnovu* lze zdůvodnit lakonickým a výstižným konstatováním M. C. Putny: „Žádný časopis, vzešlý z prostředí českého integrálního katolicismu, není spojen s tak zlou pověstí jako *Obnova*.“ (PUTNA, M. C., *Česká katolická literatura*, c. d., s. 581.) Dodejme, že tato pověst není žádným konstruktem zideologizované historiografie, ať minulé nebo současné, nýbrž výsledkem zapojení *Obnovy* do dobového veřejného diskurzu a bezprostřední reakce tehdejší programově neautoritativní části české inteligence (jako byl Josef Čapek nebo Václav Černý).

²²⁸ DURYCH, J., *Obnova*. *Obnova*, r. 1, č. 3, 20. 3. 1937.

²²⁹ Tamtéž.

²³⁰ Tamtéž.

u Durycha ještě návod na správný vztah k práci: „Neví se, že práce jest úkon svrchovaný a svobodný. Že prací se tvoří chléb, život a svoboda, že prací se objevuje spravedlnost, moc a milosrdenství a že práce není plodem ničeho jiného než lásky.“²³¹ (Zněla tato slova viníkům krize žádajícím o chléb objevně, nebo cynicky?) Propaganda katolictví a tradicionalismu se v tomto duchu zintenzivňovala a v průběhu druhé republiky přibýly do *Obnovy* hlasy nejen naučné, ale otevřeně totalizující a elitářské: „*Jenom my* však víme, co jest ta pravá skutečnost národa, ono duchovní dědictví, které je naším posláním. *Jenom věrnost* k němu *nám zaručuje právo na život*.“²³² Autorem citovaných výroků je v té době renomovaný prozaik a esejista Jan Čep (jehož knihy vycházely ve 30. letech především v nakladatelství Melantrich, pro nějž redigoval v letech 1936–1939 edici překladové beletrie, a první kniha v katolickém Vyšehradu mu vyšla až roku 1938), bezpochyby mistr působivých, křišťálově čistých obrazů.²³³

Nejproslulejším textem (v tom nejhorším slova smyslu) se postupem času stal text prozaika a novináře Karla Schulze *Beztrestně?*, jehož formulace nabyly v následujících válečných letech na zrudné konkrétnosti: „Je třeba přinutit je k tomu, aby se báli. Buď učiní pokání nebo musí být vyříznuti z tohoto národa. Jestliže nemají vědomí své viny, nutno je k němu donutit. Buď – anebo. Tato zem nemá jen odtržená území. Kdo je zločinec, patří do kriminálu nebo do koncentračního tábora.“²³⁴ A dále: „Každá shovívavost k těmto odporným lidem znamená naši sebevraždu. Nevyplení-li se do kořene, který Boží pluh znovu s hrůzou můžeme čekat, aby přeoral opět tuto zemi?“²³⁵ V dané souvislosti dodejme, že snaha, ba nutkání určovat neoddiskutovatelná pravidla myšlení či veřejného působení, co se týče hodnotového systému, k nimž se úzce vztahuje

---

²³¹ DURYCH, J., Co jest práce. *Obnova*, r. 1, č. 9, 1. 5. 1937.

²³² ČEP, J., Vlast. *Obnova*, r. 2, č. 25, 18. 6. 1938 [vyznačila D. M.].

²³³ „Josefka je ještě tuze malá, aby k němu dosáhla, a tak ji vezme do náručí. Děvčátko mu přitiskne měkkou pusinku k uchu a dělá: ‚Pšpšpšpš...‘ ‚Ale vždyť ty mi nic nešeptáš, Josefko!‘ Děvčátko se k němu zase nahne a dělá pšpšpš... ‚Prokope, víš, ona neumí šeptat! Ona myslí, že šeptat, to je jako říkat něco, čemu není rozumět...‘ smějí se děti. Josefka se stydí a schovává se mu na rameno.“ ČEP, J., *Letnice*. Praha: Melantrich, 1934, s. 12–13.

²³⁴ SCHULZ, K., *Beztrestně?*. *Národní obnova*, r. 2, č. 45, 12. 11. 1938.

²³⁵ Tamtéž.

užívání mocenských kontrolních nástrojů, se alespoň uvnitř katolického kulturního okruhu uplatňovala samozřejmě i za první republiky a osvětluje tak zlobnou, nesmlouvavou a autoritativní formu veřejného vystoupení jednotlivých osobností z tohoto okruhu za republiky druhé. Máme na mysli tradiční „koniášovské“ cenzurní mechanismy, které byly ve třicátých letech testovány mezi jednotlivými frakcemi katolíků. Známým příkladem je snaha o církevní zákaz publikování Schulzova románového torza *Kámen a bolest*.²³⁶ Diskuse, která se mezi katolickými literáty na toto téma rozvinula, je zhmotněna především novodobým indexem navrhovaných prohibit, jenž byl jakýmsi moderním regionálním pandánem tradičního a stále platného *Indexu librorum prohibitorum* s výmluvným barokizujícím názvem *Klíč k dobré literatuře aneb Seznam knih, knížek a knížeček výborně, dobře neb snažně udělaných, téměř obecně žádoucích, užitečných a přístupných myslím čtenářů zdravých, jadrných a nepřiliš odborných, s vyloučením spisů škodlivých a zbytečných jako vzor, příklad a pravidlo také budoucího podnikání knižního a časopiseckého pro lidi katolické, křesťanské a opravdové, taktéž pro náležitě řízené knihovny obecní a školní, pro katolické půjčovny knih, pro vzdělávací ústavy všeho druhu a určení, pro vydavatele, knihkupce a nakladatele sepsal Prof. Dr. Konstantin Miklík CSsR za pomoci Timothea Vodičky a Karla Vacha léta Páně 1937.²³⁷ Soupeření o totalizaci kontrolních nástrojů v oblasti kultury do jisté míry ustalo právě s otevřením se oficiálního veřejného prostoru pro katolíky za druhé republiky.²³⁸*

²³⁶ Srov. např. HORA, P., *Kámen a bolest* v kritické recepci revue olomouckých dominikánů Na hlubinu. In „*Ale mne tato doba bolí...*“ *Karel Schulz básník, prozaik a novinář. Sborník ke 100. výročí narození. Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví*, č. 31. Praha: Památník národního písemnictví, 1999, s. 71–85.

²³⁷ *Klíč* vydalo nakladatelství Ladislav Kuncíř v roce 1938. Srov. např. polemiku o uplatnění indexů vhodné a škodlivé literatury okruhu katolických literátů reprezentovaného Timotheem Vodičkou a na druhé straně Josefem Florianem a její interpretaci např. u Mojžíra Trávníčka (TRÁVNÍČEK, M., Timotheus Vodička. *Proglas*, 1995, r. 6, č. 6–7, s. 58–61).

²³⁸ Ilustrativním příkladem může být vypjatý tón soukromé korespondence Karla Schulze s Josefem Florianem z poloviny 30. let, dokládající složitost vzájemných vztahů mezi různou měrou dogmatickými příslušníky okruhu katolicky orientované kultury v tehdejší Československu: „Kromě toho se utvořila za peníze lidovecké partaje jakási ‚Falang (!) katolických spisovatelů (!)‘, kde figuruje kromě Jana Scheinosta též dr. A. Fuchs a jiní sloupové Církve. Vede to R. I. Malý, co napsal Kříž nad Evropou, a budou vydávat za nakradené peníze čtrnáctideník. Byl jsem jako bludičkami lákán na tato nečistá místa a s prosbou o příspěvek slíben i tučný honorář. Odpověděl jsem náramně sprostým dopisem o prasečích rypácích lidovců, rozrývajících Boží zem Českou, a poněvadž mne žádali též

Nalezení společného nepřítele tyto hlasatele jediné pravdy aspoň do jisté míry sjednotilo, a to zejména na poli politické publicistiky.²³⁹ Nástroje pro šíření této pravdy a pro její bezvýhradné přijetí českou společností byly ostatně pojmenovány explicitně: „Máme velikou úctu k německé propagandě, ale při všem obdivu k její technice musíme říci, že by byla nedosáhla žádných velkorysých výsledků, kdyby v Německu nebylo také co propagovat.“²⁴⁰

Propagandistický čtrnáctideník *Tak*, vycházející v letech 1937–1939 v podstatě jako tisková tribuna Národní kulturní rady a prosazující katolicismus, nacionalismus, antigermánství a antikomunismus, nastoloval ideologii tzv. kvalitativní demokracie (jako protikladu standardní demokracie charakterizované v tomto pojetí jako kvantitativní nebo mechanické), křesťanské obrody a fašismu italského typu pro všechny společenské oblasti, od politiky přes ekonomiku až po kulturu. Časopis redigovali Rudolf Ina Malý²⁴¹ a Jan Scheinost,²⁴² vydavatelem bylo nakladatelství Vyšehrad. R. I. Malý od druhé poloviny 20. let objevuje onen jednoznačný koncept kvalitativní demokracie, jež vtělí do svého klíčového díla

o moto na list, napsal jsem jim toto: „Jste-li v životě chlastajícím, nevycházejte z něho.“ To vše jsem řádně poslal ne jako dopis soukromý, ale se spravedlivou žádostí o otištění jako můj první slíbený příspěvek do této nové revue. Výsledek byl, že po plných 20 minut po telefonu mi p. R. I. Malý, proti němuž naprosto osobně nic nemám a který je patrně určen lidovci, aby naletěl, mi vyčítal všechno možné...“ HORA, P., Vážený pane Floriane (*Ze staroříšské korespondence Karla Schulze*). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica, Philologica 91, Studia Bohemica X*, 2007, s. 239.

²³⁹ Československé straně lidové byly samozřejmě připomínány chyby prvorepublikové účasti na liberálně řízené společnosti, neboť její představitelé „zapřeli a zaměnili jméno Boží“, a zejména nedostatečné pomnichovské distancování se od nekřesťanského režimu. (H. J., Napřed funus. *Národní obnova*, r. 2, 1938, č. 43.)

²⁴⁰ JEHLIČKA, L., Tajemství propagandy. *Národní obnova*, r. 3, č. 4, 1939.

²⁴¹ Literární oslavu postavy R. I. Malého (1889–1965) se pokusila vytvořit jeho žena Ina R. Malá v trilogii *Bez počátku a konce*. Srov. PUTNA, M. C., *Česká katolická literatura*, c. d., s. 730–732.

²⁴² Relevantní biografická data Jana Scheinosta (1896–1964) lze citovat např. z rozsudku Národního soudu z 28. března 1947 za zločin proti státu propagací a veřejnou podporou nacistického hnutí v době okupace: „Jan Scheinost působil původně jako gymnaziální profesor dějepisu, záhy však přijal místo prokuristy v nakladatelství Ladislava Kuncíře v Praze, kde setrval 5 let, pak po 2 roky byl generálním tajemníkem Národní obce fašistické, v r. 1929 vstoupil do redakce Lidových listů, kde se stal v r. 1933 šéfredaktorem, tuto funkci zastával též za okupace až do 1. května 1943, kdy byl jmenován šéfredaktorem Národní politiky a na tomto místě zůstal až do konce okupace.“ (NA Praha, fond Národního soudu, sig. 9/47 – Rozsudek, cit. dle VEČEŘA, P., Jan Scheinost – prominentní katolický novinář před Národním soudem. In MAREK, P.; HANUŠ, J. /eds./, *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno: CDK, 2006, s. 487–502.) Obžalovací spis obsahuje také údaje o Scheinostových aktivitách za druhé republiky a funkcích v Národním souručenství, v Českém svazu pro spolupráci s Němci a v České lize proti bolševismu v letech okupačních. Srov. tamtéž.

*Kříž nad Evropou*²⁴³ (vydaného v roce 1935) a poté připomíná, opakuje a rozvíjí i v úvodním prohlášení své kulturně-politické revue: „Dobrá, totiž *kvalitativní* demokracie je možná jen tehdy, jestliže jejím trvalým základem je pevný a určitý řád mravní i duchovní, jako je náboženský řád katolický... Proti anarchii mechanické demokracie je třeba zavést povinnou národní kázeň a oživit smysl pro národní čest i velikost. A místo mýtu domnělé rovnosti je třeba praktikovat i vyznávat skutečnou občanskou nerovnost: hierarchii.“²⁴⁴ Kromě již jmenovaného J. Scheinosta, který do *Taku* spolu s Ladislavem Švejcarem přinesl zkušenosti z Durychova *Rozmachu*,²⁴⁵ sem začali psát především reprezentanti tzv. národní pravice (kromě zmíněných již výše je na místě uvést ještě Zdeňka Kalistu, Františka Kropáče či Jana Opolského, přispívající do ideově spřízněného, ovšem literárněji zaměřeného *Lumíra* ad.). Agitace pro (románský) kříž nad Evropou a s ní spojená agresivita vůči všem typům politických protivníků byla poznávacím znamením *Taku* až do jeho zániku (daného zánikem druhé republiky), kdy štvavý tón působil už jaksi samoučelně. „Dnešní události nám dávají příležitost očistiti náš tak hluboce lidský instinkt pro svobodu ode všeho, co ho otravovalo a co ho rozkládalo v anarchii, nespravedlnost a vražedné sobectví. Z omylu včerejšího liberalismu, jenž byl jen hnusnou a škodlivou karikaturou, svoboda může a musí vyjít očištěna.“²⁴⁶

Tento exkurz sloužící jako ukázka dobově využitých technik propagování pravd, zaštiťujících se implicity institucemi reagujícími na aktuální politický

²⁴³ O *Kříži nad Evropou* příznačně píše Jaroslav Med, jenž by zřejmě našel omluvu pro kohokoli s křížem: „... ať už ale autor chtěl či nechtěl, posloužila tato kniha jako bezprostřední propagace fašismu, což musí nutně z historického odstupeu diskvalifikovat její podnětnost i autorovu snahu o společenskou nápravu.“ MED, J., *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)*. Praha: Academia, 2010, s. 63. (Takových vyjádření lze ostatně u J. Meda nalézt ve všech jeho textech řadu. Např. následující formulace je rovněž typickým příkladem Medova působení v roli obhájce „kříže“: „I když měl [Durych] v řadě dílčích poznatků [tj. v kritice dominantního kulturněspolečenského proudu za první republiky] pravdu... celek reality mu však překrývala utopická vize království Božího na zemi.“ MED, J., Jaroslav Durych publicista. In FIALOVÁ, Z. /ed./, *Jaroslav Durych publicista*. Praha: Academia, 2001, s. 345.)

²⁴⁴ MALÝ, R. I., Tak!. *Tak*, 1937, r. 1, č. 1, s. 1.

²⁴⁵ *Rozmach* vycházel ve spolupráci s nakladatelem L. Kuncířem v letech 1923–1927 pod redakčním vedením J. Durycha a J. Scheinosta. Většina článků byla věnována křesťanství a politice, a to v polemickém duchu, šlo-li o aktuální témata.

²⁴⁶ HANUŠ, K., Kam jde moderní svět. *Tak*, 1938, r. 2, č. 10–11, s. 165.

kontext, uzavřeme poznámkou k jeho dnešní reflexi, jež zase zrcadlí hegemonii společensko-politického kontextu, ze kterého sama vzešla. V souvislosti s výše proklamovaným bojem za vlast, národ, hrdinství, kázeň, řád a Boha ze strany konzervativních kulturních osobností (nebo slovy J. Doležala „kulturní pravice“)²⁴⁷ obhajuje například literární historik Jaroslav Med českou katolicky orientovanou kulturu, respektive její z uměleckého hlediska špičkové literární autory, již právě za druhé republiky – kdy se jim otevřel do té doby nebývalý veřejný prostor pod oficiální mocenskou záštitou – osvědčili svou schopnost dogmaticky poměřovat cenu lidského života příslušností k náboženské instituci, kulturní tradici, potažmo rase a přidali se k dobové vlně nacionalismu a antisemitismu.²⁴⁸ Jaroslav Med to vysvětluje různým způsobem: katolický boj o „očistu“ kultury musíme podle něj „vnímat jako součást obecné bezútěšnosti

---

²⁴⁷ DOLEŽAL, J., *Česká kultura*, c. d., s. 107.

²⁴⁸ Nejznámější představitel těchto dobových aktivit Jakub Deml neváhal propagovat rasovou myšlenku ani v době okupace, kdy podobné formulace už nemohly pro nikoho reprezentovat pouhé intelektuální polemiky. Literární historik Jiří Brabec to ostatně velmi jasně vyložil: „Z Demlových textů mohu rozpoznat, z jakých zdrojů jeho antisemitismus vyrůstal. Kroutíš hlavou, ale přece jen nacházíš nějaké vysvětlení. Ale co nepochopím, že tento básník v říjnu roku 1940 píše o úhlavním nepříteli českého národa, tj. o Židech, o rituální vraždě jako o dokázaném faktu, o židovském hmyzu apod. Dovolává se přitom Otokara Březiny. Adolf Hitler se prý podle Březiny zařídil a odstraňuje smrtelnou chorobu, tj. Židy. A pak ten hrůzný aforismus – Řekne-li vám někdo, že Žid je také člověk, hned mu vyrazte čtyři zuby... A to nemluvím o útocích proti Josefu Florianovi, Alfrédu Fuchsovi, na kterého již tehdy čekala mučednická smrt. Tak tohle se prostě nedá ničím vysvětlit, pochopit, omluvit. Nevím, proč bychom měli přijmout představu, že básník má v těchto mezních situacích víc polehčujících okolností než pisálek z Arijského boje.“ (VALÁŠEK, M.; PETRBOK, V.; KRČ, J., Rozhovor s Jiřím Brabcem nejen o nacionalismu, fašismu, antisemitismu a literatuře. *Souvislosti* 1995, č. 4, s. 6.) Jaroslav Med to ovšem vytrvale vysvětluje s pochopením pro lidský a básnický naturel: „Naplno se Demlův antisemitismus projevil po Březinově smrti (1929); zaštitěn často opakovaným Březinovým výrokem, že ‚u nás je všechno požidovštěno‘, jako by ztrácel soudnost ve své averzi vůči Židům.“ MED, J., Problematika antisemitismu a česká kultura. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica – Moravica* 2007, č. 5, s. 53. Jak ostatně toto a podobně laděná konstatování ob stojí vedle věcné charakteristiky z pera historika Tomáše Pasáka? „Fašismus lze vymezit hlavně negativními znaky: antiliberalismu, antikomunismu a pozitivními znaky nacionalismu a agresivního aktivismu. Platí o něm zřejmě Mussoliniho teze, že je spíše náboženstvím než racionálně utvářeným komplexem postojů, a že se v něm uplatňuje spíše určitý druh mýtů než racionálně utvářených doktrín... Tato náboženská podstata fašismu souvisí s jeho extremismem a ten se silnou iracionální motivací jeho agresivního aktivismu... Fašista je novodobý inkvizitor, který nesmlouvavě a argesivně bojuje proti zlořádu doby, proti kacířství liberalismu, za nímž stojí ďábel ‚židozednářství‘ a nad nímž se velebně tyčí bůh národa, státu, rasy, řádu věčných hodnot. Pro tuto svou iracionalitu oslovoval český fašismus a fašismus vůbec jen málo intelektuálů. U nás mu na čas podlehl F. X. Šalda, ale jediným významnějším českým intelektuálem-fašistou byl katolicky založený Jan Scheinost, velmi blízko k němu měli básníci Jaroslav Durych, Viktor Dyk, Jakub Deml...“ PASÁK, T., *Český fašismus*, c. d., s. 395.

a hodnotového zmatku, který byl charakteristický pro celý druhorepublikový prostor“,²⁴⁹ přičemž „těžko vysvětlitelný deficit lidskosti, ukazující převahu nacionálního šovinismu nad ideály humanity, dokazoval, jak povrchně byly v české společnosti tyto zmiňované ideály přítomny“.²⁵⁰ Takže za atmosféru druhé republiky podle Meda mohou spíše málo přesvědčiví prvorepublikoví masarykovci. A stejně obratně vyzdvihuje argumenty podporující jeho tezi o antijudaismu, o němž prý v onom deficitu lidskosti – tentokrát rasovém – ve skutečnosti šlo²⁵¹ (stejně jako v našem kulturním kontextu, obrozenském zvláště, notoricky připomínaný argument o jazykové bariéře židů fungujících v německém jazyce, ztělesňujícím nepřátelský živel, přičemž účelově mlčí např. o Havlíčkově prudce odmítavé reakci na programové vystoupení Siegfrieda Kappera, hlásícího se k českému jazyku, kultuře i vlasti), ovšem není jasné, zda je možné jim přikládat nějakou váhu z hlediska Medovy intence, totiž ospravedlnění oné generace katolicky orientovaných autorů za velmi problematické veřejné projevy: „Tento program [tj. program Národní kulturní rady] upozorňuje vládu na nutnost boje proti rozvratné literatuře, jež ‚zasévá mravní rozklad, lež a bezbožnictví‘, a přimlouvá se za reglementaci knižní produkce. S podivem je nutné konstatovat, že zde nejsou žádné antisemitské invectivy a židovská otázka v rámci kultury není vůbec zmíněna.“ Ač Med celkem obratně zužuje či rozšiřuje podle aktuální potřeby obsah pojmu literární život, těžko jeho citovaný argument obстоjí, nevyločíme-li z literárního života jeho nedílnou součást, a to společensko-politickou angažovanost, tak jak se projevila v publicistice. Tak nalezneme antisemitismus v ryzí podobě – a pokud bychom ho snad chtěli rovněž

---

²⁴⁹ MED, J., *Literární život ve stínu*, c. d., s. 258.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 259.

²⁵¹ S odkazem na tradici doloženou už od dob Melitóna ze Sard (tj. z 2. stol. n. l.) a jeho militantní spisek *O Pasše (Peri Pascha)* – ostatně nově vydaný v češtině ve stejném roce jako Medův *Literární život ve stínu Mnichova* – obviňující Židy z vraždy Boha konstruuje J. Med svou obhajobu katolického antisemitismu posunem v podstatě terminologickým, a to k teologickému antijudaismu. Dále pak ještě stačí redukovat pojem *literární život* na literární texty (čili nezapočítávat sem publicistiku či jiné veřejné projevy katolických intelektuálů) a J. Med dospívá k uklidňujícímu konstatování: „V obecné touze po nalezení ‚obětního beránka‘ obstála literatura druhé republiky rozhodně se ctí. Až na zmíněnou výjimku Jakuba Demla nenalzáme mezi významnými zjevy českého literárního života žádného výrazně antisemitského autora...“ MED, J., *Literární život ve stínu*, c. d., s. 97.

označovat jako antijudaismus, na fundamentálním morálním selhání mu to nic neubírá (ať už je toto selhání jakkoli tradiční): „Lid, to je souhrn státních občanů, mezi něž patří bohužel i svobodní zednáři, příživníci, korytáři, úplatkáři, Židi...“²⁵² „A konečně si v Německu pomohli dokonalým řešením otázky židovské. Tento problém musí být vyřešen i u nás, a to radikálně a rázně.“²⁵³ Dokladem toho, že vypjatý ideologický postoj, tedy například komunistický světový názor, ještě nutně nevede k podobnému lidskému selhání ve jménu některé z prosazovaných pravd, může být kupříkladu prosté, hluboce lidské konstatování Františka Halase: „Ať jen někdo přijde s řečmi o zločinnosti, zvrhlosti a zhoubnosti židovské rasy, nebudu se dovolávati vědy o rovnocennosti plemen, filozofie, umění, národního hospodářství, ne, nesáhnu do tohoto arzenálu... V časech, ve kterých není veselo žítí těm, kteří si uchovali byť jen základní cítění spravedlnosti, milosrdenství a úcty i lásky k bližnímu svému, v tom čase je příkazem vysloviti co nejhlasitěji svůj odpor proti všemu, co ničí samu podstatu kulturních hodnot a civilizačního růstu lidstva.“²⁵⁴

Co se týče míry důsledků institucionálních aktivit integrálních katolíků za druhé republiky, vágní konstatování Jaroslava Meda, které se záměrem katolicky orientovaných autorů programu Národní kulturní rady nijak nesusouví, je opět příznačné: „(Program Národní kulturní rady neměl prakticky žádnou odezvu ani ohlas a vytratil se ‚do ztracena‘.)“²⁵⁵

Nelze pominout fakt, že působení integrálních katolíků výrazně napomohlo nastolení nové státní ideologie: antimasarykismus „negoval všechny základní ideové postuláty filozofie T. G. Masaryka, na nichž byla vystavěna první čs. republika. Parlamentní demokracii chtěl nahradit korporativním uspořádáním na autoritativním principu. Místo kosmopolitismu a pokrokářství hlásal

---

²⁵² A. P., Co žádáme od nové ústavy. *Národní obnova*, r. 2, 1938, č. 43.

²⁵³ JEHLIČKA, L., Budou se ubíjet mladí lidé?. *Národní obnova*, r. 2, 1938, č. 42.

²⁵⁴ HALAS, F., Z hanby. *Směry, list českožidovské mládeže*, r. 7, 7. 2. 1939, č. 5, s. 94. K pojmání vztahu ideologie a kultury srov. dále kap. III/2.

²⁵⁵ MED, J., Problematika antisemitismu, c. d., s. 50.

nacionalismus a konzervativismus, což se projevilo v rezignaci na čs. státnost a její omezení na státnost českou. Ta již nebyla vykládána v protestantském a protiněmeckém duchu, ale naopak v katolickém a proněmeckém (tomu posloužilo zejména překroucení svatováclavské tradice).²⁵⁶ Závažným důsledkem tohoto obratu pak bylo předem dobře připravené klima pro snazší aplikaci a úspěch nacistických propagandistických praktik v období okupace. Tak jako nelze interpretovat aktivity katolických intelektuálů a spisovatelů za druhé republiky bez přihlídnutí k jejich kořenům a dobovým okolnostem, jež podnítily jejich velmi razantní a vyhraněné veřejné postoje, nelze ani odhlédnout od jejich důsledků, k nimž se posléze tito iniciátoři odmítli hlásit. Così jako kulturní a politická misie, příznačná pro společenské aktivity křesťansky orientovaných kulturních osobností, nemůže být oddělována ani od prostředků, jichž užívají, ani od někdy fatálních následků, jež přináší, neboť morální postoj nutně zodpovědnost za konsekvence vlastního veřejného působení zahrnovat musí.

Připomeňme ostatně ještě výstižné vysvětlení působení integrálních katolíků-literátů za druhé republiky od Jiřího Brabce: „V prvních dvou ročnících [Obnovy] z roku 1937 a 1938 jeho ideovou orientaci určovaly články Jaroslava Durycha. Teprve v dalších dvou ročnících se dostává do popředí kritika literární produkce. Časopis se tehdy již jmenoval Národní obnova. Podle Durycha obnova nastává ‚ve znamení meče‘. Katolictví je tu interpretováno jako bojový útvar usilující o obnovu Božího řádu, což se prý neobejde bez bojů krutých a sveřepých, se všemi rouhači, heretiky, prostě s celým ďáblovým plemenem. Skutečnými dědici české země jsou výhradně katolíci a jejich nepřáteli jsou autoritativní i demokratické režimy, které neuznávají Durychem blíže neurčený ‚zákon katolický‘. Demokracie je charakterizována jako bezcílná a bezradná, lhostejná k duchovním, zvláště pak k mravním otázkám. Ve jménu bezbožné demokracie byla vyprovokována válka ve Španělsku a Durych se jednoznačně staví na stranu Francovu. Již několikrát se objevila otázka, zda Durych byl či nebyl fašista. Můžeme odpovědět, že jeho identifikace se španělským fašismem

---

²⁵⁶ MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*, c. d., s. 149.

je zcela evidentní. Durychův vztah k Německu byl složitější. Na jedné straně projevuje spokojenost, že nacisté ohněm vyplenili obludnou kulturu (např. Švejka), ani německá pomoc Francovi mu není proti mysli, ale současně je znepokojen labilním postavením katolíků v nacistickém systému.

Útoky Obnovy proti demokracii, Masarykovi, avantgardnímu umění, atp. se rozpoutaly zejména po mnichovské katastrofě. Autory, které jste v otázce jmenovali [Durych, Renč, Zahradníček, Miklík, Čep, Jehlička], provázel *bolestný* pocit zadostiučinění. Psalo se tehdy o božím trestu za odvrát od Boha, za domýšlivost humanitních ideologií apod. Jsou však těžko pochopitelné nevybíravé a nadmíru hrubé útoky, které si nezadají s tehdejšími bulvárními listy. Národní život má být očištěn od traviče českého národa, to jest mezinárodního Žida, denuncují se spisovatelé atd. Jako by křesťanská pokora byla pro tyto autory *cosi neznámého*. Někteří z nich se opírají o jistotu, že právě je si Bůh vyvolil, aby prosazovali autoritativní režim, jemuž budou diktovat etické i estetické normy. Ovšemže jen někteří podporovali tyto agresivní postoje a usilovali o mocenské uplatnění. Čteme-li například Čepovy články, vidíme, jak v nich promlouvá zoufalství tehdejší doby. A zoufalství nemůžeš měřit rozvahou z klidného času.²⁵⁷

V reakci na aktivity Národní kulturní rady vznikla z iniciativy Kruhu překladatelů alespoň jako formální gesto (neboť k žádným aktivitám nedošlo) *Knížní komora*, v níž byly zastoupeny oborové osobnosti obou denunciováných ideových proudů: v memorandu postoupeném Kanceláři prezidenta republiky, předsedovi vlády a ministru školství jsou uvedeni vedle zástupců překladatelů, kritiků a nakladatelů také členové IV. třídy české akademie, Kruhu přátel českého jazyka, Literárněhistorické společnosti, Literárního odboru Umělecké besedy, Syndikátu spisovatelů, PEN klubu, Ústředního spolku knihovníků, Masarykova lidovýchovního ústavu.

---

²⁵⁷ VALÁŠEK, M.; PETRBOK, V.; KRČ, J., Rozhovor s Jiřím Brabcem, c. d., s. 5–6.

Důsledky březnové okupace, tak jak je vnímali současníci, lapidárně shrnuje Václav Poláček: „Nejistotu polofašistické druhé republiky, nečistého času, v němž se mnohý demokrat změnil v diktátora, což nebudiž nikdy zapomenuto,²⁵⁸ vystřídala 15. března 1939 krutá jistota německé okupace.“²⁵⁹ Kontrola periodické i neperiodické produkce začala bezprostředně dostávat pevný rámec v podobě příslušných zákonů a vyhlášek, respektive ministerských přípisů nakladatelům, knihkupcům a knihovnám. Cenzuře a regulaci měly nadále podléhat tiskoviny plánované a paralelně také již distribuované. Jak upozorňuje Václav Poláček, Svaz knihkupců a nakladatelů se snažil zvláštním oběžníkem korigovat horlivé vyřazování závadných knih knihovnami a knihkupci, k němuž teprve postupem času vznikaly detailní seznamy z příslušných institucí pověřených kontrolou. Současně konstatuje, že první zabavování u nakladatelů komunistické literatury (K. Borecký ad.) proběhlo na základě anonymního udání gestapu. Razie gestapa pak napomohly preventivní „samoregulaci“ ze strany českých knihkupců, knihovníků i nakladatelů.

Přítom Svazu knihkupců a nakladatelů bylo cenzurou schváleno vydání sborníku *Knih a národ 1879–1939* (vyšel v prosinci 1939) u příležitosti 60. výročí fungování Svazu. Zhruba polovina svazku, tj. 125 stran, obsahovala texty nejrůznějšího charakteru, od anketních odpovědí ke stavu českého knižního trhu až po citáty osobností české kultury. Složení autorů ještě nese ozvuky onoho původního prvorepublikového vícehlasu: Bedřich Fučík, Josef Knap, Jan Scheinost, Aloys Skoumal, František Halas, Václav Petr, Marie Majerová, Karel Čapek, T. G. Masaryk, Vilém Závada, Václav Poláček, Václav Černý ad.

²⁵⁸ Doplníme v této souvislosti i rozhořčená slova literárního vědce, kritika a překladatele z románských jazyků, předního intelektuála té doby Václava Černého: „Jestliže těch pár měsíců druhé republiky nicméně stačilo, aby atmosféra národního života kvapem zhoustla na nehybný a brzo zcela nedýchatelný mrak jedovatých výparů, takže strašlivé rozuzlení patnáctého března působilo bezmála úlevně a osvobodivě (– konečně bylo všechno zase jasné, karty Čecháčků musily opět na stůl a znovu zřetelně rozeznals padoucha a marodéra od zoufalého pomatence –), vinu na tom téměř výhradně nesli nenávistní fanatikové a traviči rodu *intelektuálního*, nikoliv vláda. Žádná jakákoliv levice..., nýbrž naše ideologická a kulturní pravice to byla, jež nám první v našich dobách dala okusit rozkoši totality, to buď přímo řečeno, a nemusili-li jsme dopít do dna, nebylo to z nedostatku její dobré vůle: Němci jí vjeli do hry, přinášejíce si svoje vlastní násilí a svoje vlastní jedy. Předtím ukázala, co umí.“ ČERNÝ, V., *Křik koruny české. Paměti 1938–1945*. Brno: Atlantis, 1992, s. 72.

²⁵⁹ POLÁČEK, V., *Cenzura*, c. d., s. 75.

Kvalitativní předěl ve výkonu dohledu nad literaturou měl nastat od druhé poloviny roku 1940 s nástupem Augusta von Hoopa do funkce vedoucího kulturního oddělení tiskového odboru prezidia ministerské rady. Tento – slovy Pavla Eisnera – „chorobný ctižádostiveček, jemuž nebylo dáno shůry“ však při schvalování chystaných edic nebyl schopen důsledných čistek a postrádal k tomu i loajální úřednický aparát. Horší byla tedy situace okolo revizí a zabavování knih z knihoven, knihkupectví a nakladatelských skladů, kde mohla česká policie jen částečně mařit zásahy gestapa. „Ve výhodě byli nakladatelé s tajnými a špatně přístupnými sklady. Rozblokování skladu byla nejbezpečnější ochrana knih. – V některých závodech knihy zazdili, v jiných zamaskovali (u V. Petra, Kvasničky a Hampla). Špatně však to dopadlo např. v Činu, kde byly udělány nepravé zdi, za nimiž bylo schováno několik tisíc knih (T. G. M., E. B. aj.). Papírovou stěnu naneštěstí prorazili a bylo za ní vidět knihy. Jednou tam přišel gestapák, všiml si toho a dal odvézt, co tam bylo.“²⁶⁰ Od poloviny r. 1940 byli navíc Němci do nakladatelství nasazováni komisaři (známé je především působení šéfredaktora *Árijského boje* Rudolfa Nováka u Leopolda Mazáče, v jehož důsledku nakladatel některými aktivitami otevřeně podporoval okupanty).²⁶¹ Ve stejném roce byli do všech důležitých protektorátních úřadů dosazeni důstojníci československé

---

²⁶⁰ Tamtéž, s. 98.

²⁶¹ K oběma jménům připojme aspoň krátkou poznámku, vysvětlující relativnost strohých faktografických souhrnů. Rudolf Novák (1892–1947) i Leopold Mazáč (1900–1948) zemřeli v souvislosti se snahou osvobozené republiky exemplárně potrestat protektorátní kolaboranty po skončení druhé světové války. Rudolf Novák, kolaborantský aktivistický novinář, ve dvacátých letech odsouzený v procesu týkajícím se tzv. válečných půjček, patřil mezi přední aktivistické novináře, produkující zejména za protektorátu nejostudnější antisemitské texty. Po skončení okupace byl v procesu před Národním soudem s jednadvaceti kolaborantskými novináři mezi sedmi obviněnými, kteří dostali nejvyšší trest. Naproti tomu nakladatel Leopold Mazáč, ve 30. letech provokující členy a činovníky Svazu knihkupců a nakladatelů nezávislou úspěšnou distribuční sítí svých publikací, čelil po válce udání iniciovanému jeho méně úspěšným oborovým kolegou Vladimírem Minaříkem. K tomuto udání se vyjadřoval Svaz knihkupců a nakladatelů, jehož čelní představitelé se po válce přirozeně rekrutovali z přeživších za války nejvíce perzekvovaných představitelů levice. Svaz nakonec dospěl k závěru, že jedině, z čeho lze Mazáče vinit, byla osobní nestatečnost za okupace (tj. že přijal Rudolfa Nováka bez toho, aby se pokusil mu zabránit rozhodnutím Svazu; R. Novák si ovšem opatřil pověření úředníka Sicherheitsdienstu, což mělo oproti vyjádření Svazu knihkupců a nakladatelů příslušnou větší váhu). Během posuzování Mazáčova provinění se samozřejmě jednalo rovněž o to, kdo bude spravovat jeho zabavený majetek. Leopold Mazáč nakonec 6. 3. 1948 spáchal sebevraždu. Srov. ZACH, A., Případ nakladatele Mazáče. In *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1998, s. 203–210.

armády, aby informovali generála Eliáše o důležitých politických záležitostech. V Hoopově úřadu se tak objevili majoři Vilém Kostka, Josef Šolta a Bohuslav Tesař, kteří se nadále podíleli na rozhodování o konkrétních cenzurních opatřeních. Podle hodnocení Václava Poláčka i v souvislosti s faktem, že major Kostka zůstal v úřadě i po osvobození, se snažili v rámci svých pravomocí výkon cenzury maximálně eliminovat (povolováním textů autorů jako František Halas, Jaroslav Seifert ad., případně zajišťováním dotisků na papír z černého trhu, jehož zásoby pochopitelně nebyly v evidenci). Vedle seznamů prohibit²⁶² označovaných jako škodlivá a nežádoucí a paralelně jako zakázaná tedy fungovalo ekonomické zdůvodnění cenzurních zákazů, a sice nedostatek papíru. (Ten byl ostatně oficiálním důvodem kontinuální povolovací praxe i po osvobození.)²⁶³

Protektorátní atmosféru plasticky přibližuje Václav Poláček, který neváhá prokládat popis postupu protektorátních cenzurních opatření rozhořčenými vzpomínkami na chování těch, kteří beze studu využívají zavedení represivního systému: „Vernův nevinný román *Klaudius Bombarnak*, v němž je zesměšněn německý baron Weisschnitzerdörfer, ‚důstojník z landsturm s dlouhým nosem‘, dostala na index lidská veš, Václav Vysokomenský, člen Svazu pro spolupráci s Němci, jak se na udání adresovaném pražskému policejnímu ředitelství podepsal, z Kostelce nad Labem čp. 239. Snad existuje, možná že jde o pseudonym. Když první udání nepomohlo, přišlo druhé ministerstvu osvěty, které knihu zabavilo a určilo ke zničení. Policie uvědomila nakladatele a provedla pouze formální zabavení. – Jiný udavač, verkšucák z Letova, přinesl na policejní ředitelství Čapkovy *Hovory s T. G. M.* a žádal o zabavení. Knihy ukradl

---

²⁶² Zde připojme informaci Václava Poláčka odkazující na typické vedlejší účinky byrokratizace, o to absurdnější, jedná-li se o cenzurní praktiky: „Seznam zabavených knih kulturního oddělení se několikrát bezděčně zažertoval. Zařadil (28. ledna 1943 a 17. února 1945) deset románů vnuka českého nakladatele Karla Šolce z Kutné Hory F. A. de la Cámery, pomocníka Němců a SA-manna, který na konci války prý skončil v Itálii v boji na straně Němců. I Františka Zavřela najdeme v seznamu s hrou *Oba Kokoškové* a Rudolfa Berana s projevem *Mluvte lidu pravdu*. V jiném seznamu německé Liste... najdeme i Emanuela Moravce, vždy falešného proroka, a dr. Emanuela Vajtauera s knihami jeho socialistické minulosti.“ POLÁČEK, V., Cenzura, c. d., s. 127.

²⁶³ Viz výše, kap. I/3.2.4.

z tlumoků a aktovek dělníků a dělnic z Letova. Když mu úředníci sdělili, že Hovory gestapo uvolnilo, byl zklamán, vyhrožoval a upozornil na Nezvalův román, v němž se píše, že ‚český národ musel zničit Habsburky‘. Tento odmítnutý jistě udal věc výš, ministerstvu. – Snad těchto lidí bylo víc, snad to byl strach, někdy i šeptanda. Osobní doporučení knihy je, jak známo, neúčinnější.²⁶⁴

Počínaje dnem 18. července 1941 vešlo v platnost nařízení, jehož součástí byl striktní požadavek přesných údajů o vydávaných titulech v tiráži, konkrétně rok vydání a pořadí vydání označené římskou číslicí. V následujícím roce je nařízení upřesněno požadavkem dalších údajů: jazyk, z něhož se překládalo, původní název díla, nakladatel původního vydání, národnost autora, cena výtisku brožovaného i vázaného. (I tato praxe byla téměř bezvýtku převzata komunistickou cenzurou v souvislosti s úředním zakotvením regulačních opatření vůči neperiodické produkci počátkem padesátých let.) Vzápětí pak musely přestat vycházet nakladatelské prospekty (včetně anotací chystaných titulů v knihách již povolených k vydání), brožurky s edičními plány a ročenky Svazu knihkupců a nakladatelů. V následujících letech protektorátu jsou rovněž v pravidelných intervalech zveřejňovány oběžníky s doplňkovými seznamy již publikovaných titulů určených k zabavení a zničení a souborná tzv. Zelená kniha jako poslední protektorátní seznam zakázaných titulů (*Liste des schädlichen unerwünschten Schrifttums im Protektorat Böhmen und Mähren* z března 1944). Vedle těchto výčtů byly sestavovány rovněž seznamy zakázaných autorů²⁶⁵ (na základě postupně doplňovaných dílčích kritérií, vyplývajících z dvou základních, a to rasového a politického). V posledních dvou letech okupace byly i tyto seznamy využívány oboustranně, tj. byly na ně českými úředníky připisováni autoři, pro něž bylo bezpečnější, když o nich média mlčela.

---

²⁶⁴ POLÁČEK, V., Cenzura, c. d., s. 106–107.

²⁶⁵ Srov. např. seznam literárních autorů, jejichž jména měla být tabuizována i v periodickém tisku: ŠIMÁNĚ, J., *Je tady gestapo! Záznam některých událostí na Náchodsku za okupace Československa 1938–1945*. [Červený Kostelec]: Jan Šimáně, 1946, s. 35–37; POLÁČEK, V., Cenzura, c. d., s. 134–137.

V nakladatelské produkci vyznačující se silnou konjunkturou v první fázi okupace se projevila jak výrazná poptávka po původní literatuře (zejména poezii) posilující ohrožený a podrobený národ, tak silný čtenářský ohlas na vydávání solidních reedí (beletrie včetně českých klasiků všech období; historiografické literatury, folkloru), případně původních děl s historickou tematikou či velkoryse pojatých výtvarných publikací odkazujících k národní umělecké tvorbě. Souběžně s tím měla úspěch i populární, schematická četba tematicky rovněž odkazující k národní historii. Pokles knižní produkce v protektorátu nastává v souvislosti se stupňujícím se okupačním tlakem po roce 1941. Na základě situační zprávy Sicherheitsdienst z tohoto období je rovněž rozhodnuto o výrazném omezení vydávání uvedeného typu literatury kvůli jejímu vlivu na posilování národního uvědomění českých obyvatel protektorátu. Pro dokreslení situace uveďme přehled vydavatelských a knihkupeckých zisků v letech 1941 až 1943–1944, jak je z archivů excerpoval J. Doležal:²⁶⁶

---

²⁶⁶ DOLEŽAL, J., *Česká kultura*, c. d., s. 154.

	1941	1942	1943	1944
Počet nakladatelství	v r. 1939–40 275 (+ 37 hudebních)	228	176	131
Vydáno knih	2081	1660	1231	1089
Náklad	8 982 470	7 072 785	8 960 080	6 408 033
Prodejní cena	265 023 363	241 564 530	210 304 840	214 734 428
Na tiskárnu v průměru připadlo	153 364	276 793	251 490	
Průměrný autorský honorář	24 648	16 322	14 090	
Průměrný nakladatelský zisk	432 804	444 988	501 860	
Průměrný knihkupecký zisk	87 612	133 752	116 440	

Václav Poláček nicméně uvádí, že vlastně po celou dobu okupace byly „knihy jako téměř jediné volné zboží... útočištěm volných peněz. Válka se svými omezeními veřejného života zvýšila prodej knih, takže většina nových vydání byla rozebrána hned, jak vyšla. Knih vycházelo méně, a ani zvětšené náklady knih nestačily. Knihy se prodávaly z protekce, lepší zpod pultu, vyměňovaly se za životní potřeby. Cena rozebraných knih stoupala se znehodnocováním peněz.

1000, 2000, 3000, 5000 až 7000 platilo se za Tomanův Slovník výtvarných umělců, Bassův Cirkus, přeložené romány aj.²⁶⁷

Svaz knihkupců a nakladatelů se s vyhocením poměrů v roce 1942 vyrovnával konformně, v *Almanachu české knihy 1942* se Václav Fiala v úvodní stati přizpůsobuje obligátní dobové rétorice, ovšem ve zcela obecném rámci, jenž umožňuje do jisté míry dvojí interpretaci: „Vyšla u nás kniha v době největší hospodářské krize, jak bojují proti této krizi jinde a jakými při tom jdou cestami, a prodalo se jí – dvacet výtisků! Je tedy možno si představit, jak nevrle byla na počátku této války přijímána politická literatura, která se ve chvílích těžkého a bolestného dějinného přelomu rozcházela s citovou náladou značné části obyvatelstva. Postupně však přibývalo těch, kdož chápali, že národy se musejí přizpůsobovat skutečností a že je v existenčním zájmu českého lidu, aby se seznámil a duševně vyrovnal s idejemi a silami, jež rozbořily starý svět. Již loni se projevoval o politické písemnictví mimořádný zájem. Dnes jsme již o několik mil dále. Události letošního roku mezi 27. květnem až 3. červencem zachvěly opravdu v hodině dvanácté celým národem a jeho všemi kulturními organizacemi až do hloubi duše a donutily i posledního zatvrzelého snílka, aby konečně otevřel oči, aby se podíval zpřímá na tvrdou skutečnost a aby snad vzal také do ruky knížku projevů svého státního prezidenta a členů své vlády. Z politických spisů v posledním roce vydaných bylo by možno sestavit početnou knihovnu. Vedle literatury tendenčně zaměřené a v pravém slova smyslu bojovné, která slouží aktuální potřebě chvíle, objevila se na stolech našich čtenářů i díla, zvláště v překladech z němčiny, která si zachovávají velkou cenu i do budoucna, až leckterá jiná, dnes úspěšná nepolitická kniha bude náležet dávno sesuté minulosti.“²⁶⁸

Pokud jde o rezistenci vůči nacistické politice, souhrnně lze říci, že většina nakladatelství si zachovala ediční program a dokázala odolat tlaku okupantů a že zpravidla „výkyvy a změny programů, nepředpisované Němci, nýbrž snahou

²⁶⁷ POLÁČEK, V., Cenzura, c. d., s. 127. Srov. též PILZ, J., *Národní 9*, c. d., s. 112–125.

²⁶⁸ FIALA, V., Česká kniha v třetím válečném roce. In *Almanach české knihy 1942*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů, 1942, s. 6–7.

uniknout, nelikvidovat, žít a přežít s čtenáři dobu národního pokoření“²⁶⁹ neměly zavrženíhodný kolaborantský charakter. Případy, kdy k vědomé a neomluvitelné spolupráci s Němci na úrovni kulturně ekonomické docházelo, jsou v nakladatelské oblasti nepříliš početné, o čemž svědčí opět například následující přehled propagandistických titulů publikovaných v letech 1939–1942 sestavený J. Doležalem:²⁷⁰

	1939	1940	1941	1942
Originální česká literatura ve vztahu k říšské myšlence	9	10	12	12
Originální česká literatura v nepřímém vztahu	3	6	12	4
Originální protizidovská literatura	4	1	2	2
Spisy E. Háchy	2	1	1	2
Překlady	6	15	34	31
Celkem	24	33	61	51

Nicméně i tento poměrně skromný výčet, stejně jako náčrt výrazných tendencí projevujících se za protektorátu v nakladatelské činnosti, který byl obsahem této podkapitoly, by měl být upomínkou na to, že tragické období okupace mělo za následek nejen morální prověrku charakterů, jaké je vždy pro leckoho lépe zůstat ušetřen, ale i relativnost paušálních soudů, které byly či budou k jednotlivým aktérům následně vysloveny.

1.3 Plánování a regulace (léta 1945–1949)

Pro postžení charakteru vývoje politického i oborového usměrňování neperiodické produkce v obnovené republice se ještě vraťme k dlouhodobým tendencím některých představitelů Svazu knihkupců a nakladatelů o regulaci

²⁶⁹ POLÁČEK, V., *Cenzura*, c. d., s. 145.

²⁷⁰ DOLEŽAL, J., *Česká kultura*, c. d., s. 155.

knižního trhu. Připomeňme výše uvedenou kritiku z pera Václava Mikoty v bilanci prvorepublikové knižní produkce, již uveřejnil v brožuře *Krise knihy a krise stavu* s podtitulem *Organisační a programové poznámky k poválečné knižní krizi a k reorganisačním snahám stavovským* v dubnu 1935 nákladem Svazu českých knihkupců a nakladatelů. Tento vrcholný představitel Svazu knihkupců a nakladatelů se vždy zasazoval o konkrétní plánování v oblasti neperiodické produkce, přičemž jeho argumentace byla po celou dobu konzistentní. Zdůvodnění, s nímž vystoupil po skončení okupace Československa ve snaze usměrnit konečně důsledně nakladatelskou politiku, nalezneme tudíž v rámcové podobě jak v uvedené brožuře, tak i – vlivem změn politických – poněkud rázněji zformulované již v textu *Knižní trh a jeho další vývoj*, který byl podle tiráže publikován v červnu 1939 jako soukromý tisk Svazu knihkupců a nakladatelů coby návrh na regulaci knižního trhu projednaný na jaře 1939 s Janem Hertlem, členem kulturní komise Národního souručenství v souvislosti s plánovaným zřízením Národní knižní rady a jejího administrativního aparátu Informační knižní kanceláře: „Základní otázkou, jež posledními událostmi byla posunuta do popředí všech úvah o příštím vývoji knižního trhu, je možnost jeho REGULACE, a to dvojitým směrem: *kulturním a hospodářským*. Kulturní zřetele se mohou uplatňovati hlavně: vymýcením literárního braku a literatury nežádoucí, omezením produkce překladové na díla opravdu hodnotná a podporou původní literatury. Ve smyslu hospodářském je možno působiti ke *snižování břemen*, jimiž jest zatížena výroba a distribuce knihy (snížením kalkulační základny ke snížení cen knih!) k *podpoře knižní propagace* za spolupráce všech složek, jež na šíření dobré knihy mají zájem ideový i hmotný, jakož i k *opatření hmotných prostředků* pro úkoly sociální (podpory, ceny, stipendia) a osvětové.“²⁷¹ Mikota v citované brožuře s jistými výhradami popisuje přebudovaný hospodářský systém italský (korporační řád) a německý (oblastní hospodářské komory a odborné hospodářské skupiny) a v návaznosti na uvedené organizační vzory vyřkne požadavek na zastřešující cenzurní orgán: „Obtíže regulace

---

²⁷¹ MIKOTA, V., *Knižní trh a jeho další vývoj*, c. d., s. 6.

nakladatelského podnikání tkví také v tom, že *nakladatelství není omezeno výhradně na koncesi* podle živnostenského řádu, nýbrž může být založeno také na *tiskovém zákonu*, který dovoluje vydávati knihy vlastním nákladem, nebo tiskárnám pro knihy u nich vytištěné. Tento systém sice vedl knižní trh k velikému rozmachu, nedovedl však najít hranici pro nutná omezení při nadprodukcí a při vydávání děl nebo sbírek kulturně škodlivých. Svaz knihkupců a nakladatelů vítal by tedy zřízení instituce, která by dovedla u sebe soustřediti všecken zájem a všechny zřetele, jimiž by se měl napříště řídit náš kulturní život a jeho hlavní instrument – knižní trh.²⁷² Přes obecné formulace je ze všech Mikotových textů patrné, že měl na mysli kompetentní, tedy vysoce kulturně erudované posuzování literatury jako kvalitní či škodlivé.

Na tyto dlouhodobě formulované plány regulace knižní produkce konečně došlo v květnu 1945, kdy Svaz knihkupců a nakladatelů vydal prohlášení a posléze návrh na přechodná i trvalá opatření knižní regulace, požadující mimo jiné institucionální možnost „koordinovati vydavatelské programy, vylučovati zbytečná konkurenční vydání, potlačovati literární brak a zabraňovati vydavatelské anarchii a výrobě knižních zbytečností válečnými i poválečnými konjunkturalisty“.²⁷³

Plánování a regulace nakladatelské produkce byly explicitně zformulovány pro první valnou hromadu Svazu českých knihkupců a nakladatelů po osvobození a tiskem zveřejněny v září 1945. Charakter této brožury zcela odpovídá duchu doby: na rozdíl od předchozích tiskovin Svazu nemá jmenovitého autora (je představena jako kolektivní dílo Pracovního výboru českých knihkupců a nakladatelů) a na různých místech jako refrén opakuje zásadu, že „celek je vše, zájem jednotlivců musí se podřizovati celku“.²⁷⁴ Stejně tak je modifikován program Svazu, jenž kromě leitmotivu pokvětnové „národní čistoty“ a očisty svým obsahem v podstatě odsunuje do pozadí dříve

²⁷² Tamtéž, s. 10.

²⁷³ MIKOTA, V., *Kulturní dvouletka a knižní trh*, c. d., s. 20.

²⁷⁴ *Čeští knihkupci, nakladatelé a hudebníkáři 1945*. Praha: Svaz českých knihkupců a nakladatelů, září 1945, s. 10.

zdůrazňovanou osobní profesní zodpovědnost a nahrazuje ji prostým podřízením se profesní elitě zosobňující ve skutečnosti byrokratický cenzurní nástroj:

„V Knižní či publikační radě budeme uplatňovat mimo jiné tyto požadavky:

1. Povinné oznamování autorizačních smluv překladů a opcí buď v rejstříku Svazu nebo ministerstva informací.
2. Spravedlivé a úměrné rozvržení práva na vydávání klasických děl XIX. století kulturně odpovědným nakladatelstvím.
3. Koordinování plánů děl slovníkových, encyklopedických a cyklických.
4. Omezení činnosti Státního nakladatelství a jemu na roveň postavených na učebnice a učebné pomůcky.
5. Aby funkce státního podnikání v oboru vydavatelském byla vymezena tak, aby harmonovala a nekonkurovala nakladatelstvím soukromým a aby do nakladatelského tvoření byla vnesena pevná budovatelská linie a jistota duchovního a hospodářského programu.²⁷⁵

Sedmá kapitola představuje znění návrhu na zřízení státního regulačního úřadu a Knižní rady, tak jak bylo oficiálně podáno příslušným ministerstvům hned v květnu 1945. V první části nazvané „Zásady a organizace“ je předložen návrh ustavení ministerské Knižní rady oprávněné konat poměrně razantní zásahy do obnoveného nakladatelského provozu. Opatření přisouzená tomuto novému orgánu jsou navržena „pro přechodnou dobu“. Dodejme, že je-li jakékoli opatření *na přechodnou dobu* politicky motivovaným aktem, mívá zpravidla omezující charakter, to znamená, že je spojeno se zřízením nějaké direktivní instituce či obecně právního institutu, a jako takové ponechává stanovení okamžiku, kdy ona přechodná doba končí, na konkrétních jedincích reprezentujících danou instituci (respektive rozhodujících o další platnosti daného právního kroku). V tomto světle pak formulace *na přechodnou dobu* funguje na způsob rétorické figury, mající za cíl persvazivní působení na mínění příjemců (potažmo na veřejné mínění). Jde v jistém smyslu o manipulativní techniku, jež má odvést pozornost od statu quo – nastolené institucionální kontroly či autoritativních (tudíž nepřiznaně nedemokratických) postupů. Striktnost navrhovaných kompetencí Knižní rady vykazuje přímou kontinuitu s autoritativním přístupem (nerealizovaných) kroků

---

²⁷⁵ Tamtéž, s. 13.

druhorepublikových a (zavedených) protektorátních: „1. nařídít dočasné zastavení sazby a tisku a přezkoumat urychleně vhodnost vydání v tisku jsoucích publikací. 2. ... uvolňovat postupně knižní díla k tisku a starat se o spravedlivé přidělování papíru. 3. Schválit nebo opravit minimální půlletní nakladatelské programy, vyřadit zbytečné vydavatele, využívající jenom výdělečně a konjunkturálně koncese tiskárenské, vyloučit z vydavatelské činnosti firmy i jednotlivce, kteří neprokázali věrností národu v uplynulém šestiletí, svou kulturní odpovědností a čistotou svého podnikání, že budou napříště tvořivou součástí nakladatelské tvorby...“²⁷⁶ Pro každou knihovni katalogizační kategorii měl být podle návrhu Knižní rady sestaven sbor „úředníků-odborníků“, posuzujících chystanou knižní produkci. Sama Knižní rada měla být složena ze zástupců Syndikátu spisovatelů, vysokých škol, Svazu knihkupců a nakladatelů a jeho spolupracovníků, státních nakladatelských podniků, ze zástupců čtenářské obce (delegovaných Svazem českých knihovníků a Masarykovým lidovýchovným ústavem) a Syndikátu výtvarníků.

Připomeňme, že na základě Košického vládního programu vzniklo nově ministerstvo informací, vedené Václavem Kopeckým,²⁷⁷ jež mělo na starosti oblast tisku (periodického i neperiodického), filmu, rozhlasu, vnitřní informační služby a kulturních styků se zahraničím.²⁷⁸ Řízení zbylých oblastí kultury (literární, hudební a divadelní) příslušelo ministerstvu školství a osvěty vedenému v letech 1945–1946 Zdeňkem Nejedlým. Nové ministerstvo informací pracovalo v duchu tzv. jednoty politiky a kultury, což v této specifické době obnášelo spolupráci všech kulturně činných subjektů a osobností usilujících o demokratizaci kultury. Jaroslav Kladiva dokonce popisuje tehdejší ministerstvo informací jako „určitou formu kulturní samosprávy“.²⁷⁹ Faktem ovšem je, že už

---

²⁷⁶ Tamtéž, s. 27–28.

²⁷⁷ Viz též výše, kap. I/3.2.4.

²⁷⁸ Rozhlasový odbor vedl Ivan Olbracht, informační odbor Josef Kopta, publikační odbor František Halas, filmový odbor Vítězslav Nezval, odbor pro kulturní styky se zahraničím Adolf Hoffmeister.

²⁷⁹ KLADIVA, J., *Kultura a politika*, c. d., s. 41.

v následujícím roce byl i V. Mikota nucen konfrontovat svou představu regulace knižního trhu s realitou, v níž jako by ho zaskočila byrokratizace jdoucí ruku v ruce s ideologickým tlakem: „Základní rozdíl mezi řízením knižního trhu podle návrhu Svazu knihkupců a nakladatelů a podle vyhlášky ministerstva informací je v tom, že plán Svazu byl založen na *schvalování nakladatelských programů* jako celku, kdežto regulace, jak je prováděna ministerstvem informací, vychází od *povolování jednotlivých knih*. V prvním případě se staví na odpovědnosti nakladatelů a rozhodování se opírá o autoritu odborné, neúřední korporace, jakou měla být autonomní Knižní rada. V druhém případě je rozhodování v ruce úředníků, jimž Publikační rada je poradním orgánem; mohou, ale nemusí jejího mínění dbáti.“²⁸⁰ Návrhy řešení tedy oscilují mezi posílením oborové pravomoci Státní publikační komise jako odborného sboru a oslabením čistě úřednických „zásahů a intervencí shora a zvenčí“.²⁸¹ Regulace je však a priori nedotknutelná.

Počátkem roku 1948 gradovaly vedle politických střetů i diskuse o podobu nakladatelského oboru a po únorovém převratu došlo k transformaci Svazu knihkupců a nakladatelů (čímž ztratil poslední možnost účinně zasahovat do provozu knižního trhu).²⁸² Hospodářsky a politicky zajímavá a využitelná nakladatelství přešla pod národní správu, ostatní ještě s přesahem do následujícího roku pokračovala v původní publikační práci.

Vzhledem k tomu, že nakladatelský obor zůstal alespoň po formální stránce zachován v rozmanitosti odkazující k prvorepublikovému rozložení jednotlivých nakladatelských subjektů a že kvalitativní důsledky mocenských vlivů na něj se projevovaly v těsně poválečných letech méně nápadně než v ostatních kulturních odvětvích (jak tomu bylo například v kinematografii), jako oficiální přelom zde můžeme vnímat až legislativní zásahy počínaje rokem 1949 (tj. přijetím zákona o neperiodických publikacích a postupnou úpravou statutu jednotlivých nakladatelských firem).

---

²⁸⁰ MIKOTA, V., *Kulturní dvouletka a knižní trh*, c. d., s. 23.

²⁸¹ Tamtéž, s. 25–26.

²⁸² Srov. např. KNAPÍK, J., *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři, 1948–1956*. Praha: Libri, 2006.

2. Fr. Borový

Jak jsme již uvedli výše, firma Fr. Borový nebyla orientována komerčně, takže se po několika letech prvorepublikového působení nakonec dostala do ekonomických problémů a mezi roky 1922–1925 jednal František Borový s Jaroslavem Stránským, vlastníkem tiskárny Polygrafia a deníku Lidové noviny, o převedení podniku do jeho majetku. I pro ediční profil nakladatelství to de facto znamenalo změnu orientace.²⁸³

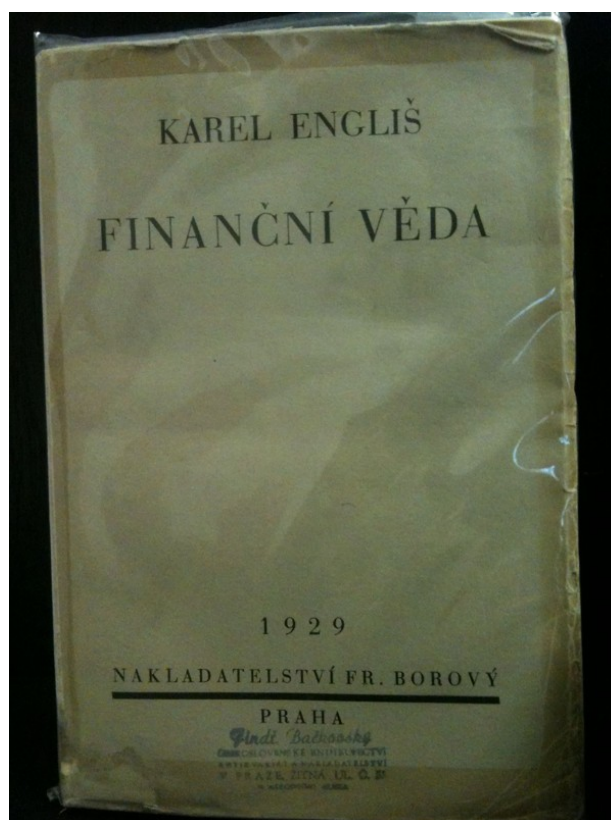

*První české knižní vydání Apollinairova Pásma se realizovalo u Borového roku 1919.*²⁸⁴

---

²⁸³ Aleš Zach dokonce poněkud přepjatě konstatuje, že vlivem této změny vlastníka šlo přes stále stejný název „o dva různé nakladatelské podniky“. ZACH, A., Vydavatelská avantgarda mezi dvěma válkami II. *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 2, s. 69.

²⁸⁴ Jeho tržní cena se dnes (2011) pohybuje kolem 25 000 korun.

Vedle klíčových beletristických publikací vydávalo nakladatelství Borový i tituly či knižní řady odborné a populárně naučné.

To se realizovalo v roce 1928, aniž by byla změněna nakladatelská značka, a F. Borový zde zůstal další tři roky jako ředitel. Od roku 1930 zde po boku Borového působil Julius Fürth, jenž z funkce ředitele roku 1938 odešel a následujícího roku emigroval do Anglie (kde pracoval na ministerstvu zahraničních věcí československé exilové vlády). Jeho odchod byl provázen jistými osobními spory, které připomíná ve svých vzpomínkách Jaroslav Pilz, od roku 1924 zaměstnanec nakladatelství: „V té době byla hospodářská situace celého koncernu hrozivá a někteří rádci Stránského hledali viníka. Obvinili Fürtha, že nehospodařil dobře, že si nadiktoval velké příjmy apod. Fürth se hájil obsáhlým memorandem Stránskému, v němž vyvracel všechna podezření; byl tím však tak znechucen, že se už po květnu 1945 na své místo nevrátil.“²⁸⁵ Fürthovy

²⁸⁵ PILZ, J., *Národní 9*, c. d., s. 103.

vzpomínky vznikaly později, takže v nich autor vedl s Pilzem dialog tam, kde se ho téma osobně dotýkalo: „Než jsem odešel do emigrace, musel jsem rozhodnout o svém nástupci. Ve složité situaci úkol nelehký. Bylo třeba mimo jiné myslet na zájmy Ferdinanda Peroutky a ostatních kmenových autorů firmy, ale také na zájmy dědiců Karla Čapka, tichého společníka firmy Borový. Jeho podíl na nakladatelství spolu s podílem švagra dr. Karla Scheinpfluga obnášel kolem dvou a půl milionu korun. Vybíral jsem proto lidi, k nimž měli osobní poměr a absolutní důvěru. Jmenoval jsem ředitele dva: Rudolfa Jílovského ředitelem uměleckým a Jaroslava Pilze hospodářským. Poláček byl bolestně dotčen. Nebyl schopen si představit, že někdo jiný než on měl právo mne u Borových vystřídat... Poláček kapal jed nedůvěry soustavně... Proto se najednou... začala šířit kritika mé činnosti. Šla tak daleko, že se mluvilo o mých neúměrných příjmech a podobně. Když pak jednou došlo mezi mnou a Klusáčkem²⁸⁶ k velmi ostrému rozhovoru na toto téma, sedl jsem a sepsal memorandum. Vylíčil jsem v něm podrobně historii své desetileté činnosti u Borových a vyčíslil své příjmy. Memorandum jsem zaslal tehdy už v částečné ilegality žijícímu Jaroslavu Stránskému a žádal jsem ho, aby – souhlasí-li s obsahem – poslal kopii se svým podpisem Klusáčkovi. Další kopii memoranda jsem uložil v archivu u Borových. Stránskému reakce byla jednoznačná. Poslal kopii i originál Klusáčkovi a připsal větu: ‚Dejte Fürthovi pokoj, nikdy jsem neměl tak laciného direktora!‘ Tato věta není na Pilzově kopii, a ten se proto domnívá, že tehdy šlo o kontroverzi mezi mnou a Stránským... Pilz ve své knize říká, že jsem byl událostmi mezi březnem a svým útekem do zahraničí tak znechucen, že jsem se do podniku už nevrátil. Rád bych ho opravil. Znechucen jsem byl, o tom Pilz velice dobře věděl, ale nikoliv vůči Jaroslavu Stránskému.“²⁸⁷

---

²⁸⁶ Otakar Klusáček, bývalý legionář, byl dlouholetým redaktorem brněnských *Lidových novin* a jako oddaný přítel rodiny Stránských se po okupaci Československa kvůli záchraně rodinné firmy stal formálním majitelem novin, tiskárny i nakladatelství Fr. Borový. Tato antedatovaná arizace se však nevydařila a do nakladatelství byl dosazen německý treuhänder Wessely. Srov. PILZ, J., *Národní 9*, c. d., a FIRT, J., *Knihy a osudy*, c. d.

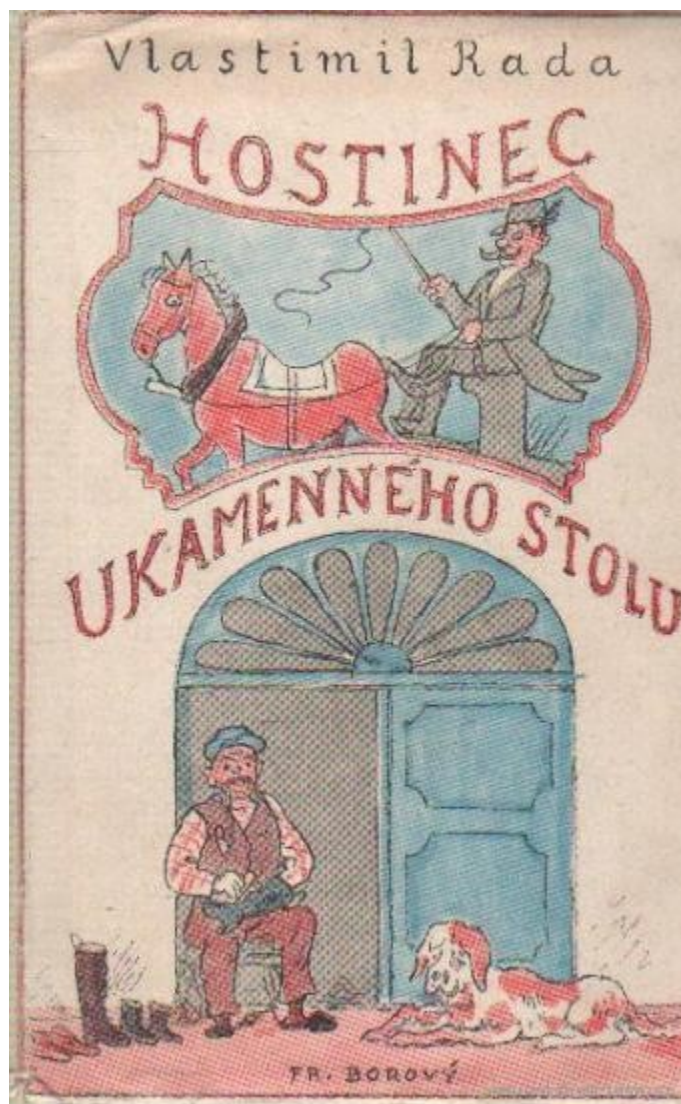
²⁸⁷ FIRT, J., *Knihy a osudy*, c. d., s. 126–127.

Poté nakladatelství řídil až do svého zatčení v roce 1942 Miloš Jiránek, předtím advokátní koncipient. Nato se řízení ujal německý správce Rudolf Wessely, již roku 1940 do nakladatelství dosazený šéfem tiskového odboru kulturně politického oddělení Úřadu říšského protektora Wolfgangem Wolframem von Wolmar. Podle Jaroslava Pilze to za daných podmínek nijak fatálně neovlivnilo práci nakladatelství ani jeho pověst: „Wesselyho snahou bylo udržet se co nejdéle v Praze, aby nemusel na frontu; během své téměř pětileté vlády zůstal relativně slušným Němcem, který do ediční politiky skoro nezasahoval. Stačilo mu, že se na knížkách vydělávalo a že se tím neustále zvyšovala aktiva podniku, jak si přál Wolfram.“²⁸⁸

Díky těmto relativně příznivým okolnostem mohli příslušní nakladatelští pracovníci v součinnosti s českými úředníky pověřenými cenzurním schvalováním bez neschůdných kompromisů v ediční politice firmy a dokonce napomoci vydání některých titulů cenzurou zapovězených. Tyto aktivity (nejznámější je patrně případ vydání *Hostince U kamenného stolu* rasovými zákony postiženého autora Karla Poláčka pod jménem výtvarníka Vlastimila Rady v roce 1941, přičemž Poláčkův výrazný autorský styl bez pochyb odkazoval na pravého autora) lze považovat za opravdu statečný projev odporu, neboť nezahrnují onen ekonomický aspekt jako ukrývání skladových zásob různými nakladatelskými či knihkupeckými firmami.

---

²⁸⁸ PILZ, J., *Národní 9*, c. d., s. 107.

Po osvobození se do čela podniku vrátil Miloš Jiránek. Situaci komentuje Julius Fürth, který se po návratu z exilu chystal pokračovat v tam započaté politické práci, následovně: „Nevrátil jsem se tam [tj. do nakladatelství Fr. Borový] po válce z několika důvodů. O vedoucí místo se ucházeli v podnicích tehdy ještě patřících Jaroslavu Stránskému dva uchazeči: dr. Jiránek a Rudolf Jílovský.²⁸⁹ Oba dva za války trpěli za své spojení s firmou Borový a s Lidovkami. Jiránek byl několik let v koncentračních táborech, Jílovského

²⁸⁹ Podle J. Pilze se o vedení nakladatelství Fr. Borový ucházel i Bohumil Novák. Viz dále, kap. III/1.

nakonec treuhändři vyhodili, gestapo zavřelo a jenom náhodou ušel smrti. Stránského rozpaky, komu podniky svěřit, jsem odstranil tím, že jsem Jílovského doporučil ministru Šrámkovi za ředitele tiskových podniků lidové strany. Tak se mým nástupcem stal dr. Miloš Jiránek, synovec Stránského a syn vynikajícího představitele českého impresionismu malíře Miloše Jirána... Mimo uvedený důvod jsem měl i další. Vrátil jsem se z Londýna s důvěrou, byť již poněkud otřesenou, že smluvená spolupráce s komunisty v rámci Národní fronty může být úspěšná i prospěšná a že může zachránit všechno, co bylo naší hlavní starostí: udržet v rámci socializující společnosti demokratické vymoženosti – svobodnou soutěž myšlenek, svobodu projevu, svobodu volby povolání a všechno ostatní, co představovalo tradici českého života.²⁹⁰ Politický vliv a osobní kontakty tedy opět příznačně ovlivnily další osud podniku, který snahu o ediční profil soustavně nadřazoval pozici ekonomické či politické, takže se z hlediska aktuálních bojů o novou hierarchii v nakladatelském sektoru opět ocitl v nevýhodném postavení. „Vzniklé nové podniky byly oproti Borovému ve výhodě; měly výhodnou pozici politickou i hospodářskou, převzaly lepší spojení tiskárenské a stály za nimi buď bohaté a mocné politické strany nebo ministerstvo. Byly to: Svoboda, nakladatelství KSČ, Práce, nakladatelství ROH, mládežnická Mladá fronta, katolický Vyšehrad, Naše vojsko a národně socialistický Melantrich vedený Juliem Firtem... Nové podniky se snažily využít chaotických poměrů a získat autory blízké politickým smýšlením nebo přetáhnout je nabídkou lepších podmínek. Žijící kmenoví spisovatelé zůstali většinou věrni Borovému, i z Práce se vrátili, ale konsolidace nakladatelství přicházela zvolna.²⁹¹

Po únoru 1948 odešel Stránský i Jiránek do exilu a osvědčený národní správce již znárodněného nakladatelství Máj Václav Řezáč převzal do správy i nakladatelství Borový. Již předtím navázal s Řezáčem politicky prozíravou spolupráci Bohumil Janda, majitel Evropského literárního klubu (ELK), a tak mohl Řezáč naplánovat a v dubnu 1949 uskutečnit (sloučením Máje, ELK

---

²⁹⁰ FIRT, J., *Knihy a osudy*, c. d., s. 128–129.

²⁹¹ PILZ, J., *Národní 9*, c. d., s. 127.

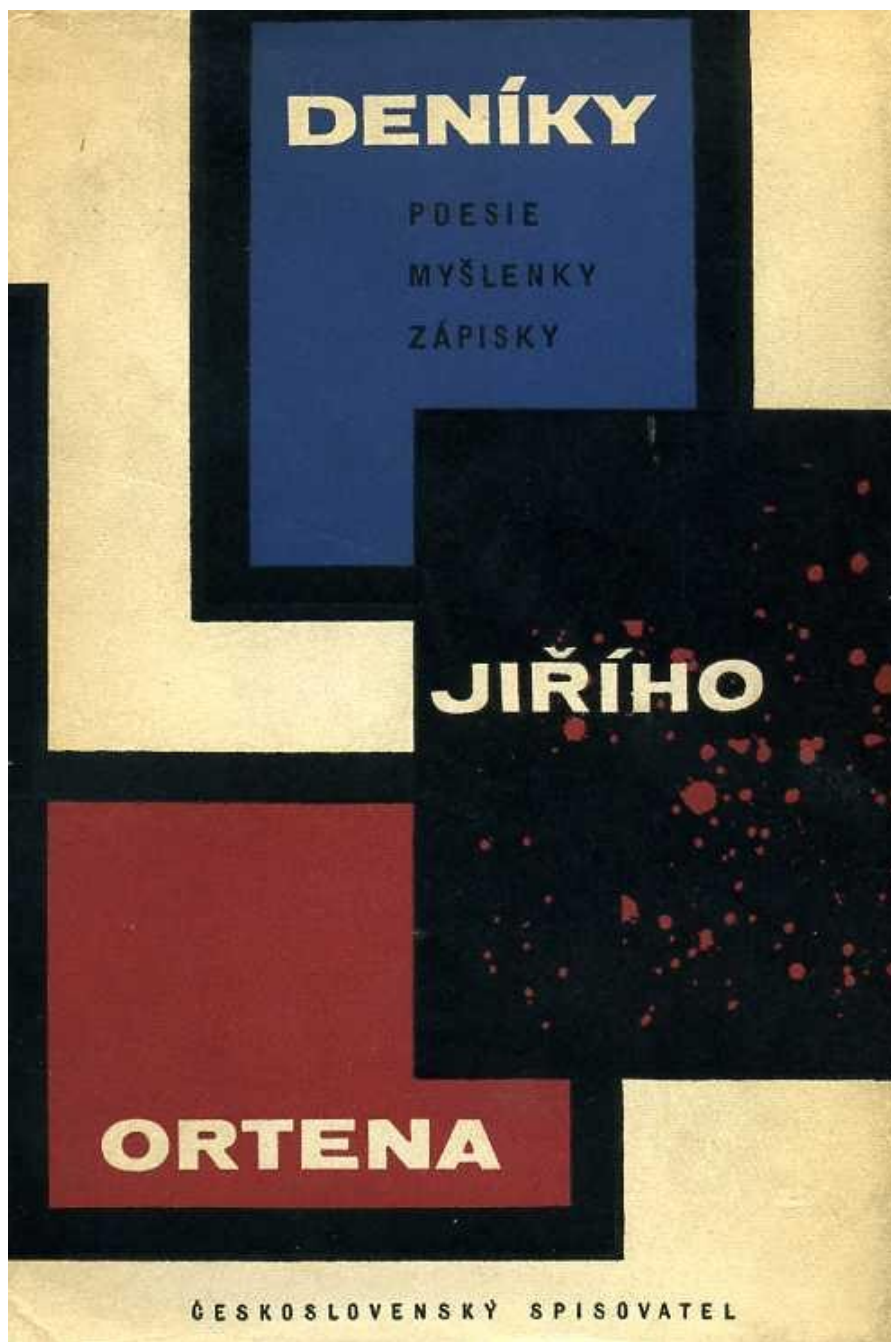
a Borového) ustavení nového velkého nakladatelství Svazu československých spisovatelů (formálního nástupce někdejšího Syndikátu českých spisovatelů) – Československého spisovatele a stát se jeho ředitelem. Rozhodoval samozřejmě rovněž o ediční politice.

Píše-li Jaroslav Pilz o počátku padesátých let v nakladatelství jako o prostoru, kde se odehrával jeden z řady mocenských bojů, s jistou povinnou korektností zde shrnuje stav, jenž předcházela definitivní konsolidaci regulované kultury: „Stalo se, že v roce 1952 v bojích o mocenské nakladatelské pozice šlo o samu existenci Čs. spisovatele. Nový podnik hospodářsky nespadal do sféry ministerstva informací a ani politická místa mu nepřála. Proto přišel v jednom roce o deník [tj. *Lidové noviny*, které od února 1952 vycházely jako týdeník *Literární noviny*], o Knihovnu klasiků a dobře prosperující čtenářský klub. Rána za ranou, špatná situace ekonomická – vysoké předlužení a mnoho uchazečů o moderní českou beletrii, přetahování autorů, to vše otřásl základy nakladatelství.“²⁹² Dodejme, že nakladatelství tehdy nezaniklo²⁹³ a v rámci možností se snažilo důstojně pokračovat v solidní tradici založené původním nakladatelstvím Fr. Borový.

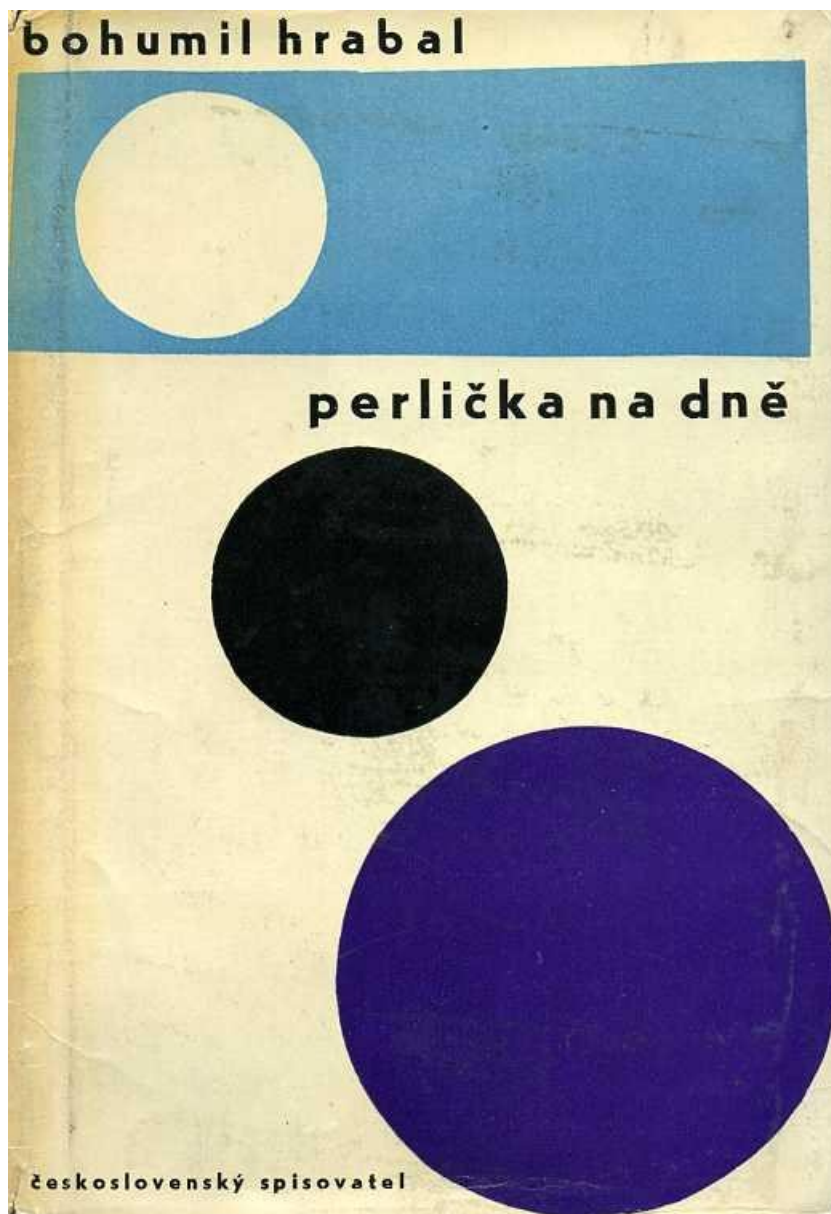
---

²⁹² PILZ, J., *Národní 9*, c. d., s. 123.

²⁹³ V roce 1993 (po rozdělení československé republiky) bylo přejmenováno na Český spisovatel a skončení činnosti ohlásilo až v roce 1997.

V roce 1958 vydal Československý spisovatel Deníky Jiřího Ortena

První kniha Bohumila Hrabala vyšla v roce 1963 v Československém spisovateli

3. Melantrich

Pražské nakladatelství *Melantrich* bylo vybudováno z družstva Tiskárna národně-sociálního dělnictva, založeného na popud předsedy Národně-sociální strany české (pozdější Národněsocialistické strany Československa) již roku 1898 pro vydávání stranického tisku. Družstvo bylo roku 1910 přejmenováno na *Melantrich, knihtiskárnu a umělecký litografický ústav národně-sociální*, vystavělo palác Hvězda na Václavském náměstí, kde provozovalo výkonnou tiskárnu, postupně pak i kino a knihkupectví, a konečně roku 1924 bylo jako prosperující podnik transformováno v akciovou společnost. Bouřlivý rozvoj Melantrichu v nakladatelský a vydavatelský koncern za první republiky a jeho pevná pozice za protektorátu jsou nerozlučně spojeny se jménem Jaroslava Šaldy, který sem nastoupil v roce 1905 jako účetní družstva. Od roku 1924 vedl celý koncern Melantrich jako ředitel. Podnik se postupně rozšiřoval, v paláci Hvězda sídlily redakce periodik, nakladatelské aktivity s další tiskárnou se přesunuly na Smíchov, zřizovaly se filiálky v Moravské Ostravě, v Brně, v Žilině, zakládaly či odkupovaly se další firmy (např. hudební nakladatelství a továrna na gramofonové desky). Fakt, že šlo primárně o ekonomickou firmu s nutností generovat zisk, potvrdil ředitel nakladatelství Melantrich, náležejícího do koncernu, Bedřich Fučík²⁹⁴ v rozhovoru pro *Přítomnost* v krizových 30. letech: „Abych předešel nedorozumění, které se tak často vyskytuje, musím vás zvláště předem upozornit: Melantrich je akciová společnost, což znamená, že je to obchodní podnik, a dnes podnik takového rozsahu, že musí být rozdělen na několik desítek oddělení, pracujících zcela samostatně. Jsou zde tři tiskárny, oddělení časopisů, oddělení denních listů, nádražní knihkupectví, několik filiálních administrací a redakcí a tak dále. Jedním z oddělení, asi jedna dvacetina celého závodu, je nakladatelství, k němuž je v poslední době přiřaděno i knihkupectví.“²⁹⁵ Šalda měl naštěstí dobrý vkus a profesní hrdost, takže vedle

²⁹⁴ Bedřich Fučík byl ředitelem nakladatelství Melantrich v letech 1929–1939; v letech 1939–1943 byl šéfredaktorem nakladatelství Vyšehrad.

²⁹⁵ Dr. F. K., Hovory s nakladateli. IX. Dr. Bedřich Fučík, ředitel nakladatelství „Melantrich“.

výdělečných titulů investoval rovněž do špičkových pracovníků nakladatelské redakce, kteří sem směli vnést nekomerčního ducha. Bedřich Fučík to později jen soukromě komentoval: „Jaroslav Šalda do programu takřka nezasahoval a většinu jeho chutí jsem mu buď vymluvil, anebo obešel: tak vznikly např. Vysokoškolské rukověti, a i nejchoulostivější návrhy s opravdovou velkorysostí schvaloval a podporoval, spolupráce s ním byla takřka ideální. Jenom v jednom punktu bylo mezi námi trvalé napětí, přátelské a laskavé, ale napětí: chtěl sice doopravdy mít nakladatelství dobré – snad i jako vizitku pro svou Salonfähigkeit před veřejností a hlavně tzv. Hradem, ale v rozporu s tím nemohl pochopit, že knihy nejsou jako Hvězdy nebo housky a nejsou výsledkem práce tolika a tolika strojů čím dál výkonnějších; ač zřejmě chápal, velmi pružně a v dobrých chvílích i entuziasticky, leccos z kulturního dění, nedal si nikdy vysvětlit, že s Březinou či Vančurou se nedá zacházet ani v reklamě jako s *Ahojem*. Byl jsem pro něho, zdá se, přijatelný po všech stránkách – až na tu obchodní ‚neschopnost‘ přizpůsobit se jeho vrozeným představám.“²⁹⁶ Ve výše citovaném rozhovoru Fučíka pro *Přítomnost* najdeme i názor na řešení hospodářské krize v nakladatelské oblasti, jemuž nelze upřít snahu o hledání řešení přirozenou (neregulativní) cestou (ovšem z pozice toho, kdo v daných ekonomických potížích není zainteresován): „Důkladně a sympaticky jde na věc p. ředitel Poláček z Družstevní práce; zdanit knihy podprůměrného a špatného obsahu, aby byly aspoň tak drahé, ne-li dražší než knihy nové. Ovšem, jak utvořit instituci, která by měla právo značkovat věci jako špatné? Na státní činitele nevěřím, a bez nich to nejde. Ale byl by to velmi radikální řez, jehož účinky mimo státní pokladnu by pocítila dobrá kniha, a o tu jde především.“²⁹⁷

Za druhé republiky chtěl Šalda sloučit podnik s Novinou (pův. Českomoravskými podniky tiskařskými a vydavatelskými), která poskytovala pomocí sítě tiskáren, nakladatelství a knihkupectví obdobný stranický servis jako Melantrich, ovšem konzervativním agrárikům, kteří byli v tomto období na čele

Přítomnost, r. 9, 1932, č. 36, s. 569.

²⁹⁶ FUČÍK, B., *Setkávání a mýjení*. Praha: Melantrich, 1995, s. 243.

²⁹⁷ Dr. F. K., *Hovory s nakladateli*, c. d., s. 573.

politického spektra.²⁹⁸ Snažil se v zájmu zachování exkluzivity koncernu chovat loajálně k nastoupivší politické garnituře a prováděl jak personální změny, tak příslušné zásahy ediční (zastavoval připravované tituly, které by vyvolaly kritiku konzervativců či katolíků, nechal připravit k vydání aktuální titul Emanuela Vajtauera *Jak po Mnichovu* dedikovaný Rudolfovi Beranovi apod.).

Za protektorátu byly oba ekonomicky zajímavé podniky (Melantrich i Novina) v centru pozornosti Němců, dostaly se pod jejich správu a vydávané stranické deníky poskytovaly prostor pro tzv. aktivistické novináře a jejich

---

²⁹⁸ Viz výše, kap. I/2.

kolaborantskou žurnalistiku. Jaroslav Šalda byl postaven před skutečnost spolupráce s Němci především v oblasti ekonomické (Němci usilovali zpočátku o získání majoritního podílu v koncernu cestou vzájemné obchodní dohody), chtěl nechtě se musel takto nastaveným pravidlům podřídit (součástí jednání byla i arizace firmy Prapiag Melantrichem). Jeho manévrovací prostor byl velmi omezený a využíval ho zřejmě maximálně, o čemž svědčí fakt, že definitivní německé majority v akciové společnosti bylo dosaženo až díky represím okupantů za tzv. druhé heydrichiády.²⁹⁹ Šalda se ve svých pamětech s protektorátním fungováním podniku vypořádává z celkem pochopitelné obranné pozice a kromě řady faktických kroků, které byly v jeho kompetenci se neubráníl formulacím typu „... až se tak stane, vzpomeňte si, že písně vyšly z mého popudu... konstatuji, že jsem [za okupace] přes Mirko Očadlíka objednal u Jeremiáše znění sovětské hymny z Moskvy“³⁰⁰ apod.

Majetek a politicko-mocenské vazby zkrátka zavazují a současně se dost dobře neslučují s morálními principy, takže na rozdíl například od zmíněného Michaela Káchy nebo – abychom nevytvářeli příliš ostré protiklady – Pavla Prokopa (nakladatele rovněž napojeného na politickou stranu) musel Jaroslav Šalda v striktně kompromisním rámci zohledňovat proměnlivé dobové mocenské tlaky a jejich důsledky. Poněkud eufemisticky a pro něj v celkem málo ožehavých souvislostech jisté prvorepublikové kauzy to vyjádřil ve svých pamětech: „Politický život přináší různé rány, kterých jsou ušetřeni ti, kteří nejsou na špici.“³⁰¹ Složitost situace dokládá i ráz komentáře protektorátního působení ředitele Melantrichu od Julia Firta: „Nejsem povolán posuzovat Šaldovu práci, pokud se autor zabývá historií, kterou jsem nemohl podrobně sledovat. Domnívám se však, že zachycuje velmi objektivně a bez nadsázky růst Šaldy i Melantricha až do mnichovské katastrofy v roce 1938. Tam, kde líčí další osudy, včetně své osobní historie za války a po válce, některé věci zakrývá, jiné zkresluje. Jsem dalek toho, abych – jako někteří jeho bývalí přátelé z řad

²⁹⁹ Srov. ŠALDA, J., *Budování tisku*, c. d., s. 280–306.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 285.

³⁰¹ ŠALDA, J., *Budování tisku*, c. d., s. 147.

nekomunistů – vinil Šaldu z vysloveně dobrovolné kolaborace s Němci. Nicméně způsob, jímž se snažil udržet Melantrich, prokazuje charakter kolaborace. Ostatně každý, kdo zná historii okupačních let 1939–1945, snadno pozná, že tato skutečnost z jeho ‚Paměti‘ prosvítá. Jestliže Němci Šaldu donutili, aby zarizoval českokamenickou papírnu známé českožidovské rodiny Robětínů, není už věru velký rozdíl, jestli se do správní rady posadil sám, nebo tam vyslal svého syna.³⁰²

Pokus otevřít téma protektorátní kolaborace koncernu Melantrich, potažmo jejího vedení, učinil například Martin Hořák, když si pokládal následující otázky: „Jak je možné, že se podnik tak úzce svázaný s demokratickou tradicí první republiky v krátké době změnil v jedno z nejvýznamnějších středisek kolaborace? Co způsobilo, že se zde pro spolupráci s okupační mocí vytvořily lepší podmínky než například ve Stříbrného Tempu, odkud po dlouhá léta zaznívala nevybíravá kritika prvorepublikových poměrů a které platilo za symbol pokleslé žurnalistiky? Jak se z ‚Benešova hnízda‘ stalo ‚hnízdlo kolaborace‘?“³⁰³ Z Hořákových přívětivých závěrů připomeňme důvody, jež považuje za nejzávažnější, totiž že přílišná úspěšnost Melantrichu poutala nežádoucí ekonomickou pozornost okupantů a že se ředitel Šalda dopustil několika chybných personálních rozhodnutí (tzn. přijetí aktivistických novinářů do redakcí melantrišských deníků).

Po skončení protektorátu muselo z pochopitelných důvodů dojít k výměně na vedoucím postu a na ředitelském místě objevil právě Julius Fürth (Firt),³⁰⁴ jenž neměl chuť vracet se po dohadech o viníkovi druhorepublikových ekonomických potíží u Borových do původního působiště, a zároveň mu nešlo ani tak o kariéru v nakladatelské oblasti, jako spíše o vyhlídky na působení politické. Akcie Melantrichu totiž v červnu 1945 převzali čelní představitelé národně socialistické

---

³⁰² FIRT, J., *Knihy a osudy*, c. d., s. 136n.

³⁰³ HOŘÁK, M., Budování kolaboračního centra v tiskovém koncernu Melantrich. In *Kolaborace. Kolaborace? Kolaborace!*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2006, s. 41–42.

³⁰⁴ Viz výše, kap. II/2.

strany (Petr Zenkl, Emanuel Šlechta, Julius Firt, Josef Novotný, František Hájek)³⁰⁵ a knižní produkci nebyla v těchto letech věnována přílišná pozornost. V akademických dějinách české literatury je tento fakt uveden poměrně lakonicky (s následným rámcovým přehledem k profilovým melantrišským edicím): „Absence výrazných redaktorských a manažerských osobností zákonitě ovlivnila charakter produkce.“³⁰⁶ Faktem ovšem je, že uvedená statutární změna byla komplementární k poválečnému vývoji třetí republiky v nakladatelské oblasti: „Dosavadní akciová společnost Melantrich byla nejen ekonomicky, ale i pokud jde o obsahový profil své produkce v podstatě nezávislá na národně socialistické straně, nyní se stalo vydavatelství součástí stranického aparátu a zdrojem materiálního zabezpečení činnosti strany.“³⁰⁷

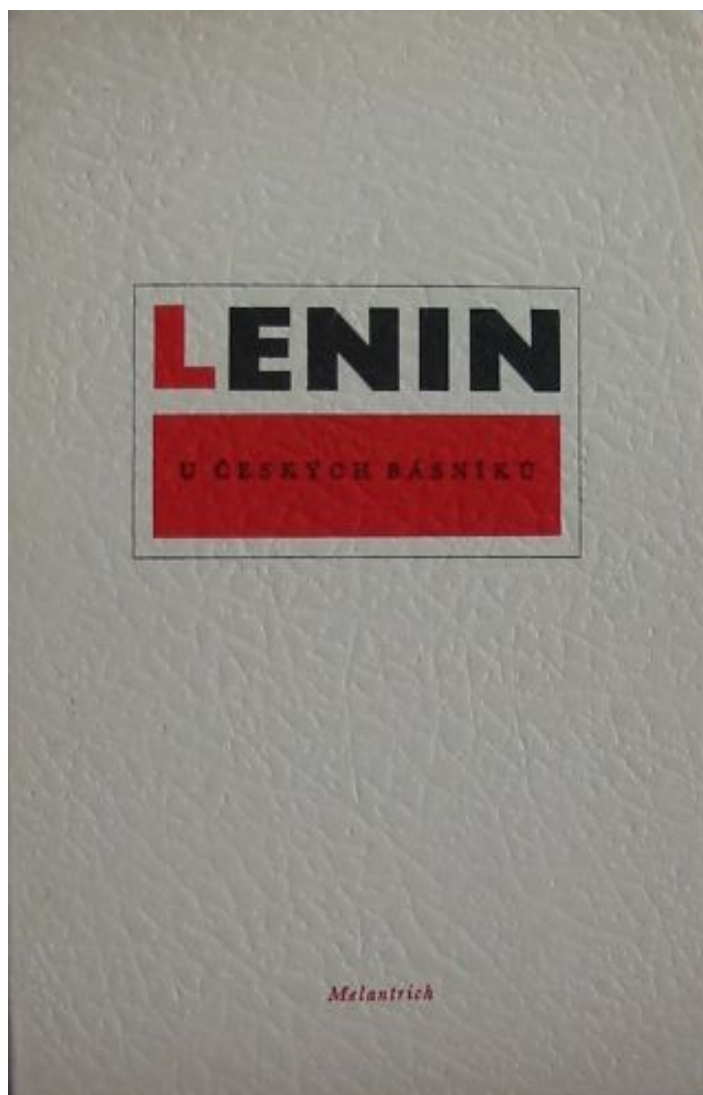
To, co zbylo z národně socialistické strany po komunistickém únorovém převratu, se stalo v rámci Národní fronty Československou stranou socialistickou, včetně bývalého propagačního zázemí, tj. stranického tiskového centra Melantrich. Znárodněním tiskáren a nemovitostí bývalého koncernu, obměnou redaktorů, revizí edičního programu a nakonec i změněním názvu přes Svobodné slovo – Melantrich (1957) na Vydavatelství Svobodné slovo (1959) byl pak „politický“ vývoj Melantrichu dovršen.

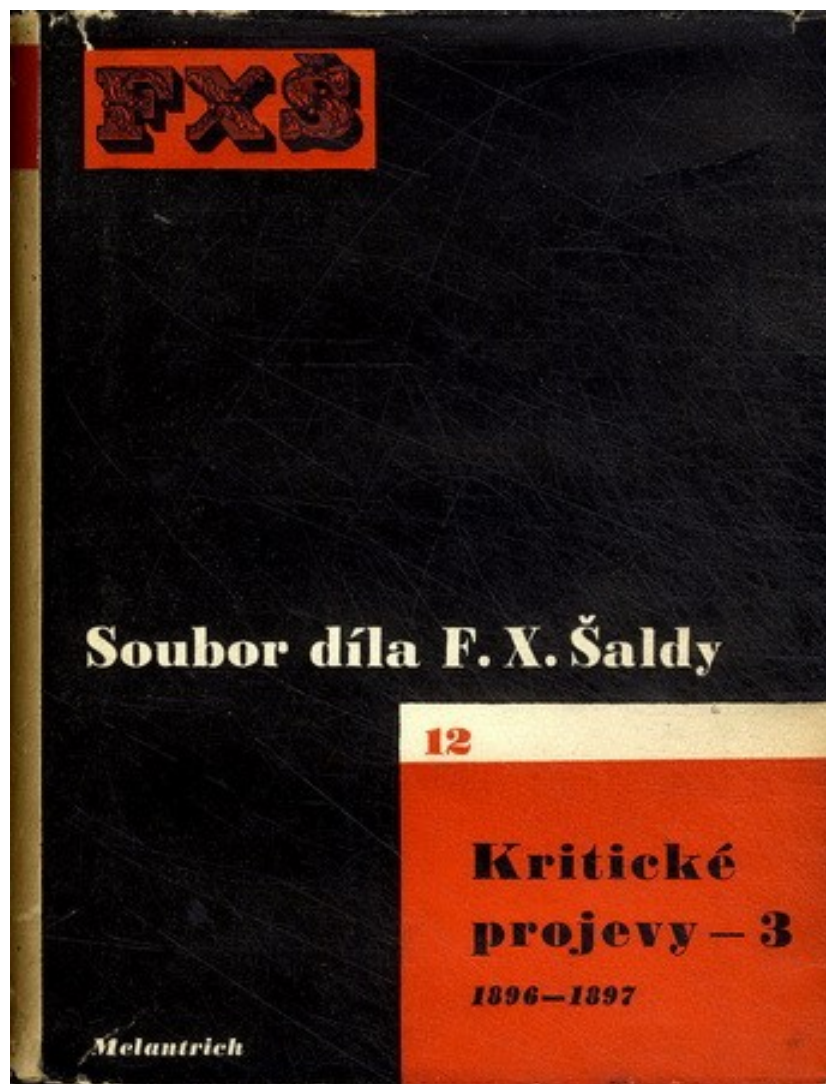
³⁰⁵ Srov. FEJLEK, V., *Melantrich 1898–1998*. Praha: Melantrich, 1998, s. 22.

³⁰⁶ KOL., *Dějiny české literatury 1945–1989*. Praha: Academia, 2007, s. 70.

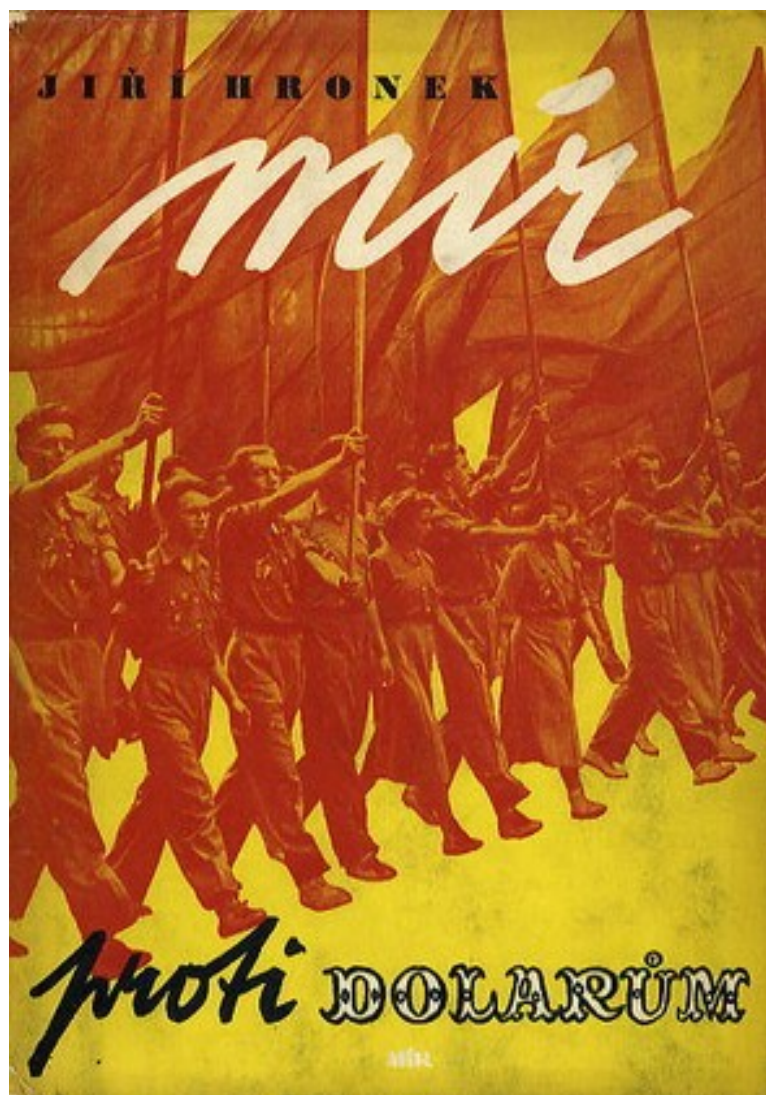
³⁰⁷ FEJLEK, V., *Melantrich*, c. d., s. 22.

Antologie vydaná v Melantrichu v roce 1949

Nakladatelství pokračovalo ve vydávání sebraných spisů F. X. Šaldy (12. svazek vyšel v roce 1950)

Ediční program Melantrichu po roce 1948 odpovídal změněným mocenským poměrům

4. Družstevní práce

Již výše zmíněnou jedinečnost Družstevní práce v nakladatelském (a knihkupeckém) oboru podmiňuje přístup tzv. meziválečné avantgardy k umění, daný radikální levicovou orientací jejích představitelů. Literatura pro ně (stejně jako veškeré umění) měla nést všechny znaky kvality ať už z hlediska obsahu a tvaru či z hlediska hmotného artefaktu, a současně se zbavit svého elitářství v souladu s obecnou ideou odstranění sociálně nespravedlivé společnosti, jinými slovy rozhodli se „zpřístupňovat hodnotné, výtvarně, graficky i polygraficky dobře provedené knihy pro co největší okruh čtenářů“.³⁰⁸ Důsledně realizovat tento cíl mohli až díky osobnosti Václava Poláčka. Tento absolvent strojí průmyslovky udělal totiž rozhodující zkušenost, která nasměrovala jeho další aktivity – a to dvouleté působení ve funkci tajemníka sociálního demokrata a důsledného propagátora družstevnictví Františka Modráčka. Alespoň zde naznačme důvody Modráčkovy teoretické i praktické koncentrace na družstevnictví jako na jediný reálný „organizační přechod, který by evolučně spojoval společnost kapitalistickou se socialistickou“,³⁰⁹ jak sám zdůraznil při bilancování svého veřejného působení coby poněkud nekonvenčního³¹⁰ sociálního demokrata. Modráček se s družstevnictvím seznámil koncem 90. let 19. století za pobytu v Paříži, kde se mu poprvé dostala do rukou publikace o družstvech fungujících tehdy ve Švýcarsku a v Anglii.³¹¹ Do týdne od jejího přečtení se stal

---

³⁰⁸ ŠIMON, J., [Předmluva]. *Národní 36. Jubilejní tisk k 35. výročí vzniku nakladatelství Odeon*. Praha: Odeon, 1988, s. 5.

³⁰⁹ Cit. dle MACEK, J., *Cesta světem a životem*. In *František Modráček*. Praha: Ústřední výkonný výbor československé demokratické strany dělnické, 1931, s. 15.

³¹⁰ František Modráček sice v mládí inklinoval díky silnému sociálnímu citění k radikálnějším formám politického boje (už na průmyslovce jako student organizoval stávkou spolužáků, první zaměstnání ztratil kvůli odsouzení za delikt proti zákonu o shromažďování, počátkem 90. let odešel do Vídně, kde se sblížil s tamějšími anarchisty a stal se redaktorem jejich časopisu, po návratu z Vídně se usadil v Praze, kde byl odsouzen v procesu s Omladinou na osmnáct měsíců), postupně však kriticky reflektoval průběh a výsledky revolučního dění v Rusku a pozdějším Sovětském svazu a přiklonil se k sociálnědemokratickému pojetí politiky. I v rámci umírněné levicové strany však zastával v jistém smyslu radikální socialistický směr postavený na akcentu na skutečnou pomoc pracujícím lidem, nikoli na stranickou disciplínu (takže ze strany na přelomu 20. let, v době jejího rozkolu, vystoupil, založil vlastní sociálnědemokratickou stranu a později se opět vrátil).

³¹¹ Šlo o knihu Hanse Müllera *Die schweizerischen Konsumgenossenschaften. Ihre Entwicklung und*

členem pařížského konzumního spolku a po návratu do Prahy se pak dlouhodobě intenzivně věnoval družstevnictví jak v osvětových člancích a teoretických spisech, tak organizačně v rámci Rakouska-Uherska i po vzniku republiky. Modráček intenzivně vnímal nutnost řešení sociální otázky jako klíčového kroku v dalším společenském vývoji a ekonomické poměry po první světové válce³¹² ho jen utvrdily v nutnosti hledat řešení nekonfliktní a sociálně smírné. V liberalismu s jeho dogmatem nedotknutelnosti hegemonie nejmajetnějších vrstev ho ovšem jako socialista nenalézal, v marxistické nauce³¹³ ani v bolševické revoluci postavené na zestátnění ekonomiky rovněž ne,³¹⁴ zato v reformě správy práce ano. Její podstatou je podle Modráčka vyloučení námezdní práce a zavedení smluvní participace sdružených pracujících na správě družstva i výsledcích jeho ekonomické činnosti.

Václav Poláček se rozhodl uplatnit samosprávné principy – tj. vytvoření hospodářské samostatnosti výrobců a konzumentů se základním cílem vyloučení rizikových faktorů a výkyvů trhu – právě v nakladatelské oblasti. Inicioval program nakladatelství založený na svépomocném principu, kdy by se aktivními

---

ihre Resultate vydanou v roce 1896 v Basileji.

³¹² „Jsem toho mínění, že důsledky doby válečné projeví se všeobecným rozpoutáním bojů sociálních, ne-li sociálními převraty, jak vidíme již dnes v Rusku. I pakli uzavřen bude mír dříve, nežli poměry životní stanou se zcela neudržitelnými, dlužno počítati s tím, že drahota potravy po válce ještě dlouhou dobu. Proletarisace mass, příkré majetkové kontrasty, vyrostší za války – v každém státě zrodilo se z válečné konjunktury několik tisíc nových milionářů, ale současně miliony obyvatelstva byly zproletarisovány – snaha převaliti část ohromných břemen daňových na nemajetné, rozvrácený život hospodářský, nezaměstnanost dělnictva, vrátivšího se z front, zoufalá situace invalidů, vdov a sirotků atd. budou tvořiti sociální prostředí jistě kritické.“ MODRÁČEK, F., *Samospráva práce*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1918, s. 8.

³¹³ „Nedovedl jsem srovnati se svým vývojovým názorem marxistickou thesi, podle níž celé dějiny jsou ovládány železnými zákony hospodářského vývoje, ale pojednou jsou tyto zákony anulovány, jakmile proletariát uchopí státní moc do svých rukou.“ Cit. dle MACEK, J., *Cesta světem a životem*, c. d., s. 15.

³¹⁴ Už necelý rok po říjnové revoluci v Rusku píše: „Nyní je již nade vši pochybnost jisto, že ztroskotaly všechny kolektivistické pokusy bolševiků, jak v ohledu sestátnění továren, tak v ohledu přenesení jejich správy na dělníky. Dělníci a zřizenci státních závodů jsou v permanentním stávkovém boji se státní správou a nyní přikloňují se i politicky hromadně k odpůrcům bolševiků. Příznačný je výnos vlády sovětů ze dne 2. června 1918, v němž se praví, že dekretem ze dne 28. června přecházejí všechny větší továrny a závody ve správu ruské socialistické republiky sovětové a zároveň se prohlašuje: „Za takových okolností nutno považovati každé zastavení práce, každou stávku za zradu na dělnické revoluci. Dělníci, kteří za těchto poměrů zastaví práci, budou považováni za odpadlíky hnutí dělnického.“ Tedy státní socialism se zákazem stávek.“ MODRÁČEK, F., *Samospráva práce*, c. d., s. 11.

členy stali vedle autorů či výtvarníků sami čtenáři. „V únoru 1922 byl již program zhruba napsán. Byl velkolepě idealistický. Chtěl vypláceti podíl na zisku autorům i konsumentům, dobře honorovati autory a zaměstnance, vydávati dobré knihy... Podniku byla dána již forma družstevní, neboť konsumenti i spisovatelé, kteří jedině mohli být členy, měli se spravovati sami, podnik měl býti vtělením a přeměnou zásad Modráčkovy Samosprávy práce.“³¹⁵ Čtenáři se na chodu družstva podíleli volbou představenstva a dozorčí rady; finančně (zápisné činilo 10 korun, členský podíl, jež bylo třeba na počátku složit, 40 korun); spoluutvářením edičního programu (v nakladatelském časopise zasílaném zdarma členům byli vždy představeni dva autoři a jejich díla a čtenář na připojeném hlasovacím/objednacím lístku označil svůj případný souhlas s vydáním/odebráním titulu); jako přímí a závazní odběratelé titulů (minimálně čtyř knih, nebo obrazů, nebo jiných publikací v ceně čtyř knih dle vlastního výběru ročně). Při hledání stejně smýšlejících budoucích členů družstva, znalých potřebných profesí (vedle účetního, pokladníka, administrátorů, členů dozorčí rady či právního poradce samozřejmě spisovatelů, výtvarníků a redaktorů), se ukázalo, že idea družstevnictví je stále vnímána jako jakási nereálná chiméra: „Hledal [míněn V. Poláček] tedy redaktora... Smluvil s ním schůzku v Pařížské kavárně a vyložil mu jednoho dne časně zrána, co zamýšlí se svými neznámými přáteli. Mluvil tak plasticky a barevně, že se designovaný pan redaktor [Miloslav Novotný] smál na celé kolo. Bylo to jistě k smíchu, že ten člověk mluvil o tisícových nákladech, úžasně levných knihách a o duševní kooperaci tisíců lidí. A sám neměl snad ani na černou kávu.“³¹⁶ Na ustavující valné hromadě se 24. září 1922 sešlo zhruba patnáct zájemců (tou dobou se už tiskla první publikace – *Nejkrásnější svět* Marie Majerové s obálkou Slavoboje Tusara, „cena knihy byla stanovena na Kč 12.50 i s poštovným, což bylo tenkrát unikem“³¹⁷ – v odvážném nákladu 3300 výtisků při dosavadních necelých třech stovkách členů).

---

³¹⁵ POLÁČEK, V., Pět let Družstevní práce. In *Pět let družstevní práce. Almanach*. Praha: Družstevní práce, 1927, s. 165.

³¹⁶ Tamtéž, s. 166.

³¹⁷ Tamtéž, s. 170.

Z přítomných družstevníků bylo zvoleno představenstvo a následně jmenována dozorčí rada. Vedle Miloslava Novotného byli do představenstva zvoleni spisovatelé Josef Knap a František Skácelík a hudební skladatel Silvestr Hippman.

Konkurenční atmosféra mezi českými nakladatelskými podniky rozhodně nepřála vzniku nové firmy, která navíc stavěla na jiném ekonomickém principu.³¹⁸ Svaz knihkupců a nakladatelů odmítl Družstevní práci členství a licence (nakladatelská i knihkupecká) byla novému podniku udělena až po sedmi letech od založení. Do té doby Družstevní práce využívala licence B. M. Kliky, ambiciózního nakladatele, co se týče ediční politiky, nicméně ztrátového vzhledem k neúměrně omezeným výrobním možnostem³¹⁹ a od roku 1930 redaktora Družstevní práce.

Z hlediska organizace Družstevní práce jsou zajímavé do jisté míry typické problémy samosprávných organizací: u nakladatelského družstva šlo samozřejmě o kompetenční spor ohledně edičního plánu. Už od roku 1928 přicházely jednotlivé návrhy na systémové řešení o rozhodování o výběru knih, kritika ediční politiky pak vyvrcholila po dalších pěti letech, kdy se zdál neúnosný dosavadní postup, jenž sice ctěl družstevní princip u jednotlivých kroků procesu výroby knihy, ale v samotné ediční politice nešlo o rozhodování kolektivní. „O vydání či nevydání rukopisu (návrh vycházel od redaktorů DP, autorů, literárních kritiků, překladatelů, členů, Jana Löwenbacha – poradce ve věci autorských práv, literárních agentur, Vincy Schwarze atd.) se rozhodovalo na schůzích představenstva DP, které se konaly jednou za týden (s výjimkou prázdnin) a kterých se zúčastňovali i redaktoři. Četly se tu lektorské posudky, které psali členové představenstva, dozorčí rady i další spolupracovníci DP (Míla Grimmichová, P. M. Haškovec, Josef Heyduk, Bohumil Mathesius, František

---

³¹⁸ „... odborný list knihkupců věnoval našemu podnikání dva fejetony. Jejich autor se domníval, že přišli jsme proto, abychom odstranili knihkupeckou provizi. Neuvažoval, že všechny naše zásady a metody prýštily z jiného světového názoru a řádu, ze to nebyla laciná opozice proti knihkupcům, nýbrž nová forma výroby i prodeje.“ Tamtéž.

³¹⁹ Srov. ZACH, A., *Zátiší, knihy srdce i ducha. Nakladatelské dílo B. M. Kliky*. Praha: PNP, 1987.

Nechvátal, Karel Šafář, Jan Šnobl, Jiřina Vrtišová a jiní),³²⁰ braly se v úvahu připomínky dalších členů představenstva, kteří dílo četli, a ovšem i předběžná kalkulace. V těchto schůzích se stanovovala výše nákladu (tu pak schvalovala společná schůze představenstva a dozorčí rady) i autorských honorářů, schvalovali se ilustrátoři, překladatelé, rozhodovalo se o dalších vydáních atd.³²¹ Roku 1937 byla tedy ustavena redakční rada ve složení Vladislav Vančura, Jaroslav Seifert, Karel Nový, Josef Cerman a Vladimír Procházka, jejíž práva a povinnosti byly vtěleny do jednacního řádu redakční rady. Složení redakční rady se proměňovalo, nicméně vždy jí zůstal zachován vysoký odborný kredit, což na nakladatelské produkci ovšem bylo znát. Na druhou stranu zhruba 24 tisíc členů Družstevní práce v roce 1938 (v roce 1927 jich bylo kolem 4 tisíc; roku 1932 kolem 13 a půl tisíce)³²² nutně znamenalo, že samosprávný princip nebylo v praxi možné důsledně uplatňovat u každého navrhovaného či připravovaného titulu.

Nenápadný posun firmy směrem k tradičnímu nakladatelskému podniku se projevil i v pokusu vydávat elitní bibliofilské soukromé tisky jako odměny pro distributory či zasloužilé členy družstva nebo exkluzivní vazby v rámci některých edic (Živé knihy B a Slunovrat), jež však byly z finančních důvodů po několika letech opět opuštěny.

Naopak původní idea Družstevní práce, která nemohla ve svém celku vzniknout mimo okruh levicové avantgardy, byla konzistentně prosazována po stránce výtvarného pojetí jednotlivých publikací. Kromě výše zmíněné jedinečnosti typografické³²³ je dokladem například názor Václava Poláčka, jak jej zformuloval (roku 1928) v dopise svému příteli a rádci v nakladatelských věcech Jiřímu Mahenovi: „Ilustrace jsem viděl, jsou milénovské, jakoby nehotové. Lidé,

---

³²⁰ K dalším autorům lektorských posudků patřili např. K. J. Beneš, F. Buriánek, V. Černý, L. Čivrný, J. Dolanský, P. Eisner, M. Fábera, J. Glazarová, F. Hrubín, J. Charvát, M. Jariš, K. Konrád, F. Kropáč, P. Kříčka, V. Lacina, J. Marek, J. Noha, M. Otruba, M. Pašek, J. Patočka, B. Polan, V. Procházka, J. Průšek, J. Rypka, B. Říha, J. Seifert, J. Šafránek, Z. Šmíd, V. V. Štech, J. Träger, V. Vančura, J. R. Vávra, R. J. Vonka, O. Wöhrle, J. Zaorálek. Srov. KNAP, J. *Archív Družstevní práce*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 1971, s. 3.

³²¹ *Národní* 36, c. d., s. 12.

³²² Srov. *Deset let Družstevní práce*. Praha: Družstevní práce, 1932, s. 1.

³²³ Srov. kap. II/1.1.3.

kteří čtou Vaše knihy, nejsou však umělecky nigramotní. Když knihu dostanou, budou ukrutně nadávat. To že jsou ilustrace? Budou psát dopisy. To by můj synek taky namaloval. Za čas se s tím smíří, až budou v knize číst a častěji listovat. Za rok to bude krásná a lidmi vyhledávaná kniha. Lidé ji nakonec budou kupovat, protože je ilustrovaná. Začnou chválit. Tak to bylo u všech našich ilustrovaných knih. Lidé je teprve pochopí.“³²⁴ Totéž by byl mohl říci³²⁵ o knihách, nakladatelských časopisech, ale i pohlednicích a kalendářích a vůbec všech akcidenčních tiscích Družstevní práce. Čas dal Poláčkovi a všem stejně smýšlejícím za pravdu, ovšem dodnes se novátoři chtějí překonat zavedenou, případně vyprázdněnou tradici setkávají se stejnou čtenářskou reakcí. Nakladatelská práce není žádnou výjimkou, pokud jde o prosazování invenčního přístupu a nové estetiky. Zlepšování vkusu je nekončící proces.

Dodejme ještě, že Václav Poláček byl – vedle zakladatele Aventina Otakara Štorcha-Mariena – jednou z nejvýraznějších osobností v nakladatelské oblasti s nesmírnou invencí a entuziasmem, doprovázeným ovšem u obou výbušnou, impulzivní povahou, jež jim jako vedlejší produkt co do kvality impozantního nakladatelského díla poněkud komplikovala profesní vztahy. O to jsou ovšem vzpomínky jejich oborových kolegů na ně i jich samých na svou práci barvitější.

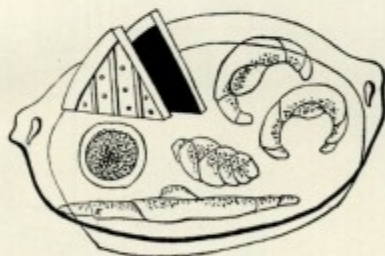
³²⁴ *Národní* 36, c. d., s. 32.

³²⁵ V roce 1931 skutečně Václav Poláček reagoval na členské ohlasy, vyjadřující nespokojenost s moderní úpravou nového kalendáře. Viz POLÁČEK, V., Spor o kalendář. *Panorama*, 1931, č. 11, s. 73–74.

VLADISLAV VANČURA

PEKAŘ
JAN MARHOUL

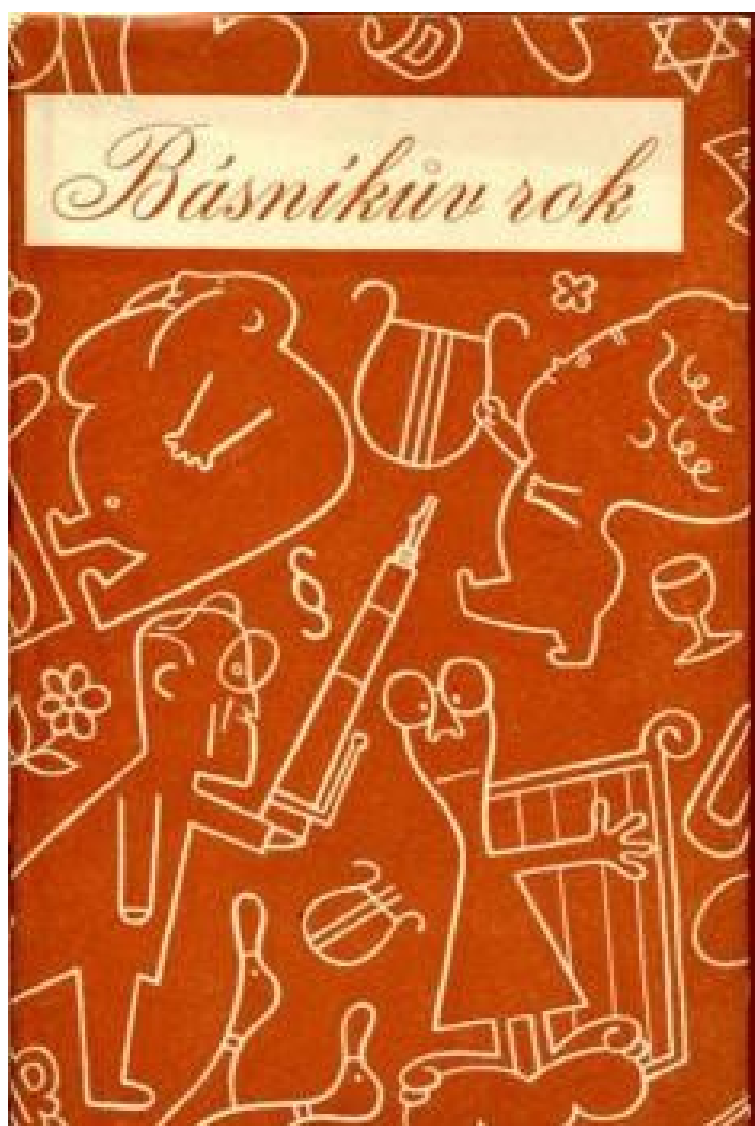
ROMÁN

1929

DRUŽSTEVNÍ PRÁCE

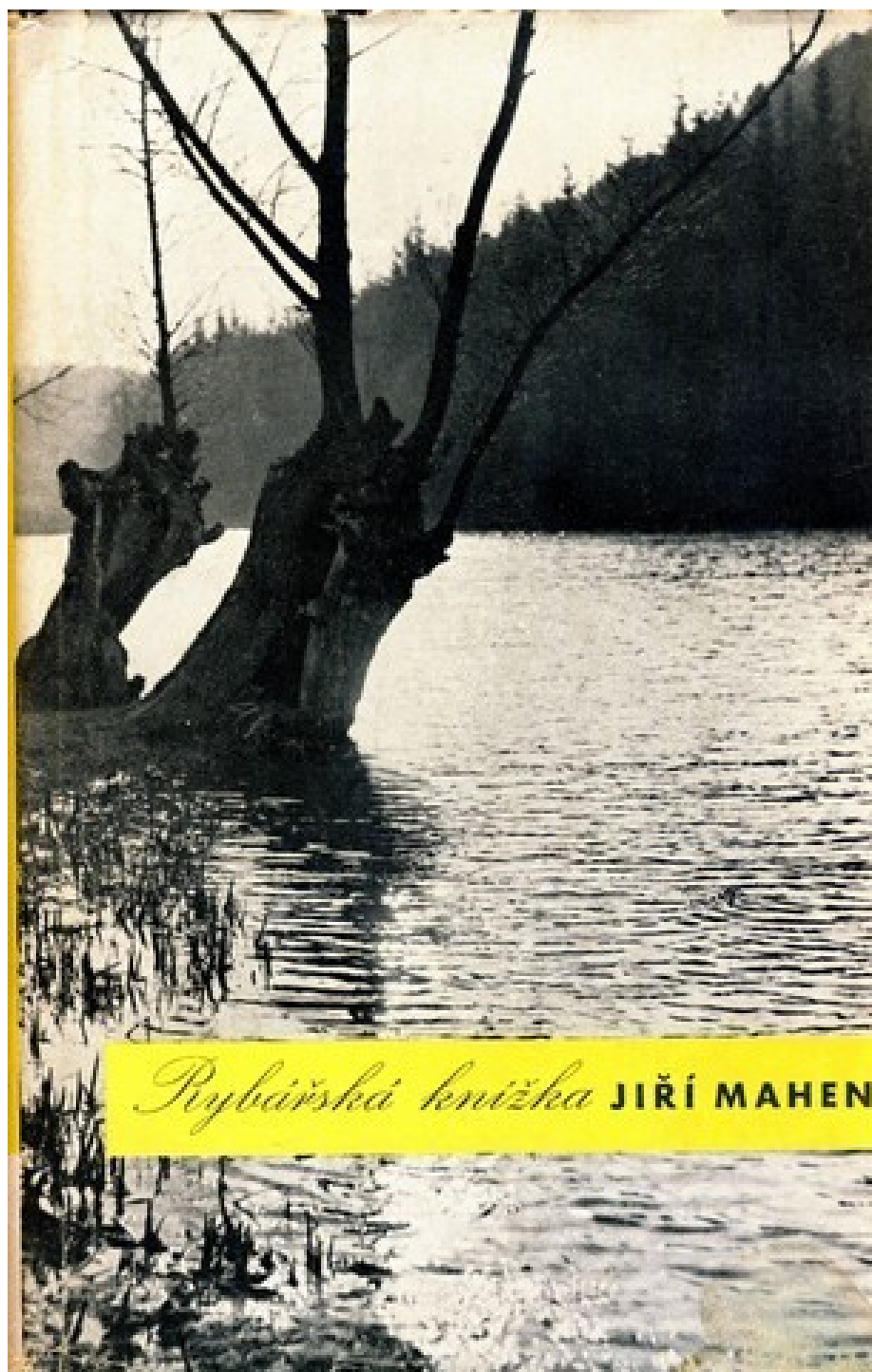
V edici Živé knihy B vycházely spisy Vladislava Vančury (19. svazek s 11 ilustracemi Toyen byl vydán v nákladu 1040 výtisků), s vazbou podle návrhu Emanuela Frinty

Sborník s podtitulem 33 básníků píše na okraj dne vyšel v Družstevní práci roku 1936 v edici Slunovrat s úvodem Vladislava Vančury, 22 ilustracemi Františka Bidla a v grafické úpravě Ladislava Sutnara

*Reportáže Jiřího Weila Češi stavějí v zemi pětiletok vyšly v Družstevní práci v roce 1937
v grafické úpravě Ladislava Sutnara*

Nové vydání Mahenovy Rybářské knížky z roku 1947 s obálkou Jaroslava Švába dokládá ztrátu jedinečnosti vzhledu předválečných publikací Družstevní práce

5. Odeon

Stěžejní okamžiky v historii a působení nakladatelství Odeon jsou rovněž úzce svázány s osudy jedné osobnosti – v tomto případě Jana Fromka (1901–1966) a jeho prostřednictvím s politickým působením strany, která se postupně z opoziční (za první republiky), respektive ilegální (za druhé republiky a protektorátu) pozice dostala k moci (za třetí republiky).

Fromek pocházel z Prahy, vyučil se u nakladatele Aloise Srdce knihkupcem a vzhledem k proletářskému původu intenzivně spolupracoval s levicovým hnutím. Dva roky (1920–1922) byl například zaměstnancem Komunistického knihkupectví a nakladatelství, odkud také pocházejí jeho osobní vazby na příslušníky umělecké avantgardy. Působení jinde mu zpravidla komplikovalo právě členství v KSČ. I proto v roce 1925 spolu s manželkou založil vlastní nakladatelství Odeon. Při snaze získat nakladatelskou licenci se Fromek potýkal s podobnými obstrukcemi ze strany Svazu knihkupců a nakladatelů jako například zakladatelé Družstevní práce.³²⁶ Nakonec získal tzv. omezenou koncesi. Ediční orientace Odeonu byla dána politickým a ideovým směřováním nakladatele, který začal intenzivně spolupracovat se stejně smýšlející avantgardou sdruženou kolem Devětsilu. A tak rovněž pro Fromka platilo to co například pro vydavatelské aktivity Michaela Káchy. Pro Fromka to Aleš Zach shrnul a doložil ilustrativními příklady: „Z hlediska dnešní doby, kdy v antikvariátech těžce sháníme a draze platíme první vydání knížek avantgardních umělců, se často zapomíná, že vydat v polovině 20. let moderně vypravenou knihu mladého neznámého autora byl podnik předem odsouzený k finanční ztrátě. Tak například básnická prvotina Františka Halase ‚Sépie‘ vyšla v Odeonu koncem roku 1927 v nákladu 550 výtisků. Sám autor odebral pro své známé 200 výtisků a zbytek se prodával ještě asi 10 let... O tom, s jakými obtížemi technického rázu se J. Fromek při své činnosti setkával, svědčí příhoda okolo vydání ‚Vest Pocket Revue‘ Voskovce a Wericha. Původní náklad úspěšné hry 1000 výtisků byl

---

³²⁶ Viz výše, kap. II/4.

v několika dnech rozebrán. Protože však malá tiskárna, ve které Fromek z hospodářských důvodů tiskl některé tituly, nemohla dlouho skladovat sazbu, byla již sazba rozmetána a celý text musel být vysázen znovu. A totéž se opakovalo celkem šestkrát. Tento na divadelní hru mladých autorů fantastický náklad způsobil, že následující revui V a W „Smoking revui“ vydal Fromek v nákladu 3000 výtisků. A přes polovinu nákladu zůstalo na skladě.³²⁷

Prvních pět let fungování nakladatelství představuje z edičního hlediska vrcholné období, které samozřejmě přivedlo Fromka i k participaci na aktivitách Klubu moderních nakladatelů Kmen.³²⁸ Jiná byla ovšem situace, pokud šlo například o tisky čistě odeonské. Podle Zacha odmítl Fromek nabídku F. X. Šaldy na vydávání jeho *Zápisníku* pod značkou Odeonu kvůli tomu, že Šalda veřejně kritizoval některé politické postoje či vnitrostranické boje KSČ.³²⁹ Co do oborové spolupráce, ekonomická situace si vynutila už před nástupem všeobecné hospodářské krize spoluvydávání některých titulů (např. některá díla Vladislava Vančury vycházela paralelně ve dvou nakladatelstvích – Odeonu a Družstevní práci –, přičemž Odeon knihy fakticky připravil k vydání). Za krize byl pak Fromek nucen řešit důsledky vyhraněného edičního programu, jehož čtenáři pocházeli často z těch vrstev společnosti, na něž krize dolehla s plnou silou, totiž z (levicově naladěných) vrstev málo majetných. Odeon si zachoval dosavadní publikační politiku a současně rozšířil produkci o některé překladové tituly určené širšímu publiku,³³⁰ čímž přestál nejhorší etapu, aniž by došlo k již hrozícímu konkurznímu řízení. V roce 1937 to Fromek v rozhovoru pro časopis *Rozhledy* už z odstupu komentoval: „Mám široký okruh přímých odběratelů,

³²⁷ ZACH, A., Vydavatelská avantgarda mezi dvěma válkami IV. *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 4, s. 141 a 142.

³²⁸ Připomeňme i na tomto místě, že členové Kmene usilovali primárně o kvalitativní zdokonalení pokud možno všech složek nakladatelské práce a díky tomuto cíli se v Kmeni sešly subjekty a osobnosti zcela mimo rámec své politické orientace či názorů (máme-li ovšem na mysli fakt, že moderní pojetí artefaktu se nedílně pojí právě s levicovým uměním oproti tradicionalismu vyzvihovanému pravici). Členy Kmene byli tedy vedle Fr. Borového, Družstevní práce či Adolfa Synka také Ladislav Kuncíř, dále nevlastní bratr Jaroslava Durycha Bohuslav Durych, působící ve staroříšském katolicky orientovaném okruhu, a akciové společnosti Melantrich či Orbis.

³²⁹ Srov. ZACH, A., Vydavatelská avantgarda IV., c. d., s. 142.

³³⁰ Viz výše, kap. II/1.1.

hlavně to jsou studenti, dělníci, malí živnostníci a úředníci. O posledního Krufia byl velký zájem mezi lékaři, je téměř rozebrán, dávám na trh již 2. vydání. Tedy konjunktura dobré knihy by byla, ale ve vrstvách, jimž chybí potřebné prostředky.³³¹

Již u předchozího nakladatelství Družstevní práce probíranou otázku bibliofilských tisků, které vznikaly zejména jako možnost přivýdělku pro nakladatelství díky zvětšující se skupině dobře situovaných sběratelů, lze zmínit i v souvislosti s činností Jana Fromka. Jeho Bibliofilská edice Odeon čítala celkem 10 svazků a stejně jako u Družstevní práce zahrnovala vedle autorů (tj. literátů i výtvarníků) klasických i příslušníky avantgardy. Náklad jednotlivých bibliofilských tisků činil někdy až 1000 kusů.

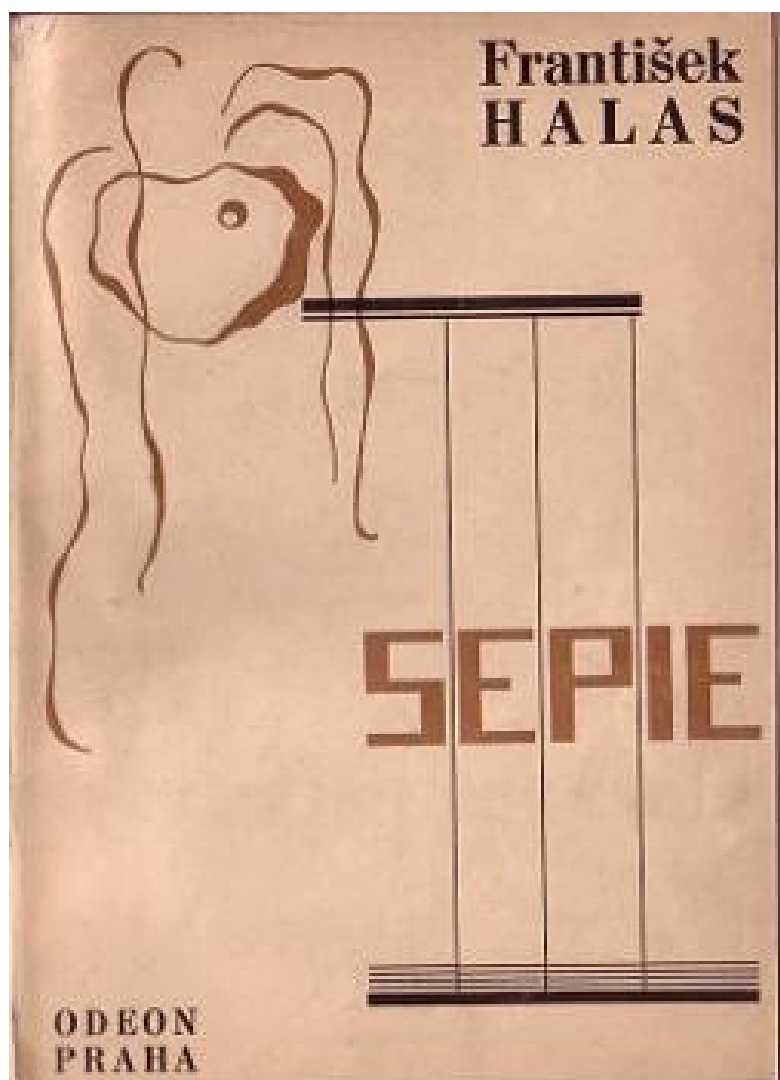
Počátkem třicátých let supluje Odeon roli cenzurou stále silněji omezovaných stranických (tj. komunistických) tiskových orgánů a soustřeďuje se na vydávání stranických periodik či politických brožurek (uzpůsobených agitačnímu účelu formátem, úpravou i cenou), od druhé půle 30. let pak znovu rozšiřuje beletristické, zejména překladové edice.

O plošném cenzurním zásahu vůči Fromkově nakladatelství za druhé republiky jsme se zmínili výše,³³² do roku 1940 se mu pak ještě podařilo vydat několik titulů. V tomto roce měl být zatčen gestapem, před nímž se mu podařilo uniknout, a poté odešel do ilegality. Po válce již ve shodě se stranickou politikou činnost svého soukromého podniku neobnovil a po únoru 1948 se stal členem akčního výboru podílejícího se na procesu vyvlastňování soukromých nakladatelství.

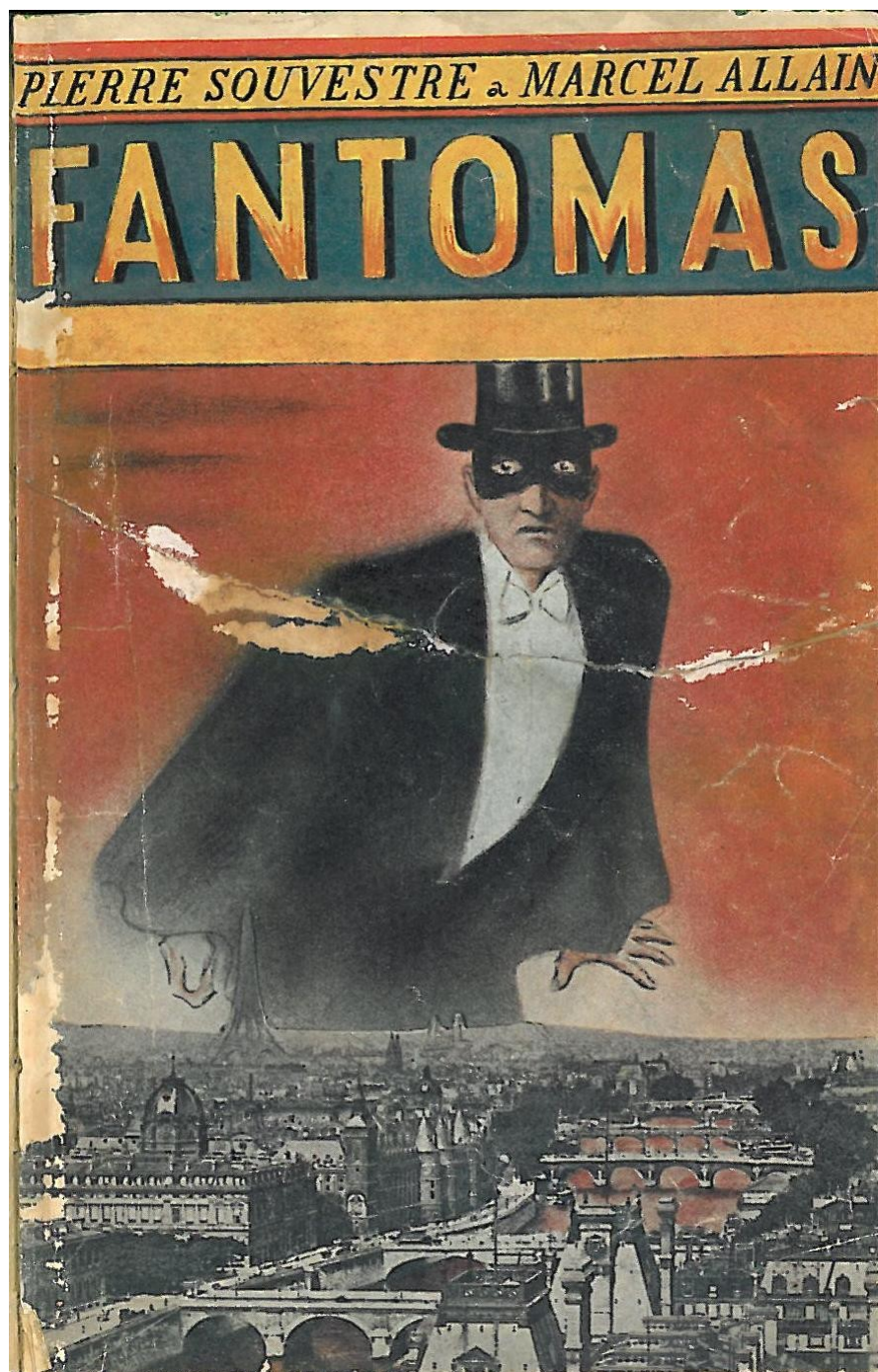
---

³³¹ ŠUP, J., Hovory s nakladateli. U Jana Fromka. *Rozhledy*, r. 6, 1937, č. 6–7, s. 53.

³³² Viz kap. II/1.2.

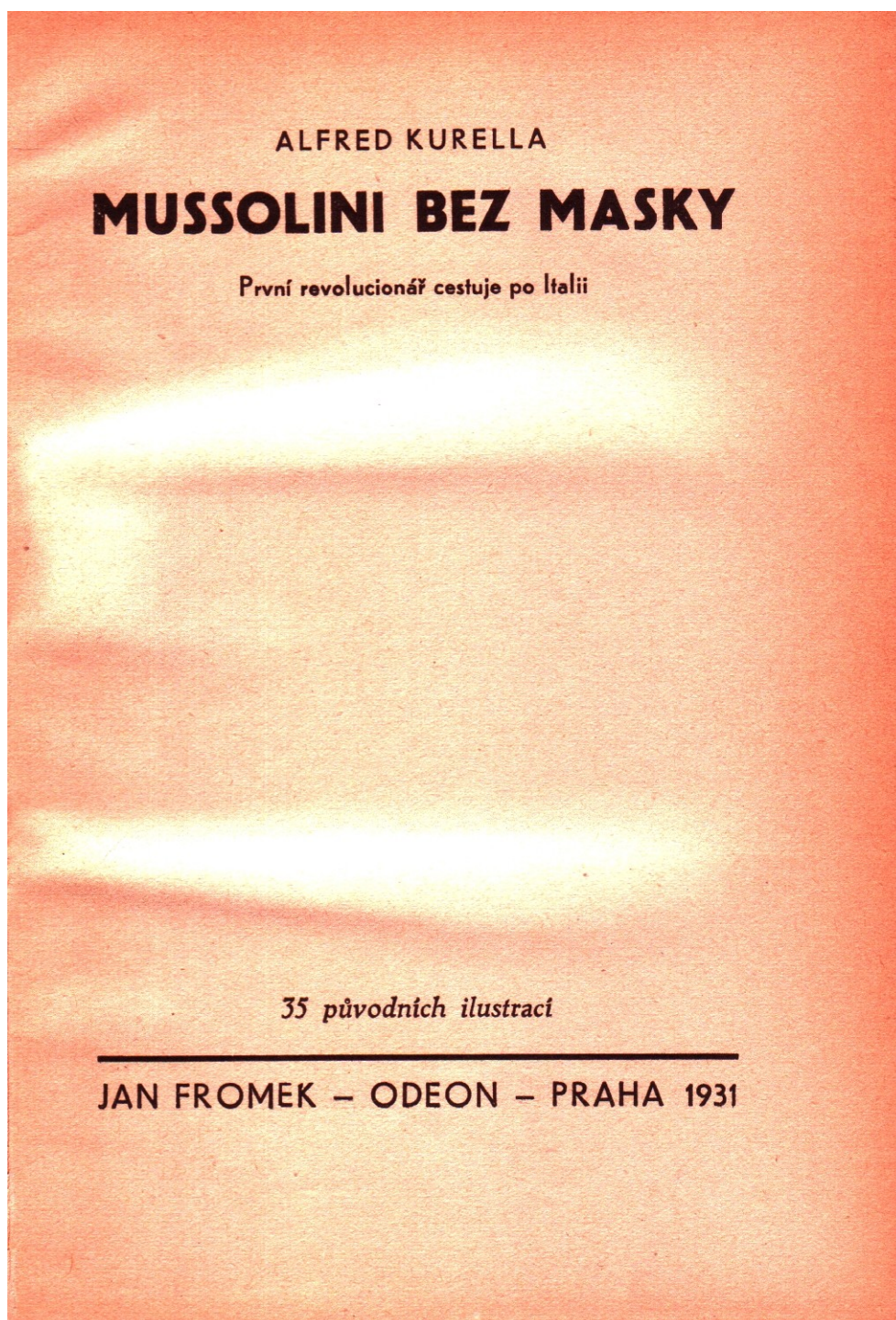

První vydání Halasovy sbírky Sepie ve Fromkově Odeonu v roce 1927 s obálkou Víta Obrtela a typografickou úpravou Karla Teiga

Populární čtivo také v Odeonu napravovalo finanční bilanci krize přelomu 20. a 30. let

Roku 1931 vyšla v Odeonu reportáž z fašistické Itálie, předjímající důsledky diktatury (titulní list knihy)

Hnědá síť

Jak pracují a připravují válku Hitlerovi agenti v zahraničí

JAN FROMEK
nakladatelství ODEON

PAVEL PROKOP
knihovna levé fronty

Titulní list knihy vydané v Odeonu v roce 1935 (bez dalších nakladatelských údajů)

6. Orbis

O *Tiskařské, nakladatelské a novinářské společnosti akciové Orbis* se v našem výběrovém přehledu nakladatelských podniků zmíníme díky její poměrně výjimečné pozici, dané institucionálními důvody jejího vzniku – a v důsledku toho pak i ekonomicko-oborovými specifiky jejího působení. Za účelem zahraniční propagace československého státu byl iniciován její vznik na Benešově ministerstvu zahraničních věcí z pověření vlády v roce 1920. Akciová společnost byla zapsána do rejstříku 27. března 1921. Orbis byl formálně vlastněn soukromými akcionáři z oblasti politické (byli zde zástupci strany agrární, sociálnědemokratické, národněsocialistické a lidové), finanční, hospodářské a vědecké, kteří se stali majiteli akcií v celkové hodnotě patnácti milionů korun.

V souladu s původním záměrem se ediční politika Orbisu orientovala na tituly (vydávané v češtině i v jiných jazycích) rázu politického, právního, historiografického, sociologického a národohospodářského, respektive čistě propagačního, a to kontinuálně, ať už reprezentovala oficiální politiku první republiky, protektorátu či komunistického režimu. V letech 1923–1924 byla vybudována vlastní tiskárna, jejíž přední postavení v rámci polygrafického průmyslu bylo přinejmenším v Praze otázkou velmi krátké doby, díky investicím a vybavení nejmodernější soudobou technologií. Postupně byla otevírána také knihkupectví, od drobných stánků až po reprezentační prodejnu pražskou, která měla např. výhradní zastoupení pro prodej publikací některých vědeckých institucí.³³³ Dále byla součástí společnosti zpravodajská agentura Centropress, distribuční firma pro import zahraničních periodik či rozhlasová společnost Radio de l'Europe Centrale. Nakladatelství připravovalo publikace ministerstva zahraničních věcí a dalších institucí či státu nakloněných sdružení.³³⁴

---

³³³ Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, Orientální ústav, Slovanský ústav, Sociální ústav, Státní historický ústav ad. Srov. KOL., *Lexikon české literatury 3/I*, c. d., s. 687.

³³⁴ Československá společnost pro studium národnostních otázek, Literárněhistorická společnost, Masarykova akademie práce, Masarykova sociologická společnost, Masarykův lidovýhonný ústav, Památník osvobození ad. Srov. tamtéž.

Fakt, že Orbis byl klíčovou součástí akciové společnosti podporované státními institucemi, a tudíž nezávislé na stavu trhu, umožňoval nabízet nejlepším oborovým expertům nadstandardní pracovní podmínky a rovněž po této stránce svoji pozici posilovat. To logicky vedlo ke kontinuálním protestům ostatních nakladatelských či knihkupeckých firem.³³⁵

V období druhé republiky podléhal Orbis tiskovému úřadu předsednictva vlády, po okupaci Říšskému tiskovému úřadu. Za protektorátu byla jeho produkce zaměřena na propagaci a propagandu řízenou zejména Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě a Úřadem lidové osvěty. V roce 1941 vznikla v nakladatelství Orbis *Česká studijní společnost pro řešení židovského problému a rasové otázky*, jež si vytkla za cíl podporu myšlenky zrovnoprávnění českých fašistů při arizaci židovského majetku. Generální ředitelem Orbisu byl v té době Friedrich Rudl, přítel vrchního cenzora Augusta von Hoopa. Tuto éru Orbisu komentuje jednoznačně Václav Poláček: „Orbis roste v mamutí knižní podnik. Vydává se propagační literatura, knihy E. Moravce, E. Vajtauera aj. Cpou ji knihkupcům oběžníky i zástupci. Kde neberou, zástupci hrozí. – Rudl likviduje podniky odsouzených a vydělává. Neznámo, zda pro sebe či pro Orbis.“³³⁶

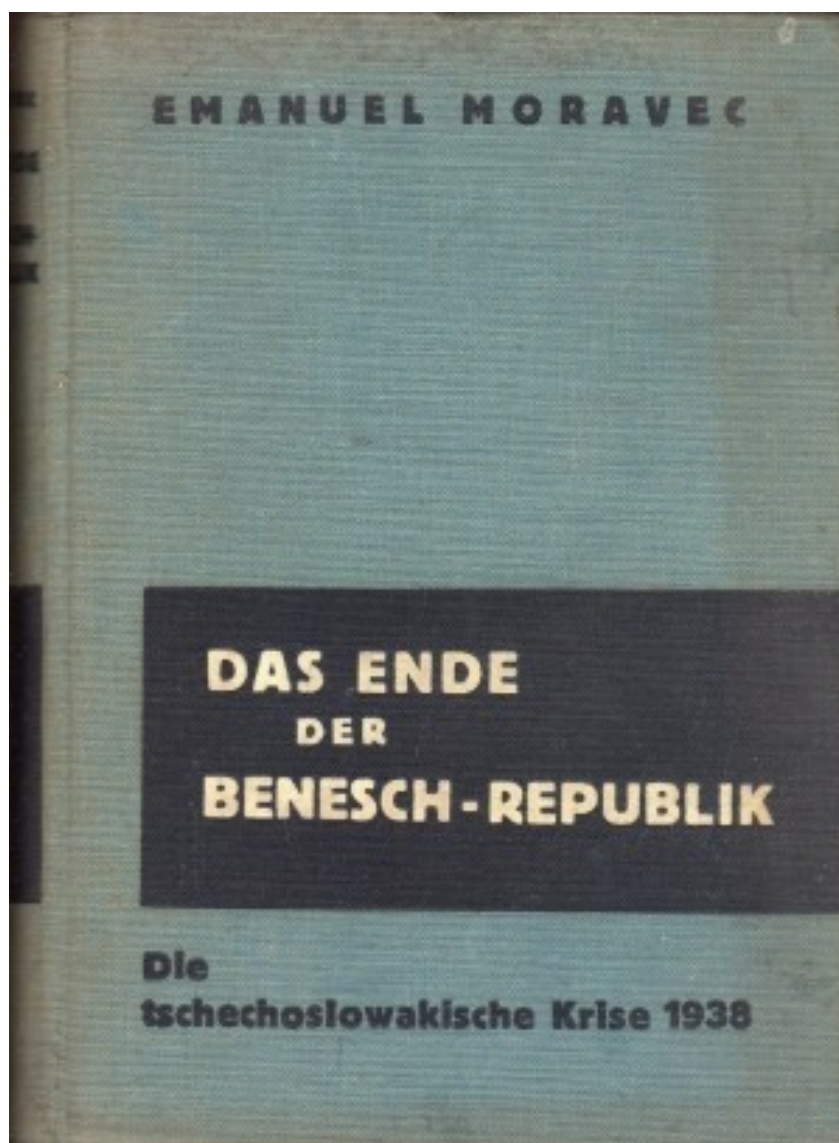
Protektorátní produkce Orbisu zahrnovala vedle běžné populární a populárně naučné četby (jako např. *Etika ošetřovatelství* či *Co musí každý vědět o protiletcecké ochraně*) propagační akcidenční tiskoviny (protibolševické plakáty, šířené bez objednávek do knihkupectví za cenu 5 korun za kus s doporučením od příslušných úředníků, aby byly vystavovány ve výkladních skříních) i jednotlivé opusy oficiálních státních reprezentantů (např. Emanuela Moravce).

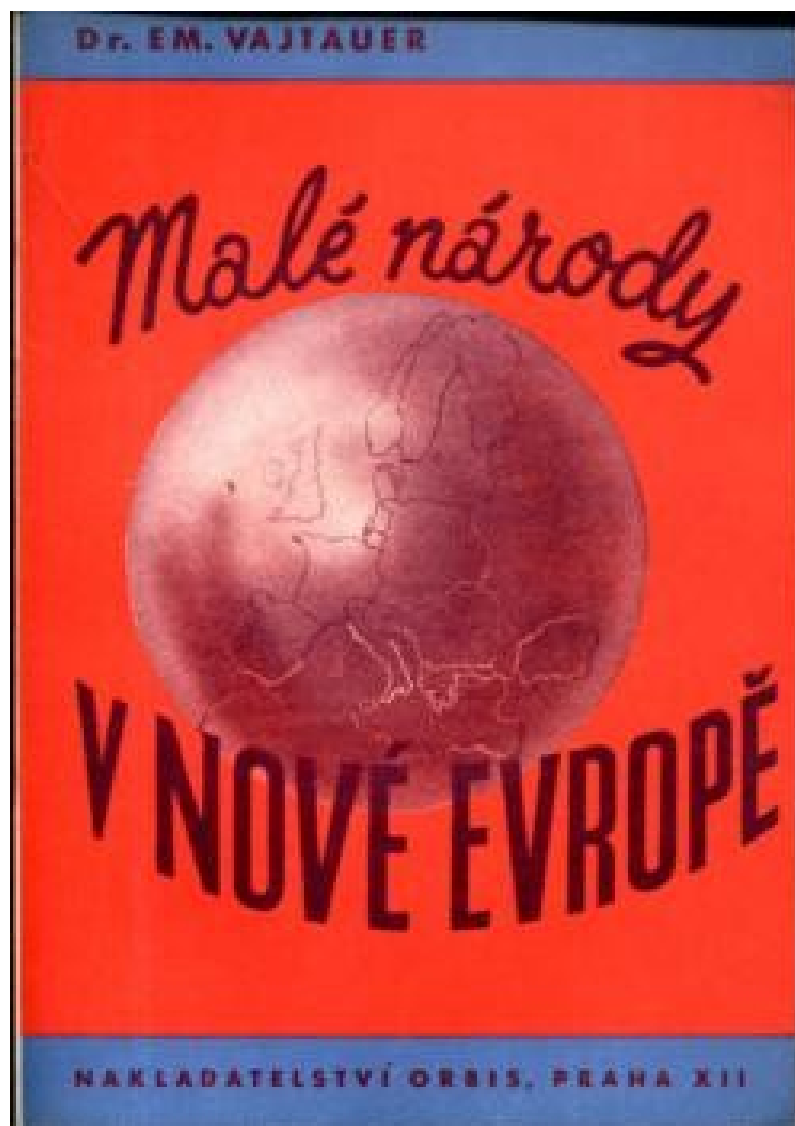
³³⁵ Značně například poškodilo firmu Topič, jejíž knihkupectví dlouhodobě spolupracovalo na distribuci francouzských tiskovin.

³³⁶ POLÁČEK, V., *Cenzura*, c. d., s. 114.

V roce 1941 vyšlo již třetí vydání Moravcova výkladu zániku první republiky

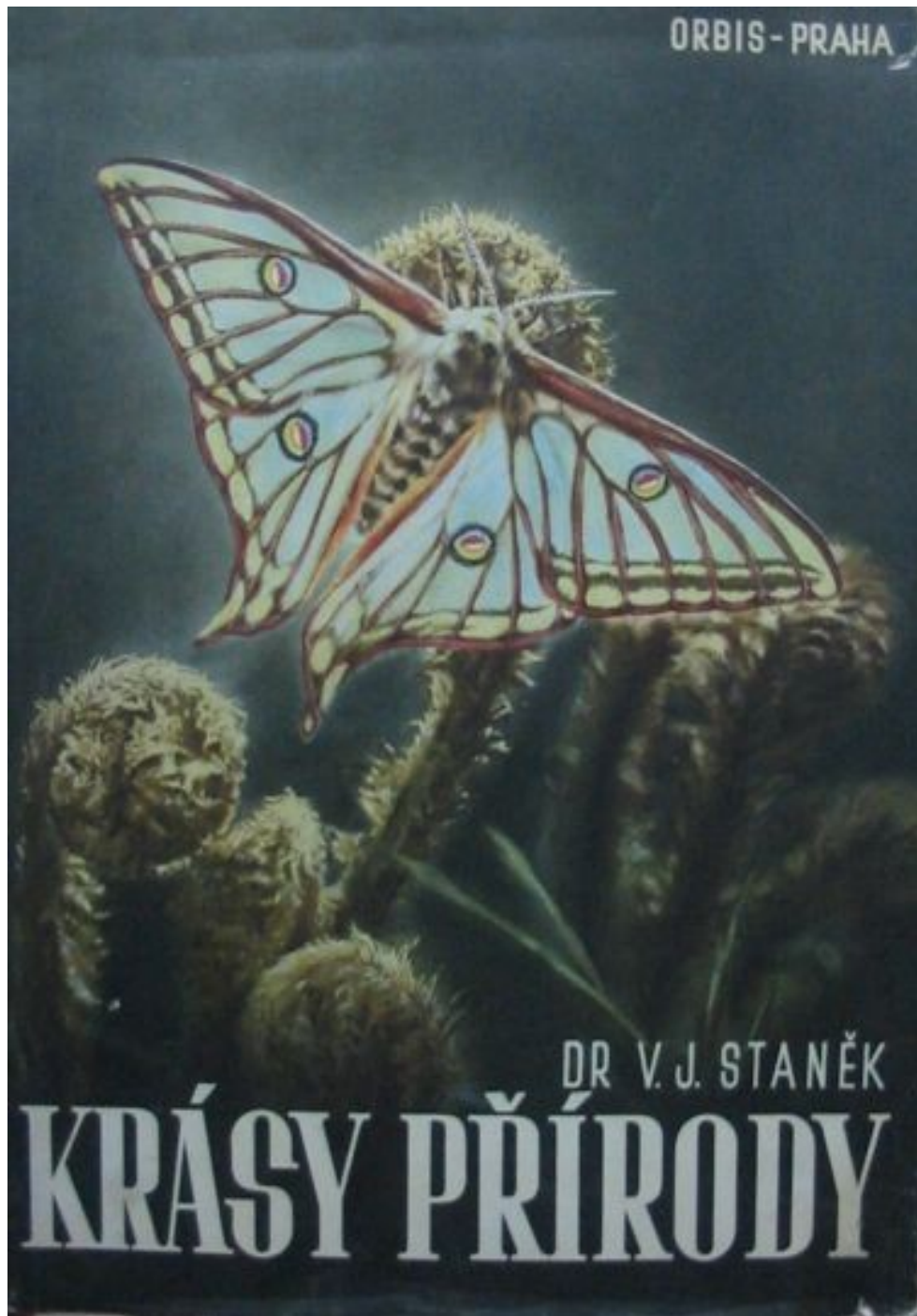

Ve stejném roce vyšel v Orbisu i další opus Emanuela Vajtauera

Již připomenuté spojení vrchního protektorátního cenzora von Hoopa s ředitelem Rudlem mělo i podobu provozního zvýhodňování už tak protežovaného Orbisu coby hlasatele oficiální politické pravdy. „Největším podílníkem [přidělovaného papíru] byl Orbis, po něm Novina, Unie, Melantrich, Borový – až k těm maličkým nakladatelům s 45 kg. Orbis měl žádanky na počkání, druzí za tři až šest měsíců.“³³⁷

³³⁷ POLÁČEK, V., Cenzura, c. d., s. 129.

Po osvobození spravovalo Orbis ministerstvo informací (tehdejší přednosta publikačního odboru ministerstva František Halas pracoval pro Orbis od druhé poloviny 20. let). Z Orbisu se stal tzv. národní podnik a příslušné legislativní úpravy pro oblast neperiodických publikací uváděné v platnost na přelomu 40. a 50. let vedly ke sloučení s některými předúnorovými nakladatelstvími (konkrétně s Československým filmovým nakladatelstvím, Pražským nakladatelstvím V. Poláčka a Osvětou), a tudíž i k postupnému rozšíření edičního programu. U vědomí jistého zjednodušení lze říci, že Orbis byl pružně poplatný té politické linii, která vládla mocenskými nástroji, takže přetrval ve všech režimech díky své funkčnosti.

Ukázka produkce Orbisu v roce 1948

Typický titul státního nakladatelství pro rok 1948 (grafická úprava Zdeněk Rossmann)

7. Vyšehrad

Posledním nakladatelstvím, na jehož profesní specifika související s politickým vlivem chceme krátce odkázat, je Vyšehrad, fungující pod záštitou českého politického katolicismu. Vyšehrad reprezentoval za první republiky standardní, tj. ekonomicko-politickým podmínkám systému přizpůsobený masově koncipovaný nakladatelský podnik. Jeho programově antisystémovou alternativou byly „malé elitní edice, které mnohdy ‚na koleně‘ vytvářejí skupinky intelektuálů – a které mají velký ohlas v kulturní obci. V podstatě všechna tato ‚malá‘ soukromá nakladatelství či knižní řady vydávané vlastním nákladem navazují na Starou Říši: ideově, výtvarně a často i personálně.“³³⁸ Na Starou Říši byl ovšem napojen i Ladislav Kuncíř, spolupracující s Jaroslavem Durychem, a tudíž snažící se i o širší společenský vliv, v nakladatelské práci konkrétně o komerční úspěšnost při zachování ideové koncepce i exkluzivity vysoké knižní kultury zprostředkované tisky z okruhu staroříšského. V letech hospodářské krize pozastavilo nakladatelství Ladislav Kuncíř činnost – a navázat na ni chtěla právě stranická firma Vyšehrad. Kuncíř se stal na několik let jejím ředitelem. Ediční profil Vyšehradu je ovšem poplatný (komercializované) době a politickým meandrům doby. Podle těch například začal Vyšehrad v roce 1937 vydávat revui *Tak*.³³⁹ Vrchol činnosti nakladatelství spadá pak do let okupace, kdy zde vycházeli autoři jako Jan Čep, Jaroslav Durych, Jakub Deml, Karel Schulz, Václav Renč ad., a do období třetí republiky, kdy zde působili Bedřich Fučík i Ladislav Kuncíř. Adekvátně politickému vývoji v letech „1951–1952 byli minulí i současní vedoucí pracovníci a redaktoři Vyšehradu B. Fučík, L. Jehlička, F. Jirásek, L. Knucíř, V. Šnajdr, R. Voříšek a K. Zítka i jeho význační spolupracovníci Z. Kalista, J. Knap, J. Kostohryz, F. Křelina, J. Myslivec, V. Renč aj. zatčeni a odsouzeni v politických procesech k mnohaletým trestům.“ Nakladatelství se stalo tiskovým orgánem Československé strany lidové

---

³³⁸ PUTNA, M. C., *Česká katolická literatura*, c. d., s. 1321.

³³⁹ Viz výše, kap. II/1.2.

a v průběhu dalších let se pomalu vracelo k běžné ediční náplni (orientované opět na beletrii).

Výměnou za oficiálně nařízené mlčení o české katolické literatuře během trvání komunistické diktatury došlo po roce 1990 k opačnému jevu: tabuizace postihla současné bilancování veřejných politických výkonů katolicky orientovaných literátů z okruhu nakladatelství Vyšehrad z doby kolem Mnichova a zejména druhé republiky.³⁴⁰ Ve výše zmíněném sborníku *70 let nakladatelství Vyšehrad. 1934–2004* není o aktivitách předních katolických autorů v této době jediná zmínka (zato je standardně vyhoceně podán tradiční ideologický nepřítel – komunisté). Jaroslav Med zde³⁴¹ volí obvyklou taktiku elipsy nevhodných faktů, Jaroslav Vrbenský³⁴² právě tak (s poukazem na to, že skutečný rozvoj nakladatelství nastal až s počátkem války). Jediný odkaz tedy najdeme u Ladislava Jehličky,³⁴³ pamětníka a exponenta oněch let, jehož text otištěný v uvedeném sborníku je staršího data. Ladislav Jehlička je ovšem jedním z mála, kdo se dokázal se svým druhorepublikovým extempore otevřeně vyrovnat.³⁴⁴ Jehličkův obdivovatel Andrej Stankovič píše: „Bohužel Jehličkův odpor vůči nacionalismu a liberálnímu plebejství vyzněl nešťastně v nejproblematičtějším období jeho publicistiky, když jako dvaadvacetiletý psal za druhé republiky do pravicového týdeníku *Obnova* (respektive *Národní obnova*).³⁴⁵ Tenkrát se jeho křesťanský univerzalizmus ve službách ideologie stavovského státu... dostal nebezpečně blízko k ideologii italského fašismu. Nešťastné vyznění jeho článků podtrhávala i aktuální protibenešovská militantnost... Bylo štěstím pro mladého Jehličku, že pro krátkost trvání druhé republiky zůstalo jen při tomto menším zlu

---

³⁴⁰ Dodejme ovšem, že o aktivitách svých i nakladatelství Vyšehrad se vůbec nezmiňuje už L. Kuncíř ve svých vzpomínkách *Život pro knihu*, připravených k vydání původně pro rok 1972 ve Vyšehradu a vydaných až v exilovém nakladatelství Rozmluvy v roce 1985.

³⁴¹ MED, J., Česká kultura a nakladatelství Vyšehrad. In *70 let nakladatelství*, c. d., s. 13–17.

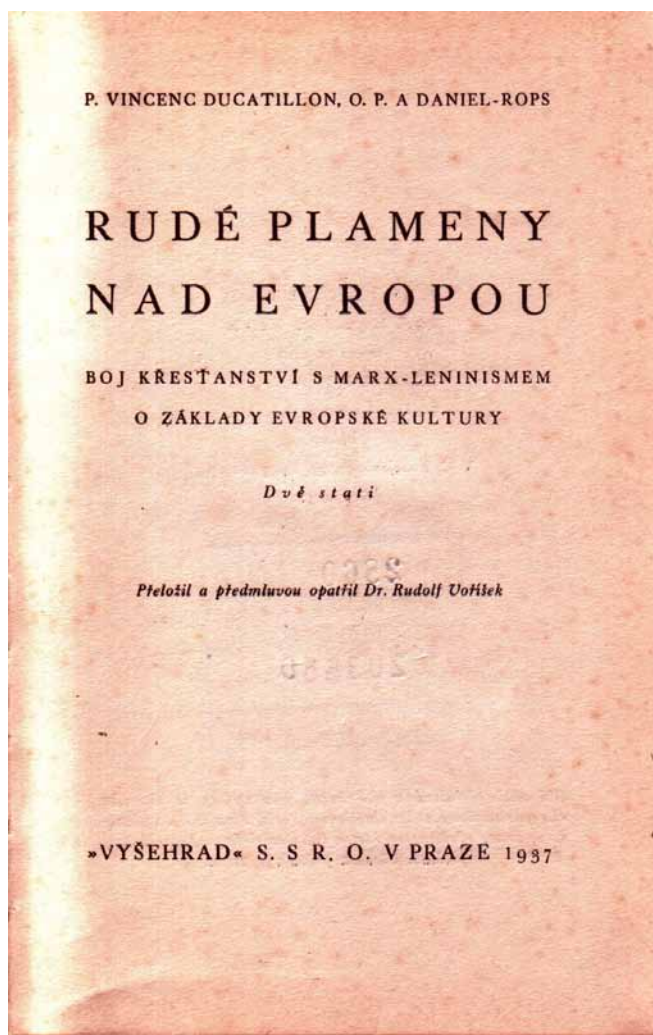
³⁴² VRBENSKÝ, J., Ediční cesty nakladatelství Vyšehrad. In *70 let nakladatelství*, c. d., s. 21–28.

³⁴³ JEHLIČKA, L., Vyšehrad nebyl jenom nakladatelstvím. In *70 let nakladatelství*, c. d., s. 29–34.

³⁴⁴ JEHLIČKA, L., Řád a obnova. In *Křik Koruny svatováclavské*. Praha: Torst, 2010, s. 74–91.

³⁴⁵ K časopisu *Obnova* viz výše, kap. II/1.2.

a že politické ambice mladého publicisty zůstaly neukojeny až do doby, kdy z nich vyrostl.³⁴⁶

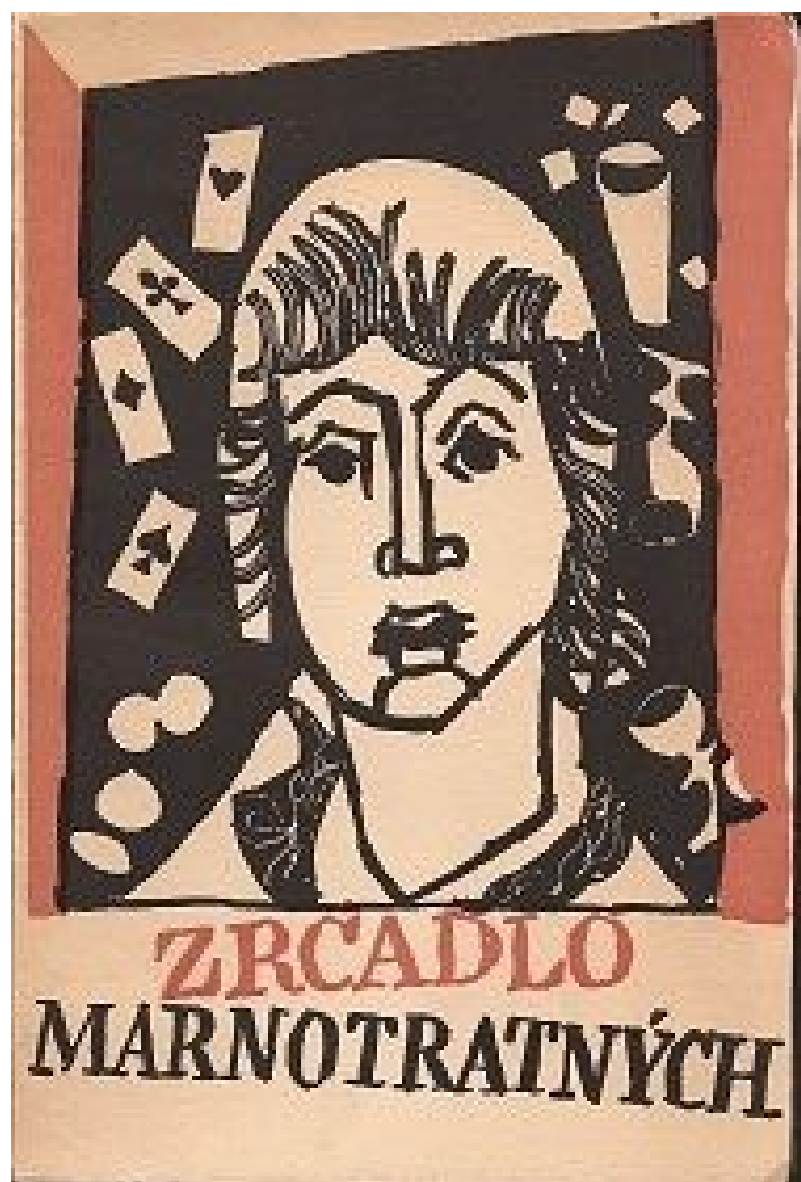

V roce 1937 vyšly jako 6. svazek vyšehradské edice Katolický literární klub Rudé plameny nad Evropou s podtitulem Boj křesťanství s marx-leninismem o základy evropské kultury. Dvě stati autorů Vincence Ducatillona a Daniela Ropse (titulní list)

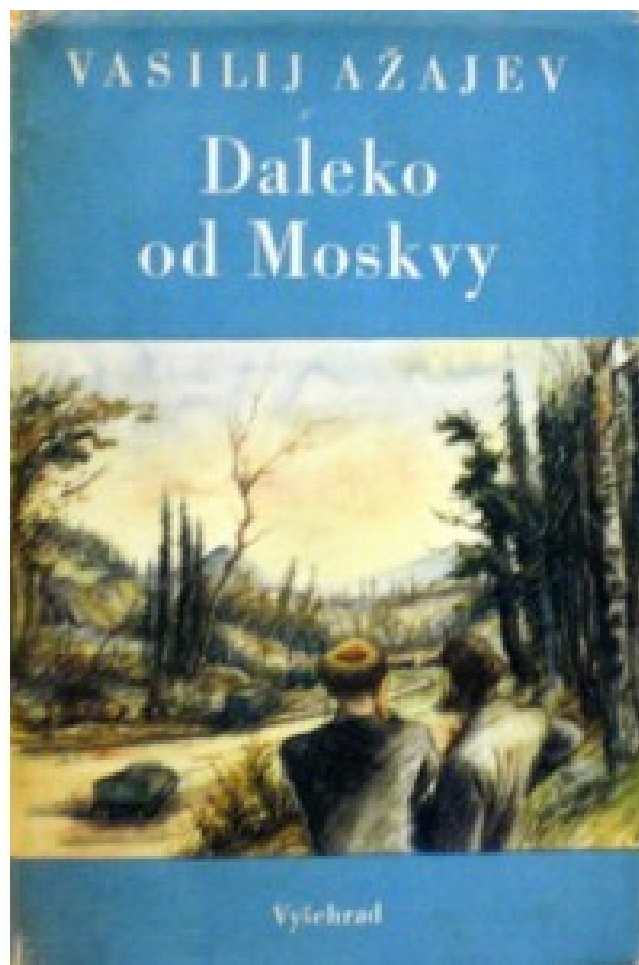
---

³⁴⁶ STANKOVIČ, A., Bořitel moderních českých historických a politických mýtů. Ladislav Jehlička, in DRÁPALA, M. (ed.), *Na ztracené vartě Západu*. Praha: Prostor, 2000, s. 476–477.

*Nové vydání české renesanční poezie podle jediného zachovaného tisku z roku 1515
připravil Josef Vašica pro Katolický literární klub ve Vyšehradu v roce 1940 (ilustrace
Antonín Strnadel)*

Z produkce Vyšehradu v roce 1952

III. KULTURA A POLITIKA

1. Konsekvence politických konstelací

Komplexní struktura kultury v nejširším slova smyslu, zahrnující sociálně historický pohyb, musí zahrnovat i determinanty časové a místní (a jistě i biologické, tj. genetickou potřebu adaptovat se na stávající poměry), jež nám pak umožňují jistou míru pochopení chování a jednání společensko-historických subjektů v konkrétních situacích. U vědomí dobově zakotveného normativního etického hodnocení, jež má vždy historický charakter, půjde tedy v následující deskripci o poměrně delikátní proces, v němž se budeme snažit o zohlednění jak individuální (privátní) životní situace, tak jejího vnějšího (historického a společenského) rámce. Konsekvence přizpůsobení změněným veřejným poměrům či na druhé straně konsekvence důsledné konfrontace přijatých morálních zásad mohou být mírou naší hodnotící perspektivy, nastíněné v předchozích kapitolách.

Jak už jsme několikrát naznačili, prudce se měnící vnější okolnosti byly jakýmsi fatálním arbitrem osudů jednotlivců, kterými jako by smýkaly mocenské příležitosti. Když v druhé půli 30. let politická konstelace vynesla do popředí agrárníky, chopili se příležitosti jak jejich vrcholní představitelé, tak řadoví členové i názoroví sympatizanti krajního konzervativismu. Když okolnosti dovedly zcela v duchu pochopitelného obecného očištného hladu po spravedlnosti v měsících následujících bezprostředně po skončení války do klíčových mocenských pozic komunisty, situace se do jisté míry opakovala: v obou případech krajní politický názor nabízel jednoduchá řešení, dokázal jednoznačně vybrat viníky a sliboval rychlou nápravu. Poměřují-li takové období historikové ještě dnes například počtem umučených obětí té které politické příslušnosti, aby tak našli hrdiny či viníky minulosti (kteří se ovšem v průběhu historických bádání mění díky optice konkrétního historika determinované jeho současným

kontextem), můžeme postoj takových badatelů považovat za doklad bezradnosti nad tabuizovanými tématy.³⁴⁷ Tato bezradnost se projevuje především potřebou zaujmout obranný postoj a a priori hájit³⁴⁸ vše, co by mohlo případně posloužit jako doklad lidského či profesionálního selhání historicky známých postav. Pregnantně to ostatně vyjádřil již výše citovaný Jan Rataj, glosující stereotypní, případně zpolitizované přístupy k tabuizovaným tématům z české minulosti, stejně jako z nich plynoucí důsledky: „Každý národ má však ve své minulosti podobné třinácté komnaty... Sebevědomé národní demokratické společnosti svou vyspělost prokazuje tím, že je k sobě náročné. Dokáže otevřít beze všeho nespravedlivého a účelového flagelantství historická tabu a negativa pregnantně pojmenovat. Tím znesnadňuje jejich legitimitu při možném oživení v budoucnosti.“³⁴⁹

---

³⁴⁷ Navíc je zde otázka „objektivit“ či „úplnosti“ dochované produkce historického diskurzu: „Historikové pracují nepochybně *a priori* bez jakékoli cenzury do té míry, nakolik jsou jim přístupné archivy. Avšak postupem času je pravidla jejich řemesla zbavují, jakožto analyticky konstruování státu a národa, ekonomických a sociálních sil či historie idejí, schopnosti zapudit různá tabu. Archivy, které mají k dispozici, produkují veřejné instituce, málo nakloněné tomuto druhu zkoumání: mají chuť odhalovat soukromý život institucí, jejich rodinná tajemství?“ FERRO, M., *Tabu dějin*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010, s. 14.

³⁴⁸ Tak např. – kromě výše komentovaných omluv zpolitizovaných katolicky orientovaných kulturních představitelů z pera Jaroslava Meda – našli svého dnešního profesionálního obhájce i agrárníci, zakladatelé Strany národní jednoty a „vymítači“ nevhodné kultury prostřednictvím pomnichovské Národní kulturní rady, a to historika Jaroslava Rokoského: „Agrárníci obstáli v těžkých časech okupace se ctí. Platí to o jejím stranickém vedení stejně jako o valné většině řadových členů. Agrárníci byli vlastenci a demokraté...“ ROKOSKÝ, J., „Nebyli jsme zrádci ani zbabělci.“ In: RANDÁK, J.; KOURA, P. (eds.), *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. Praha: Dokořán – Univerzita Karlova, 2008, s. 360. Autorova snaha o potvrzení této podle nás značně problematické teze ostatně dostoupila vrcholu vydáním devítisetstránkové monografie *Rudolf Beran a jeho doba* (Praha: Vyšehrad, 2011). Dále lze uvést kupříkladu texty Pavla Žáčka věnované první a druhé republice, příp. protektorátu, v nichž na jedné straně regulérně užívá dobové historiografické práce tematicky zaměřené na komunistické hnutí u nás před druhou světovou válkou, a na druhé straně si pro svůj přístup celkem nepřesvědčivě buduje alibi (konvenující dnešní oficiální politické rétorice) vkládáním manipulativních komentářů typu „extremistický [komunistický] tisk“, „podvratná propaganda Komunistické strany Československa“, „využívání řady paragrafů zákona na ochranu republiky z roku 1923, který *prý* umožňoval pravidelné decimování komunistického tisku“. Nebo jde prostě o ideologickou úlitbu danou podtitulem periodika (potažmo názvem instituce), pro něž tento autor pracuje: *Revue pro studium totalitních režimů (Ústavu pro studium totalitních režimů)*, kde je nutno ztotožňovat pojem totalita výhradně s komunismem. ŽÁČEK, P., Tiskový pořádek před 15. březnem 1939. Cenzurní opatření za zvýšeného ohrožení republiky. *Paměť a dějiny*, 2009, č. 2, s. 5 (vyznačila D. M.).

³⁴⁹ RATAJ, J., *Návrat a nástup*, c. d., s. 57.

Složitost doby přitom dokládají už jen názorové obraty některých kulturně činných osob, jež jsou známy pro svou zdánlivou bizarnost. Připomeňme alespoň některé z nich. Už Jiří Brabec podotkl, odkud se rekrutovali čeští antisemité, jež známe z jejich protektorátního působení jako loajálních „novinářů, kteří ke kolaboraci přicházeli z nejrůznějších předválečných stran (Emanuel Moravec z demokratických kruhů Lidových novin a Peroutkovy Přítomnosti, bývalí komunisté a později národní socialisté Emanuel Vajtauer a Karel Lažnovský, Jan Scheinost, podílející se nejprve na programu českých fašistů a později lidové strany, Jan Ryba ze sociální demokracie, Karel Werner z Národní ligy a Národního sjednocení atp.)“.³⁵⁰ Zmíněnému *Emanuelu Vajtauerovi* (1892–?; nezvěstný od května 1945), respektive jeho názorovému vývoji, věnoval pozornost např. historik B. Čelovský,³⁵¹ nicméně pokud bychom hledali skutečně k podstatě věci jdoucí interpretaci, je stále nejpregnantnější několikastránkové shrnutí Vajtauerova veřejného působení z pera Jiřího Brabce.³⁵² Vajtauera znepokojovalo sociálně nespravedlivé uspořádání společnosti, a tak díky generační příslušnosti k tehdejším levicovým intelektuálům zaujal angažované místo mezi nimi, přičemž ambice produkovat příspěvky (či celé studie) převážně vědeckého charakteru, glosující stav společnosti a hledající co nejobecnější postižení jeho podstaty a posléze nabízející i stejně obecně zdůvodněná možná řešení tohoto stavu, neodpovídaly autorovým reálným schopnostem, neboť od začátku v jeho odborných příspěvcích „bylo zřejmé autorovo inklinování ke schematizaci a simplifikaci složitých problémů a tento rys vystoupil také do popředí ve Vajtauerově politické publicistice, dokládající jeho vývoj od anarchismu ke komunismu“.³⁵³ Určitá názorová konzistence je u Vajtauera patrná v celém jeho veřejném angažmá a skrze ni je pak i do jisté míry pochopitelný

³⁵⁰ BRABEC, J., Antisemitská literatura v době nacistické okupace. *Revolver Revue*, 2002, č. 50, s. 279. Přetištěno in BRABEC, J., *Panství ideologie*, c. d., s. 170–171.

³⁵¹ ČELOVSKÝ, B., *Strážce Nové Evropy. Prapodivná kariéra novináře Emanuela Vajtauera*. Šenov u Opavy: Tilia, 2002. Nepříliš rozsáhlá, na deskripci zaměřená historiografická studie je doplněna výběrovou průřezovou edicí Vajtauerovy dobové publicistiky.

³⁵² Srov. BRABEC, J., Protektorátní kultura pod tlakem kolaborantských projektů (1941–1945). *Soudobé dějiny*, 2002, s. IX, č. 3–4, s. 417–421.

³⁵³ BRABEC, J., Protektorátní kultura pod tlakem, c. d., s. 417.

jeho postupný příklon k fašismu, respektive nacismu: Vajtauer vždy upřednostňoval autoritativní ideologii jako prostředek odstranění soudobého neefektivního chaosu. Vajtauer se identifikoval vždy s nějakým krajním politickým názorem – s malým intermezem melantrišského novináře písícího „na objednávku“ – a s cejchem bývalého člena KSČ se nakonec stal jedním z neblaze pověstných protektorátních aktivistických novinářů.

Poněkud jiné, i když rovněž celkem extrémní, peripetie měl vývoj politických názorů *Vladimíra Borina-Ležáka* (1902–1970). Vzhledem k tomu, že i jeho politické směřování se snažil reflektovat či interpretovat ve svých vzpomínkách šéf koncernu Melantrich Jaroslav Šalda, ovšem Borinovo jméno nebývá v daných souvislostech zmiňováno tak často, budeme na některých detailech jeho životního běhu ilustrovat dobovou podmíněnost oněch dnes snad hůře pochopitelných názorových obrátů lidí, které však za života zastihla výjimečná koncentrace mezních, zlomových dějinných proměn. Publicista a prozaik Borin-Ležák pocházel z rodiny s osmi dětmi, otec (člen sociální demokracie) střídal zaměstnání i působiště a rodina nebydlela nikde déle než rok. Ležák studoval gymnázium ve Valašském Meziříčí, odkud byl vyloučen, když v r. 1917 utekl z domova na Slovensko, aby se dostal na ruskou frontu a bojoval proti Rakousku. Byl však chycen a poslán domů. Následujícího roku už se bojů účastnil, a to ozbrojených srážek s Poláky na Těšínsku. V roce 1920 odjel do Francie, aby zde vstoupil do cizinecké legie, po roce služby v alžírském Oranu byl ze zdravotních důvodů propuštěn. Po návratu do Československa, kdy několik let vykonával různá zaměstnání, se stal žurnalistou. Na konci 20. let se politicky vyhranil, vstoupil do KSČ a začal psát pro *Rudé právo* (do jehož redakce nastoupil v roce 1935 i jeho bratr, spisovatel a novinář Milan Jariš) či *Rudý večerník*. V roce 1934 se v rámci československé delegace zúčastnil pověstného 1. všesvazového sjezdu sovětských spisovatelů v Moskvě. Mezitím nastoupil jako redaktor do jednoho z melantrišských deníků. „Po úmrtí redaktora Karla Vaňka [1933] nebyl v redakci ‚Večerního slova‘ nikdo, kdo by dovedl psát tak říkajíc hovory s lidem, a tu jsem se obrátil opět na přítele Heřmana Taussiga, který mi

kdysi Vaňka přivedl. Poslal mi z ‚Rudého práva‘ Borina... Borin se mi představil v mé kanceláři jako ještě řádný člen redakce ‚Rudého práva‘, ovšem nevím, v jak jistém postavení, což on asi z vlastní opatrnosti také neprozradil. Ze svého hlediska jsem mohl klidně jednat o přijetí redaktora ‚Rudého práva‘, poněvadž jsme ho nechtěli k žádné práci politické, nýbrž jen žurnalisticko-beletristické. Borin byl již informován... a přišel mi oznámit, že by beze všeho přešel do ‚Večerního Českého slova‘, ale že by bylo moudřejší, kdyby mezi jeho prací v ‚Rudém právu‘ a prací ve ‚Večerním slovu‘ bylo jisté spacium. Uznal jsem tyto důvody za správné a také mne zaujal jeho návrh, jak toho spacia použít. Žádal totiž, abych ho poslal do Ruska. Podíval by se prý napřed po evropském Rusku a vrátit by se mohl přes Sibiř a Vladivostok. Byla by to vlastně druhá cesta kolem světa, podniknutá redaktorem Melantricha... Cesta nového redaktora do SSSR... nemohla být pro mne nějakým problémem, svízel byla v tom, že to byl komunista, až dotud redaktor ‚Rudého práva‘... Přesto jsem s Borinem prodebatoval všechny praktické možnosti takové cesty... Zanedlouho se u mne Borin opět objevil, tentokrát s konkrétní žádostí, abych mu na sovětské legaci vymohl vstupní vizum do Ruska, sám že je nemůže dostat... Redaktor Borin na základě mých intervencí přece povolení k cestě do Ruska dostal a také tam skutečně odejel...³⁵⁴

Borin podnikl rovněž druhou cestu do Ruska v roce 1936, byl zde zatčen, nějakou dobu vězněn a poté vyhoštěn. Okolnosti těchto cest komentuje krátká biografická črta věnovaná Borinovi-Ležákovi ve zpravodaji Národní australské knihovny (v Austrálii totiž Borin-Ležák žil coby emigrant po druhé světové válce): „Imbued with a stubborn heretical streak, Borin harboured doubts about the supposed infallibility of Joseph Stalin; these were compounded when he visited the USSR in 1934. He contacted some of Stalin’s defeated factional opponents before they were liquidated and this resulted in his being denounced in Prague as a ‘deviationist’. He responded by criticising the USSR in the Czech

---

³⁵⁴ ŠALDA J., *Budování tisku*, c. d., s. 269–272.

press.³⁵⁵ Borinův názorový obrat po návštěvě Sovětského svazu na rozdíl od australského autora ne zcela adekvátně pochopil Jaroslav Šalda, který ho ve vzpomínkách směšuje s Borinovým tíhnutím ke krajním politickým polohám: „Ve Večerním Českém slově za druhé republiky, pokud se pamatuji, jsem zakročoval dvakrát. Jednou to bylo pro články proti Sovětskému svazu, ve kterých věcně nesprávně napadal tohoto našeho spojence z první republiky redaktor Borin-Ležák. Zavolal jsem si šéfy večerníku do své kanceláře, vysvětlil jsem jim svůj názor a další otiskování Borinových článků toho druhu jsem jim zakázal. Důvody oba uznali. Druhá věc se opět týkala Borinových článků. Tentokrát se jednalo o dobrodružné, zakrývané sice, ale přece zřejmé lákání našich lidí ze Sudet, odkud byli vyhnáni, k vystěhovalectví kamsi do Jižní Ameriky. Tato neodpovědná a dobrodružná věc mne přiměla k tomu, abych činy redaktora Borina-Ležáka blíže sledoval... Za druhé republiky se začal Borin ukazovat v jiném světle. Jeho články proti SSSR jsem zakázal otiskovat, rovněž jeho lákání našich lidí k vystěhovalectví. Tu se mi ukázala dobrodružná povaha někdejšího příslušníka cizinecké legie. Ještě horší to bylo po 15. březnu 1939. V Praze vycházel hnusný plátek ‚Štít národa‘. Nepamatuji si již jméno muže, který tento list vydával, snad Klusák... ‚Štít národa‘ byl pověstný útoky na dr. Beneše a proti ‚hradní klice‘. Později se zaměřil na vydírání židů, až vydavatele čistého arije Němci zavřeli. Nebylo jim vhod, že jim leze do zelí. Tohoto ničemu přivedl ke mně Borin, abych mu v Melantrichu tiskl ‚Štít národa‘. (Co si to o nás Borin myslel, jak málo nás znal!) Odmítl jsem, ale když později počal vyhrožovat, raději jsem mu nějakou částku vyplatil, jak se to tehdy všeobecně dělalo. Borin navázal také styky s mladými německými studenty ze Sudet a některého z nich mi také přivedl na Václavské náměstí. Tehdy se mi zdálo, že si Borin připravuje nějaké alibi, aby ho Němci nechali na pokoji. Opět za nějaký čas mi přišel oznámit, že zmizí.³⁵⁶

---

³⁵⁵ HOLT, S., Nothing if not a survivor. *National Library of Australia News*, r. 11, červenec 2001, č. 10, s. 10–11.

³⁵⁶ ŠALDA J., *Budování tisku*, c. d., s. 269 a 273.

Za okupace odjel Borin do exilu, kde se angažoval v protibenešovské opozici. „During the war, Borin had been vice-president of the Czech National Union and editor of the *Czech Press Service*, which expended its energies attacking the government of Dr Eduard Benes as ‚usurpers‘ and ‚communists‘.“³⁵⁷ Do protektorátu o něm tudíž z probenešovského londýnského odboje přicházely zprávy v následujícím duchu: „O Borinovi má ‚rodina‘ [tj. vláda], jak sdělil Herren.[eiter] [tj. J. Havelka] důkazy, že šel ven ve službách samců [tj. nacistů]. Nutno bráti velmi vážně. K. L. Voda [tj. V. Klecanda] ví, kde možno sebrati o něm popis.“³⁵⁸

Pomineme-li spekulace J. Šaldy o Borinově špionství, z uvedeného nástinu je patrné, že neměl důvod chtít se po válce usadit opět v Československu, a to ani před únorem 1948, ani po něm.

Zcela jiného druhu jsou osudy dvou mužů spjatých u každého po svém s nakladatelskou praxí od první republiky až po poválečná léta demokratické republiky třetí. Jejich jména jsme již v různých souvislostech uvedli výše, proto nyní jen doplníme několik podrobností. Literární kritik a historik, bibliograf, básník a nakladatelský redaktor *Bohumil Novák* (1908–1992) vystudoval srovnávací literatury (navštěvoval mj. přednášky M. Hýska, F. X. Šaldy a V. Tilleho) a od roku 1939 do konce války pracoval jako redaktor a tajemník v nakladatelství Fr. Borový. Od roku 1943 byl členem Syndikátu českých spisovatelů, kde se stal po válce členem předsednictva a jednatelem ústředního výboru. Vzhledem k tomu, že se po obnovení republiky nemohl stát ředitelem nakladatelství Fr. Borový,³⁵⁹ působil v letech 1945–1948 na ministerstvu informací u Františka Halase. Všichni pamětníci se v názoru na B. Nováka jako

---

³⁵⁷ MACKLIN, G. D., *Very deeply dyed in black. Sir Oswald Mosley and the resurrection of British fascism after 1945*. London: I. B. Tauris, 2007, s. 177.

³⁵⁸ Ze zprávy pracovníka ilegální organizace Politické ústředí redaktora A. Pešla pro představitele československé zahraniční akce na západě z 2. března 1940. OTÁHALOVÁ, L.; ČERVINKOVÁ, M. (eds.), *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943. II*. Praha: Academia, 1966, s. 514.

³⁵⁹ Viz výše, kap. II/2.

obětavého a slušného člověka shodují, ale i kdyby tomu tak nebylo, zcela by stačilo upozornění Václava Černého: „Zde se však sluší hlavně připomenout práci, kterou pro naši literaturu a české spisovatele Novák za okupace vykonal klandestinně, sice také na půdě Borových, ale dobrovolným osobním úsilím a na své nebezpečí. Boj naší kultury za protektorátu nelze ilustrovat výrazněji. Mluvíme o... takzvaném tajném podpůrném spisovatelském fondu... vymyslel je a do května 1940 řídil Václav Poláček, pak jej spravoval Novák; živil jej z dobrovolných příspěvků z honorářů vyplácených autorům, kteří vycházeli (příspěvali např. Vančura, Seifert, Palivec aj.), a rozdílil podpory nebo pravidelné obnosy spisovatelům, kteří publikovat nesměli nebo byli jinak v nouzi. Vesměs běželo o komunisty: S. K. Neumann (30 tisíc), rodina uvězněného Jilemnického, staříček Michal Kácha, redaktor Antonín Bouček, v sanatoriu ležící Jaroslav Zaorálek a jiní... Z fondu byly opatřovány i léky zasílané našim lidem v koncentračních táborech.“³⁶⁰ Úředníkem na poválečném odboru se spolu s Bohumilem Novákem stal rovněž bývalý důstojník československé armády a protektorátní cenzurní úředník *Vilém Kostka*. To, že major Kostka byl výkonným cenzurním úředníkem za protektorátu a zůstal jím i za třetí republiky, vysvětluje například ve svých pamětech O. Štorch-Marien: „Koncem léta devětašedesátého roku jsem navštívil dr. Bohumila Nováka a při rozhovoru jsme přišli také na majora Kostku. ‚Hovořil jsem s ním po válce o vás,‘ připomínal dr. Novák, ‚a on skutečně uznal, že s vámi tenkrát nejednal příliš vlídně. Jinak však to nebyl zlý člověk a oceňoval, že jste Aventinem vykonal hezký kus kulturní práce. Umožnil nakladatelům vydělat hodně peněz – nakonec vám prvními *Mistry* také – a leccos jim zachránil a uhájil... Nebyl jste ovšem sám, kdo byl s Kostkou nespokojen, a našli se po válce, když byl svého místa zproštěn, i někteří, kteří žádali prošetření jeho válečné činnosti. Nepokládal jsem to za spravedlivé, a když jsem byl ministerstvem jmenován přednostou oddělení pro

---

³⁶⁰ ČERNÝ, V., *Křik koruny české*, c. d., s. 188–189.

regulaci knižního trhu, vyžádal jsem si Kostku do svého úřadu jako tajemníka.“³⁶¹

Pokud jde o protektorátní funkci majora Kostky, pamětníci se téměř jednohlasně shodují v tom, že šlo o slušného a zodpovědného člověka: „Protektorátní cenzuru tvořili zejména někdejší důstojníci (Kostka, Šolta) a středoškolská profesori, kteří prováděli skutečně (statečně?) českou kulturní politiku a snažili se prospět české kultuře, jak jen mohli. Cenzurní zásahy (bylo jich minimum) prováděli většinou v dohodě s autorem nebo příslušným redaktorem.“³⁶² Reference k činnosti majora Kostky za protektorátu, založené na osobních dobových svědectvích a zprostředkované Václavem Poláčkem, jsme rovněž už připomněli.³⁶³ Poláček jednoznačně konstatuje, že major Kostka dokázal účinně využívat mezery v byrokratickém schvalovacím postupu při výkonu cenzury a zajistil tak publikování (především ve formě reedic) titulů, jež by cenzurním sítem neprošly. Nicméně Kostkova pozice, z níž svou činnost realizoval, byla dostatečně ambivalentní na to, aby na něj chodila udání jak za protektorátu (pro nerespektování cenzurních opatření a předepsaných úředních postupů), tak po osvobození (pro jejich uplatňování).

Z politicky exponovaných míst byli jak major Kostka, tak Bohumil Novák celkem pochopitelně odstraněni v souvislosti s odchodem Františka Halase³⁶⁴ a s nástupem nové totality. Působení Bohumila Nováka bylo dobově předpisově (a na věci nic nemění fakt, že jen interně) politicky zdůvodněno: „Významný podíl na pronikání reakční literatury na náš knižní trh před únorem měl publikační odbor MIO, vedený Dr. B. Novákem, který nejenže nebránil vydávání

---

³⁶¹ ŠTORCH-MARIEN, O., *Tma a co bylo potom. Paměti nakladatele Aventina III*. Praha: Československý spisovatel, 1972, s. 233.

³⁶² JEHLIČKA, L., Vyšehrad nebyl jenom nakladatelstvím. In *70 let nakladatelství*, c. d., s. 31–32.

³⁶³ Srov. POLÁČEK, V., Cenzura, c. d., zejm. s. 130–142.

³⁶⁴ „Jak se poměry radikalizují, přicházejí i přímé konflikty Halase s komunistickou mocí. Když se ustavoval na jaře 1949 zglajchšaltovaný Svaz spisovatelů, v němž nebylo místo pro významné tvůrce a Halasovy druhy, odmítl Halas účastnit se jeho práce. S komunisty se dostával stále více do konfliktu. Jeho vztah k socialismu, jak byl prosazován KSČ záhy po únoru 1948, se stává negativní. Básník, který po roce 1945 dal svůj talent do služeb nového režimu, kterému důvěřoval... je náhle zachvácen hlubokou skepsí.“ KUSÁK, A., *Kultura a politika*, c. d., s. 318.

reakční a brakové literatury, ale přímo protežoval politicky reakční literáty a nakladatelství, zkracoval přídělky Svobody a v masovém měřítku propouštěl protisovětskou kontrarevoluční literaturu, takže jen tím, že prozatímní ediční rada zřízená na podzim byla nucena zastavit více než 250 škodlivých knih, způsobil našemu hospodářství milionové škody. Dr. B. Novák byl člověk v podstatě zcela cizí straně, jako nejbližšího spolupracovníka měl bývalého legionáře, zpravodajského důstojníka Kostku. Korupce a protežování přátel bez ohledu na jejich poměr k lidové demokracii byly u Nováka častým zjevem. Tyto chyby publikačního odboru MIO nelze omluvit tehdejší předúnorovou nepříznivější politickou situací, protože stejné metody v povolování reakční literatury byly tu uplatňovány po únoru až do října 1948, kdy strana sama učinila těmto nepořádkům na knižním trhu a publikačnímu odboru konec.³⁶⁵

Připomínkou těchto několika osudů lidí spjatých s nakladatelským oborem a jejich při povrchním pohledu v jistých momentech „prapodivných kariér“ jsme chtěli upozornit na nepřenositelnost dobových psychofyzických zkušeností a nemožnost z vlastní perspektivy determinované jiným aktuálním kontextem hodnotit sice efektní, ale těžko uchopitelné souhrny bizarních životních momentů lidí, kteří v rámci běžného každodenního života neuvažovali v rozměrech věčnosti, ale zítřka či příštího roku. Ani dnešní člověk, historiky apod. nevyjímaje, na tom není jinak. Podle nás lze tudíž hodnotit spíše jen meze či pružnost mezi morálními hodnotami respektovanými (což lze doložit jen jejich reálným konáním) danými jedinci.

---

³⁶⁵ SÚA, fond ÚV KSČ – 100/1 Generální sekretariát 1945–1951, sv. 191, arch. jedn. 1211. Cit. dle JANÁČEK, P., *Literární brak*, s. 372. Autor zde poznamenává, že jde o nepodepsaný a nedatovaný soubor strojopisů, vzniklý v polovině roku 1949 v okruhu Pavla Reimana.

2. K dialogu kolektivismu, individualismu a univerzalizmu

Na přelomu 20. a 30. let šlo stále o skutečný dialog, zachovávající pravidla kulturní diskuse, případně polemiky, jež má téma kulturní a argumenty tak či onak explicitně odkazující k ideovému rámci jednotlivých autorů, respektive osobností pohybujících se v aktuálním kulturním životě.

Připomeňme například polemiku Josefa Čapka s Juliem Fučíkem z poloviny 20. let. Na přelomu roků 1926 a 1927 se na stránkách *Kmene* střetli v polemice, která postupně od sporu uměleckého a etického přešla v polemiku politickou, neboť téma k ní poskytovalo určitý prostor. (Impulzem byla Čapkova noticka v *Lidových novinách* týkající se drobného policejního zásahu z důvodu ohrožení mravnosti, kdy byly policejně zakryty akty vystavené v galerijní výloze.)³⁶⁶ Zatímco Josef Čapek se snažil oba aspekty (umělecký a ideologický) oddělit s akcentem na osobní zodpovědnost umělců, ale i uvědomělý vkus publika,³⁶⁷ Julius Fučík přešel prostřednictvím argumentu o svobodě umělecké k tématu svobody, respektive nesvobody v buržoazním státě obecně: „[J. Čapek] Nedostal pendrekem. Náleží třídě, jíž se pendreky tohoto státu nedotýkají.“³⁶⁸

I katolický intelektuál Jaroslav Durych formuluje ve 20. letech své úvahy o duchovní (a kulturní) krizi nanejvýš korektně: „Mluví-li se o duchovní krizi, nutno zachovávat velikou opatrnost a uvědomiti si dobře, co se tou krizí myslí. Může se mýnit krize v různých oborech podle měřítká všeobecné či speciální užitečnosti, krize zaviněná či nezaviněná, náhlá či vleklá, všeobecná či částečná. Mluví-li se o krizi všeobecné, pak to vede nutně na pole moralistické či teologické a k debatě, která bude ukončena až při konci světa. Jest to také věc světového názoru jednotlivců. Co se jednomu zdá úpadkem, druhému se může zdáti žádoucí metou. Ateista bude považovat zmohutnění náboženského cítění za krizi rozumu a pokroku, katolík bude zase považovat rozmach ateismu za

³⁶⁶ ČAPEK, J., Zbytečné orace. *Lidové noviny*, r. 34, 10. 11. 1926.

³⁶⁷ Srov. ČAPEK, J., Dostal jsem pendrekem. *Kmen*, r. 1, 1926/27, č. 5, s. 133.

³⁶⁸ FUČÍK, J., Býti Josefem Čapkem. *Kmen*, r. 1, 1926/27, č. 5, s. 134.

zhoubu; podobně se mohou přičítati zájmy individualistů a kolektivistů, absolutistů a pragmatistů. Záleží tedy na tom, z které strany se začíná nejúspěšněji mluvit o krizi a co na to odpovídá strana protější.³⁶⁹ Dospívá k jedinému možnému závěru, že totiž pravé, katolické umění je – ač významně kulturotvorné – právě v útlumu: „A snad slovy o dnešní krizi se chce říci, že není dnes u nás dosti takových lidí, kteří by předcházeli dobu. Kdyby jich bylo, pak ti by ovšem musili nésti následky svého výjimečného postavení, totiž neuznání a bídu. Nutno však počítati s jakousi deterministickou pravidelností. Nové podněty přicházejí jen ve velmi omezeném počtu a jen v určitých, byť ne zcela pravidelných intervalech. Po generaci tvůrčí přichází generace epigonů a eklektiků a nelze si proto zoufat, nýbrž nutno se těšit nadějí, že zase budoucnost se dočká nové generace tvůrčí. To, co jest mezi tím, snaží se ovšem vyplňovat svou dobu a uplatňovat jak svou chuť k životu, tak i své sebevědomí, a těžiti z úvěru, kterého předcházející generace tvůrčí dobyla po svém fyzickém zániku. Pak zase tento úvěr se vyčerpá, nová generace tvůrčí nastoupí v době, která bude opět nedůvěřiva, a bude se to opakovati podle zákona železné nutnosti. Tento koloběh není zcela jednoduchý, nýbrž takových vln běží současně více vedle sebe v nestejných fázích, neboť rovnoběžné vlny nedosahují v stejné době svého vrcholu a pro různá odvětví umění a duchovní tvorby vznikají konjunktury v čase nestejném.“³⁷⁰ Až však dozraje čas k chaosu mravní integrity druhé republiky, ztratí tento uvážlivý autor rozvahu i stud a po známých polemikách s téměř institucionalizovaným reprezentantem masarykovského humanismu Karlem Čapkem se bez skrupulí přidá k tzv. záchrancům národa s požadavkem „rázného a rychlého celostátního zákazu Masarykovy ‚katastrofální protikatolické‘ filozofie a její direktivní nahrazení vírou v Boha a národovectvím“.³⁷¹

---

³⁶⁹ DURYCH, J., *Duchovní krize? Rozpravy Aventina*, r. 5, 1929–1930, č. 16, s. 184.

³⁷⁰ Tamtéž.

³⁷¹ RATAJ, J., *O autoritativní národní stát*, c. d., s. 64.

Mezitím však proběhla například i diskuse o katolictví ve vztahu k umění, do níž se příznačně zapojil komunista František Halas. V roce 1931 explicitě napsal,³⁷² že ačkoli se ideově neshodne s literáty-katolíky, neboť na rozdíl od nich neprošel náboženskou výchovou a nemá dar víry, v otázkách uměleckých jsou vzájemně se respektujícími partnery. Později dodal na vysvětlenou: „Nešlo tu přece o politiku katolické církve, ale o fakt, že v umění opravdu katolicismus se projevil díly takové krásy, že ji neoddisputuje žádná politická fráze. Konečně vždy se lze spíše dorozumět s někým, jehož světový názor je tak vyhraněn, že nepřipouští kompromisů v základních pravdách, než s lidmi, kteří fixlují a obratně se vyhýbají. Spolupráce byla také umožněna tím, že její charakter byl držán vždy v mezích literárních a nezabíhal do politiky.“³⁷³

Na praktické rovině nebylo zejména v prvorepublikových podmínkách (ale i později) neobvyklé, že se v kulturní oblasti pracovně setkávali osobnosti tak navzájem ideově protikladně vyhraněné jako Julius Fučík a Jan Scheinost svého času v periodiku *Kmen*.

Kulturní dialog kolektivismu, individualismu a univerzalizmu v českém prostředí zejména na přelomu první a druhé republiky, zpředmětněný španělskou občanskou válkou, poměrně přehledně zmapoval Jaroslav Med³⁷⁴ (tón, v němž se text nese, je ovšem opět zcela jednoznačný: jde o všestrannou obhajobu českých katolických autorů). Jako ukázkou podstaty tohoto dialogu uvedme tři citáty významných kulturních osobností, na nichž Med vysvětluje různost stanoviska ke španělské občanské válce, danou rozličnou ideologickou orientací. U citací jasně vyplývá odhodlání vidět či ignorovat v jakkoli principiálně vedené polemice *člověka* (a to bez ohledu na jeho politické přesvědčení či například institucionalizovanou spiritualitu), což považujeme za jeden z hlavních (přijatelných) argumentů politické angažovanosti v kultuře. František Halas –

---

³⁷² HALAS, F., O katolictví v mladém české literatuře. *Index*, r. 3, 1931, s. 38.

³⁷³ HALAS, F., Ortodoxní pokrokaři. *Kulturní leták Rok*, říjen 1931, s. 3.

³⁷⁴ Srov. MED, J., Španělská občanská válka: neuralgický bod literárního života. *Česká literatura*, r. 54, 2006, č. 6, s. 1–18.

představitel proudu levicově komunistického – Španělsko osobně navštívil v září 1936, a také proto mohl už o měsíc později napsat zcela konkrétně: „Pak nás vezou až k první linii do vesnice Guadarrama. Rozstřílená, spálená, zničená. 1500 bomb tu spadlo. Zatímco nějakého půl kilometru od nás na svahu hor je sanatorium zabrané fašistickým velením nedotknuté a ostatní budovy také. Nejsou děla! To je vysvětlení. Mluvíme s dobrovolníky, vykládají nám o bojích, jsou plni zájmů o Československo, co říká a jak se staví k jejich zápasu. Jsou tu anarchisté, bezpartijní, republikáni, komunisté, všichni stmeleni jedinou ideou a vůlí – vyhrát! Ukazují nám rozstřílenou nemocnici, červený kříž nebyl Francovým letadlům žádnou překážkou.“³⁷⁵ Karel Čapek – reprezentant proudu liberálně humanistického – do Španělska sice nejel, nicméně v názoru na španělskou občanskou válku se s Halasem shodoval, protože např. ze zpráv a autentických fotografií o dětských obětech frankistického bombardování vyvodil nezpochybnitelný závěr: „... stal se jeden z největších a nejbarbarštějších zločinů našeho věku.“³⁷⁶ Jaroslav Durych – reprezentant proudu pravicově katolického – četl texty svých ideových odpůrců a vášnivě s nimi polemizoval. Viděl především svatý boj, v němž se třeba může poměřovat počet obětí, ale jejich opravdová hodnota je dána jejich náboženskou vírou: „... pro nějakého odsouzeného anarchistu se pořádají protestní shromáždění po celém světě a vždy přiskočí básníci, spisovatelé, malíři, hudebníci a učenci, aby podpisovali protesty proti odsouzení nějakého anarchisty nebo komunisty, zatímco proti vraždění desetitisíců a statisíců křesťanů nikdo nehne ani brvou.“³⁷⁷

Na tomto místě považujeme za vhodné učinit ještě poslední poznámku k postoji zastávce veřejně činných autorů českého katolického okruhu za druhé republiky – Jaroslava Meda. Najdeme u něj³⁷⁸ zásadní argument na obranu těchto

---

³⁷⁵ HALAS, F., Desatero o Španělsku. *Tvorba*, r. XI, č. 41, 9. 10. 1936.

³⁷⁶ ČAPEK, K., Lérida. In *Od člověka k člověku III. Spisy Karla Čapka*, sv. 16. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 449.

³⁷⁷ DURYCH, J., Dobré a špatné skutky. In Fialová, Z. (ed.). *Jaroslav Durych publicista*, c. d., s. 297.

³⁷⁸ Srov. MED, J., *Literární život ve stínu Mnichova*, c. d.

hlasatelů českého nacionalismu, a to důraz na jejich vnitřní integritu. Jak jsme viděli na osudech popsanych v předchozí kapitole, doba se svými relativně rychlými zvraty opravdu sloužila coby katalyzátor proměny zdánlivě či skutečně protikladných postojů veřejně se angažujících osob ze všech ideových či ideologických koutů – a proto musíme Medův akcent na jedinečnou vnitřní celistvost, nerozpolcenost uznat jako oprávněný. Vnitřní integrita osobnosti nebyla a není tak samozřejmou hodnotou. Rozpaky ovšem budí malý odstup některých kulturních osobností od aktuální společensko-politické situace či snad potřeba prosadit svou věc za každou cenu, posvěcení všech dostupných prostředků k dosažení vzývaného účelu nebo prostě dogmatismus neohlížející se na člověka, jde-li o princip. V tomto ohledu si podle nás ideologičtí bojovníci jakéhokoli ražení neměli a nemají co vyčítat. A to, že někteří z nich nezapochoybovali *včas*, je sice pochopitelné z hlediska psychologického i díky časovému odstupu, kterým dnes my disponujeme, nemá to však (v bilanci fatálních důsledků plynoucích z podílu na snaze totalizovat *svou* pravdu) váhu omluvy za intelektuální selhání.

Druhorepublikové sjednocení názorů antiautoritativně naladěných proudů české kulturní reprezentace pregnantně shrnuje Jan Tesař: „Obhájci demokratické orientace se totiž svých ideálů nevzdali, proti útoku pravice je obhajovali, a v tom s nimi spolupracovali mnozí komunističtí či leví intelektuálové, kteří pochopili nebezpečí, jež hrozí ze strany reakce. Rozborem tvorby například Seifertovy, Horovy, Halasovy, Václavkovy, ale i některých článků Fučíkových z této doby naopak vidíme, jak leví intelektuálové často i velmi emotivně vystupují na obranu ideálů, k nimž se před lety stavěli kriticky i skepticky.“³⁷⁹ Duchovní ovzduší doby po 15. březnu 1939 se pak samozřejmě kvalitativně vyvíjelo. Realistické posouzení možností fungování v protektorátu bylo opřeno o motiv menšího zla: „Češi vytvořili svou specialitu – kolaboracionistickou vládu spolupracující s odbojem... Je to evropská specialita, vyplývající ze zkušeností dějin tohoto

---

³⁷⁹ TESAŘ, J., *Traktát o „záchraně národa“*, c. d., s. 84–85.

národa.³⁸⁰ Hlavní zásadou uměleckou bylo „omezení vší funkce kultury na úlohu národně uvědomovací“.³⁸¹ Počátek okupace současně posílil jistou spontánní religiozitu, v níž se oficiální role chopila katolická církev, soustřeďující se na obecně vyzdvihovaný a ceněný protiněmecký postoj např. i formou napojení na londýnský zahraniční odboj. V tomto duchu se projevují téměř bez výjimky i katolicky vyhraněné kulturní osobnosti, o nichž byla zmínka v souvislosti s druhorepublikovou propagandou. Časopis katolických literátů *Řád* tak například poskytl publikační a redakční prostor socialisticky či komunisticky orientovaným autorům, jako byli Jan Grossmann, Jaromír Hořec, Michal Sedloň, Jan Pilař, Jaroslav Červinka, František Hrubín, Ferdinand Pujman ad.

Dialog kolektivismu, individualismu a univerzalizmu tedy s jistými peripetemi především vlivem vnějších okolností vyústil do podoby dočasné jednoty boje proti okupantům, přičemž „názorové rozpětí bylo značně široké, zdůrazňovaly se spíše prvky společné než nesmiřitelnost jednotlivých pojetí, snaha nalézt jednotící prvek různých tradic dominovala“.³⁸² Na tuto dočasnou jednotu ostatně navazoval v článku z června 1945 i František Halas: „Hovadský režim let posledních neměl s kulturou společného pranic. Námluvy byly, ale brzy toho nechal. Umělci ani umění nezradili... Je na nás, abychom nezklamali a začlenili se do energií přestavby podílem, který je od nás očekáván. Práva nám přiznávaná jsou dalekosáhlá a odpovědnost z nich vyplývající není nijak lehká. Fronta, do které se kulturní a umělečtí pracovníci šikují, je fronta bojovná, její ofenziva musí být jednotná a nesmí se drobit, dokud nebudou v pořádku základy příštího růstu, tj. hlavně otázka sociální a hospodářské spravedlnosti. Rozkolnictví nesmí být trpěno. Mějme úctu k poctivé cizí práci, třeba s ní nesouhlasíme. Na diferenciaci, rozchody, úsekové zápasy a šarvátky je dost času. Tvar společenské a kulturní organizace je teď důležitější než boj o tvary jiné. Harmonizační vůle národního kolektiva je nad vůli i zvůli individuální

³⁸⁰ Tamtéž, s. 96.

³⁸¹ Tamtéž, s. 170.

³⁸² KOL., *Dějiny české literatury IV*, c. d., s. 445.

i skupinovou.³⁸³ Idea podílu kultury na (znovu)vybudování spravedlivé společnosti svobodných lidí byla v několika poválečných letech zpolitizována a propagandisticky (i cenzurně) využívána se stále větší intenzitou, což nevedlo jen k rychlému rozdělení spolupráce uvedených proudů, ale i k jisté rezignaci a deziluzím uvnitř všech tří ideově vymezených okruhů kulturních představitelů. Veřejné polemiky vrcholily v roce 1947, mocensky byly pak násilně ukončeny v průběhu následujícího roku.

Za jistou esenciální tečku pak lze považovat brilantní polemický článek Záviše Kalandry z ledna 1948. V reakci na mediálně šířený výrok čelného představitele odborů A. Zápotockého o výrobě zmetků v kulturní produkci připomněl Kalandra klíčové aspekty pojmání kultury: protiklad díla a kýče / „zmetku“ jako protiklad tvorby a výroby; protiklad svobodné tvorby a servilní tvorby (na „příkaz mocných tohoto světa“);³⁸⁴ příkazy a zákazy jako zcela neakceptovatelné nástroje ovlivňování kultury – neboť jediným smysluplným způsobem regulace kultury je pozitivní výchova publika zachovávající svobodu tvorby, svobodu kritiky a svobodu výběru.

Nastávala však doba otevřeného „zjednávání pořádku“.

---

³⁸³ HALAS, F., Hlásíme se!. *Rudé právo*, 26. 6. 1945.

³⁸⁴ KALANDRA, Z., Výroba a distribuce kultury. In KALANDRA, Z. *Intelektuál a revoluce*. Praha: Český spisovatel, 1994, s. 179. (Text byl původně otištěn ve *Slově pracujících* 20. ledna 1948.)

3. K vytrvalosti mechanismů

Zástupná role kultury, její politizace, se uplatňovala po osvobození jednak v boji o zajištění mocenských pozic, jednak v rovině etické. Političtí odpůrci proti sobě navzájem stavěli na jedné straně požadavek přímé národní očisty (na jejíž organizaci se podílel Syndikát českých spisovatelů, Svaz novinářů, Blok českých výtvarníků ad.) a na straně druhé apel na hodnoty svobody a humanismu, které budou věcí svědomí každého jednotlivce, a budou tedy aktem soukromým. Politická rétorika relativizující vinu těch, jimž bezprostředně po skončení okupace bylo možné ve vypjaté atmosféře přiřknout nekompromisní označení kolaborant a zrádce, měla jedinou možnou podobu: zdůrazňovala se stejná odpovědnost těch, kteří neměli žádnou moc a pracovali za protektorátu například jako dělníci, a těch, kteří byli ve vedoucích pozicích či oficiálně politicky činní. V tomto ovzduší musel pak nutně působit hlas takových autorit, jakými byli např. Václav Černý ad., odvolávajících se na odpovědnost umělce jedině vlastnímu svědomí, poměrně chiméricky – zvláště když na sebe toto morální zúčtování téměř nikdo nevztahoval tak, aby se dobrovolně stáhl z veřejného života. Během několika následujících let navíc diskuse o poslání kultury ztratila rovnocenné postavení vedle diskuse ideologické, jež na sebe postupně brala povrchní propagandistickou podobu.

V naší současnosti máme sice nikoli tak fatální a souměřitelnou paralelu dějinného přelomu, ale do jisté míry kopírující posilování latentních zástupných funkcí kultury v okamžicích, kdy se reálně bojuje o politickou moc. Jeden z příkladů úzce souvisí s výše probíraným kulturně-politickým konfliktem: v roce 1991 vychází knižně výbor ze statí Jindřicha Chalupického *Obhajoba umění 1934–1948*.³⁸⁵ Domníváme se, že právě doba, kdy byl výbor připraven a zveřejněn, determinovala kritéria pro volbu jednotlivých statí, konkrétně pokud

³⁸⁵ Výbor připravili edičně a textologicky Miroslav Červenka a Vladimír Karfík ve spolupráci s autorem ještě pro samizdatové vydání (v několika strojopisných exemplářích vyšel v Edici Expedice v roce 1988).

jde o nezařazené texty vyjadřující Chalupeckého dobovou kritiku katolicky orientovaných autorů za jejich veřejné postoje za druhé republiky a za protektorátu, neboť tito autoři byli nakonec jako reprezentanti poražené ideologie fatálně perzekvováni a připomínka jejich morálně ambivalentních postojů by byla v kontextu přelomu 80. a 90. let 20. století zřejmě dost cynická. Odhlédneme-li od jakési piety počátku 90. let, kdy bylo možno začít s nápravou ideologicky poznamenaného zhruba padesátiletého mlčení o generaci katolicky orientovaných literátů, kteří se svou tvorbou i občanskými veřejnými aktivitami podíleli na charakteru kulturního ovzduší jak první, tak druhé a třetí republiky, léta protektorátu nevyjímaje, dnes, s dvacetiletým časovým odstupem už patrně není nutné či možné bagatelizovat či pomíjet zcela pochopitelnou těsně poválečnou konfrontaci levicově naladěných představitelů naší kultury právě s výraznou skupinou katolickou, a to – v souvislosti s aktuální bilancí důsledků praktické nacistické politiky – na rovině morální. Mezi interprety tohoto ideologického konfliktu, kteří se v rámci svého ideového hodnocení snaží nevytvářet historická, respektive historiografická tabu, jistě i díky zálibě v polemickém stylu, patří se svým celkem ojediněle upřímným postojem M. C. Putna: „Burianova Kulturní politika a další levicové listy, oficiálně podporované za třetí republiky, téměř přesně kopírují dikci Obnovy a dalších pravicových listů z druhé republiky... Tím, že Zahradníček, Renč a mnozí další byli ‚odejiti‘ z českého kulturního života, že byli vyhozeni, zavřeni a ve vězení málem zlikvidováni – tím nebyla před dějinami automaticky smazána jejich vina za nešťastné agresivní texty v Obnově... Tím, že levičáci po roce 1945 psali stejně jako pravičáci v krátkém období po Mnichově – tím není řečeno, že pravičáci tehdy psali dobře a přijatelně...“³⁸⁶

Nicméně Chalupeckého text je nepominutelný právě kvůli etickému aspektu: Chalupecký v roce 1946 na adresu někdejších autorů sdružených původně kolem týdeníku *Obnova*³⁸⁷ píše: „Vezměme teď náš konkrétní případ:

---

³⁸⁶ PUTNA, M. C., *Česká katolická literatura*, c. d., s. 591–592.

³⁸⁷ Viz výše, zejm. kap. II/1.2.

chování některých českých literátů mezi Mnichovem a nacistickou okupací našich zemí... Nejprve přišlo září 1938. Situace se zdála oněm pravicovým literátům zvláště příznivá. Nastoupili ke generální ofenzivě. Týdeník *Obnova* se stal jakýmsi hlavním stanem. Čteme-li dnes články, které tam vycházely, může se nám zdát, že poskytují obraz dost kuriózní. Z jedné strany autentický a ničím nezakryvaný fašismus, okopírovaný přesně podle německého vzoru: zuřivý a sprostý antisemitismus, hloupoučké řeči o zednářích, nevybíravé útoky na komunisty a demokraty, výzvy k pálení knih, vůbec všechno, co se u dobrého nacisty sluší a patří. A k tomu dva přídávky na pohled původní: katolicismus a nářky nad mnichovským okleštěním Čech. Dnes se můžeme podívat této míchanině. Jak patří dohromady úplné přimknutí k nacistické ideologii a naříkání nad výsledkem mnichovské konference? Jak patří dohromady rasismus, tehdy oficiálně papežem odsouzený, a katolicismus? Nesmíme však zapomenout, že fašistické ideologie nejsou dílem filozofickým, nýbrž konglomerátem štvavých hesel, sebraných ze všech koutů světa... Páni z říše měli trochu jiné úmysly, než na jaké se jejich čeští učedníci spoléhali, a sebrali 15. března 1939 celý zbytek Čech a Moravy i s *Obnovou* a jejími dobrými úmysly. A tak pánům z *Obnovy* nezbylo než věnovat se zas jen pouhé literatuře a soukromě se svěřovat, že tamto všechno byl jaksi omyl. Omyl! ale kéž by se za něj alespoň chvíli *styděli*. Jenže jim se zdá, že jsou exkulповáni tím, že když Němci jim jejich plány na domácí fašismus zhatili, přestali politicky pracovat, a ve své hlouposti a nestoudnosti a nekonečné ctižádostivosti cpou se už zase všude tam, kde zrovna je nikdo zasvěcený nehlídá... Ale právě proto, právě proto, když už viděli, co to znamená fašismus, když už viděli, že to nejsou jen ty efektní literární pózy, v nichž se jim předtím zalíbilo, nýbrž že to je strašlivá skutečnost, když přišel protektorát a válka a jiní bojovali a byli mučeni a umírali, proč tehdy alespoň studem nezalezli, proč se neskryli a v samotě, jako básníci, nemyslili na svůj omyl, na svou vinu, proč se sami sobě z toho všeho nevyzpovídali a sami před sebou nehledali vykoupení... ale oni neměli čas, dělali, co mohli, aby se uplatnili v literatuře, když už tedy ne v politice; a dnes je tu už zase máme: pan

Zahradníček rediguje Akord, pan Renč dělal dramaturga v Olomouci, pan Kostohryz se objevil v ministerstvu informací a obstarává politické styky s Itálií, pan Čep 17. listopadu minulého roku promluvil či byl ochoten promluvit ve Smetanově síni na paměť padlých studentů...³⁸⁸ Necht' vzpomenou alespoň na chvíli, že žijí-li, vděčí za to těm mnoha a mnoha prostým lidem, o nichž se domnívali ze své literátské pýchy, že je mají právo tupit a vysmívat se jim, a kteří se už chystali na smrt, když oni překládali Sionské protokoly. Tupili je a smáli se jim veřejně; a bylo teď na nich, aby zas veřejně přiznali svou vinu a omluvili se jim, omluvili se všem těm živým a všem těm mrtvým – nebo alespoň mlčeli.³⁸⁹ Čep-spisovatel zavržen nebyl, což dokládá například vydání *Almanachu Kmene 1948*, v němž byl otištěn text Ivana Slavíka u příležitosti reedice Čepových prozaických souborů *Hranice stínu*, *Letnice* a *Děravý plášť*. Ocitujme odtud větu, jež pro Čepa-člověka a Čepa-křesťana platí stejně jako pro jeho hrdiny a která svou podstatou ukazuje, proč ideově jiný pohled (například zmíněný pohled Chaluppeckého) nemůže odkazovat na spravedlnost – potažmo zodpovědnost a slušnost – posmrtnou, nýbrž na tu, které se nám má dostat ještě za života. Neboli proč nekřesťan marně čeká tady a teď na omluvu křesťana. Slavík píše: „Čep své hrdiny nesoudí, ale ukazuje vlákna jejich osudů – často zamotaná – v takovém světle, smím-li tak říci, jak budou asi předkládána na Posledním soudě.“³⁹⁰

Jiným příkladem oprávněného volání po veřejných konsekvencích zpytování svědomí je poválečná publicistika Jiřího Weila. Weil jako levicový

---

³⁸⁸ Čep měl pro první mezinárodní kongres studentstva v Praze v listopadu 1945 připraven oficiální projev, který nakonec nemohl pronést díky zásahu ministra informací Václava Kopeckého. Otiskl ho tedy v prosinci téhož roku ve čtrnáctideníku (vydáváném od září 1945 Katolickým literárním klubem) *Vyšehrad* (ČEP, J., Slovo k requiem za umučené vysokoškoláky. Neproslovený proslov. *Vyšehrad*, r. 1, č. 7, 12. 12. 1945, s. 1–2). Omluvu, po níž volá Chaluppecký a k níž se jako jeden z mála odhodlal, publikoval pak v lednu 1946 (ČEP, J., Moje články v Obnově, *Vyšehrad*, r. 1, č. 11, 9. 1. 1946, s. 6–8).

³⁸⁹ CHALUPECKÝ, J., Básník, charakter, politika. *Listy*, r. I, 1946, s. 300–302.

³⁹⁰ SLAVÍK, I., Jan Čep, spisovatel křesťanský. In *Almanach Kmene 1948*. Praha: Klub moderních nakladatelů KMEN, 1948, s. 188.

intelektuál a navíc Žid přeživší holocaust je pochopitelně znepokojen tím, že půl roku po osvobození se začíná veřejně relativizovat chování za protektorátu a mluvit o tom, že všichni byli ve stejné obtížné situaci. Weil připomíná 30. léta a druhou republiku, kdy pravicová adorace fašismu předjímala podmínky protektorátu a odkazuje na bezprecedentní článek Karla Schulze v *Obnově* *Beztrestně?*, volající po kriminálu či koncentračním táboře jako jediném přiměřeném trestu pro prvorepublikové kulturní a politické bezbožníky, „viditelné a zřejmé vrahy“³⁹¹ národa. Postoj levice po osvobození vysvětluje Weil zcela v těchto intencích: „Řekli jsme již, že neběží o to, honit kohosi, zdali byl kolaborantem nebo seděl v ‚tygří tlamě‘, nýbrž o věc zásadní, aby byl totiž vyčištěn český kulturní život od zbytků fašistické ideologie a aby bylo zabráněno pokusům o navazování na tradici ‚Obnovy‘ blahé paměti...“³⁹² Pro Weila je stejně jako pro Chalupeckého nepřipustné (neboť je to zcela nemorální), aby se veřejný kulturní prostor znovu, tak rychle a s takovou samozřejmostí zaplnil „lidmi, kteří stranili Francovi, kteří v potu tváře hledali v nacismu dobré stránky, kteří obhajovali ‚stavovský řád‘ a volali po koncentráku pro levicové spisovatele a bojovníky proti fašismu“.³⁹³

V čem pro nás tedy tkví základní interpretační obtíž? Zřejmě především v úhlu pohledu.

---

³⁹¹ SCHULZ, K., *Beztrestně?. Národní obnova*, c. d.

³⁹² jw. [WEIL, J.], Tygří tlama a zbytky fašismu. *Kulturní politika*, 1945–1946, r. 1, č. 7, s. 2.

³⁹³ Tamtéž.

ZÁVĚR

„V době světové katastrofy, kdy normy civilizovaného světa přestaly platit, několik málo jednotlivců pevně setrvalo na normách vlastních. Nebyli světci ani zvlášť velcí hrdinové a často příliš nevynikali. Byli to zkrátka obyčejní lidé, kteří dělali to, co se v dané době dělat podle jejich citění muselo.“³⁹⁴ Domníváme se, že to, co sociální psycholožka Fogelmanová uvádí jako vysvětlení slušného (a v daném dobovém kontextu statečného) chování jednotlivců vůči pronásledovaných Židům v době holocaustu, platí obecně, a že jsme tudíž oprávněni tento *úhel pohledu* uplatňovat i při posuzování činů kulturních osobností, jimž doba uložila zkoušky především morální. Kultura pod tlakem politiky-moci jí může podléhat a ztrácet tak schopnost plnit své základní funkce nebo přebírat funkce zástupné, vnucené jí právě politikou. Z perspektivy tzv. velkých dějin se ztrácí možnost vidět a pochopit jednotlivé lidské osudy a motivy jednání jednotlivců a zároveň se nabízí buď varianta vyslovovat zjednodušující paušální hodnocení, nebo naopak eventualita jednostranného hodnocení na základě předem stanovené teze. Abychom se pokud možno vyvarovali podobných prohřešků a adekvátně zohlednili příslušné dobové sociokulturní determinanty, akcentovali jsme různá subjektivní hlediska dobových kulturních, respektive nakladatelských aktérů s důrazem na zapojení jejich nezprostředkovaných, doslovně citovaných reflexí či názorů, které se postupem doby staly součástí veřejného diskurzu.

Náš záměr popsat a vysvětlit souvislosti historicky podmíněné politizace kultury na příkladu fungování oblasti produkce neperiodických publikací nebyl veden snahou, jak jsme ostatně uvedli i na začátku práce, zmapovat nakladatelskou činnost vymezeného období ani pracovat v úže stanoveném historiografickém rámci. Snažili jsme se o mezioborově pojatou analýzu s cílem

---

³⁹⁴ FOGELMANOVÁ, E.. *Svědomy a odvaha. Zachránci Židů za holocaustu*. Praha: Volvox Globator, 2000, s. 11.

poukázat na obecnější souvislosti tématu. Věnovali jsme se především některým otázkám, explicitně uvedeným rovněž v úvodu práce. Na tyto otázky jsme po popisu a analýze různých aspektů nakladatelské činnosti sledovaného období a jejich zasazení do širšího kulturního rámce odpověděli následovně:

1. *Byla politická orientace jednotlivých kulturních osobností působících v nakladatelském oboru překážkou vzájemné oborové spolupráce?* K formulování otázky nás vedlo v předchozích desetiletích zavedené zjednodušené interpretační ztotožňování deklarovaných politických názorů jednotlivců s jejich odborným působením. Zmapováním nakladatelské činnosti první republiky bylo jasně doloženo, že takováto bariéra nefungovala. Spolupracovali nejen autoři, ale i redaktoři či výtvarníci napříč politickým spektrem, pokud šlo o nepolitické publikace a jejich profesně zodpovědnou přípravu (dokladem je například založení a činnost Klubu moderních nakladatelů Kmen). Uplatňování této bariéry souvisí až s oslabováním demokratického systému, kdy kultura supluje roli politiky (ani tam však nelze paušalizovat). Apriorní nemožnost oficiální spolupráce vyplývající z nesmiřitelnosti politických postojů, tak jak se projevovala např. u výkonných politiků disponujících reálně měřitelnou mocí, se u kulturních osobností působících v nakladatelském oboru neprojevovala, pokud šlo o spolupráci na knižní produkci a pokud byly tyto osobnosti ještě s to odlišit kulturu od politiky, tj. uvědomovat si základní funkce knihy a podstatu práce v rámci knižní kultury vůbec. Tlak vnějších okolností některé z výše zmiňovaných osobností nedokázaly unést či posoudit v širším kontextu (například důsledků, ať už morálních či skutečně fyzických, které ono zpolitizování kultury může mít). Tato osobní i profesní selhání může souviset také s dogmatickým charakterem politického přesvědčení většiny z nich, s jeho autoritativním a totálním uplatňováním. Ve sledovaném období byli tedy jednotlivci nuceni k takovému ztotožňování s vnějšími okolnostmi a s jejich změnou zpravidla daný přístup opět opouštěli (např. J. Šalda, J. Čep, F. Halas ad.).

2. *Jakou podobu má pronikání politiky do kultury a jak je instrumentalizováno?* Odpověď na tuto otázku souvisí s pojetím politiky jako projevu moci a mocenských vztahů, které pronikají všemi rovinami lidské interakce a výše zmíněným pojetím kultury, přičemž analýzou nakladatelské činnosti bylo doloženo dvojí určující pronikání politiky do kultury, a to politické v užším slova smyslu (determinující nakladatelskou produkci z hlediska jejího obsahu), například u nakladatelství přímo spojených s politickými stranami (s levicovou avantgardou spjatý Odeon, s integrálními katolíky spjatý Vyšehrad, s agrárníky spjatá Novina); a dále ekonomické (determinující nakladatelskou produkci z hlediska jejího možného společenského dosahu), například neoficiální vládní ekonomická podpora nakladatelského subjektu (akciová společnost Orbis), sepětí ekonomických koncernů s výkonnou politikou (národněsocialistický Melantrich a jeho snaha o ekonomickou fúzi s Novinou počínaje druhou republikou; koncern Tempo) nebo naopak snaha o vymanění podniku z dominantního ekonomického systému (Družstvo Kniha, Družstevní práce). Co se týče instrumentalizace vlivu moci na kulturu, jako evidentní byly analýzou potvrzeny permanentní cenzurní praktiky v oblasti produkce neperiodických publikací jak za první republiky (např. zabavení titulů Botostroj a Fortinbras), tak za druhé republiky (zabavení skladu Odeonu) a protektorátu (soustavná řada zásahů a zavedení preventivní cenzury) a kontinuálně pak v letech třetí republiky (převzetí podstatné části mechanismu cenzury protektorátní). Formy jejího uplatňování se lišily podle deklarovaného politického systému (demokracie, autoritativní demokracie, totalitní systém) a souboru zákonných opatření, které ten který systém skýtal (následná či preventivní cenzura).

3. *Lze snahu o pronikání politiky do kultury omezit na některé politické systémy?* Naše práce dokládá platnost konceptu hegemonie, totiž že v každém společenském uspořádání, respektive politickém systému existují dominantní významy, jež se v jistém okamžiku snaží o nadvládu a následně o udržení a reprodukci těchto autoritativních významů, ideologií a praktik. Pomineme-li

totalitní systémy, které politickou kontrolu kultury nijak nezastírají, příkladem může být snaha liberálního křídla za první republiky usměrňovat kulturu (např. zmíněnými cenzurními zásahy nebo neoficiálním vstupem na nakladatelský trh) či nástup konzervativních politiků a jejich institucionální i neinstitutonální pokusy o přísnou regulaci kultury za druhé republiky (zřízení úřadu propagandy a jeho spolupráce s ústřední cenzurní komisí; Durychova Národní kulturní rada, aktivistický Dohlédací sbor).

4. *Lze hodnotit ideologizaci kultury na základě jiných než morálních kritérií?* Z odpovědi na předchozí otázku, stejně jako z popisu osudů některých kulturně angažovaných jednotlivců ve sledovaném období je evidentní, že chceme-li k ideologizaci kultury přistupovat axiologicky, jediným oprávněným kritériem se jeví kritérium morální. Jinak dochází k interpretaci, jež nese stopy dominantního politického vlivu období, v němž vzniká daná interpretace (např. výše zmíněná Zachova studie o avantgardních nakladatelstvích a celá řada zpravidla historiografických prací vzniklých a vydaných před rokem 1989; ze současnosti pak například výklad působení kulturně činných integrálních katolíků v období druhé republiky od J. Meda; pojetí působení agrárníků za druhé republiky od J. Rokoského ad.).

Aniž bychom si tedy kladli jistě nesplnitelný cíl obecně platných a nějakým způsobem konečných a uzavřených konstatování k danému tématu, domníváme se, že jsme touto prací otevřeli možnou interdisciplinární perspektivu jeho uchopení, kdy se v centru pozornosti ocitly vztahy mezi literárními díly, knižními artefakty, politickými, společenskými a kulturními regulativy, idejemi a institucemi – především nakladatelskými – v období mezi lety 1938–1949 na pozadí dějinných událostí veřejně interpretovaných jejich bezprostředními účastníky i v časovém odstupu, tedy s maximální možnou mírou objektivity, odborníky v rámci příslušných humanitních disciplín.

PRAMENY A LITERATURA

Prameny

- A. P. Co žádáme od nové ústavy. *Národní obnova*, r. 2, 1938, č. 43.
- ČAPEK, J. Dostal jsem pendrekem. *Kmen*, r. 1, 1926/27, č. 5, s. 132–133.
- ČAPEK, J. Zbytečné orace. *Lidové noviny*, r. 34, 10. 11. 1926.
- ČAPEK, K. Lériada. In: *Od člověka k člověku III. Spisy Karla Čapka*, sv. 16. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 448–449.
- ČEP, J. *Letnice*. Praha: Melantrich, 1934.
- ČEP, J. Moje články v Obnově, *Vyšehrad*, r. 1, č. 11, 9. 1. 1946, s. 6–8.
- ČEP, J. Slovo k requiem za umučené vysokoškoláky. Neproslovený proslov. *Vyšehrad*, r. 1, č. 7, 12. 12. 1945, s. 1–2.
- ČEP, J. Vlast. *Obnova*, r. 2, č. 25, 18. 6. 1938.
- *Čeští knihkupci, nakladatelé a hudebníkáři 1945*. Praha: Svaz českých knihkupců a nakladatelů, září 1945.
- ČERNÝ, V. *Křik koruny české. Paměti 1938–1945*. Brno: Atlantis, 1992.
- *Deset let Družstevní práce*. Praha: Družstevní práce, 1932.
- Dr. F. K. Hovory s nakladateli. IX. Dr. Bedřich Fučík, ředitel nakladatelství „Melantrich“. *Přítomnost*, r. 9, 1932, č. 36, s. 569–573.
- DURYCH, J. Co jest práce. *Obnova*, r. 1, č. 9, 1. 5. 1937.
- DURYCH, J. Duchovní krize?. *Rozpravy Aventina*, r. 5, 1929–1930, č. 16, s. 184.
- DURYCH, J. Obnova. *Obnova*, r. 1, č. 3, 20. 3. 1937.
- DURYCH, J. Dobré a špatné skutky. In: Fialová, Z. (ed.). *Jaroslav Durych publicista*, c. d., s. 297–298.
- FIALA, V. Česká kniha v třetím válečném roce. In *Almanach české knihy 1942*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů, 1942, s. 5–10.

- FIRT, J. *Knihy a osudy*. Brno: Atlantis, 1991.
- FUČÍK, J. Býti Josefem Čapkem. *Kmen*, r. 1, 1926/27, č. 5, s. 133–134.
- FUČÍK, B. *Setkávání a míjení*. Praha: Melantrich, 1995.
- H. J. Napřed funus. *Národní obnova*, r. 2, 1938, č. 43.
- HALAS, F. Desatero o Španělsku. *Tvorba*, r. XI, č. 41, 9. 10. 1936.
- HALAS, F. Hlásíme se!. *Rudé právo*, 26. 6. 1945.
- HALAS, F. O katolictví v mladé české literatuře. *Index*, r. 3, 1931, s. 38.
- HALAS, F. Ortodoxní pokrokaři. *Kulturní leták Rok*, říjen 1931, s. 3.
- HALAS, F. Z hanby. *Směry, list českožidovské mládeže*, r. 7, 7. 2. 1939, č. 5, s. 94–95.
- HALÍK, R. Základ státu. In *Venkov* 23. 10. 1938.
- HANUŠ, K., Kam jde moderní svět. *Tak*, r. 2, 1938, č. 10–11, s. 163–165.
- CHALUPECKÝ, J. Básník, charakter, politika. *Listy*, r. I, 1946, s. 298–302.
- JEHLIČKA, L. Budou se ubíjet mladí lidé?. *Národní obnova*, r. 2, 1938, č. 42.
- JEHLIČKA, L. Řád a obnova. In *Křik Koruny svatováclavské*. Praha: Torst, 2010, s. 74–91.
- JEHLIČKA, L. Tajemství propagandy. *Národní obnova*, r. 3, 1939, č. 4.
- jw. [WEIL, J.]. Tygří tlama a zbytky fašismu. *Kulturní politika*, 1945–1946, r. 1, č. 7, s. 2.
- KALANDRA, Z. Výroba a distribuce kultury. In KALANDRA, Z. *Intelektuál a revoluce*. Praha: Český spisovatel, 1994, s. 178–181.
- *Knihy a národ 1879–1939*. Praha: Svaz českých knihkupců a nakladatelů, 1939.
- *Knihy a národ 1939–1945*. Redigoval Václav Poláček. Praha: Paseka, 2004.
- KOPECKÝ, V. Projev ministra informací a osvěty Václava Kopeckého na schůzi Národního shromáždění 24. března 1949. *Knihy do rukou lidu. Zákon o vydávání knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací*, Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1949, s. 5–14; [on-line], dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/028schuz/s028002.htm>>.

- KUNCÍŘ, L. *Život pro knihu*. Purley: Rozmluvy, 1985.
- LAICHTER, F. *Knih a veřejný tisk. Poznámky k diskusi*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů, 1933.
- MALÝ, R. I. Tak!. *Tak*, r. 1, 1937, č. 1, s. 1–3.
- MICHL, J. V. J. *Auplný literaturnej létopis, čili, Obraz slowesnosti Slowanůw nářečj českého w Čechách, na Morawě, w Uhřjch atd. od léta 1825 až do léta 1837*. Praha: J. V. J. Michl W komissj Kronbergra i Webra, 1837.
- MIKLÍK, K.; VODIČKA, T.; VACH, K. *Klíč k dobré literatuře aneb Seznam knih, knížek a knížek výborně, dobře neb snažně udělaných, téměř obecně žádoucích, užitečných a přístupných myslím čtenářů zdravých, jadrných a nepříliš odborných, s vyloučením spisů škodlivých a zbytečných jako vzor, příklad a pravidlo také budoucího podnikání knižního a časopiseckého pro lidi katolické, křesťanské a opravdové, taktěž pro náležitě řízené knihovny obecní a školní, pro katolické půjčovny knih, pro vzdělávací ústavy všeho druhu a určení, pro vydavatele, knihkupce a nakladatele sepsal Prof. Dr. Konstantin Miklík CSsR za pomoci Timothea Vodičky a Karla Vacha léta Páně 1937*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1938.
- MIKOTA, V. *Knižní trh a jeho další vývoj: příspěvek k příští organizaci naší kulturní a hospodářské výstavby*. 1939.
- MIKOTA, V. *Krise knihy a krise stavu. Organisační a programové poznámky k poválečné knižní krizi a k reorganisačním snahám stavovským*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů Československé republiky, 1935.
- MIKOTA, V. *Kulturní dvouletka a knižní trh*. Praha: SČNK, 1946.
- NEUMANN, S. K., Anarchisté a III. internacionála. *Červen*, roč. 3, 22. 4. 1920.
- PILZ, J. *Národní 9*. Praha: Československý spisovatel, 1969.
- POLÁČEK, V. *Nakladatel píše synovi. Dvacet pět listů o poslání a práci nakladatele a knihkupce*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů v Praze, 1941.
- POLÁČEK, V. *Pět let Družstevní práce*. In *Pět let družstevní práce. Almanach*. Praha: Družstevní práce, 1927, s. 164–178.

- POLÁČEK, V. Spor o kalendář. *Panorama*, 1931, č. 11, s. 73–74.
- SCHULZ, K. Beztrestně?. *Národní obnova*, r. 2, č. 45, 12. 11. 1938.
- SLAVÍK, I. Jan Čep, spisovatel křesťanský. In *Almanach Kmene 1948*. Praha: Klub moderních nakladatelů KMEN, 1948, s. 185–190.
- *The Statute of Anne*, 1710, [on-line], dostupné z WWW: <<http://www.copyrighthistory.com/anne2.html>>.
- ŠALDA, J. *Budování tisku za Rakouska, Československé republiky a jeho obrana za německé okupace. Paměti legendárního ředitele Melantrichu*. Praha: Nakladatelství Eva – Milan Nevole, 2001.
- ŠIMÁNĚ, J. *Je tady gestapo! Záznam některých událostí na Náchodsku za okupace Československa 1938–1945*. [Červený Kostelec]: Jan Šimáně, 1946.
- ŠTORCH-MARIEN, O. *Tma a co bylo potom. Paměti nakladatele Aventina III*. Praha: Československý spisovatel, 1972.
- ŠUP, J. Hovory s nakladateli. U Jana Fromka. *Rozhledy*, r. 6, 1937, č. 6–7, s. 53–54.
- Zákon č. 50/1923 Sb. Národního shromáždění na ochranu republiky, [on-line], dostupné z WWW: <<http://spcp.prf.cuni.cz/lex/50-23.htm>>.
- Zákon o tisku, daný dne 17. prosince 1862, [on-line], dostupné z WWW: <<http://www.koncelik.eu/zakon-126-1933/>>.
- Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky, 121/1920 Sb., [on-line], dostupné z WWW: <http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html>.

Literatura

- ADORNO, T. W.; HORKHEIMER, M. Kulturní průmysl. Osvícenství jako masový podvod. In *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikoyomenh, 2009, s. 123–166.

- BALÍK, S.; HLOUŠEK, V.; HOLZER, J. A KOL. *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2003.
- BAUER, M. *Tíseň tmy*. Praha: Akropolis, 2005.
- BAUMAN, Z. *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta, 1999.
- BĚLINA, P.; GRULICH, T.; HALADA, J. A KOL. *Dějiny zemí Koruny české II*. Praha – Litomyšl: Paseka 1997.
- BENJAMIN, W. Karl Kraus. In *Dílo a jeho zdroj*. Praha: Odeon, 1979, s. 189–214.
- BERNAYS, E. L. *Propaganda*. New York: Horace Liveright, 1928.
- BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990.
- BOURDIEU, P. Censorship and the Imposition of Form. In *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1991, s. 137–159.
- BOURDIEU, P. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.
- BRABEC, J. Antisemitská literatura v době nacistické okupace. *Revolver revue*, 2002, č. 50, s. 275–302.
- BRABEC, J. Antisemitská literatura v době nacistické okupace. In: *Panství ideologie a moc literatury. Studie, kritiky, portréty (1991–2008)*. Praha: Akropolis, 2009, s. 167–195.
- BRABEC, J. Estetická norma a historie literatury v totalitním systému. In: *Panství ideologie a moc literatury. Studie, kritiky, portréty (1991–2008)*. Praha: Akropolis, 2009, s. 148–155.
- BRABEC, J. Protektorátní kultura pod tlakem kolaborantských projektů (1941–1945). *Soudobé dějiny*, 2002, r. IX, č. 3–4, s. 412–428.
- BROWN, J. A. C. *Techniques of Persuasion: from Propaganda to Brainwashing*. Harmondsworth: Penguin Books, 1963.
- BUBENÍČKOVÁ, R.; HELEŠICOVÁ, V.; MACHATKOVÁ, R. Tiskové

pokyny pomnichovské republiky. In *Odboj a revoluce. Zprávy*, 1969, č. 1.

- BURGET, E. Nejen protektorátní léta Františka Zavřela. In MAGINCOVÁ, D. (ed.). *Protektorát v sociokulturních souvislostech*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011, s. 201–224.
- BURKE, P. *Co je kulturní historie?*. Praha: Dokořán, 2011.
- CULL, N. J.; CULBERT, D.; WELCH, D. *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*. Santa Barbara, California – Denver, Colorado – Oxford, England: ABC-CLIO, 2003.
- CZUMALO, V. *Česká teorie architektury v letech okupace*. Praha: Karolinum, 1991.
- ČELOVSKÝ, B. *Strážce Nové Evropy. Prapodivná kariéra novináře Emanuela Vajtauera*. Šenov u Opavy: Tilia, 2002.
- DEJMEK, J. Moderní dějiny československého státu v revizionistickém pohledu. *Český časopis historický*, 2010, r. 108, č. 4, s. 664–677.
- *Deset let soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001.
- DOBEŠ, J. Co ještě nevíme o protektorátu. *Orientace, Lidové noviny* 15. 3. 2008.
- DOLEŽAL, J. *Česká kultura za protektorátu*. Praha: NFA, 1996.
- DRÁPALA, M. Spisovatelé na rozcestí. Na okraj prvního sjezdu českých spisovatelů. *Soudobé dějiny*, 1994, č. 4–5, s. 450–462.
- DUCHÁČEK, M. Nad knihou Mary Heimannové. *Dějiny a současnost*, 2010, r. 32, č. 2, s. 7.
- DYRYNK, K. *Typograf o knihách*. Praha: Typografia, 1925.
- ELLUL, J. *Propaganda. The Formation of Men's Attitudes*. New York: Vintage Books/Random House, 1973.
- FEJLEK, V. *Melantrich 1898–1998*. Praha: Melantrich, 1998.
- FERRO, M. *Tabu dějin*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010.

- FOGELMANOVÁ, E. *Svědění a odvaha. Zachránci Židů za holocaustu*. Praha: Volvox Globator, 2000.
- FOUCAULT, M. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002.
- FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*. Praha: Herrmann & synové, 1999.
- FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000.
- GEBHART, J.; KUKLÍK, J. *Druhá republika 1938–1939*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004.
- GRAMSCI, A. *Základy politiky*. Praha: Mladá fronta, 1967.
- GRAMSCI, A. *Sešity z vězení*. Praha: Československý spisovatel, 1959.
- HALADA, J. *Člověk a kniha. Úvod do nakladatelské specializace*. Praha: Karolinum, 1993.
- HEIMANN, M. *Czechoslovakia. The State That Failed*. New Haven – London: Yale University Press, 2009.
- HOLT, S. Nothing if not a survivor. Vladimír Lezak Borin. *National Library of Australia News*, r. 11, červenec 2001, č. 10, s. 10–13.
- HORA, P. Kámen a bolest v kritické recepci revue olomouckých dominikánů Na hlubinu. In „*Ale mne tato doba bolí...*“ Karel Schulz básník, prozaik a novinář. *Sborník ke 100. výročí narození. Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví*, č. 31. Praha: Památník národního písemnictví, 1999, s. 71–85.
- HORA, P. Vážený pane Floriane (Ze staroříšské korespondence Karla Schulze). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica, Philologica* 91, *Studia Bohemica X*, 2007, s. 205–248.
- HOŘÁK, M., Budování kolaboračního centra v tiskovém koncernu Melantrich. In *Kolaborace. Kolaborace? Kolaborace!*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2006, s. 41–47.
- HRABÁNEK, J.; MILOTA, A., *Tiskové právo československé*. Praha:

Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1938.

- HUNTINGTON, S. P. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka, 2001.
- CHOMSKY, N. Kontrola médií. Velkolepé úspěchy propagandy. *Britské listy* [on-line], dostupné z WWW:
<<http://www.britskelisty.cz/0105/20010511o.html#14>>
a <<http://www.blisty.cz/files/isarc/0105/20010515h.html>>.
- CHOMSKY, N. *Media Control. The Spectacular Achievements of Propaganda*. New York: Seven Stories Press, 1997.
- INNIS, H. A. *Empire and Communication*. Lanham, Maryland, USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2007.
- INNIS, H. A. *The Bias of Communication*. Toronto: University of Toronto, 2003.
- JANÁČEK, P. *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení 1938–1951*. Brno: Host, 2004.
- JANÁČEK, P.; JAREŠ, M. *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*. Praha: Karolinum, 2003.
- JEHLIČKA, L. Vyšehrad nebyl jenom nakladatelstvím. In *70 let nakladatelství Vyšehrad. 1934–2004*, s. 29–34.
- JOWETT, G.; O'DONNELL, V. *Propaganda and persuasion*. Thousand Oaks: Sage, 2006.
- JUNGSMANN, M. Echo zašlých časů. *Literární noviny*, 1996, č. 51–52, s. 12–13.
- KAPLAN, K.; TOMÁŠEK, D. *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.
- KELLER, J. *Tři sociální světy*. Praha: SLON, 2010.
- KLADIVA, J. *Kultura a politika 1945–1948*. Praha: Svoboda, 1968.
- KLAUBEROVÁ, O., Cenzura a komunikace, *Čtenář*, r. 47, 1995, č. 1, s. 24–27; *Čtenář*, r. 47, 1995, č. 2, s. 55–57; *Čtenář*, r. 47, 1995, č. 3, s. 111–113; *Čtenář*,

- r. 47, 1995, č. 4, s. 146–147; *Čtenář*, r. 47, 1995, č. 5, s. 183–184.
- KŁOSKOWSKÁ, A. *Masová kultura (Kritika a obhajoba)*. Praha: Svoboda, 1967.
  - KNAP, J. *Archív Družstevní práce*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 1971.
  - KNAPÍK, J. *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři, 1948–1956*. Praha: Libri, 2006.
  - KOL. *Dějiny české literatury IV*. Praha: Victoria publishing, 1995.
  - KOL. *Dějiny české literatury 1945–1989. II*. Praha: Academia, 2007.
  - KOL. *Lexikon české literatury 1–4*. Praha: Academia, 1985–2008 (7 sv.).
  - KOL. *Mnichov v dokumentech II. Zrada české a slovenské buržoasie na československém lidu*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1958.
  - KOL. *Slovník české literatury po roce 1945*. Praha: ÚČL AV ČR [on-line], dostupné z WWW: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>>.
  - KONČELÍK, J. Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava. In FORET, M.; LAPČÍK, M.; ORSÁG, P. (eds.). *Média dnes: reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc: UPOL, 2008, s. 295–311.
  - KONČELÍK, J.; VEČEŘA, P.; ORSÁG, P. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010.
  - KOUBA, M.; ŘÍHA, I. (edd.). *Kontexty propagandy. V tisku*.
  - KRECAR, J. *Pan V. H. B., umělec a kamarád*. Praha: Štěpán Jež, 1928.
  - KREČ, J.; MALÁ, I.; ŠTĚPÁN, F.; VRBATA, J., Konfiskační praxe 1918–1938. In *Sborník archivních prací*, 1966, r. 16, č. 2, s. 315–365.
  - KUKLÍK, J. Lámání ducha. Školství v „autoritativní demokracii“. *Dějiny a současnost*, 2009, r. 31, č. 3, s. 30–32.
  - KURAL, V.; ŠTĚPÁNEK, Z. *České národní povstání v květnu 1945*. Praha: Karolinum, 2008.
  - KUSÁK, A. *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha: Torst, 1998.

- LEVINSON, P. *The Soft Edge. A Natural History and Future of the Information Revolution*. London – New York: Routledge, 1998.
- LIPPMANN, W. *Public Opinion*. New York: The Macmillan Company, 1956.
- LIPPMANN, W. *The Phantom Public*, New Brunswick, N. J.: Transaction Publishers, 2002.
- MACEK, J. Cesta světem a životem. In *František Modráček*. Praha: Ústřední výkonný výbor československé demokratické strany dělnické, 1931, s. 12–26.
- MACKENZIE, A. J. *Propaganda Boom*. London: The Right Book Club, 1938.
- MACKLIN, G. D. *Very deeply dyed in black. Sir Oswald Mosley and the resurrection of British fascism after 1945*. London: I. B. Tauris, 2007.
- MAGINCOVÁ, D. K otázce copyrightu a technologie. *Knihovnický zpravodaj Vysočina*, 2010, r. 10, č. 1, [on-line], dostupné z WWW: <<http://kzv.kkvysociny.cz/archiv.aspx?id=1217&idr=10&idci=25>>.
- MAGINCOVÁ, D. *Příručka nakladatelského redaktora*. Červený Kostelec: Pavel Mervart 2008.
- MAGINCOVÁ, D. Svobodný člověk Michael Kácha. *Existence*, 2011, č. 4 [22], s. 32–34.
- MALÍŘ, J.; MAREK, P. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. II. díl 1938–2004*. Brno: Doplněk, 2005.
- MARCUSE, H. *Counterrevolution and revolt*. Boston: Beacon Press, 1972.
- MARCUSE, H. *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko, 1991.
- MARCUSE, H. *Technology, war, and fascism*. Ed. D. Kellner. London: Routledge, 1998.
- MAREK, F. *Psychologie propagandy*. In HEMELÍK, M. De propagando. *E-Logos. Electronic Journal for Philosophy*, 2008, [on-line], dostupné z WWW: <<http://e-logos.vse.cz/index.php?article=240>>.
- MAREK, J. *O historismu a dějepisectví*. Praha: Academia, 1992.

- MARŠÁLEK, P. *Protectorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha: Karolinum, 2002.
- MED, J. Česká kultura a nakladatelství Vyšehrad. In *70 let nakladatelství Vyšehrad. 1934–2004*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 13–17.
- MED, J. Jaroslav Durych publicista. In FIALOVÁ, Z. (ed.). *Jaroslav Durych publicista*. Praha: Academia, 2001.
- MED, J. *Literární život ve stínu Mnichova*. Praha: Academia, 2010.
- MED, J. Problematika antisemitismu a česká kultura. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica – Moravica* 2007, č. 5, s. 47–56.
- MEYROWITZ, J. *Všude a nikde. Vliv elektronických médií na sociální chování*. Praha: Karolinum, 2006.
- MIŘIČKA, A. Poznámky k zákonu na ochranu republiky – příspěvek přednesený na valné hromadě Právnické jednoty 26. 4. 1923. *Právník*, 1923, r. 62, s. 161–169.
- MODRÁČEK, F. *Samospráva práce*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1918.
- *Národní 36. Jubilejní tisk k 35. výročí vzniku nakladatelství Odeon*. Praha: Odeon, 1988.
- NOVÁK, A. *Svízele nakladatele-knihomila*. Brno: [Antonín Grimm – Miloš Matula – Jan V. Pojer – Jaroslav Zeman], 1932.
- NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české*. Vydání 5. (reprint 4. vydání). Brno: Atlantis, 1995.
- OLIVOVÁ, V. *Dějiny první republiky*. Praha: Karolinum, 2000.
- OTÁHALOVÁ, L.; ČERVINKOVÁ, M. (eds.). *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943. II*. Praha: Academia, 1966.
- PAPOUŠEK, V. a kol. *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923*. Praha: Academia, 2010.

- PASÁK, T. *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999.
- PASÁK, T. *Pod ochranou říše*. Praha: Práh, 1998.
- PAVLÍČEK, T., Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky. *Literární archiv*, 2006, r. 38, s. 259–291.
- PELIKÁN, Č. Analýza naší moderní národní mytologie. *Aluze*, 2002, č. 1, s. 201–203.
- PISTORIUS, V. *Jak se dělá kniha*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2003.
- PITHART, P. Druhá a jakoby poslední. In POJAR, M.; SOUKUPOVÁ, B.; ZAHRADNÍKOVÁ, M. (eds.). *Židovská menšina za druhé republiky*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2007, s. 7–8.
- POLÁČEK, V. Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945. In *Kniha a národ 1939–1945. Redigoval Václav Poláček*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 67–145.
- POLÍVKOVÁ, B. *Výtvarné práce V. H. Brunnera pro českou knihu*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1929.
- POMAJZLOVÁ, A. *Vidět knihu. Knižní grafika Josefa Čapka*. Praha: KANT, 2010.
- POSPĚCH, P. Cizinec opouští město: Nákupní centrum jako privatizovaný prostor. In FERENČUHOVÁ, S. a kol. (eds.). *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, s. 177–195.
- POST, R. C. (ed.). *Censorship and Silencing*. Los Angeles: The Getty Research Institute for History of Art and the Humanities, 1998.
- PROKOP, D. *Boj o média*. Praha: Karolinum, 2005.
- PUTNA, M. C. *Česká katolická literatura 1918–1945*. Praha: Torst, 2010.
- RATAJ, J. Návrat a nástup. Český systémový koncept krajně pravicového řádu za druhé republiky. *Politologická revue*, 2006, č. 1, s. 54–80.
- RATAJ, J. *O autoritativní národní stát*. Praha: Karolinum, 1997.
- REIFOVÁ, I. a kol. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004.

- RESLER, K. *Michael Kácha. Průkopník krásné české knihy*. Praha: zvláštní tisk Ročenky českých knihtiskařů, sv. XXIV, 1941.
- ROKOSKÝ, J. „Nebyli jsme zrádci ani zbabělci.“ Představitelé agrární strany v politické kultuře třetí republiky. In RANDÁK, J.; KOURA, P. (eds.). *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. Praha: Dokořán – Univerzita Karlova, 2008, s. 340–363.
- ROKOSKÝ, J. *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*. Praha: Vyšehrad, 2011.
- SCHERBER, P. Literární život jako předmět literární historie. *Česká literatura*, 2005, r. 53, č. 4, s. 518–540.
- SOLAŘÍK, B. Chiliasté. *Britské listy* 26. 2. 2010, [on-line], dostupné z WWW: <<http://www.blisty.cz/art/51390.html>>.
- SOUKUP, M. *Kultura. (Bio)kulturologická perspektiva*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011.
- STANKOVIČ, A. Bořitel moderních českých historických a politických mýtů. Ladislav Jehlička. In DRÁPALA, M. (ed.). *Na ztracené vartě Západu*. Praha: Prostor, 2000, s. 473–480.
- STANKOVIČ, A. *Josef Florian a Stará Říše*. Praha: Triáda, 2008.
- ŠALDA, F. X. Kniha jako umělecké dílo. *Kritické projevy 6. 1905–1907*. Praha: Melantrich, 1951, s. 13–18.
- ŠIMON, J. [Předmluva]. *Národní 36. Jubilejní tisk k 35. výročí vzniku nakladatelství Odeon*. Praha: Odeon, 1988, s. 5–6.
- TEIGE, K. Moderní typy. In *Výbor z díla I. Svět stavby a básně. Studie z dvacátých let*. Praha: Československý spisovatel, 1966, s. 220–234.
- TESAŘ, J. *Traktát o „záchrance národa“*. Praha: Triáda, 2006.
- TOBOLKA, Z. *Kniha. Její vznik, vývoj a rozbor*. Praha: Orbis, 1949.
- TOCQUEVILLE, A. *Demokracie v Americe*. Praha: Lidové noviny, 1992.
- TOINETOVÁ, M.-F. *Hon na čarodějnice 1947–1957. Mccarthismus*. Praha: Themis, 1999.

- TRÁVNÍČEK, M. Timotheus Vodička. *Proglas*, 1995, r. 6, č. 6–7, s. 58–61.
- VALÁŠEK, M.; PETRBOK, V.; KRČ, J., Rozhovor s Jiřím Brabcem nejen o nacionalismu, fašismu, antisemitismu a literatuře. *Souvislosti* 1995, č. 4, s. 3–9.
- VÁLKOVÁ, M. (ed.). *70 let nakladatelství Vyšehrad 1934–2004*. Praha: Vyšehrad, 2004.
- VEČEŘA, P. Jan Scheinost – prominentní katolický novinář před Národním soudem. In MAREK, P.; HANUŠ, J. (eds.). *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno: CDK, 2006, s. 487–502.
- VEČEŘA, P. Národní souručenství. In MALÍŘ, J.; MAREK, P. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. II. díl 1938–2004*. Brno: Doplněk, 2005, s. 1091–1103.
- VÉVODA, R. „Nechci být kůlem vyhlášek“. František Halas a jeho politická cesta po roce 1945. In *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948*. Praha: UČL AV ČR, 1998, s. 49–66.
- VEYNE, P. *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010.
- VLČKOVÁ, L. Za povrchem masové kultury. In VLČKOVÁ, L. (ed.). *Družstevní práce: Sutnar – Sudek*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum – Arbor vitae, 2006, s. 9–105.
- VRBENSKÝ, J. Ediční cesty nakladatelství Vyšehrad. In *70 let nakladatelství Vyšehrad. 1934–2004*, s. 21–28.
- WILLIAMS, R. *Culture*. London: Fontana, 1981.
- WILLIAMS, R. *Culture and Society 1780–1950*. Harmondsworth: Penguin, 1976.
- ZACH, A. Případ nakladatele Mazáče. In *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1998, s. 203–210.
- ZACH, A. Sborník mezi dvěma totalitami. In *Knihy a národ 1939–1945. Redigoval Václav Poláček*. Praha: Paseka, 2004, s. 337–348.

- ZACH, A. Vydavatelská avantgarda mezi dvěma válkami I.–XII. *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 1, s. 30–33; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 2, s. 68–70; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 3, s. 106–107; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 4, s. 141–143; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 5, s. 210–213; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 6, s. 248–251; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 7, s. 284–285; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 8, s. 319–324; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 9, s. 358–359; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 10, s. 394–395; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 11, s. 430–432; *Knižní kultura*, r. 1, 1964, č. 12, s. 465–467.
- ZACH, A. *Zátiší, knihy srdce i ducha. Nakladatelské dílo B. M. Kliky*. Praha: PNP, 1987.
- ZAVACKÁ, K. Cenzúra v Československu v letech 1945–1948. In ŠESTÁK, M.; VORÁČEK, E. (eds.). *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, s. 555–566.
- ŽÁČEK, P. Tiskový pořádek před 15. březnem 1939. Cenzurní opatření za zvýšeného ohrožení republiky. *Paměť a dějiny*, 2009, č. 2, s. 5–21.

JMENNÝ REJSTRÍK

A

Aim Vojtěch B. 130
Albieri Pavel (vl. jm. Jan Mucek) 102
Apollinaire Guillaume 88, 156
Avdějenko Alexandr Ostapovič 88

B

Baar Jindřich Šimon 101
Babel Isaak Emanuilovič 88
Barbusse Henri 88, 96
Bass Eduard 75, 98, 149
Baťa Tomáš 57, 128
Benda Jaroslav 104, 107
Beneš Edvard 25, 30, 31, 57, 61, 128,
169, 191, 208, 209
Beneš K. J. 178
Beneš Vincenc 130
Benjamin Walter 44
Bentham Jeremy 36, 37, 38
Beran Rudolf 58, 128, 145, 167
Bergson Henri 97
Bernays Edward 43
Bidlo František 181
Biebel Konstantin 88
Blažiček Oldřich 130
Bloy Léon 100
Bor Jan 130
Borecký Karel 90, 91, 93, 143
Borek Vlastimil 89
Borin-Ležák Vladimír 91, 206, 207, 208,
209

Borový František 10, 75, 77, 78, 98, 106,
109, 114, 156, 157, 158, 160, 161, 162,
169, 185, 194, 209, 210
Borový František st. 75
Bouček Antonín 89, 210
Brabec Jiří 19, 138, 141, 205
Bradáč Ludvík 78
Brontěová Charlotte 97
Brousil Antonín Martin 130
Brunner Vratislav Hugo 75, 89, 104, 106,
107, 112, 113
Brynych Edvard 133
Březina Otokar 138, 166
Budín Stanislav 91
Bunin Ivan Alexejevič 96
Burian Emil František 91, 221
Buriánek František 178

C

Cámara Felix Achilles de la (vl. jm. Felix
Emil Josef Karel Cammra) 145
Cassou Jean 88
Cerman Josef 178
Cocteau Jean 88
Conrad Joseph 97
Creel George 43

Č

Čapek Josef 75, 78, 106, 107, 108, 109,
114, 115, 116, 117, 133, 213
Čapek Karel 73, 75, 101, 143, 145, 158,
214, 216

Čečelín Vladimír 88
Čechov Anton Pavlovič 96, 97
Čep Jan 132, 134, 142, 198, 223
Černý Václav 75, 98, 133, 143, 178, 210,
220
Červenka Miroslav 220
Červinka Jaroslav 218
Červinka Karel 101
Čivrný Lumír 178

D

Deml Jakub 100, 138, 139, 198
Denk Petr 89
Dewey John 43
Dobeš Jan 19, 61
Dolanský Julius 178
Doležal Bohumil 64
Doležal Jiří 11, 19, 54, 138, 147, 150
Dostojevskij Fjodor Michajlovič 96, 97
Durych Bohuslav 185
Durych Jaroslav 101, 130, 132, 133, 134,
137, 138, 141, 142, 185, 198, 213, 216,
228
Dyk Alois 78
Dyk Viktor 87, 131, 138

E

Eisner Pavel 144, 178
Eliáš Alois 128, 145
Erben Karel Jaromír 97, 111
Erenburg Ilja Grigorjevič 88

F

Fábera Miloslav 178
Ferdinand I. 50
Fiala Václav 149
Fischer Otokar 91
Flaubert Gustav 98
Florian Josef 100, 135, 136, 138
Foucault Michel 13, 33, 34, 35, 38
Fürth (Firt) Julius 73, 75, 78, 157, 158,
160, 161, 168, 169, 170
France Anatole 96
Franco Francisco 132, 141, 142, 216, 224
Frinta Emanuel 118, 180
Fromek Jan 10, 76, 78, 87, 88, 90, 109,
129, 184, 185, 186, 187
Fučík Bedřich 74, 95, 130, 143, 165, 166,
198
Fučík Julius 65, 91, 213, 215, 217
Fuchs Alfréd 135, 138

G

Gellner František 89
Gercen Alexandr Ivanovič 96
Glazarová Jarmila 178
Gogol Nikolaj Vasiljevič 96
Gončarov Ivan Alexandrovič 96
Gorkij Maxim 88, 97
Gramsci Antonio 17, 32
Grimmichová Míla 177
Grossmann Jan 64, 218
Guth-Jarkovský Jiří Stanislav 96

H

Hácha Emil 28, 150
Hájek František 170
Halas František 63, 64, 65, 78, 88, 140,
143, 145, 154, 184, 187, 195, 209, 211,
215, 216, 217, 218, 226
Hampel Jaroslav 77, 78, 79, 106, 113, 144
Haškovec P. M. 177
Hauková Jiřina 64
Havelka Jiří 128, 129, 131, 209
Havlíček Borovský Karel 139
Heimannová Mary 28
Hello Ernest 100
Hemingway Ernest 96
Heydrich Reinhard 20, 21, 128
Heyduk Josef 177
Hippman Silvestr 177
Hitler Adolf 19, 27, 28, 138
Hodža Milan 128
Hoffmeister Adolf 88, 91, 154
Holan Vladimír 128
Holeček Josef 101
Honzl Jindřich 88
Hoop August von 60, 144, 145, 192, 194
Hora Josef 78, 98, 217
Hořák Martin 169
Hořec Jaromír 218
Hrabal Bohumil 164
Hrubín František 64, 178, 218

Ch

Chalupecký Jindřich 64, 220, 221, 223,
224
Charvát Jaroslav 178

Chomsky Noam 42, 43, 45

I

Innis Harold Adams 49

J

Jakobson Roman 88
Janáček František 19
Janda Bohumil 77, 102, 161
Janeček Oldřich 19
Janoušek Jaroslav 131
Janská Erna 78
Janský Karel 78
Jariš Milan 178, 206
Jehlička Ladislav 132, 133, 142, 198, 199
Jesenská-Krejcarová Milena 91
Jílovský Rudolf 75, 158, 160, 161
Jirásek Alois 87, 97, 131
Jirásek František 198

K

Kabeš Jaroslav 89
Kácha Michael 89, 106, 168, 184, 210
Kalandra Závěš 88, 91, 219
Kalista Zdeněk 137, 198
Káňa Vašek 91, 93, 101
Kaplan Karel 54, 61
Kapper Siegfried 139
Karfík Vladimír 220
Kisch Egon Erwin 89, 91
Kladiva Jaroslav 13, 19, 154
Klička Benjamin 129
Klika Břetislav Maria 78, 106, 177
Kłoskowská Antonina 16

Klostermann Karel 131
Klusáček Otakar 158
Knap Josef 130, 143, 177, 198
Kobliha František 130
Kočí Bedřich 97, 98
Koliandr Eduard 88
Komárek Julius 101
Komenský Jan Amos 97
Konrád Karel 178
Kopecký Václav 63, 65, 67, 154, 223
Kopta Josef 117, 154
Kostka Vilém 64, 145, 210, 211, 212
Kostohryz Josef 198, 223
Kovárna František 130
Kramer Heinrich 50
Kraus Karl 44, 45
Krčma František 111
Krejčí František 91
Kronbauer Rudolf Jaroslav 101
Kropáč František 102, 130, 137, 178
Kropotkin Petr Alexejevič 114
Krupská Naděžda Konstantinovna 88
Křička Petr 178
Kuncíř Ladislav 14, 76, 77, 78, 100, 104,
106, 109, 135, 136, 137, 185, 198, 199
Kural Václav 19
Kvasnička Arnošt 77, 78, 106, 113, 144
Kysela František 75, 104, 107

L

Lacina Václav 178
Laichter František 60, 74, 85
Laichter Jan 73, 97

Langer František 95
Lazecký František 130, 132
Lewis Harry Sinclair 96
Ležák-Borin Vladimír viz Borin-Ležák
Vladimír
Lippmann Walter 43, 44
Löwenbach Jan 177
Lukács György 88

M

Macek Antonín 90
Mahen Jiří 89, 178, 183
Mácha Karel Hynek 98, 111
Machar Josef Svatopluk 91, 97, 131
Majerová Marie 78, 90, 143, 176
Malá Ina Rudolf 136
Malý Rudolf Ina 130, 135, 136
Mandaus Luděk 130
Mann Thomas 98
Marek Jiří 13
Mareš Michal 94
Marcha Jaroslav 101
Maršálek Pavel 28
Masaryk Tomáš Garrigue 22, 25, 74, 85,
97, 140, 142, 143, 214
Mathesius Bohumil 177
Mauriac François 97
Mazáč Leopold 82, 99, 144
McCarthy Joseph 45
Med Jaroslav 132, 133, 137, 138, 139,
140, 199, 204, 215, 216, 217, 228
Medek Rudolf 130
Meyrink Gustav 98
Miklík Josef Konstantin 135, 142

Mikota Václav 60, 72, 75, 76, 78, 79, 80,
81, 82, 83, 85, 151, 152, 155

Miller Henry 129

Minařík Stanislav 78

Minařík Vladimír 144

Modráček František 79, 90, 174, 175, 176

Moravec Emanuel 145, 192, 193, 205

Moravec Jaroslav 103

Mrkvička Otakar 89, 109

Mukařovský Jan 98

Müller Hans 174

Musil Alois 95

Mussolini Benito 132, 138

Muzika František 75

N

Nechvátal František 178

Nejedlý Zdeněk 64, 91, 154

Němcová Božena 98, 111, 113

Neruda Jan 98

Neumann Stanislav Kostka 88, 89, 90,
91, 98, 101, 210

Neumannová Kamila 78

Neurath Konstantin von 10, 20

Nezval Vítězslav 88, 91, 146, 154

Noha Jan 178

Novák Arne 78, 87, 100, 101, 102, 111

Novák Bohumil 63, 64, 75, 160, 209,
210, 211, 212

Novák Rudolf 144

Novomeský Ladislav (Laco) 64, 91

Novotný J. O. 130

Novotný Josef (historik) 19

Novotný Josef 170

Novotný Miloslav 176, 177

Nový Karel 178

O

Obzina František 78

Olbracht Ivan 101, 154

Opolský Jan 137

Orten Jiří 163

Otruba Mojmír 178

Otto Jan 73, 78, 96

Otto Ulla 48

P

Pareto Vilfredo 48

Pasák Tomáš 19, 61, 62, 138

Pascal Blaise 97

Pašek Mirko 178

Patočka Jan 178

Pavlíček Tomáš 48

Petr Václav 76, 77, 78, 79, 109, 124, 143,
144

Peroutka Ferdinand 75, 98, 158, 205

Pilař Jan 218

Pilz Jaroslav 14, 75, 77, 79, 157, 158,
159, 160, 162

Piša Antonín Matěj 90

Podešva František 130

Poláček Karel 159

Poláček Václav 9, 14, 19, 54, 56, 57, 60,
80, 127, 128, 143, 145, 148, 158, 166,
174, 175, 176, 178, 179, 192, 195, 210,
211

Polan Bohumil 178

Pospíšil Jan Hostivít 83
Pospíšil Jaroslav Jan 83
Procházka Vladimír 178
Prokop Dieter 42
Prokop Pavel 88, 168
Průšek Jaroslav 178
Pujman Ferdinand 218
Putna Martin C. 131, 133, 221

R

Rada Vlastimil 75, 159
Rašín Alois 55
Reiman Pavel 91, 212
Rejman Rudolf 90
Renč Václav 132, 142, 198, 221, 223
Resler Kamill 105
Rimbaud Arthur Jean Nicolas 88
Rokoský Jaroslav 204, 228
Rudl Friedrich 192, 194
Rutte Miroslav 98
Rypka Jan 178

Ř

Řehoř Vavřinec 101
Řezáč Václav 161
Říha Bohumil 178

S

Sedlák Jan V. 98, 130
Sedloň Michal 218
Seifert Jaroslav 78, 88, 90, 124, 145, 178,
210, 217

Scheinost Jan 101, 135, 136, 137, 138,
143, 205, 215
Scheinpflug Karel 73, 158
Schulz Karel 134, 135, 136, 198, 224
Schwarz Vincy (Vincent) 177
Skácelík František 177
Skoumal Aloys 143
Slavík Alfréd 75
Slavík Ivan 223
Smrek Ján 99
Srnkovský Josef 92
Sokol Tůma František 102
Soupault Philippe 88
Sova Antonín 131
Spilka František 130
Srba Antonín 90
Srdce Alois 100, 199
Stankovič Andrej 91
Stašek Antal 91
Stašek Bohumil 11, 101
Stránský Jaroslav 73, 156, 157, 158, 160,
161
Strnadel Antonín 201
Stříž Antonín Ludvík 100
Sutnar Ladislav 109, 119, 120, 123, 181,
182
Svatopluk T. (Turek Svatopluk) 57
Svěcený Antonín 90, 92
Svoboda Ferdinand 78
Svobodová Růžena 97
Synek Adolf (Karel) 185
Syrový Jan 128

Š

Šafář Karel 178
Šafránek Jaroslav 178
Šalda František Xaver 78, 91, 95, 98,
105, 138, 172, 185, 209
Šalda Jaroslav 14, 165, 166, 168, 169,
206, 208, 209, 226
Škeřík Rudolf 78
Šlechta Emanuel 170
Šmíd Zdeněk 178
Šnobl Jan 178
Šolta Josef 145, 211
Šourek Otakar 130
Špála Václav 94
Šrámek Fráňa 89, 115
Šrámek Jan 161
Štech Václav Vilém 178
Štenc Jan 78
Štochl Antonín 90
Štoll Ladislav 88, 91
Štorch-Marien Otakar 75, 76, 78, 79, 98,
106, 109, 179, 210
Štorm Břetislav 104
Štyrský Jindřich 88
Šváb Jaroslav 183
Švejcar Ladislav 137

T

Teige Karel 88, 91, 109, 120, 124, 125,
187
Tesař Bohuslav 145
Tesař Jan 9, 19, 20, 61, 217
Těsnohlídek Rudolf 89

Tichý František 75
Tille Václav 97, 209
Tobolka Zdeněk Václav 97
Tolstoj Lev Nikolajevič 96, 97, 98
Toman Karel 89
Toman Prokop 149
Topič František 73, 96, 97, 192
Topičová Milada 73
Toužimský Jan 103
Toyen 180
Träger Josef 178
Truman Harry S. 31, 45
Třebízský Václav Beneš 73
Turek Svatopluk viz Svatopluk T.
Tusar Slavoboj 176

V

Vacková Růžena 130
Václavek Bedřich 65, 88, 89, 91, 217
Vajtauer Emanuel 145, 167, 192, 194,
205, 206
Vančura Vladislav 65, 88, 98, 101, 166,
178, 180, 181, 185, 210
Vaněk Karel 98, 206, 207
Vašica Josef 201
Vávra Jaroslav R. 178
Vavrečka Hugo 128
Verne Jules 145
Veyne Paul 13, 16
Vilímek Josef Richard 74
Vilímek Josef Richard ml. 74, 78, 83, 97
Villiers de l'Isle Adam Auguste 96
Vlček Jaroslav 97

Vočadlo Otakar 98
Vodák Jindřich 95
Vodička Timotheus 135
Vonka Rudolf Jordán 178
Vortel Václav 94
Voskovec Jiří 129, 184
Vrbenský Jaroslav 199
Vrchlický Jaroslav 97, 131
Vrtišová Jiřina 178
Vysokomenský Václav 145

W

Weil Jiří 89, 91, 182, 223, 224
Weingart Miloš 95
Wells Herbert George 96
Werich Jan 184
Wessely Rudolf 158, 159
Williams Raymond Henry 17, 32

Wilson Woodrow 42, 43
Wirth Zdeněk 97
Wöhrle Oskar 178
Woolfová Virginia 97
Wolmar Wolfgang Wolfram von 159

Z

Zahradníček Jan 132, 142, 221, 223
Zahradník Brodský Bohumil 101, 102
Zaorálek Jaroslav 178, 210
Zápotocký Antonín 219
Závada Vilém 78, 143
Zavřel František 57, 145
Zenkl Petr 170

Ž

Žáček Pavel 204